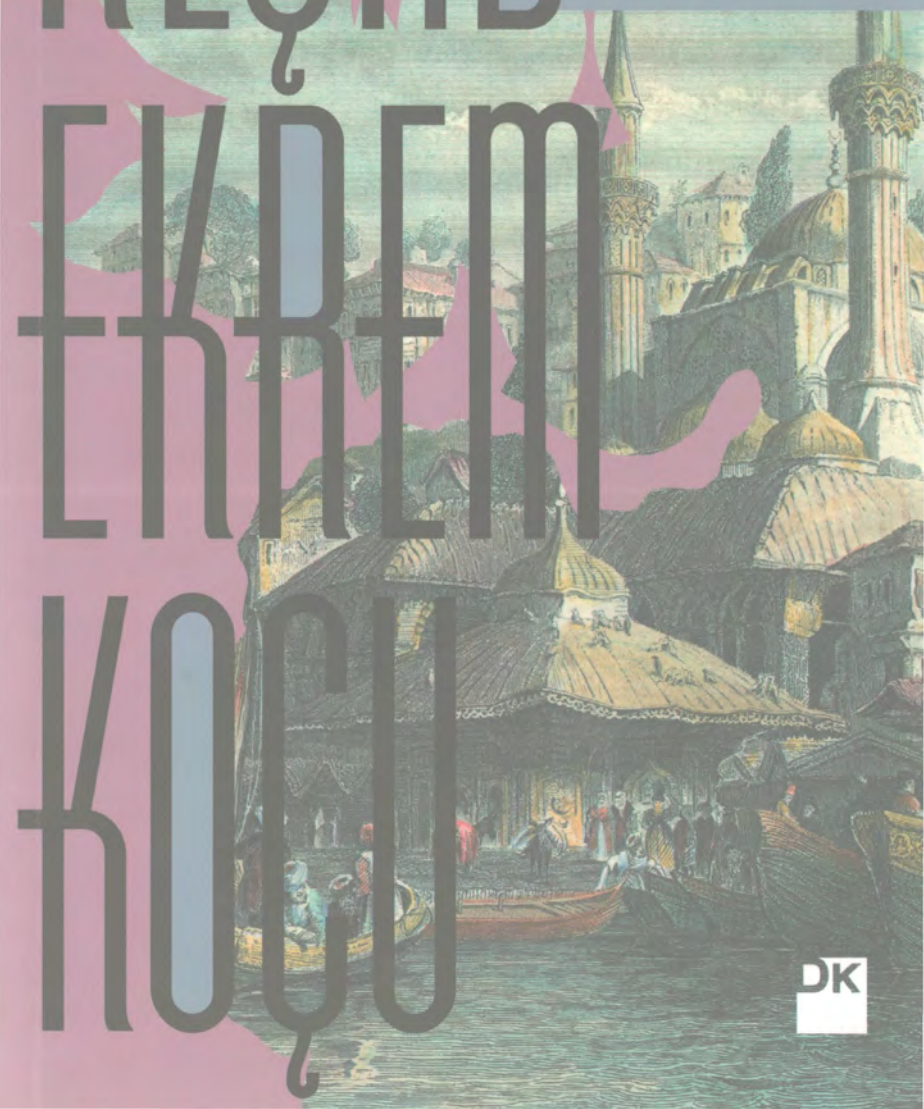
REŞAD EKREM KOÇU

Osmanlı Tarihinin Panoraması



DK

Reşad Ekrem Koçu, 1905 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Ekrem Reşad Bey (1877-1933), İstanbul Şehremaneti muhasebecilerinden Abdullah Reşad Bey ile Osman Paşa kızı Melek Hanım'ın oğluydu.

1921'de Bursa Lisesi'ni bitiren Koçu, 1931'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Burada yaşamı ve eserleri üzerinde önemli etkiye sahip olan Ahmed Refik Altınay'ın önce öğrenciliğinde sonra da asistanlığında bulundu.

1933'te meşhur "Üniversite Reformu" birçok öğretim üyesiyle birlikte Altınay'ı da tasfiye edince hocasıyla birlikte üniversiteden ayrıldı. Emekliliğine kadar Kuleli Askeri, Pertevniyal ve Vefa liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu birçok kitap ve henüz kapsamlı bir dökümü dahi çıkarılmamış olan yüzlerce makale yazdı. Bunlar arasında hemen akla gelenler *Kızlarağasının Piçi* (1933), *Hatice Sultan ve Ressam Melling* (1934), *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (1947), *Tarihimizde Garip Vakalar* (1952), *Osmanlı Padişahları* (1960), *Erkek Kızlar* (1962), *Dağ Padişahları* (1962), *Esircibaşı* (1962), *Forsa Halil* (1962), *Yeniçeriler* (1964), *Osmanlı Tarihinin Panoraması* (1964), *Fatih Sultan Mehmed* (1965), *Patrona Halil* (1967) ve *Kabakçı Mustafa*'dır (1968). Ayrıca son derece özgün bir çalışma olan *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nün de yazarıdır.

Bütün bu eserlerin yanı sıra, Koçu genellikle, büyük bir yayıncılık ve yazarlık macerası olarak anılan *İstanbul Ansiklopedisi*'yle özdeşleştirilir. Büyük kısmını bizzat ve bazen de takma isimler alarak yazdığı, resimlediği, kaynak bulduğu bu başeserini bitirmesi maalesef mümkün olmamış, ansiklopedi "g" harfinin ortalarında maddi yetersizlikler nedeniyle durmuştur.

Koçu'nun Türk tarihyazımındaki yeri çok önemlidir. "Tarihi sevdiren adam" olarak anılan hocası Ahmed Refik Altınay'ın yolundan gitti, o yolu genişletti, olağanüstü ayrıntıları yakalayan dikkat ve titizliğiyle büyük bir "hikâye etme" başarısı elde etti.

Osmanlı Tarihinin Panoraması

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN
DİĞER KİTAPLARI

Kösem Sultan
Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri

OSMANLI TARİHİNİN PANORAMASI

Yazan: Reşad Ekrem Koçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Ak Kitabevi, 1964
Doğan Kitap'ta 1. baskı / Aralık 2001
4. baskı / Nisan 2015 / ISBN 978-605-09-2577-7
Sertifika no: 11940

Kapak tasarımı: Geray Gençer
Baskı: Kitap Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat:3 Topkapı - İSTANBUL
Tel: (212) 482 99 10 (pbx)
Fax: 212 482 99 78
Sertifika no: 16053

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16
www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Osmanlı Tarihinin Panoraması

Reşad Ekrem Koçu

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Birinci bölüm **11**
Altı yüzyıl üzerine bir kuşbakışı 13
Osmanlı padişahı 18
Osmanoğulları 23
Osmanlı şehzadesi 28
Sadrazam 34
Kaptanpaşa 38
Nişancı 44
Kalem ve efendileri 46
Reisü'l küttab efendi 48
Kadıasker efendiler 51
Beylerbeyi ve sancakbeyleri 54
Yeniçeriler 60
Kapitülasyonlar 76
Menfur Sevr Muahedesi 89
Kronoloji 93

İkinci bölüm **211**
Osman Gazi'nin rüyası 213
Murad Hüdavendigâr'ın duası 215
Akıncılar 216
Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları 220
Bir deniz kurdu Hacı Reis 223
Sumatra Seferi 224

Anadolu'da Celaliler 227
Celaliler ve idam cezaları 237
Cellat mezadı 241
Esnaf ve zanaat ehli ordu-esnaf alayları 243
İstanbul'da bekâr uşakları nizamı 251
Bir sünnet düğünü 254
Eski donanma soytarıları 256
Kadınlara açık saçık gezme yasağı 259
18. asırda bir vezir sarayı 261
Bir 16. asır vezirinin serveti neydi? 263
Esir pazarları ve esirci rezaletleri 265
Matbaadan evvel kitap ve kütüphaneler 267
Büyük hattatlar 271
İlk Türk matbaası 276
Medreseler 281
Sıbyan mektepleri 284
Koca Mimar Sinan Ağa 289
Evliya Çelebi 307
Sokullu Mehmed Paşa 314
İskender Çelebi 319
Taşlıcalı Yahya Bey 321
Kadırga mimarı Mustafa Ağa 323
Bekir Sübaşı ve hain oğul 324
Hamam uşağı Patrona Halil 328
Cem 331
Korkud 334
Murad 338

Sözlük 341

Birinci bölüm

Altı yüzyıl üzerine bir kuşbakışı

Osmanlı hanedanı Oğuz Türkleri'nin Kayı Boyu'na mensup bir aşiretten çıkmıştır. Nakledilegelen ananelere göre bu aşiret "Süleyman Şah" isminde bir başbuğun idaresinde miladın 13. asrı ortalarına doğru Anadolu'ya girmiştir. Süleyman Şah Fırat Irmağı'ndan geçerken boğulmuş; defnedildiği yer "Türk Mezarı" diye meşhurdur.

Dört oğlu olan bu başbuğun ölümü, aşiretini ikiye ayırmış, oğullarından Sungurtekin ve Gündoğdu eski vatanlarına, Merv taraflarına dönmüş, diğer iki oğlu, Ertuğrul ile Dündar, Erzurum'a doğru yollarına devam etmişler, Pasin Ovası'nda Sürmeliçukur'a konmuşlar.

İran'a hâkim olan Moğollar o tarihlerde Doğu Anadolu'yu dalga dalga hücumlarıyla yağma ve tahrip etmektedirler. Ertuğrul Bey, oğullarından Sarıbatı'yı Konya Selçuk imparatoruna göndererek kendilerine Batı Anadolu'da yerleşecek bir bölge istemiş. Selçuk Sultanı Kayılara, Söğüt ve Domaniç havalisini vermiş. Kayı Aşireti'nin Anadolu'ya giren kısmı da burada yerleşmiş. Söğüt ve Domaniç, Selçukilerin batı sınırı üzerindedir; Sultan, Ertuğrul Bey'e bir "uçbeyliği", sınır muhafızlığı vermiştir. Miladın 1250-1280 yılları arasında olan bu yerleşme artık bir tarih hakikatidir; Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi, Ertuğrul'un sulbünden, bu yıllar arasında Söğüt'te doğmuştur.

13. miladi asrın son yıllarında Anadolu Türkleri siyasi ve içtimai bir buhran içindeydi. Ortaçağ'ın derebeylik anane ve teşkilatına göre kurulmuş olan Konya Selçuk İmparatorluğu, Moğolların indirdiği ağır darbeler altında çökmüş; Konya tahtı sahipsiz kalınca Karaman ve Konya'da Karamanoğulları, Kütahya'da Germiyanoğulla-

rı, Denizli'de İnançoğulları, Aydın'da Aydınoğulları, Manisa'da Saruhanoğulları, Balıkesir'de Karesioğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Muğla'da Menteşeoğulları, Antalya ve Eğridir havalisinde Hamidoğulları istiklallerini ilan etmişlerdi. Bu hanedanlar arasında Karamanoğulları en geniş topraklara ve Selçukilerin payitahtı Konya şehrine de sahip olduklarından kendilerini bütün Anadolu'nun hükümdarı gibi görüyorlardı.

Karadeniz kıyısında Trabzon ve etrafında Bizanslı Komnenosların sözde imparatorluğu, bir enkaz halinde devam edegeliyordu. Amasra, Cenevizlilerin elindeydi. Başlarında İstanbul tacını taşıyan Palaiologosların Anadolu'daki toprakları, en basit tarifiyle Marmara havzasından ibaret kalmıştı. O tarihlerin haritasında İstanbul İmparatorluğu'nun rengini taşıyan Alaşehir, etrafı Türk beylikleriyle çevrilmiş bir ben gibiydi. Anadolu sularındaki adalar ise asırlardan beri Venediklilerin ve Cenevizlilerin elindeydi.

Derebeylik anane ve teşkilatına göre kurulmuş olsa dahi Selçuk Devleti Anadolu'da bir Türk birliğini temsil ediyordu. Konya'da Selçukilerin son meşru hükümdarı olan III. Alaeddin Keykubad'ın Moğol İmparatoru İlhan Gazan Mahmud'un emriyle Isfahan'a götürülerek orada idam edilmesi dikkate değer vakadır. Zira Gazan Mahmud, Konya tahtına oturtmak istediği kuklası Gıyaseddin Mesud'u Anadolu halkına karşı destekleyecek kuvvete sahip değildi, o Anadolu halkı ki, Alaeddin Keykubad'ın felaketine kayıtsız kalmıştı. O tarihlerde Anadolu'da "Ahilik", kardeşlik, yoldaşlık adı altında ferdi mülkiyeti kaldırmak ister gibi görünen bir teşekkül iyice kök ve dalbudak salmış bulunuyordu. Moğol himayesinde de olsa, Selçukilerin dönmesine asla taraftar olmayan Ahiler, müverrihlerimizin "Tavaif-i Müluk" adı altında topladığı diğer Anadolu hanedanlarını da tasfiye yolunu tutmuştu. Bu teşekkül, Selçuk hanedanının inkırazıyla Ankara ve havalisinde istiklalini ilanla hükümeti bilfiil elde etmiş, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki esnaf tabakası ve köylüyle de sıkı bir işbirliği kurmuştu. Her tarafta Ahi zaviyeleri açılmış, buralarda şeyh unvanını taşıyan, fakat diğer tarikatlar şeyhleri gibi ayrı bir kılık ve kıyafetleri olmayıp mahalli halktan biri gibi giyinen liderler, hanedanların ve hanedanları destekleyen medrese ulemasının halk üzerindeki nüfuzunu yıkmakla meşguldüler.

Söğüt ve Domaniç topraklarında yerleşmiş olan Kayı Aşireti'yle babası Ertuğrul'un ölümünden sonra aşiret beyi olan Osman Bey de Ahiliği kabul etmişti. Ve ilk hamlelerinde Anadolu'nun her tarafındaki Ahilerden geniş ölçüde müzaheret görmüştü. Üstün cengâver şahsiyetiyle Anadolu hanedanlarına karşı Ahilerin zaferini sağlayacak zannedilmişti. Fakat, Osman Bey'in Bizans topraklarındaki süratli muvaffakiyetleri onu sadece Müslüman Türklerin kahramanı yaptı. Osman Gazi'nin ve sonra da oğlu ve halefi Orhan Bey'in yanında toplanan cengâverler bu yeni vecit havası içinde dövüştüler. Fütuhatın pek büyük nimetleri bu cengâverleri Osmanoğullarına bağladı ve Ahilikle olan bağları kağşadı. Orhan'ın oğlu ve halefi Sultan I. Murad zamanında ise, Ankara'nın silah kuvvetiyle Osmanlı topraklarına ilhakı Ahiliğe son kati darbe oldu. Fakat ileride görülecek bazı vakalar, Ahi teşkilatının zahiren yıkılmış olmasına rağmen Ahilik fikrinin gizlice yaşatıldığını ispat edecektir.

13. asır sonları ile 14. asır başlarında Türk-Müslüman kültürünün mümessilleri olan medrese uleması da Osmanlı hanedanını Anadolu'da Türk-Müslüman birliğinin tek koruyucusu olarak gördü. Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Molla Rüstem gibi bu devrin iki büyük âlimi Sultan Murad'ın iki kıymetli siyasi müşaviri oldu. Bir merkezi mutlakıyetin kabataslak devlet teşkilatını kurdular.

Bu suretle cihan tarihinde yeni bir çağın başladığını gösteren ilk örnek devlet de kurulmuş oldu. Padişahın şahsına sadakatle bağlı yeniçeri asker ocağının kuruluşu da hanedan için büyük bir kuvvet oldu.

Gayrimüslim ve Türk'ten gayri ırkların, milliyetlerin çocukları seçme olarak toplanmış. Müslüman edildikten sonra "yeniçeri" adıyla gündelikli asker yapılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın dini terbiyesi de, İslamiyet'i sevdirmek için en pratik yolları gayet iyi bilen Bektaşilere bırakılmıştı. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ve ocağa devşirmelerden gayri kimsenin alınmaması hususunda sarf edilen dikkat gayet manalıdır. Anadolu'daki Türk-Müslüman birliğini Osmanlı hanedanının yeni kurulan merkezi mutlakıyet idaresi etrafında toplamak isteyenler ve toplayanlar, gizli bozgunculuğa karşı uyanıktırlar.

Osmanoğullarının kurduğu bu yeni devlet, dünyanın idrak ettiği yeni bir çağın devletiydi. Bunun içindir ki bu merkezi mutlakı-

yet Anadolu'da ve Rumeli'de birbirini takip eden zaferlerle gayet çabuk büyüdü. Vakıa 15. asrın ilk yıllarında Aksak Timur'un Anadolu üzerine yürümesi ve Osmanlıların dördüncüsü Yıldırım Bayezid'i esir alması Osmanlıların bu kıta üzerindeki hâkimiyetini çok sarstı.

Fakat Yıldırım Bayezid'in en küçük oğlu ve üçüncü halefi Çelebi Sultan Mehmed'in Anadolu'da gene en kuvvetli hükümdar olmasına hiçbir kuvvet mani olamadı. Ankara Muharebesi'ndeki bozgunu doğuran zihniyet bu padişaha karşı da Simavnalı Şeyh Bedreddin'in liderliğinde ve Börklüce Mustafa ile Torlak Kemal gibi ihtilalcilerin idaresinde yeni ve büyük bir gaile çıkardı. Mutlakıyet bu büyük ihtilali de bir kan deryası içinde boğdu. Şeyh Bedreddin, ortaya attığı cemiyet nazariyelerinin Türk-Müslüman camiasını fesat ve nifaka ve dolayısıyla inhilale sürükleyecek şeyler olduğunu pek adilane cereyan eden muhakemesinde kabul ve tasdik etti ve verilen idam cezasının yerinde olduğunu söyledi.

Bir Yeniçağ hükümdarı olan Yıldırım Bayezid Ankara Muharebesi'nde mağlup olmuş, esir düşmüş, esarette ölmüştü. Onun torununun oğlu Sultan II. Mehmed henüz yirmi bir yaşında bir delikanlıyken bir imparatorluğun temelini atıyordu. Yıldırım'ı mağlup ettikten sonra haşmet ve darat içinde Çin seferine giderken ölen Aksak Timur'un Ortaçağ devleti ise bu cihangirin ölümüyle beraber parçalanmıştı; evladı Timur'dan Mehmed ve Ömer isminde iki genç, Fatih Sultan Mehmed'in sarayında dörder akçe yevmiyeli müteferrikalar arasında bulunuyorlardı.

Büyük Türk ırkının bütün kolları, dal ve budakları ve yeryüzünde yayılışı içinde, hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki Osmanoğulları en sağlam ve en büyük bir devletin kurucusu olmuşlardır. Altı asır Türklüğü ve Türk medeniyetini yeryüzünde tek başına temsil etmiş olan pek azametli bir devlettir. Bu imparatorluk 19. asra kadar merkezi bir mutlakıyet-i mutlaka (*monarchie absolue*) olarak devam etmiştir. II. Mahmud'un son yıllarında bir uyanık mutlakıyet kisvesi giymiş ve onu Meşrutiyet idaresi takip etmiştir. II. Abdülhamid devrine de mutlakıyet demek doğru olmaz; her yıl muntazaman neşrolunan devlet yıllığının başına "Kanun-ı esasi" (Anayasa) metninin konduğuna göre bu devre, "Meşrutiyet'in meclissiz devri" demek doğru olur.

Birinci Cihan Harbi'ni takip eden kara işgal günleri ve yurdumu-

za saldıran düşmana karşı Türk milletinin silahlı mukavemeti dahilde de büyük bir inkılaba doğru gitmiş, ferdi saltanat, padişahlık kaldırılarak Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bugün yeryüzünde Türk istiklalinin tek misali olan Cumhuriyetimiz, pek şanlı ve parlak bir tarihin ve medeniyetin de vârisidir.

Bu kitap işte bu altı asırlık ünlü tarihin bir panoramasıdır.

Osmanlı padişahı

Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlık müessesesinin kudret ve salahiyeti sonsuzdu; memleketin mukadderatı, Müslim ve gayrimüslim bütün tebaanın can ve mal güveni padişahın iki dudağı arasından çıkacak emre bağlıydı. İmparatorluk içinde iradesinin önüne geçecek hiçbir kuvvet yoktu. Padişahlık müessesesinin bu sonsuz kudret ve salahiyeti tam kıvamına Fatih Sultan Mehmed zamanında girdi, II. Mahmud devrinde uyanık mutlakıyet inkılabına kadar dört asır devam etti.

Osmanlı hanedanında padişahlık babadan büyük oğula kalırdı; Sultan I. Ahmed zamanında bu veraset ananesi değiştirildi; saltanat, hanedanın en yaşlı erkeğine hak olarak tanındı.

Padişahın bu sonsuz kudret ve salahiyeti, İslam şeriatının padişahlık ehliyeti için koştuğu bir şartla tahdit edilmişti: padişah olmak için akil ve adil olmak gerekti. Zulmü ve cinneti sabit olan padişah tahttan indirilirdi.

Padişah ordunun başkumandanıydı. Ordunun başında harbe gitmesi, padişahlık vazifelerinden bilinirdi. Hükümet demek, padişah demekti; memleketin bütün işlerinin çevrildiği Divan-ı Hümayun, padişahın başkanlığında toplanırdı. Fakat Osmanlı padişahları hükümet işlerini vezir-i azam yahut sadrazam denilen bir başvezire bırakmışlardı. Sadrazamlar padişahların tam salahiyetlerine sahip bir vekiliydi; fermanlarda kendisine "vekil-i mutlakım" diye hitap edilirdi; bu vekâlet alameti de padişahın mührüydü. Bir padişah tahta oturdu mu, birbirinin tam eşi iki mühür yapılırdı, biri sadrazama verilir, biri de padişahın kendinde dururdu. Bu mühre "Mühr-i Hümayun" denilirdi; mührün geri alınması sadrazamın azli demekti.

Mühr-i Hümayun altındandı ve al renkli atlas kese içinde saklanırdı.

Divan-ı Hümayun'dan çıkan her emir padişahın ağzından çıkardı, "ferman" adını taşırdı; fermanların başına da padişahın "tuğra" denilen nişanı çekilirdi.

Memleket küll halinde padişahındı. İmparatorluk tebaasının şahsi mülkü olan toprak ve binaların tapu senetleri üzerinde padişahın tuğrası bulunurdu. Herhangi bir mülkiyet ve iktisap edilmiş bir hakkı beyan eden her vesikanın üzerinde tuğra bulunurdu. Padişah dilerse, kendisinin veya haleflerinin tuğrasını taşıyan bir tapuyu veya herhangi bir vesikayı iptal eder ve toprak veya gayrimenkulü müsadere ettirirdi, müktesep bir hakkı kaldırırdı. Fermanlara tuğra çeken ve Divan-ı Hümayun'un da üyesi olan büyük memur için "nişancı" yahut "tevkiî" denilirdi. Emrinde tapu kütük defterleriyle beraber büyük bir büro vardı.

Bir padişahın tahta ilk oturmasına "cülus", padişahlığın alınmasına "hal'i" denilirdi. Bugün milli hazinemizde biri "Şah İsmail tahtı" adıyla meşhur olmak üzere üç taht vardır; cülus merasiminin hangi taht üzerinde olacağı tayin edilmemişti. Altın safihalarla kaplı, üzerleri elmaslar ve yakut ve zümrütlerle tezyin edilmiş bu giranbaha tahtların döşemeleri de paha biçilmez kumaşlardandır. Padişahlar cülus günlerinden gayri bayram tebrikleri merasiminde de tahta otururlardı. Tahtlar sarayda bulunan ve "iç hazine" veya "hazine-i hassa" denilen hazinede muhafaza olunurdu.

Padişah, kendisinin ve saraylarının bütün masraflarını, harem ve selamlık bütün saray mensuplarının maaşlarını kendisine tahsis edilmiş olan "iç hazine"den öderdi. İç hazinenin geliri geniş imparatorluğun her tarafında bu hazineye tahsis edilen gelir kaynaklarından temin olunurdu; bu gelir kaynaklarına padişah hasları, "Havâss-ı Hümayun" denilirdi; memleket vergi kaynaklarının kaynağını teşkil ederdi. Devlet gelirlerinin toplandığı ve devlet masraflarının görüldüğü devlet hazinesi ise, "Hazine-i Hümayun" adını taşırdı; Hazine-i Hümayun padişahın adına Divan-ı Hümayun erkânından başdeftardarın ("maliye bakanı" diyebiliriz) elindeydi. Bilhassa harp zamanlarında ağır ve fevkalade masraflarla Hazine-i Hümayun sıkıntıya düştüğü zaman hamiyetli padişahlar hazine-i hassadan yardımda bulunurdu. Divan-ı Hümayun'dan hazine-i hassanın yardımı

istendiği zaman reddeden bir padişahı tarihimiz kaydetmiyor. Hazine-i hassada yalnız para değil, hanedanın malı olan mücevherler ile gene hanedanın malı olan kıymetli altın ve gümüş takımları dururdu. Fevkalade ahvalde, hazine-i hassada nakit de bulunmayıp altın ve gümüş takımlarının eritilerek Hazine-i Hümayun'a yardım edildiği görülmüştür.

Hazine-i hassadan padişaha kendi şahsı için ayrılan paraya "Kise-i Hümayun" denilirdi; padişahın bu parayla aldığı mücevherat zatî malı olurdu; dilediği kimseye verebilirdi, sorup aranmazdı. Fakat bir kere hazine-i hassaya mal olmuş bir mücevher o sonsuz salahiyet ve kudrete sahip padişah tarafından da ancak bir senet mukabili alınır ve kullanılabilirdi; padişahın ölümünde veya hal'inde, hazine kethüdası tarafından senediyle aranır ve yerine konulurdu.

Padişahın saray hayatı ya haremde yahut selamlıkta geçerdi; Osmanlı sarayının selamlığına "Enderun-ı Hümayun" denilirdi. Haremde gezip dolaşan, hürriyetine sahip erkek olarak padişah ile oğulları ve bir de hadım zenciler ve Habeşiler vardı. Tahttan indirilmiş padişahlar; amca, kardeş ve bunların oğulları haremde kendilerine tahsis edilen yerlerde bir mahpus hayatı sürerlerdi. Enderun-ı Hümayun ise, kalabalık bir saray halkının, içoğlanlarının bulunduğu büyük bir müesseseydi. Osmanlı padişahlarının gündüz hayatı ekseriyetle Enderun-ı Hümayun'da geçmiştir. Günlük hayatının bütün ihtiyaçları ve hizmetleri Enderun halkı tarafından görülmüştür.

Esvapları, kürkleri, sarıkları, mendil ve çorabına varıncaya kadar bütün çamaşırları Enderun'da hazırlanır, yıkanır ve sarayca kabul edilmiş bir usule göre kalıplanıp toplanırdı. Haremde padişahlara mahsus bir hamam vardı, fakat umumiyetle Enderun'daki büyük hamamda yıkanırlardı; padişahı yıkamak için Enderun oğlanları arasından seçilen gençlere sureti mahsusada tellaklık öğretilirdi ki, Osmanlı padişahının sarayındaki Enderun-ı Hümayun teşkilatından bu eserde ayrıca bahsedilecektir.

Padişahın her sabah namazlarını Endurun halkıyla beraber cemaatle kılması bir hanedan ananesiydi. Cuma namazları ile bayram namazlarını da tensip edilen büyük bir camide (ekseriyetle Ayasofya'da yahut Sultanahmet, Fatih, Bayezit, Süleymaniye ve Eyüp Sultan camilerinde) halkla beraber kılmaları keza bir hanedan ana-

nesiydi; bu münasebetle bir alay da tertip edilir, "cuma namazı alayı", "bayram alayı" denilirdi; sonraları cuma namazı alayına "cuma selamlığı" denildi.

Osmanlı padişahlarının çoğu, zengin bir İstanbullu kılık ve kıyafetiyle, atlı veya yaya şehirde dolaşmaktan, halkla tanınmadan temastan zevk almışlardır; buna "tebdil gezmek" denilirdi. Tebdil gezerken padişah tanınsa dahi tanımış görünmek kabalık sayılırdı. Padişahların saltanat kayığıyla deniz tenezzühlerine "biniş" denilirdi; umumiyetle, saltanat kayığını takip eden ve içlerine padişahın hizmetini görecek Enderun takımının doldukları diğer saray kayıklarıyla "Biniş-i Hümayun" bir deniz alayı olurdu.

Yukarıda padişahın sonsuz kudret ve salahiyetinden bahsetmiştik. Unutmamalıdır ki yeryüzünde son söz daima kuvvetin ve kuvvetin elindeki silahındır. Bir askeri ihtilal (bir yeniçeri, sipahi ihtilali), Osmanlı padişahları için daima büyük bir tehlike teşkil etmiş, hal'i matlup ise istisnasız tahttan indirilmişlerdir. Yeniçerilerin sadakatini sağlayan hükümdarlar da tarihimizin kuvvetli hükümdarları olmuşlardır. Yeniçerilerin sadakati de bazen ocak erkânını hoş tutmakla, nadiren de hükümdarın kendi şahsiyetinin otoriter olmasıyla sağlanmıştır. İslam şeriatının zalim ve gaddar olarak vasıflandırmakta asla tereddüt göstermeyeceği padişahlar, silahın kuvvetine dayanarak dilediklerini yapmışlardır. Hatta bir mecnun, I. Mustafa, cinnetten ötürü hall edildiği halde ikinci defa tahta oturtulmuştur. Bütün tebaasının malı canı iki dudağının arasından çıkacak küçük bir emre bağlı olan padişahlar, askerî ihtilallerde öyle bir acze düşmüşlerdir, yüzlerine karşı pervasızca hitabeden, hatta hakaretten çekinilmemiştir. (Mesela bir ayak divanında IV. Murad'a, hallinde Genç Osman ile Sultan İbrahim'e yapılan hakaretler.)

Tarihimizin vakayii pek aydın olarak gösterir ki kuvvetli bir hükümet padişaha daima kuvvet ve nüfuz temin etmiştir; kuvvetli hükümetten maksadımız da, devletin mukadderatını padişahın mutlak vekili olarak eline alan o yüksek makamına layık sadrazamdır. Bir mutlakıyet-i mutlaka olan Osmanlı İmparatorluğu'nda has manasıyla devlet adamı şahsiyetini taşıyan vezirlerin zamanı daima parlak devirler olmuştur. Bu eserde "sadrazam" müstakil bir bendin mevzuu olmuştur.

Elleri birbirine çırparak yapılan alkış, Türk adab-ı muaşeretine Tanzimat devrinde girmiştir. Tarih kaynaklarımız, muhtelif vesilelerle, alaylarda, cüluslarda, ata binip inerken, kayığa girip çıkarken padişahın saray bendegânı, asker ve halk tarafından alkışlandığından bahsederler; bu alkış bir duadır; duanın metni şudur:

"Uğurun hayır ola! Yaşın uzun ola! Yolun açık ola! Saltanatına mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!"

II. Abdülhamid bu alkış duasının son cümlesini değiştirmiş, onun yerine şu sözü koydurmuştu: "Padişahım... Şevketinle, devletinle bin yaşa!"

Osmanlı padişahlarının İstanbul fethinden evvel daimi kışlık sarayı Bursa'daydı; bir sabit ordugâh olan Edirne'de de bir saray yapılmıştı. İstanbul'un fethinden sonra daimi kışlık saray bu yeni büyük payitahta naklolundu; Bursa sarayı, metruk, muhafızlar elinde kaldı. 16. asırda Kanuni Süleyman'a, 17. asırda IV. Murad'a birkaç gün için mesken oldu. Edirne sarayı ise, büyük fütuhat münasebetiyle büyümekte devam etti; hatta 17. asırda, büyük sürgün avları peşinde dolaşan Avcı IV. Mehmed'e bir daimi ikametgâh oldu; Sultan Mehmed'den sonra II. Mustafa da Edirne'yi İstanbul'a tercih etmişti. Edirne Sarayı da fütuhat devrine veda edildikten sonra metruk kaldı.

Osmanlı padişahlarının İstanbul'daki daimi ikametgâhının resmi adı "Saray-ı Cedid-i Âmire"ydi; bugün "Topkapı Sarayı" diyoruz. İstanbul'da Beyazıt'ta "Eski Saray" adıyla büyük bir saray daha vardı. 16. asırda Eski Saray'ın avlu ve binalarından yarısı alınarak toprağı tesviye edildikten sonra Süleymaniye Camii ve Süleymaniye Külliyesi inşa edildi. Geri kalan kısım, tahttan indirilen veya ölen padişahların harem takımına ikametgâh olarak tahsis olundu. Osmanlı padişahlarının İstanbul'da ikinci büyük sarayı Üsküdar sarayıydı, hududu bugünkü Salacak iskelesinden Haydarpaşa'ya kadar uzanıyordu. Bir yazlık saraydı ve müteaddit kasırlardan, köşklerden, bahçelerden mürekkepti. III. Selim zamanında kaldırıldı, yerinin bir kısmına Selimiye Kışlası ve Selimiye Camii yaptırıldı, bir kısmı da yeni kurulan Nizam-ı Cedit asker ocağının zabit ve kumandanlarına mesken yeri olarak ihsan edildi ve İhsaniye adını aldı. İstanbul'da ikinci büyük yazlık saray Beşiktaş sarayıydı. Bunlardan gayrı da Boğaziçi'nde ve Haliç'te küçük miri kasırlar vardı.

Osmanoğulları

Osmanoğulları hanedanından altı asır boyunca otuz sekiz padişah gelmiştir; I. Selim'den itibaren bunların yirmi sekizi aynı zamanda Müslümanların halifesi olmuştur. Son padişah VI. Mehmed'in vatanımızı terk ederek yabancı bir memlekete iltica etmesi üzerine Türkiye'de saltanat ilga edilmiş ve Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife ilan edilmiştir. Bu zatın da gene Büyük Millet Meclisi kararıyla Osmanlı hanedanının bütün azasıyla beraber memleketten çıkarılmasıyla Türkiye'de hilafet müessesesi de kaldırılmıştır. Burada bu otuz dokuz tarihi sima üzerinde çeşitli zaviyelerden bakarak bir cetvel tanzim edelim:

En uzun saltanat süren:
Kanuni Sultan Süleyman (46 sene).

Padişahlığı yirmi yılı geçenler:
Osman Gazi (27 sene), Orhan Gazi (39 sene), I. Murad (29 sene), II. Murad (30 sene), Fatih Sultan Mehmed (30 sene), II. Bayezid (31 sene), III. Murad (21 sene), IV. Mehmed (40 sene), III. Ahmed (27 sene), I. Mahmud (24 sene), II. Mahmud (31 sene), II. Abdülhamid (32 sene).

En kısa saltanat sürenler:
I. Mustafa (1 sene 7 ay), IV. Mustafa (1 sene 2 ay).

On seneden az saltanat sürenler:
I. Süleyman (8 sene), Musa (3 sene), I. Mehmed (8 sene), Yavuz

Sultan Selim (9 sene), III. Mehmed (8 sene), II. Osman (4 sene), İbrahim (8 sene), III. Süleyman (3 sene), II. Ahmed (4 sene), III. Osman (3 sene), V. Mehmed (9 sene), VI. Mehmed (4 sene).

Kırk yaşından sonra padişah olanlar:
Osman Gazi (41 yaşında), Orhan Gazi (40 yaşında), Yavuz Sultan Selim (45 yaşında), II. Selim (43 yaşında), III. Süleyman (45 yaşında), II. Ahmed (49 yaşında), III. Mustafa (42 yaşında), I. Abdülhamid (49 yaşında), V. Mustafa (42 yaşında), III. Osman (51 yaşında), VI. Mehmed (57 yaşında).

En yaşlı olarak padişah olan:
V. Mehmed (65 yaşında).

Pek genç veya çocuk iken padişah olanlar:
II. Murad (18 yaşında), Fatih Sultan Mehmed (19 yaşında), I. Ahmed (13 yaşında), II. Osman (14 yaşında), IV. Murad (15 yaşında), IV. Mehmed (7 yaşında), Abdülmecid (18 yaşında).

Tahttan indirilenler:
II. Bayezid, I. Mustafa, II. Osman, İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz, V. Murad, II. Abdülhamid.

Padişahlıktan çekilen:
II. Murad.

Saltanat kavgasında öldürülenler:
I. Süleyman, Musa.

İhtilalde öldürülen:
II. Osman.

Fetvayla idam edilen:
İbrahim.

Selefi tarafından idam ettirilen:
IV. Mustafa.

İntihar eden:
I. Beyazid, Abdülaziz (bir rivayete göre).

Siyasi suikasta kurban olanlar:
Fatih Sultan Mehmed, Abdülaziz (diğer rivayete göre).

Türk ordusunun başında harbe gidenler:
Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad, I. Bayezid, I. Süleyman, Musa, I. Mehmed, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, III. Mehmed, II. Osman, IV. Murad, II. Mustafa.

Muharebede şehit olan:
I. Murad.

Muharebede yaralanan:
Fatih Sultan Mehmed.

Düşmana esir düşen:
I. Bayezid.

Divan sahibi şairler:
Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman; Osmanlı padişahlarının pek çoğu şiirle meşgul olmuştur.

Büyük musikişinas:
III. Selim; Osmanlı padişahlarının çoğu musikiyle yakından meşgul olmuştur.

Hattat:
III. Ahmed; Osmanlı padişahlarının çoğu güzel yazıyla meşgul olmuştur.

Resim heveskârı:
Abdülaziz.

Ressam:
Halife Abdülmecid.

Pehlivanlık meraklısı ve bizzat güreşenler:
IV. Murad, Abdülaziz.

Çılgın derecede av meraklısı:
IV. Mehmed; avcılık, Osmanlı hanedanında milli bir anane olarak yaşatılmıştır.

Bazu sahibi kemankeşler:
IV. Murad, III. Selim, II. Mahmud; Osmanlı padişahlarının çoğu kemankeşlikle yakından meşgul olmuşlardır.

Bir el sanatıyla meşgul olanlar:
Kanuni Sultan Süleyman (kuyumculuk); II. Abdülhamid (marangozluk).

Aşırı kadın düşkünleri:
III. Murad, III. Mehmed, İbrahim.

Aşırı mahbubperestler:
I. Süleyman, IV. Murad.

Ağır sinir hastası:
İbrahim.

Nefis körletmiş perhizkârlar:
II. Bayezid, V. Mehmed.

Ayyaş denilecek kadar içki düşkünleri:
Bayezid, I. Süleyman, II. Selim, IV. Murad, Abdülmecid, V. Murad.

Doğuşunda tımarhanelik mecnun:
I. Mustafa.

Tecennün eden:
V. Murad.

Kardeşlerini öldürtenler:
II. Murad, Yavuz Sultan Selim, III. Mehmed (19 kardeşini bir anda boğdurtarak rekor kırdı), II. Osman, IV. Murad, II. Mahmud.

Babasını öldürtenler:
Yavuz Sultan Selim (rivayet); IV. Mehmed (yedi yaşında bir çocuktu, mani olamazdı).

Oğlunu öldürtenler:
Kanuni Sultan Süleyman, III. Mehmed.

Seyahati seven veya seyahate çıkarılanlar:
IV. Mehmed, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Mehmed.

Yabancı memleketleri resmen ziyaret eden:
Abdülaziz (Fransa ve İngiltere'ye).

Vatanını terk edip yabancı memlekete iltica eden:
VI. Mehmed.

Gözlük kullanan:
VI. Mehmed.

Enfiye tiryakisi:
III. Selim.

Obur denilecek kadar boğazına düşkün:
Abdülaziz.

Tebdil-i kıyafetle halk arasında dolaşmasını sevenler:
II. Osman, IV. Murad, III. Osman, III. Selim, II. Mahmud.

Osmanlı şehzadesi

Herhalde masallardaki şehzadeler değildir; Sultan I. Ahmed'e kadar, Osmanlı şehzadeleri ancak padişah babalarının zamanında gün görürler, bir prensin tadabileceği dünya lezzetleriyle mesut olurlardı; babanın ölümü ve büyük kardeşin tahta oturmasıyla devlet selameti için vücutlarının ortadan kaldırılmasına şeriat cevaz verir ve idam olunurlardı. I. Ahmed, saltanat veraseti ananesini değiştirince, Osmanlı şehzadeleri de cellat pençesinden kurtuldular, buna mukabil hürriyetten mahrum oldular; padişah babaları öldü veya tahttan indirildi mi, sarayda bir odaya hapsedilirler ve mahbeslerinde hükümdarlık sırasının kendilerine gelmesini hüzün ve elem içinde beklerdi. I. Ahmed'den sonra da iki oğlu, Genç Osman ile IV. Murad, nevcivanlık çağlarını dört duvar arasında çürüten kardeşlerini cellada vermekte tereddüt etmemişlerdi. Osmanlı şehzadelerinin hürriyetten mahrum bu hazin hayatı 1908 Meşrutiyeti'ne kadar devam etti.

Bir hanedan ananesi olarak şehzadelerin tahsil ve terbiyesine daima itina edilmiştir. Her devrin en güzide, şayan-ı itimat simaları şehzadelere hususi muallim olarak vazifelendirilmiş, seçilen hattatlar yazı öğretmiş, musikiye heves edenlere güzide ustalar bulunmuş ve prens buluğ çağına girince mahbesine iki üç tane de hasna ve müstesna cariye konmuştur.

Evvela Osman Gazi'den Sultan I. Ahmed'e kadar devam eden ilk devre şöyle bir göz atalım: Bu devirde, padişahlar tahta oturunca kardeşleriyle kardeş çocuklarının vücutlarını ortadan kaldırdığı için, arkasında yalnız birbirlerini yiyecek oğullar bırakmıştır.

Bu devirde şehzadelere, padişah babalarının hayatında Anadolu'da bir valilik verilirdi, şehzadelere ayrılan valilikler de Amasya, Karaman

ve Manisa valilikleriydi. Eğer varsa, şehzadenin oğulları da birer valiliğe veya birer sancakbeyliğine tayin olunurdu. Mesela II. Bayezid'in oğullarından Şehinşah Karaman valisi, Şehinşah'ın oğlu Mehmed Niğde sancakbeyi; Şehzade Selim Trabzon valisi, Selim'in oğlu Süleyman, Kırım'da Kefe valisiydi. Şehzadelerin ve oğullarının yanına, yukarıda da kaydettiğimiz gibi devrin en seçkin simaları muallim ve mürebbi olarak verilirdi. Mesela Fatih Sultan Mehmed Manisa valiliğine gönderilirken devrin en namlı âlim ve şairi Molla Hüsrev Mehmed muallim ve mürebbi olarak şehzadeye refakat etmiş, Zağanos Paşa da küçük prensin askerlik hocalığı vazifesini almıştı.

Şehzadeler, vali veya sancakbeyi olarak bulundukları yerde muhakkak ki muhteşem bir hayat sürerlerdi... Av, başlıca eğlenceleriydi; bilhassa yüzlerce kişilik maiyetle sürgün avlarına çıkarlardı. Çoğu ulemayı, şuarayı himaye ederler, gençlik hevesiyle ihsanlarını bahş-ı kalenderi ettiklerinden şehzadelerin saraylarında her türlü sanat ve hüner erbabı toplanırdı. Ve dolayısıyla şehzadeler her biri ayrı değer taşıyan bu kimselerden bir hisse kaparak fikren yükselirlerdi. Nihayet padişah baba ölünce, tahtın vârisi şehzade, hayatına yeni bir ihtişam kapısı açarken kardeşlerinin ocağına kül serpilirdi.

Biraz da isimler üzerinde dolaşalım:

Osman Gazi'nin büyük oğlu Şehzade Alaeddin Paşa, saltanat hakkından feragat etti, padişahlığı küçük kardeşi Orhan'a bırakarak onun ehliyetli, liyakatli bir veziri oldu.

Murad Hüdavendigâr'ın büyük oğlu Yakub Çelebi tahtın meşru vârisi iken, babası Kosova sahrasında şehit düşünce küçük kardeşinin taraftarı devlet erkânı tarafından harp meydanında boğduruldu.

Yıldırım Bayezid'in oğulları, Timur istilasından sonraki hercümerç içinde kanlı bir saltanat mücadelesine giriştiler. Şehzade Kasım ve Mustafa Ankara Muharebesi'nde kaybolmuşlardı ki, bunlardan Mustafa bilahare sahneye çıkacak ve kendisine haksız olarak "Düzmece Mustafa" lakabı verilecektir. Bu prenslerin mücadelesi bu eserin kronoloji kısmında kaydedilmiştir.

II. Murad, meydana çıkan amcası Şehzade Mustafa'yı (Düzmece) ortadan kaldırdı; şehzade Edirne'de, yalınayak, baş açık hakaretlerle sürüklenerek asıldı; gene II. Murad, lalalarının iğfaliyle isyan eden küçük kardeşi Şehzade Mustafa'yı İznik'te ele geçirdi, yavrucuk ale-

lacele bir incir ağacına asıldı; bu hazin sahneyi Âşık Paşazade birkaç satırla pek canlı tasvir ediyor:

> Sultan Murad'ın paşaları, Mustafa'nın lalası Şarabdar İlyas'a adam gönderdiler, "Hünkâr sana Anadolu beylerbeyliğini verdi, beratını da gönderdi, cehd eyle, biz varıncaya kadar oğlanı eğle" dediler. Şarabdar İlyas, Mustafa'yı tuttu, kucağına aldı. At üzerinde Mustafa eder:
>
> "Hey lala! Beni niçin tutarsın?" der.
>
> Hain İlyas eder:
>
> "Kardaşına iletirim" der.
>
> Mustafa eder:
>
> "Beni kardaşıma iletme kim, bana kardaşım kıyar!" der.
>
> Şarabdar İlyas sakin oldu. Aldı götürdü. Kardaşı dahi Mustafa'yı cellada buyurdu. Cellat buyruğu yerine getirdi. Şarabdar İlyas soranlara eder:
>
> "Sureta ben günahkâr oldum. Ama bu ikisi sağ olsa vilayette zarar olurdu. Hem ben efendime yaramaz iş etmedim... Bu dünyanın murdarına bulaşmadan şehit ettirdim, cem-i âlem rahat oldu!"

Fatih Sultan Mehmed tanzim ettirdiği Kanunname-i Âli Osman'a koyduğu bir maddeyle kardeş katline adeta şer'i bir cevaz verdi. İlk büyük kardeş ve kardeş oğulları katliamını da Yavuz Selim yaptı; büyük hükümdar, oturduğu tahtın emniyeti ve devletin selameti için kendi biricik oğlu müstesna, hanedanın bütün erkeklerini yok etti. Kardeşi Şehinşah'ın oğlu Şehzade Mehmed; kardeşi Şehzade Ahmed ve Ahmed'in oğulları Şehzade Murad, Şehzade Alaeddin ve Şehzade Osman; kardeşi Âlemşah'ın oğlu Şehzade Osman; kardeşi Şehzade Korkud, yani yedi prens vakanüvis tabiriyle, Yavuz Selim'in elinden "cam-ı şahadeti nuş ettiler."

Kanuni Süleyman'ın kardeşleri yoktu; kendisini Hürrem Sultan'ın aşk zincirine bağladıktan sonra haşmetli hatırasını kendi oğulları şehzadelerin kanıyla lekeledi. Saltanatın ilk on beş yılında, kendisi de Dalmaçyalı bir prens olan Frenk İbrahim Paşa'nın himmetiyle bir cihan imparatorluğunun veliahdına layık çok itinalı ve sağlam bir tahsil ve terbiyeyle yetiştirilen büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı, bir kadın parmağının çevirdiği entrikaya alet olarak cellat pençesine verdi; Nahçıvan seferine çıkan padişah babasını eyale-

ti askeriyle Karaman Ereğlisi'nde karşılayan ve Otağ-ı Hümayun'a el öpmek üzere giren kırk yaşındaki şehzade içerde babasının yerine kendisini bekleyen cellatları buldu. Asrın içli şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey'in "Sultan Mustafa Mersiyesi" Türk divan edebiyatının şaheserlerindendir:

Medet, medet, bu cihanın yıkıldı bir yanı
Ecel Celalîleri aldı Mustafa Han'ı!

Tulundu mihr-i cemali, bozuldu erkânı
Vebale koydular âl ile Âl-i Osman'ı!

Yalancının kuru bühtanı, buğzi pinhanı
Akıttı, yaşımızı, yaktı nâr-ı hicranı!

N'olaydı görmeyeydi bu macerayı gözüm!
Yazıklar ana reva görmedi bu râyı gözüm!

Çok uzun mersiye, şehzadenin katlinde Hürrem'in damadı Sadrazam Rüstem Paşa'yı açıkça cinayetle itham eder. Bu cinayeti Şehzade Bayezid ile oğullarının felaketi takip etti.

Gene saray entrikalariyle babasına asi gibi gösterilen bu şehzadenin üzerine bir ordu gönderildi. Şehzade Bayezid beş oğluyla İran'a iltica etti, bu yabancı memlekete elçiler gidip geldi ve nihayet Kanuni'nin ağır basan nüfuzuyla Bayezid ve beş oğlu Isfahan'da boğuldular, naaşları Sivas'a getirilip defnedildi. Kanuni'nin iki sevgili şehzadesi, Mehmed ile Cihangir de ecelleriyle ölünce Osmanlı tahtı II. Selim'e rakipsiz kaldı.

Sultan III. Murad altı kardeşin büyüğüydü, tahta çıkar çıkmaz beş küçük kardeşinin cenaze namazlarını kıldırttı.

Sultan III. Mehmed yirmi erkek kardeşin en büyüğüydü; kendisi tahta otururken öbür on dokuz şehzadeyi cellatlar boğuyordu. Dördü yetişkin gençlerdi, bir kısmı analarının memelerinden çekilip alınarak boğulmuştu.

III. Murad'ın tabutunu bir turna katarı halinde on dokuz oğlunun tabutları takip etmişti. İçlerinde Şehzade Mustafa en büyükle-

riydi, babasının öldüğünü işitince şaşırmış, karanlık istikbalini bütün dehşetiyle görmüş ve bir kâğıt parçası üzerine şu hazin beyti yazmış:

Nasiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim,
Ah kim bu gülşen-i âlemde hergiz gülmedim!

III. Mehmed bu korkunç kanlı sahnenin kahramanı olmakla da kalmadı; alnına bir de evlat kanı lekesi vurdu; büyük oğlu Şehzade Mahmud'u öldürttü: Güya Mahmud'un anası bir şeyhe oğlunun bir an evvel tahta çıkması için bir tılsım yaptırtmış ve bu da ele geçmiş.

Tabii şehzadenin cülusu babasının ölümü demek olduğundan bir suikast telakki edilmiş, şehzadeyi ve anasını, şeyhi ve arada vasıta olanların hepsini boğmuşlar... Bir gün Sultan I. Ahmed Sadrazam Ferhad Paşa'ya anlatmış:

Kardeşim pek zeki, ateşin, hamiyetli şehzadeydi... O zamanlar Anadolu'da Celalilerin tuğyan zamanıydı, babam çok üzülürdü, kardeşim de güya teselli vermek için, "Beni serdar yap, Celalilere karşı varayım; ihsanla olmazsa kılıçla onları yola getirmek kolaydır!.." derdi. Babam da bu sözlere çok kızardı. Kaç defa, "Kardeşim padişahlarla böyle konuşulmaz" dedim. Dinlemedi. Akıbet bir de tılsım sözü çıktı. Kıydılar zavallıya...

demiş.

I. Ahmed veraset ananesini değiştirerek Osmanlı sarayını zaman zaman bir şehzade salhanesi olmaktan kurtardı. Fakat birkaç talihsiz prens mahbeste yaşadıkları halde başlarını kardeş gadrinden yine kurtaramadılar. Ahmed'in oğlu Genç Osman Polonya Seferi'ne çıkarken kardeşi Şehzade Mehmed'i boğdurttu. İdam fetvasını "def-i dağdağa-i fitne" diye Rumeli Kadıaskeri Kemal Efendi verdi; haremde daha birçok şehzade vardı; bu Mehmed'in günahı neydi; vaka tamamen karanlıktır. Vakanüvis şu satırları yazıyor:

Şehzade Mehmed pek güzel bir çocuktu. Cellatlar üzerine hücum ettiğinde:

"Osman!.. Allah'tan dilerim ki ömrün ve devletin berbat olsun... Be-

ni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olma!" diye bağırdı.

diyor.

Mehmed'in bedduası tuttu, az sonra Sultan Osman ağır hakaretlerle tahttan indirildi ve Yedikule Zindanı'nda feci bir şekilde öldürüldü.

Tarihimizde amansız bir müstebit olan IV. Murad İran'a karşı sefere çıkıp Revan Kalesi'ni fethedince, İstanbul'a gönderdiği fetihnameyle beraber Bayezid ve Süleyman isminde iki kardeşinin de idam fermanını yolladı. Payitaht zafer şenlikleri içinde çalkanırken sarayda iki bahtsız şehzadenin son feryatları yükseliyordu. Gene bu hükümdar ikinci seferinden Bağdat fatihi olarak dönerken diğer kardeşi Şehzade Kasım'ı boğdurttu.

IV. Murad'ın erkek evladı yoktu, ölümünde tahtı kardeşi İbrahim'e bıraktı. O da evlattan mahrumdu, ağır sinir hastasıydı, hatta zürriyetten nasibi kesilmiş görünüyordu. Osmanlı hanedanı bir inkıraz tehlikesini Türk tababetinin hazakati sayesinde atlattı.

Sultan Murad devrinden sonra Osmanlı hanedanı tarihinde kardeş ve evlat katli vakası görülmez.

Osmanlı şehzadelerinin mahbeslerinde dahi tahsil ve terbiyelerine dikkat edildiğini söylemiştik. II. Abdülhamid zamanında bir ileri adım daha atılmıştı; Mekteb-i Harbiye'de prensler için ayrı bir sınıf açılmıştı. Osmanlı şehzadeleri arasında Avrupa'da tahsile gönderilen ilk prens, Şehzade Abdülmecid Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi oldu. Meşrutiyet'in ilanında Viyana'ya giderek Theresianum Koleji'ne girdi. Birinci Cihan Harbi'nde de bir iki şehzade Osmanlı ordusunda zabit olarak hizmet gördüler.

Sadrazam

Tarihimizde Tanzimat devri denilen uyanık istibdat devrine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatı, padişahın tam salahiyetli vekili olan sadrazamın elindeydi. Divan-ı Hümayun'a padişahın adına başkanlık eder, padişahın rızasını aldıktan sonra devleti harbe sokabilir veya şartları çok ağır da olsa bir sulh akdedebilir; padişahın şahsen himaye ettiği kimseler müstesna, Osmanlı imparatorluğu hudutları içinde dilediğini bulunduğu mevkiden atabilir ve dilediğini cellat pençesine verebilirdi. Buna mukabil kendi mevkii ve hayatı her an tehlike içindeydi, padişahın "Alın şunu, kaldırın şunu!" demesi derhal, sorgusuz ve muhakemesiz idam edilmesi için kâfiydi. Bir dakika evvel milyonlarca insanın hayatına hâkim olup koca bir imparatorluğun mukadderatını avuçlarının içinde tutan sadrazamın küçük bir emirle bir anda yok edilmesi için herhangi bir suç işlemesine lüzum yoktu, hatta bilakis, idamı değil, taltif ve takdiri icap eden bir vezir de olabilirdi. Ve garibi, devlet kapısının bu en yüksek mevkiine çıkmak için de, Müslüman olmak, her nasılsa vezirler arasına karışmış bulunmak veya padişaha hatırlatılmış olmak yahut bir ihtilalde kelleyi koltuğa alıp en ön saflara geçmiş bulunmak kâfiydi. Sadaret makamı için ırk ve milliyet, içtimai sınıf, yaş, meslek, ahlak, iffet, istikamet, servet, tahsil, zekâ, liyakat gözetilmezdi. Tanzimat'a kadar geçen devir boyunca sadrazam paşaların içinde okuma ve yazma dahi bilmeyen cahiller; en süfli tabakalara mensup ailelerin evladı; çocukluğunda ve gençliğinde tellaklık, manavlık, zurnacılık, tayfalık, ahır uşaklığı, sakalık, sandalcılık yapmış olanlar; dağa çıkmış haydut, azatlı esir, hadım, derviş, cehlin ve tamaın gılzetiyle her türlü şenaati ve zulmü asla tereddüt etmeden irtikâp eden hunhar ve gaddar si-

malar görülür. Bu yüksek mevkiin şanına layık sıfat ve meziyetleri yazmaya lüzum yoktur ve unutulmamalıdır ki Osmanlı sadrazamları arasında yalnız tarihimizin değil, cihan tarihinin büyük devlet adamları gelip geçmiştir.

Sadrazamlığın alameti padişahın mührüdür; meşhur tekerlemeye benzeterek "Mühr-i Hümayun kimin elinde ise sadrazam odur" diyebiliriz. Sadrazamlar, al atlastan bir kese içinde bulunan padişahın altın mührünü aldıkları zaman öpüp başlarına götürürler ve keseyi, ağzına dikilmiş kordonundan boyunlarına geçirip göğüslerine atarlar ve artık azledilinceye kadar veya ölünceye kadar çıkarmazlardı; Mühr-i Hümayun koyunlarında olarak uyurlardı.

Vilayetlerin idaresi "beylerbeyi" unvanını taşıyan valilerin eline bırakılmıştı; payitaht olan İstanbul ve civarının idaresi ise bizzat sadrazamın elindeydi.

Bütün devlet işleri üzerinde padişah adına son kararın verildiği Divan-ı Hümayun haftada bir gün, salı günleri sarayda, divan için suret-i mahsusada yaptırılmış olan dairede toplanırdı. Bu daire "Kubbealtı" adını taşıyagelmiştir. Divan salı günü sabah namazından sonra toplanır, müzakere ve kararları için toplantı öğleye kadar devam ederdi; toplantı sonunda padişah evvela divana riyaset eden sadrazamı yalnız ve sonra bütün divan üyelerini toplu olarak huzuruna kabul eder ve kendilerine sarayda bir öğle ziyafeti çekilirdi. Öğleden sonra kendi saraylarına, konaklarına giden sadrazam ve Divan-ı Hümayun üyeleri bütün hafta boyunca devlet işlerini kendi ikametgâhlarında görürlerdi; her devlet dairesinin memurları, işlerine bugünkü devlet daireleri gibi o konak ve saraylarda devam ederlerdi. Sadrazam da kendi sarayında çalışırdı ve her gün, ikindi vakti sadaret makamının yüksek memurlarının iştirakiyle sarayında bir divan kurardı, buna "sadrazamın ikindi divanı" denilirdi. Sadrazama yapılacak şikâyetler, iş için müracaatlar bu divanda yapılırdı. Büyük Türk Veziri Sokullu Mehmed Paşa, böyle bir ikindi divanında huzuruna çıkan bir derviş tarafından hançerlenerek öldürülmüştü.

Sadaret makamı için padişah sarayının karşısında büyük bir miri saray yaptırılmıştı; ve "Saray-ı Âsafi" adı verilmişti; halk ise "Paşa Kapısı" derdi. Sonraları "Babıâli" adını aldı; bugün İstanbul vilayeti ile Defterdarlık'ın bulunduğu yerdir. Babıâli'de sadrazamların aile-

siyle beraber ikameti için bir de büyük harem dairesi inşa edilmişti.

Padişahın mutlak vekili sıfatıyla sadrazamın riyasetinde toplanan divan üyeleri vardı ki hepsi bizzat padişah tarafından tayin edilirdi.

Rumeli ve Anadolu kadıaskeri efendiler: İki büyük hâkim, divana gelen davalara bakarlar, devlet işleri hakkında fikir ve reylerini kullanırlardı. Adliye teşkilatının da en büyük iki amiriydi. İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci vezir unvanlarıyla altı vezir, devlet işlerinde tecrübe ve bilgi sahibi vezirler arasından tayin olunurdu. Sadaret makamı boşalınca bazen Mühr-i Hümayun ikinci vezire verilirdi. Divana intikal eden herhangi mühim bir meselenin tetkiki bu vezirlerden birine havale edilirdi. Divana yazılmış dilekçeler de bunlardan birine verilirdi. Bu altı vezire de divanın toplandığı Kubbealtı'na nispetle "kubbe veziri" denilirdi.

Kaptanpaşa: büyükamiral.

Başdefterdar: maliye bakanı.

Nişancı: tapu ve ferman bakanı.

Reisülküttap: Divan-ı Hümayun bakanı. Divan bürosu bu zatın emrindeydi. Bu büronun defterleridir ki devlet arşivini teşkil etmiştir. Divan-ı Hümayun kaleminde asırlar boyunca türlü işlerde ihtisas sahibi en kıymetli ve dikkatli kâtipler çalışırdı. Yabancı devletlerin elçileri Osmanlı Devleti'yle Divan-ı Hümayun'da temasa geçerlerdi. Evvela Divan-ı Hümayun bakanı olan reisü'l-küttabla görüşürdü; dolayısıyla reisü'l-küttab efendi dışişleri bakanı yerindeydi. Bu büronun türlü diller için tercümanları vardı.

Yeniçeri ağası: Bir askeri mütehassıs üyeydi. (Bu eserde "Yeniçeriler" bendine bakınız.) Devletin içişlerine bizzat sadrazam bakardı. Fakat devleti temsil meşguliyeti arasında bu vazifeyi onun adına "sadrazam kâhyası", "sadaret kethüdası" denilen başka bir yüksek memur görürdü. İçişleri bakanı olan sadaret kethüdası Divan-ı Hümayun'da üye değildi; divanda hazır bulunur, sadrazam içişleri hakkında onun hazırladığı vesaik ve notlarla konuşurdu. İç işlerden doğacak mesuliyeti paylaşmışlardı. Ekseriya sadrazamın itimadını suiistimal eden haris, zalim, eli rüşvet batağında ve suiistimal oyunlarında bir sadaret kethüdası vezir-i azamın sebeb-i felaketi olurdu. Bazen de asil, temiz bir kethüda, cahil, gaddar, zalim sadrazamın uğruna mahvolurdu. Bazen de sadaret kethüdaları sadrazamların ik-

balini çelip Mühr-i Hümayun'u alırlar, sadrazam olurlardı. Mesela 17. asrın en şöhretli vezirlerinden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, büyük rüşvetler alarak bir içki yasağına göz yummuş, düşmanları padişaha jurnal edince zavallı kâhyasını idam ettirerek hükümdarın gazaplı sualine, "Kâhyam olacak adam rüşvet almış, ben cezasını verdim" cevabını vermişti. Bir sadrazam azledilince veya idam olununca devrinin hesabı sadaret kethüdasından sorulurdu. Osmanlı tarihinde kendisine sadrazamlık yapmak tehlike olmuş padişahların başında Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, III. Ahmed ve II. Mahmud gelir.

Sadrazamlardan çoğu kan dökmekten çekinmemişlerdir; fakat devri en kanlı vezir-i azam, korkunç bir anarşiyi önlemiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın zamanıdır ki bu büyük veziri hadiseler kanlı olmakta mazur gösterir. Sadrazamlık devirlerinin uzun olmasına rağmen ellerini insan kanı lekesinden korumuş olan vezirler de Sokullu Mehmed Paşa ile Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'dır ki her ikisi tarihimizin büyük devlet adamlarıdır.

Kaptanpaşa

Kaptanpaşa yahut kaptan-ı derya, Türk imparatorluğu deniz kuvvetlerinin, resmi tabiriyle "Donanma-yı Hümayun"un en büyük amiriydi. Divan-ı Hümayun azası olarak, divana gelen bütün devlet işleri üzerinde söz ve rey sahibiydi. Makamı, mesuliyeti ağır makamdı.

Karadeniz, daha Fatih Sultan Mehmed zamanında bir Türk denizi olmuştu; 18. asır sonlarına kadar, yani Rusya'nın Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'de bir donanmaya sahip olacağı tarihe kadar, Donanma-yı Hümayun bu denize harp için çıkmamıştır. Kazak korsanlarına karşı sahil muhafazası temin edilmiş, 17. asırda pek cüretkârane korsan tecavüzleri amansızca tenkil edilmiş; ordunun İran ve Gürcistan seferlerinde deniz yoluyla ve donanma gemileriyle erzak ve cephane nakledilmiştir. Devamlı Avrupa seferlerinde de Donanma-yı Hümayun gemileri ordu ağırlığını, erzak ve cephanesini Tuna ağzına kadar götürmüş ve orada bir nehir filosuna devretmiştir. Tarihimizde Tuna donanması yahut Tuna ince donanması diye anılagelen ve "Tuna kaptanı" unvanını taşıyan bir amiralin emrinde bulunan bu teşkilat maalesef gereği gibi tetkik edilmemiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında büyük ve yeni bir hamleyle başlayan Avrupa fütuhatında Tuna'daki Türk donanması fevkalade ehemmiyetli bir vazife almış, zaferlerimizi sağlayan bir kuvvet olmuş, Tuna kaptanları büyük nehrin sularında Budin'den ileri Almanya sınırına kadar ilerlemişlerdir.

Türkiye imparatorluğu Mısır'ı ve Irak'ı birer eyalet olarak ilhak ile Hint ticaret yoluna hâkim olduktan sonra, zengin kaynaklarına dayanarak Hint Denizi'nde mutlak hâkimiyeti temini de ihmal etmiştir ve devletimizin kudret ve şevketini yıkan da bu ihmal olmuştur.

Kızıldeniz'de ve Basra Körfezi'nde "Mısır kaptanı" ve "Basra kaptanı" unvanını taşıyan iki amiralin kumandasında birer sahil muhafaza filosu bulundurmakla iktifa edilmiştir. Türk denizcilerinin Hint Okyanusu seferleri tarihimizin harikulade vakaları arasındadır. (Bu eserde "Sokullu Mehmed Paşa", "Sumatra Seferi" yazılarına bakınız.)

Türkiye devletini asırlar boyunca meşgul eden Akdeniz seferleri ve Akdeniz hâkimiyeti olmuştur. Evvela Venedik Cumhuriyeti'nin bu denizdeki hâkimiyeti yıkılmış, sahillerde ve adalarda, elindeki bütün üsler çetin ve kanlı kara ve deniz harpleriyle birer birer alınmış (mesela Girit Adası'nın zaptı yirmi beş yıl sürmüştür); Doğu Akdeniz bir Türk denizi olmuştur. Sonra, bu hâkimiyetin muhafazası için İspanyollarla, Papalık sancağı altında toplanan Haçlı donanmalarıyla çarpışılmıştır. (Vakalar bu eserin "Kronoloji" sütunlarında kaydedilmiştir.) Türklerin Doğu Akdeniz hâkimiyeti o kadar mutlak olmuştur ki Türk deniz akıncıları 16. asır sonları ile 17. asır başında Septe Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na çıkmışlar, baş döndüren maceralara atılmışlardır. (Bu eserde "Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları" yazısına bakınız.)

İşte kaptanpaşalık makamının ve kaptanpaşaların ve İstanbul'da kurulmuş olan Türk tersanesinin başlıca işi bu Akdeniz seferleridir. Akdeniz'deki Türk hâkimiyetinin muhafazasıdır; "Donanma-yı Hümayun" denilince Türkiye'nin büyük Akdeniz donanması kastedilmiştir.

Kaptanpaşaların elinde iki büyük müessese vardır: donanma ve tersane.

Donanma üç büyük birlikten kurulmuştu:

1- Donanmanın esasını teşkil eden tersane gemileri
2- Deniz cengi seferiyle vazifelendirilmiş sancakbeylerinin gemileri
3- Deniz akıncıları (tarih-i edebiyatımızda Mağrib korsanları, Mağrib gemicileri denilen Cezayir, Trablusgarp ve Tunus gemileri)

Kaptanpaşalar, her sene deniz seferi mevsiminde (ilkbahar ortaları ile sonunda) donanmayı sefere çıkacak durumda hazırlamakla ve İstanbul'daki büyük tersanenin, Kasımpaşa Tersanesi'nin dai-

mi faaliyetine nezaretle ve tersanedeki teçhizat ve cephane ambarlarının noksanını tamamlamak, bu ambarları gereği gibi dolu bulundurmakla mükelleftiler; öylesine ki Hazine-i Hümayun (dolayısıyla maliye bakanı yerinde olan başdefterdar), tersaneye gereken tahsisatı temin edemeyince, yani hazinede darlık olunca kaptanpaşalar tersane faaliyetini durdurmamaya çalışırlar, acil ve zaruri masrafları, sonra hazineden almak üzere kendi keselerinden öderlerdi ve bu hal adeta ananeleşmişti. Onun için kaptanpaşalığa getirilecek kimselerin makama liyakatinden ziyade varlık sahibi, zengin vezir olmasına dikkat edilirdi.

Şurasını da ehemmiyetle kaydetmek lazımdır: Tarihimizde kaptanpaşalık, büyükamirallik bir meslek makamı olarak da görülmemiştir. Unvana nazaran bu makama gelecek zevatın çekirdekten denizci olması gerekir ise de, makam tamamen siyasi addedilmiş, cesaret ve servet ve işadamı olmak kâfi ehliyet sayılmış, denizle, denizcilikle hiç ilgili olmayan, ömründe bir defacık bile gemiye binmemiş vezirler kaptanpaşa olmuştur. Bununla beraber unutmamalıdır ki Büyük Piyale Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa, Kılıç Ali Paşa, Cafer Paşa, Küçük Piyale Paşa, Hüsam Reisoğlu Ali Paşa gibi dünya ölçüsünde büyük denizciler kaptanpaşalık unvanını taşımışlar, tarihimizde şanlı hatıralar bırakmışlardır. Bu büyük deniz kurtlarının kudret ve ehliyetle doldurduğu o makama, öyle simalar da getirilmiştir ki, mesela 17. asırda aslı bir Rus kölesi olan Sarı Kenan Paşa gibi, düşman karşısında en küçük bir hicap duymadan amiral gemisini karaya vurdurup kaçmış ve koca Türk donanmasının birkaç saat içinde mahvolmasına sebep olmuştur. Gene öyle kaptanpaşalar görülmüştür ki, mesela yeniçeri Kara Murad Paşa gibi, deniz cenginde hamiyet ve şecaati galeyana gelmiş, amiral gemisini terk ederek bir sandala binmiş ve kılıcını çekerek düşman donanmasına nara atıp sandalla hücum etmiş, bu şehamet manzarası karşısında cuş-u huruş içinde hücuma geçen Türk donanması düşman donanmasını sürmüş kaçırmış ve parlak bir deniz zaferi kazanmıştır.

Kaptanpaşalar için, tersanede bir miri saray vardı; aileleriyle beraber bu sarayda otururlardı. Bütün tersane ve donanma işleri Kaptanpaşa Divanı denilen bir divanda görülürdü. Kaptanpaşanın muavini ve erkân-ı harbiye reisi yerinde olan zat tersane kethüdası unva-

nını taşırdı; tersane kethüdalığı bir meslek makamıydı; gemi kaptanlarının kıdemlileri arasından seçilerek tayin olunurdu. Fakat bu ananenin de suiistimal edilerek denizcilikle ilgisi olmayanlardan tersane kethüdası tayin edilmiş olanlar vardır ve bu hal, tersane işleri için ekseriya vahim neticeler doğurmuştur.

Tersane kethüdalığı, büyük yekûnlar tutan tersane ve donanma masraflarını gören el olduğundan suiistimale çok müsait bir makamdı; tersane kethüdalığında kararmış vicdanlar için "mal toplama" daima kolay olmuştur; mürteşi ve hırsız tersane kethüdalarının çoğu da suçlarının cezasını bir cellat pençesinde görmüşlerdir.

Deniz cengi seferiyle vazifelendirilmiş sancakbeylerinden on biri doğrudan doğruya kaptanpaşalığa bağlıydı. Bu beyleri kaptanpaşa azil ve tayin ederdi. Bu bakımdan kaptanpaşalık, merkezi İstanbul'da Kasımpaşa'da bulunan bir eyalet farz edilmişti. Ayrıca kara eyaletlerinin sahil sancakları beyleri de deniz seferiyle vazifeliydiler, bunlar sefere, mensup oldukları eyalet paşasının sancağı altında değil, gemileriyle kaptanpaşa sancağı altında giderlerdi; mesela Kıbrıs Paşalığı yedi sancaktı, bu sancakbeylerinden üçü deniz seferiyle vazifeliydi. Deniz seferiyle mükellef sancakbeyleri birer gemi ve geminin kürekçisi ve cenk erleriyle donanmaya gelirlerdi. Tersaneden bey gemilerine yalnız pusula, harita, iskandil aleti, lenger, lenger zinciri ve top verilirdi. Gemiyi ve geminin sair teçhizatını sancakbeyi yaptırırdı.

Bey gemilerinin Donanma-yı Hümayun'a iltihak edeceği deniz üsleri de, Anadolu sahili beyleri için Çeşme limanı, Rumeli sahili beyleri için Mora'da Navarin limanıydı.

Donanma-yı Hümayun'un tersane gemileri kaptanpaşanın kumandasında İstanbul'dan hareket eder, Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak evvela Çeşme'ye gider, orada Anadolu bey gemilerini alır, Çeşme'den Navarin'e giderdi; Navarin'de de Rumeli bey gemilerini aldıktan sonra Akdeniz'e açılırdı. Artık Donanma-yı Hümayun Akdeniz'e en kuvvetli bir düşman donanmasıyla bir deniz harbini kabul edecek tam kadrosuyla seyrediyor demekti... Deniz akıncıları (Mağrib gemileri) donanmaya hususi bir davet üzerine iltihak ederlerdi. Aslında vazifeleri Donanma-yı Hümayun'un tersane gemileri daha boğazdan çıkmadan Adriyatik ağzı ile Tunus arasındaki hattın ötesinde cevelan etmek, düşman donanması hakkında malumat

toplamak, haber vermek, düşman sahillerini vurmak, yani bir korsan cengiydi.

Bey gemileri birer tecrübeli kaptanın idaresindeydi. Sancakbeyleri de gemileriyle beraber sefere gitmeye mecburdular ve ekseriya denizcilerden seçilip tayin edildikleri için gemilerinin kumandası da kendi ellerindeydi. Tersane gemileri de tersane kaptanlarının idaresindeydi. Tersane kaptanları da değerli denizcilerden seçilip tayin edilirdi.

Kaptanpaşanın bindiği gemiye paşa gemisi denilirdi. Kaptanpaşa gemisinin kaptanı da tersane kaptanlarının en değerli ve tecrübeli bir siması olurdu.

Bazen bir deniz seferine, kaptanpaşadan gayri namlı vezirlerden bir de serdar tayin edilirdi; bu takdirde kaptanpaşa da serdarın emrine girer, deniz seferinin bütün mesuliyeti serdarın omuzlarına yüklenirdi.

Donanma-yı Hümayun, tersaneden ananevi merasimle hareket ederdi; şöyle ki: Gemilerin kürekçileri tersane zindanından çıkarılıp gemilerin kürekçi sıralarına yerleştirilip çakılır; "reis" denilen kaptanlar ve geminin sair zabitanı ve bahriyeliler gemilere binerler. Müneccimbaşı hareket için uğurlu günü ve saati tayin eder ve gemiler tersane önünden hareket ederek Beşiktaş önünde lenger atarlardı; orada son ve umumi bir teftiş yapılır, en önde amiral gemisi olmak üzere bir muazzam ve muhteşem alay nizamıyla yola çıkardı. Amiral gemisi Topkapı Sarayı'nın liman ağzında bulunan Yalı Kasrı önünde durur, bu kasra gelmiş olan padişah top atılarak selamlanır, kaptanpaşa, eğer varsa serdarpaşa ve kaptanpaşa bir filikayla amiral gemisinden Yalı Köşkü'ne gider, huzura çıkar, sırtına merasim-i mahsusayla kürk giydirilir... Ekseriya elmaslı bir hançer hediye edilerek ayrıca taltif olunur, donanmanın nusret ve muvaffakiyeti için dua edilir, kaptanpaşa amiral gemisine döner, gemi tekrar top atarak hareket ederdi. Amiral gemisini takip eden bütün tersane gemileri Yalı Köşkü'ndeki padişahı topla selamlar ve Sarayburnu'nda bulunan toplar da donanmanın selamına mukabele ederdi.

Çok eski bir İstanbul türküsünün,

"Sarayburnu'ndan geçtiğim
Sırmalı yelken açtığım..."

terennümü kaptanpaşaların deniz seferi merasiminden kalmış şirin sözlerdir...

Donanma-yı Hümayun'un Beşiktaş önündeki son teftişi, Barbaros Hayreddin Paşa'dan kalma bir ananeydi. Bilahare bu büyük denizcimiz Beşiktaş sahilindeki türbesine defnedilince bu anane, büyük Türk denizcisine bir hürmet merasimi halini de almıştı.

Nişancı

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski devlet teşkilatında yüksek makamlardan biri de nişancılıktı. Divan-ı Hümayun azasından olan nişancılara tapu ve ferman bakanı diyebiliriz. Kendilerine "tevkii" ve "tuğrai" unvanları da verilmiştir; padişah ve devlet adına verilen tapu senetlerinde dirlik beratları ve fermanlardaki tuğraları nişancılar çekerdi (resmederdi); bütün bu mülkiyet senetleri ve dirlik beratları ve fermanları da nişancının emri ve nezareti altında çalışan kalemde (Defter-i Hakani kaleminde) hazırlanırdı. Nişancılık geniş hukuki bilgiye dayanan ve devlet haysiyet ve namusunu temsile layık çok sağlam bir seciye ve namusu icap ettiren nazik ve mühim bir yüksek memuriyetti. Onun için nişancılar, malumatlı, kalem ve üslup sahibi, şeref ve vakar sahibi kimseler arasından seçilir ve ekseriya da ölünceye kadar bu makamda kalırlardı.

Defter-i Hakani kaleminde mütehassıs hattat kâtipler yetiştirilirdi, bunların arasından da padişahın tuğrasını resmedecek, çekecek olanlar ayrılırdı; fakat tuğrayı tam olarak resmetmek şiddetle yasaktı; tuğrayı tam olarak ancak nişancı çekebilirdi.

Mühim ferman tuğraları evvelden hazırlanır, tezhip edilir, bir senetle hazineye teslim edilirdi. Kullanılacağı zaman bir tanesi gene senetle alınır, aynı cins ve ebattaki kâğıtlara yazılmış, hazırlanmış fermanın baş tarafına yapıştırılır ve bizzat nişancı bu eki altın mürekkeple "sahhülvasıl" (ek doğrudur) diye yazarak tasdik ederdi; eğer bir Hatt-ı Hümayun lazım ise, bu suretle tekemmül etmiş olan ferman padişaha arz edilir, o da fermanın tuğra bulunan baş tarafına kendi el yazısıyla "mucibince amel oluna" diye yazardı. Bilhassa has, zeamet ve timar gibi dirliklerin tevcihinde nişancı Divan-ı

Hümayun'u tenvire salahiyetli tek simaydı. Devlet nizamının şeklini tespit eden kanunların tanziminde de en mühim rol daima nişancılarda olmuştur. Ne kadar şayan-ı dikkattir ki nazik vazifesini suiistimal etmiş, sahte tapu, dirlik beratı, sahte ferman tanzim etmiş tek nişancı görülmez. Tarihimizde, mesela Barbaros Hayreddin Paşa'nın bütün kaptan-ı deryaların piri olduğu gibi, nişancıların piri, Kanuni Süleyman'a nişancılık yapmış olan Celalzade Mustafa Çelebi'dir.

Kalem ve efendileri

Kalem, devlet dairesine verilmiş isimdir; memura da "kalem efendisi" denilirdi. Kalemler, asırlar boyunca, yalnız devlet işlerinin görüldüğü yer değil, Türk gençlerinin tahsil ve terbiye gördükleri birer ilim ve irfan kaynağı, has manasıyla birer mektep olmuştur. Tereddütsüz yazabiliriz ki, müverrih, vakanüvis, riyaziye âlimi, fen adamı, şair, nâsir, hattat, müzehhip, minyatür ressamı, bestekâr... Hülasa ilim ve sanat adamlarımızın çoğu kalemlerden yetişmiştir.

Kaleme, bir sıbyan mektebinde veya evde okuma yazma öğrendikten sonra, çocukluk çağında, on bir- on iki- on üç yaşlarında intisap edilirdi. Bir çocuğun kaleme alınması, kendisine ve ailesine bir lütuf sayılırdı ve tabii o kalem amirinin müsaadesi veya herhangi yüksek bir makamın, ricali devletten birinin emri olmadan kaleme girilemezdi. Kaleme giren çocuğa "şakirt" (talebe, yamak, çırak) denilirdi. Bir işe yarayıncaya kadar da kendisine para verilmezdi. Kalem şakirdi bir gencin aylığa geçmesi, evinde ve muhitinde bir bayram gibi kutlanan hadise olurdu.

Kaleme alınan çocuk, kalemin amiri tarafından, edebiyle, terbiyesiyle, ilim ve irfanıyla temayüz etmiş, yaşlı ve tecrübeli, has manasıyla baba bir adamın yanına verilirdi. Bu mürebbi kâtip, çocuğu yetiştirmeyi bir vazife, manevi bir borç, bir mesuliyet, bir şeref ve haysiyet davası bilirdi. Şefkatle, muhabbetle o körpe zekâ ve istidadı işler, ona hüsn-i hatt (güzel yazı) öğretir, mesleki bilgiler verir (mesela maliye hesapları, tapu kayıtları gibi), kalemde evrakın nasıl muamele gördüğünü anlatır; fakat vazifesi burada bitmez, çocuğun her sahadaki heves ve arzusunu araştırırdı; devrin muteber bilinen tarihi ve edebi eserlerini tanımasına delalet eder, bir baba gibi yanına alıp

kendisinin intisabı olduğu edebi mahfillere, saz ve söz toplantılarına götürür, şiire hevesi varsa teşvik eder, şiirin kavaidini gösterir ve kalem şakirdi, kalemde ya Arapça veya Farsça bazen de bu iki yabancı dili muhakkak öğrenirdi. Münevver mutlakıyet devrinde bunlara bir de Fransızca eklenmişti. Kaleme intisap eden bir zekâ ve istidat asla körlenmez, bilakis gabavet işlenirdi.

Bir kaleme girmeye "çırağ edilme" denilirdi. Şakirt çocuk kalemde bir küçük delikanlı olunca, yani şahsiyeti tebellür edince, şekline, şemaline, haline, edasına, çalışkanlığına, zekâsına, terbiyesine, sesine, hülasa bir hususiyetine uygun bir takma isim, "mahlas" alırdı. Delikanlıya bu mahlası ekseriya kalemin mümtaz bir siması bulur, kalem arkadaşlarınca uygun görüldükten sonra verilir ve artık kendi adı unutulurdu. Mesela kalemden yetişmiş olan sadrazamlardan Âli Paşa'nın "Âli" adı kendisine kalemde konmuştu, asıl adı Mehmed Ali'dir. Devlet adamlarımızın tarihimize mal olan isimlerinin çoğu kalemde konulmuş isimlerdir.

Ve mesela kaleme çok güzel bir çocuk çırağ edilince "Melihi" diye bir mahlas verilirdi. Eğer kendi adı da Yusuf ise, bu sefer güzelliği cihan tarihinde şöhret olmuş Yusuf Peygamber hatırlanarak ikinci bir Yusuf manasına "Sânî" mahlası verilirdi. Kalemden yetişmiş devlet adamlarımızın isimlerinde olduğu gibi divan şairlerimizin çoğunun mahlasları da hemen daima kalemde takılmıştır.

Kalemin büyük kayıt defterleri sandıklarda, muamele görmekte olan evrak ise torbalarda muhafaza edilir, onlar da ayrıca sandıklara konulurdu. Kalemin bütün memurları uzun yazı rahlelerinin önünde şiltelere bağdaş kurarak otururlardı. Ve tıpkı bir mektep gibi kalemlerde sert bir disiplin hâkimdi.

Reisü'l-küttab efendi

Divan-ı Hümayun kaleminin (bürosunun) amiridir. 17. asır ortalarına kadar, vazifesi icabı Divan-ı Hümayun müzakerelerini takip eder, divanın azası bulunan nişancının emrinde bir büyük memurdu; sonra divanın, devlet işleri üzerinde fikirlerini beyan eden azaları arasına girdiler.

Divan-ı Hümayun kaleminde hepsi seçkin simalar olmak üzere yirmi beş kâtip vardı; bunlar Divan-ı Hümayun'a gelen evrakın ve divandan çıkan kararların suretlerini kütük defterlerine kaydederlerdi. Zamanımıza kadar dikkatle saklanmış olan bu defterler, bugün Osmanlı İmparatorluğu tarihini gereği gibi aydınlatan milyonlarca vesikayı ihtiva eden kıymetine paha biçilmez bir hazinedir.

Divan-ı Hümayun kâtiplerine "hacegân-ı Divan-ı Hümayun" denilirdi; en kıdemlileri "tezkereci efendi" unvanını taşırdı; ekseriya reisü'l-küttablık makamı boşalınca tezkereci efendi reisü'l-küttab olurdu.

Divana gelen evrakı ve istidaları, Divan-ı Hümayun'da daima ayakta duran reis efendi okur, divan kararlarının müsveddelerini o kaleme alır ve divanın tasvibinden sonra kâtiplere yazdırtır ve suretini kütük defterine geçirterek kime yollanacak ise divan çavuşları vasıtasıyla yollardı; kütükteki suretinin yanına da "falan çavuşa verildi" diye kaydolunurdu.

Daha evvel de bir vesileyle kaydettiğimiz gibi divandan çıkan her emir padişahın ağzından kaleme alınırdı.

Yabancı devlet elçileri Osmanlı İmparatorluğu'yla Divan-ı Hümayun'da temas ederlerdi. Divan-ı Hümayun'da muhtelif yabancı dilleri bilen lüzumu kadar tercüman vardı, bunlara da "Divan-ı

Hümayun tercümanı" denilirdi; 19. asra gelinceye kadar hemen hepsi gayrimüslimdi, bilhassa Fenerli Rumlardandı; en kıdemlisi, sadakatine güvenilebileni baştercüman adını taşırdı; divan tercümanları da kâtipler gibi reisü'l-küttab efendinin emrindeydi. Yabancı bir devlet elçisi İstanbul'a geldiğinde, divanca tespit edilen bir günde divana gelir ve evvela reisü'l-küttab efendiyi görür, ilk temasını onunla yapar, sadrazamın huzuruna onun delaletiyle çıkar, eğer elçi herhangi bir mesele müzakere ve münakaşa edilecekse o görüşür, müzakere ve münakaşa eder ve neticeyi divana arz ederdi. Bu bakımdan reisü'l-küttab efendiler Osmanlı İmparatorluğu'nun eski devlet teşkilatında dışişleri bakanıydı demek hatalı olmaz. Harplerden sonra mütareke ve sulh müzakerelerine de reisü'l-küttablar memur olurdu, tabii yanına tercümanlar alırdı.

Divan-ı Hümayun tercümanlarının bu müzakerelerdeki rolleri çok mühimdi. Mesela, 17. asır ortalarında yirmi beş yıldan beri devam eden Girit cengini bir Türk zaferiyle sona erdiren Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye Kalesi'nin Türklere teslimi müzakereleri yapılırken Divan-ı Hümayun Baştercümanı Panayoti'nin zekâsından, dirayetinden ve talakatinden fevkalade istifade etmişti. Buna karşılık Ruslarla aktedilen Kaynarca Muahedesi'nin müzakerelerinde Ruslar, reisü'l-küttab efendinin bönlüğünden ve Divan-ı Hümayun tercümanının sinsi ihanetinden istifade ederek çok ağır sulh şartlarını dolambaçlı yollarla Türk heyetine adeta dikte ettirmişlerdi. (Bu eserde "Kronoloji" kısmında "1669 Kandiye Muahedesi" notu ile "Kaynarca Muahedesi" yazısına bakınız.)

Bir divan kâtibi

17. asrın ilk yarısına kadar, İstanbul surlarının içinde, padişahın ve vüzeranın merasim ihtişamı için atlanan askerler müstesna, halkın ve ricalden sayılmayan memurların servetleri ne olursa olsun ata binmesi yasaktı. Şehrin en uzak bir köşesine dahi yaya gidilirdi... Fıkra tarih-i edebiyatımıza mal olmuştur:

Süleyman Çelebi'nin mevlidi gibi hem şairane, hem âşıkane, dini edebiyatımızın en yüksek eserlerinden *Hilye-i Peygamberî*'yi yazmış olan Hakanî Mehmed Bey bu şaheserini bitirdiği 1598 (Hicri 1007)

yılında yetmişini aşmış bulunuyordu. Kendisi Divan-ı Hümayun kâtiplerindendi; konağı da Edirnekapı civarındaydı. Bir sultan torunu, kibar adamdı. Eseri, saraydan en aşağı halk tabakasına varıncaya kadar fevkalade bir heyecanla karşılandı. Şaire, sadaret makamı tarafından ne türlü bir mükâfata mazhar olmak arzusunda olduğu soruldu. Hakanî Mehmed Bey, "Artık ihtiyar oldum... Edirnekapı'dan yaya gidip gelmeye kudretim kalmadı. Müsaade buyurulursa atla gidip gelsem!" cevabını verdi. Divan erkânı şaşırdı... Yaşı, hizmeti, içtimai seviyesi ne olursa olsun bir kâtip ata binemezdi... Uzun uzadıya görüşüldü. Şairin hatırı için bir nizamın bozulamayacağına karar verdiler. Fakat Mehmed Bey'i kırmak da istemediler... Miri Paşa kapısı ile saray civarında bir konak satın alındı. Bedeli gene hazineden ödenerek bu konak mükemmel bir surette döşenip dayandı ve şaire hediye edildi... Arzusu bu suretle yerine getirildi. Bir müddet sonra yalnız Müslümanlar hakkında, şehir içinde ata binme yasağı kaldırıldı.

Kadıasker efendiler

Divan-ı Hümayun'un iki büyük rüknü, ilmiye sınıfının en kıdemli simaları arasından seçilerek bizzat padişah tarafından tayin edilen iki büyük hâkim, bütün imparatorluğun adliye teşkilatının başlarıydı. Biri "Anadolu kazaskeri", diğeri "Rumeli kazaskeri" unvanını taşır, ikisine birden "sadreyn efendiler" denilirdi. Rumeli kazaskerliği makam olarak Anadolu kazaskerliğinden bir derece üstündü; Divan-ı Hümayun'da Rumeli kazaskeri sadrazamın solunda, Anadolu kazaskeri de onun yanına otururdu. "Kadıasker"lere halk ağzında "kazasker" denilegelmiştir.

Rumeli kazaskeri efendi, terfi ederse, şeyhülislam olurdu; yahut tekaüt edilirdi. Azledilen bir Rumeli kazaskeri, artık ilmiye mesleğinde başka bir makama getirilemezdi, ya gene Rumeli kazaskeri olur yahut ilmiye mesleğinden emekliye ayrılırdı. Anadolu kazaskeri terfi ederse, Rumeli kazaskeri olurdu. İlmiye mesleği ananelerine göre Rumeli kazaskerliği yapmadan hiç kimse şeyhülislamlığa yükselemezdi. Bazen bilfiil kazaskerlik yerine bu makamların payesi verilirdi, ilmiyeden böyle bir paye alan zat, o vazifeyi bilfiil ifa etmiş gibi bir üst makama tayin edilebilirdi. Mesela bir İstanbul kadısına Anadolu kazaskerliği payesi verilir, bilfiil Anadolu kazaskeri efendi yerinden alınmadan boşalan bir üst derece Rumeli kazaskerliğine tayin olunurdu. (Bu hususatı etraflıca okumak için bu eserde "Medreseler" yazısına bakınız.)

Yevmiyeleri kırk akçeye kadar olan medrese müderrislerini ve yevmiyeleri yüz elli akçeye kadar olan kadıları (hâkimleri) kazaskerler tayin ederdi; Rumeli'deki müderris ve kadıları, Rumeli kazaskeri, Anadolu'daki müderris ve kadıları da Anadolu kazaskeri tayin ederdi. (Anadolu tabirine Mısır, Suriye, Hicaz ve Irak da dahildir.) Üst tarafını, kazasker efendiler inha eder, tayini padişah yapardı. "Taht

kadısı" denilen Bursa, Edirne, Mekke ve İstanbul kadılarını bizzat padişah tayin ederdi; taht kadılarıyla kazaskerlerin tayininde de padişah ekseriya şeyhülislam efendiyle istişarede bulunurdu ve ekseriya sadrazamın da fikri, reyi alınırdı. Kazasker efendilerin en mühim vazifelerinden biri de Divan-ı Hümayun'a gelmiş olan davaları, diğer divan azasının önünde rüyet etmekti.

Divan-ı Hümayun salı günü sabahı toplanır, öğleye kadar devam ederdi. Diğer günler, kazaskerler kendi konaklarında çalışırlar, divan kurarlar, kendilerine başvuran iş ve dava sahiplerini dinlerler, müderrislik, kadılık isteyenlerin evrakını tetkik ederlerdi. İşlerinde yolsuzluk olduğundan şüphe edilen, rüşvet ve türlü suiistimal ile zülum ve gadrettiği görülen kazaskerler, sadrazamın emriyle emekli bir Rumeli kazaskeri tarafından teftiş olunurdu, azli veya azliyle beraber sürgüne gönderilmesi icap ediyorsa sadrazam tarafından padişaha arz olunurdu. Beylerbeyilere, vezirlere verilen haslar gibi, taht kadıları ile kazaskerlerin de hasları vardı, fakat bunlara has denmez, "arpalık" denilirdi. Kazaskerlerin arpalığı tutarı yevmiye beş yüz akçeydi. Emekli bir kazaskere yevmiye yüz akçe getiren bir arpalık verilirdi; bu efendi de ya arpalığı olan yere gidip yerleşir yahut arpalığın gelirini toplamak üzere bir adamını gönderirdi. Rumeli'deki mahkemelerin aldığı miras taksimi vergileri, Rumeli kazaskerine, Anadolu'daki mahkemelerin (Mısır, Suriye, Irak dahil) aldığı miras taksimi vergileri de Anadolu kazaskerine aitti. Bu "resmi kıymet"le Rumeli kazaskerinin yevmiyesi 8.000 akçeyi aşardı; kendisinden bir basamak aşağıda bulunan Anadolu kazaskerinin yevmiyesi ise, kaza sahası çok daha büyük olduğundan 16.000 akçeyi bulurdu. Rumeli kazaskerliğinin bu bakımdan tamah edilecek tarafı yoktu; fakat şeyhülislam eşiğiydi. Kazaskerler azledildikleri zaman da 150 akçe mazuliyet yevmiyesi alırlardı. İlmiye mesleğinde kazaskerlik, hakikaten bir refah ve saadet kapısıydı. İçlerinde erbabı zevk olanlar muhteşem bir hayat sürerlerdi. Hele babadan kalan bir serveti de olursa, bu hayat göz kamaştıran bir şaşaa arz ederdi. Osmanlı tarihinde hususi hayatının ihtişamı bilhassa dillere destan olmuş bulunan zat da 17. asır ulemasından Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'dir. Sultan İbrahim'i deviren ihtilalde yeniçeri ağaları ve Kösem Sultan'la birlik olan ve çocuk Sultan IV. Mehmed'i koltuklarından tutarak Osmanlı

tahtına oturtmuş bulunan bu zat, Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislamlığa yükseldiğinde, servet bakımından o kadar müstağni bulunuyordu ki şeyhülislam tahsisatını devlet hazinesine terk etmiş, bu büyük vazifeyi sadece bir şeref meselesi telakki etmişti.

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin muhteşem hayatı

17. asır ortalarında müverrih ve şair Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin hususi hayatındaki ihtişam, kadıaskerliğe ve şeyhülislamlığa kadar yükselmiş ulema efendilerinin muazzam serveti hakkında güzel bir fikir verir. Abdülaziz Efendi için vakanüvis, "Meskeni, giyim ve kuşamı ve sofrası, adamlarının ve hizmetkârlarının terbiyesi, daratı ve ihtişamı vezirane, belki mülukâneydi" diyor. Sofrasında daima seçkin misafirleri bulunur, yemekten sonra yanına ancak konuşmak istedikleri girebilir, herkesle gayet resmi konuşurdu. Ekseriya tek başına kütüphanesine kapanır, saatlerce mütalaayla meşgul olurdu. Aşağıdaki satırlar vakanüvis Naima Efendi'nindir:

> Tazeru mehpare beş altı tane nazenin hizmetkârı eksik olmazdı. Pakdamen ve salihtiler, lakin müşahede-i cemali hûbat ile mütelezziz olup ol makule sureti ve siyreti mahbub çelebileri evlat yerine terbiye edip, okutup yazdırıp çırağ etmeye maildiler. Hatta mahdumlara eyyam-ı şitada Hint alacası ve mirzarj boğası kapama ve şal kuşak ve eyyam-ı sayfide ince Kırım kesimi beyaz sade ve som sırma kolan kuşak kuşatıp eyyam-ı mutedilede süt mavisi ince bez cantiyanlar giydirip çakşır giydirmez imiş. Yırtmaç şikâf-ı şatrengi şal ile iki karış miktarı olup bir iki yerden rapt için altın kopça dikerler imiş ki misafir huzurunda açılmamak için, yırtmaçlar iliklenirdi. Sair evkatta küşade olup süratle gidip geldikte yırtmaçlardan simin topukların şaşaası meclise pertev salardı. Mahremlerinden biri kendisine:
>
> "Sultanım... Bu taze uşakları istihdam ettiğiniz çendan münasip görülmez!" dedikte Aziz Efendi:
>
> "Hüsn-i suret, kabiliyet-i siyrete alamettir; bir alay kabihü'l-vech ehremen istihdamından bunlar münasiptir ve bir alay fesaka şerrinden koruyup terbiye ile adam ettiğimiz cihetle mecur oluruz..."

demişti.

Beylerbeyi ve sancakbeyleri

Osmanlı İmparatorluğu hudutlarının en geniş olduğu devirde (17. asır ortasında Köprülüler devri) idare şekilleri birbirine benzemeyen ülkelerden teşekkül etmişti. Bu idare şekli Tanzimat adını verdiğimiz uyanık istibdat devrine kadar devam etti. Unutmamalıdır ki 17. asır ortasından Tanzimat'a kadar geçen bir buçuk asır içinde geniş ölçüde memleketler elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dahili idare şeklini mütalaa için seçtiğimiz 17. asır ortasında göreceğimiz panorama şudur:

1- Devlet merkezi olan İstanbul'un idaresi:
Hududu Rumeli'de Marmara sahilinde Küçükçekmece Köprüsü ve Karadeniz sahilinde Kilyos, Anadolu'da Marmara sahilinde Bostancıbaşı Köprüsü ve Karadeniz sahilinde Şile'ydi (hemen zamanımızın belediye hudududur). Mülki amiri olarak valisi yoktu, valinin vazifesini bütün devleti idare eden sadrazamlar görürdü. Bu eserde fırsat bulunursa İstanbul idaresinden bahsedilecektir.

2- Merkeze bağlı vilayetler ve sancaklar:
Bu yazıda ve az aşağıda idare şekli etraflıca anlatılacaktır.

3- Merkeze ismen bağlı eyaletler:
Usulen birer vali tayin edilen, fakat idare yerli mütegallibenin elinde bulunan, uzak bulunmaları hasebiyle bu mütegallibeye resmen göz yumulan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletleri.

4- Mahalli hanedanlara yurtluk, ocaklık olarak verilmiş şark eyaletleri:
Han unvanını taşırlardı, hanlıkları bir beratla tasdik olunurdu; hanlıklar evlad-ı ekberlerine irsen intikal ederdi; asi olanları orduyla tedip olunur, yerlerine ya arz-ı sadakat eden evladı getirilir

yahut hanlık muteberanından bir başkasına verilirdi. En büyükleri Bitlis hanlarıydı ve bütün yurtluk, ocaklık sahibi hanlar, devletle olan münasebetlerini Van valileri vasıtasıyla görürlerdi; ekseriya tediplerine de Van valileri memur olurdu.

5- Dahili idaresinde tamamen müstakil, hükümdarlığı irsen intikal eden, fakat Osmanlı padişahları tarafından tasdik olunan ve hükümdarı icabında azledilerek yerine aynı hanedandan bir başkası tayin olunan Kırım Hanlığı.

6- Dahili idaresinde tamamen müstakil hükümdarlığı mahalli zadegândan birine padişahlar tarafından verilen, icabında azledilen, bir hükümdar sülalesi bulunmayan Macaristan'da Erdel (Transilvanya) Krallığı.

7- Erdel Krallığı'nın idare şeklinin aynına sahip Eflak ve Boğdan voyvodalıkları:
Son zamanlarda bu prensliklere mahalli zadegân yerine İstanbul'da Fener Rum mutebaranı tercihan tayin edilmişlerdir.

8- Mahalli idaresi Peygamber sülalesine bırakılmış Hicaz eyaleti.

Merkeze bağlı vilayetlerin ve sancakların idaresi

Her vilayet, hududunun genişliğine göre sancaklara ayrılmıştı. Bir vilayetin her sancağının idare amiri olarak bir sancakbeyi vardı; sancaklardan vilayet merkezini ihtiva edene "paşa sancağı" denilirdi, idare amiri bizzat valiydi.

Valilere, bu unvan resmen verilmiş olmakla beraber daima "beylerbeyi" denilirdi. Eski metinlerde beylerbeyi tabirinin yerine vali tabiri pek az geçer. Beylerbeyiler ve sancakbeyleri merkezden tayin olunurlardı; kendilerine gündelik veya aylık hesabıyla bir maaş verilmezdi. Anlatabilmek için bir yazı çıkıntısı yapmak lazımdır, şöyle ki:

İmparatorluğun bütün vergi geliri, maliye bakanı yerinde olan başdefterdara bağlı bir maliye teşkilatıyla toplanırdı; her vilayette bir defterdar bulunurdu, bunlar da başdefterdar tarafından, merkezden tayin edilirdi. Maliye, muhakkak ki çok mühim bir yekûn tutan ve onda bir hesabıyla "öşür" denilen toprak mahsulleri vergisine el süremezdi; toprak mahsulleri vergisi "öşür", imparatorluğun mül-

ki idare amirlerinin maaşı karşılığı ayrılmıştı, memuriyet bölgelerinde bunu bizzat cibayet eder, ettirirlerdi.

Bir vilayetin bütün toprak mahsulleri geliri, devlet kütüğü defterler üzerinde en sağlam ortalama tahminlerle tespit edilmişti. Vilayet kaç sancak ise, her sancakta bir kısım arazinin öşürü âli Osman hanedanının yapacağı vakıflara ayrılmıştı; bir kısım arazinin öşrü "timar", bir kısım arazinin öşrü "zeamet", bir kısım arazinin öşrü "has", bir kısım arazinin öşrü de "hanedana mahsus has" olarak ayrılmıştı.

Timar, büyüklüğüne ve arazinin verimine göre bir veya birkaç köyün öyle bir öşür geliriydi ki, bir atlı askerin atıyla ve altı aylık erzakıyla ve bütün silah ve cephanesiyle teçhizine ve bir ailenin bir yıllık geçimine kifayet ederdi. Muharebelerde veya herhangi bir işte devlete hizmeti dokunmuş bir kimseye verilirdi. Timar sahibi olan zat, bir harp vukuunda, atlı olarak bütün erzak ve silahlarıyla kendi sancağı beyinin bayrağı altında harbe gitmeye mecburdu. Bizzat gitmezse yerine bir atlı asker teçhiz eder gönderirdi. Timar sahibi ölürse "dirlik", yani geçim vasıtası olan timarı evladından alınmazdı, oğlu babasının yerini doldururdu, çocuk küçükse, yerine bir atlı asker gönderirdi. Bilhassa Anadolu'da, memleketi mahveden ve Celali İsyanları denilen büyük isyan hareketleri bazen, merkezdeki devlet ricalinin, dirlik sahiplerinin timarlarını haksız olarak üzerlerinden alıp rüşvetini aldıkları kimselere vermelerinden çıkmıştı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

Zeamet, iki veya üç timar değerinde bir dirliktir.

Has, üçten fazla timar değerinde bir dirliktir. Sancakbeyleri ile beylerbeyilere verilirdi. Hanedan hasları da, her vilayette toprak mahsulleri vergisinin kaymağı gibi olan kısımdı; başta padişah olmak üzere şehzadeler, sultanlar, hasekiler, valide sultanlar kendilerine tahsis edilen bu hasların geliriyle geçinirlerdi.

Bir vali, beylerbeyi; tayin edildiği vilayetin beylerbeyi haslarıyla, ki bu dirliğin ne kadar atlı asker çıkaracağı merkezce bilinirdi, o kadar askeri çıkarır, ayrıca kapıkulunu ve ailesini besler ve köşesine de bir miktar servet koyabilirdi. Bazı beylerbeyilerin kapıkulu halkı, bendegânı çok kalabalık olurdu, ayrıca "sarıca" ve "levent" denilen muhafızlar, başıbozuk askerler beslerdi, bu sefer beylerbeylik hasları yetişmezdi, vilayeti halkından gelecek yılların öşrüne mahsuben de

cebren para toplardı. Zalim, gaddar vali olurdu. (Tarihimizde kapısı kulu halkı 4.000-5.000 hatta 15.000-20.000 arasında valiler görülmüştür ki, tayin edildikleri vilayete bir asumani bela gibi çökerlerdi.) Azledildi mi, vilayetten, halkına borçlu olarak ayrılırdı. Halka zulüm ve gadir zincirleme devam eder, borçlu valinin muhasebesi, defterdarlık vasıtasıyla teftiş olunur, imkân elverirse, haksız aldığı paralar kendisinden istirdat olunurdu.

Vilayetlerde hanedan haslarına valiler ve sancakbeyleri asla tecavüz edemezlerdi. Bunlar, has sahibi hanedan erkânının adamları tarafından cibayet olunurdu. Bizzat padişahın nefsine mahsus ve "havâss-ı şahane" denilen hasları, her vilayette defterdarlar cibayet eder ve doğrudan doğruya saraya, hazine-i hassaya gönderirlerdi.

Timar ve zeamet sahiplerine yerli kulu askeri yahut "timarlı sipahiler" denilirdi; bunlar, devlet bir harbe girince otomatik olarak harbe gitmekle mükellef değildiler; bağlı bulundukları sancakbeyi harbe memur ve davet edildiği zaman onun sancağı altında toplanırlardı. Bazen bir vilayetin beylerbeyi harbe davet edilmez de vilayeti sancakbeylerinden biri veya birkaçı çağırılırdı. Bir sancakbeyi harbe memur oldu mu, sancağı dahilindeki bütün timar ve zeamet sahipleri otomatik olarak harbe memur olmuş olurlardı. Eğer bir vilayet beylerbeyi harbe memur olursa, vilayetinin bütün sancakbeyleri ve dolayısıyla bütün timar ve zeamet sahipleri otomatik olarak harbe giderlerdi. Timar ve zeamet sahipleri sancakbeyinin bayrağı altında, sancakbeyleri de beylerbeyinin bayrağı altında toplanırlardı.

Bir beylerbeyi sefere memur olursa, timarlı sipahiler sancakbeyleri tarafından yoklama edilir ve önünde teftiş verirlerdi. Sancakbeyi de kendi kapısı kulu askeri ve sancağı timarlı sipahisiyle beylerbeyinin önünde alay gösterir ve teftiş edilirdi. Beylerbeyiler de kendi kapısı kulu askeri ve paşa sancağı timarlı sipahisi ve vilayetin sancakbeyleri ve askerleriyle ordu kumandanı olan serdarın önünde alay göstererek teftiş görürdü. Vilayetinin timarlı sipahisi derme çatma ve serdarda bulunan defterlere göre çıkması lazım gelen miktardan noksan ise beylerbeyi sorumlu tutulur, bazen idam bile edilirdi. Beylerbeyiler için vilayet merkezinde, sancakbeyleri için sancak merkezi olan kasabalarda birer miri saray vardı. Her yeni vali ve sancakbeyi o miri saraya konardı. Bunların içinde çoğu, Türk yapı sanatının ha-

kikaten muazzam ve güzel eserleriydi. Maalesef zamanımıza kadar bu binalardan hiçbiri kalmamıştır. Geçmiş asırlarda Türkiye'ye gelmiş ecnebi ressamların yaptıkları resimlerden tanıdığımız eski paşa sarayları ve sancakbeyi sarayları, mübalağasız birer sanat bediasıdır. 19. asırda İngiliz ressamı Allom'un yaptığı Manisa Paşa Sarayı'nın içinde bir salon ise, en basit tarifle bir ihtişamın ifadesidir.

Her vilayet merkezinde bir iç kale bulunurdu. Bu iç kaleler umumiyetle şehrin içinde ve şehre hâkim bir mevkideydi. İç kaleler bir kale dizdarı (kale kumandanı) ile bir yeniçeri kıtasının emrindeydi; vilayet merkezlerindeki yeniçeri kıtalarının ağaları, İstanbul'daki yeniçeri ağası tarafından tayin edilirdi. Vilayetlerdeki yeniçeri ağalarını valiler azledemezlerdi. Tedipleri icap etse bile merkeze yazarlar, merkezden azlolunurlar, yeni ağa da gene merkezden tayin olunurdu. Beylerbeyi iç kaleye kapısı kulu askeriyle asla giremezdi; sadece merak saikasıyla ziyaret etmek isterse birkaç kişilik maiyetiyle girer, dolaşır, çıkardı. Vilayet merkezlerindeki iç kaleler ile muhafazasına memur yeniçeriler, valilerin asi olabilecekleri ihtimaline karşı merkezin birer emniyet teşkilatıydı. Kâfi miktarda erzak ve cephane depoları, şehre hâkim topları ve su sarnıçları bulunan iç kaleler, tarihimiz boyunca, herhangi bir sebeple isyan eden valilere karşı, daima büyük bir tehlike teşkil etmiş ve asi valileri, tediplerine gelen kuvvetle iki ateş arasında bırakmıştır. Yahut da, beylerbeyiler, isyanlarından evvel bir hileyle evvela vilayetleri merkezinin bu iç kalelerini ele geçirmişlerdir.

Sancakbeyleri bazen bir veya iki tuğlu bir paşa da olabilirdi. Beylerbeylik için üç tuğlu paşa olması şarttı. Beylerbeyilerin ekserisi de vezir rütbesini haiz bulunurdu.

Vilayetler arasında bir derece yoktu; yalnız vilayetlerin toprak serveti bakımından paşalarının hasları az veya çok olurdu. Valiliklerin içinde has geliri en zengin vilayet Mısır'dı; pek tabii bir vezirin Mısır valiliğine tayini arzu edilir bir memuriyetti.

Şarkta Erzurum ve Van valilikleri büyük memuriyetler bilinirdi; birincisi, İran'ın hudut valileriyle merkeze danışmadan bazı hudut meselelerini resmen görüşmeye ve halle salahiyetli bir makamdı; Erzurum valileri bu muhaberatında evrakın üzerine tuğralarını çekerlerdi. Van valiliği ise, yurtluk ocaklık sahibi Kürt han-

ları üzerinde bir hâkimdi, onların zengin yıllık hediyelerini alırdı. Rumeli'de de en büyük valilik, keza bir tuğrakeş vezirlik makamı olan Macaristan'da Budin beylerbeyliğiydi.

Sancakbeyliği ve beylerbeylik için tahsil şart değildi. İçlerinde çoğu okuma yazma dahi bilmezdi. Otoriter bir şahsiyet, fıtri bir celadet kâfi meziyetlerdi. Bu bakımdan valilerin çoğu zalim kimseler olurdu. Hususi tahsil ve terbiye görmüş kişizade valiler, medrese tahsili gördükten sonra mülki memuriyete intisap ederek valiliğe kadar yükselmiş simalar ve Enderun-ı Hümayun'dan valilikle çıkmış olan kimseler, tarihimizde beylerbeylerin güzideleri olarak gösterilebilir. Unutmamalıdır ki çocukluğu ve gençliği en süfli işlerde geçmiş pespayelerin, dağlarda yol kesmiş, kervan soymuş şakilerin dahi bir fırsat bularak veya aman dileyerek sancakbeyi ve bilahare de beylerbeyi olduğu az değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bünyesi tetkik edilirken bu mevzu, muhakkak ki üzerinde ehemmiyetle durulması gereken, bize, koca bir imparatorluğun izmihlal sebeplerini aydınlatacak mühim bir noktadır.

Yeniçeriler

Yeniçeri asker ocağı, Türkiye tarihinde Osmanlı hanedanının "mutlakıyet-i mutlaka" (*monarchie absolue*) devrinin ilk çağında I. Murad Hüdavendigâr zamanında kurulmuş (1360), beş yüz yıl bu monarşiye en kuvvetli destek olmuş ve 19. yüzyılda II. Mahmud tarafından İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle (1826) kaldırılmış büyük bir askeri kurumdur ki mensupları için askerlik bir meslek olmuştu.

Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasına doğru ilk adım, Edirne'nin fethinden az sonra esir edilen Hıristiyan çocuklarının Anadolu Türkleri elinde Müslüman-Türk terbiyesiyle yetiştirilerek bir asker ocağında toplanmasıyla atılmıştır:

> Hayli oğlanlar cemedildi ve gün günden ziyade oldu, tamam ki Müslüman oldular, Türkçe öğrendiler, Türk bunları nice yıl kullandı, sonra kapıya getirdiler, ak börk giydirdiler, adını yeniçeri koydular:
>
> Gereklüdür yeniçeri kapuda
> Ki Han'ı gözleyeler her tapuda...
>
> Yeniçeri, Murad Gazi zamanında oldu. (Tevarih-i Âli Osman'lar)

Yeniçeri Ocağı'nın kurulması kararı, Murad Hüdavendigâr ile zamanının ulemasından Karamanlı Molla Rüstem, Kazasker Çandarlı Kara Halil ve Balkan fatihlerinden Gazi Evrenos tarafından verilmişti. Bu dört zata tereddütsüz, Yeniçeri Ocağı'nın kurucuları diyebiliriz. Sonra bir "Devşirme Kanunu"yla da ocağın devamı sağlanmış; ocağın

ihtiyacına göre, en küçüğü yedi sekiz, en büyükleri on yedi-on sekiz yaşlarında gürbüz ve yakışıklı gayrimüslim çocuklar devşirilmiş, kendilerine "acemi oğlan" denilmiş ve talim ve terbiye edilerek yirmi-yirmi bir yaşında isimleri ocak kütüğüne yazılarak yeniçeri kışlalarına çıkarılmış, yeniçeri yapılmıştır. Yeniçeriler, yaya askerlerdir; yeniçeri asker ocağı, imparatorluğun tek asker ocağı değildir; Türk ordusunun geniş kadrosu içinde mevkii bir şemayla gösterilmiştir.

Acemi Oğlanlar Ocağı

Yeniçeri yapılacak çocukların ve gençlerin yetiştirildiği ocaktır ki, sadece Acemi Ocağı da denilir. Şurasını ehemmiyetle belirterek kaydetmek gerektir ki, bu ocakta yetiştirilen acemi oğlanların hepsi yeniçeri olmaz, kabiliyet ve liyakatlerine göre sair saray hizmetlerine verilirdi.

Acemi Ocağı'nın en büyük kumandanı "İstanbul ağası"ydı. Yeniçeri ağası ve sekbanbaşı ağa yeniçerilerle sefere çıktıklarında İstanbul'un muhafazasına emrindeki acemi oğlanlarıyla İstanbul ağası memur olurdu; bir merkez kumandanı vazifesi görürdü. Bu ocağın yukarıdan aşağıya rütbe sırasıyla diğer büyük zabitleri acemi oğlanlar Anadolu ağası ve acemi oğlanlar Rumeli ağasıydı: Vazifeleri, ocağın kayıt ve kabul işlerinden ibaretti.

Acemi Ocağı'nın idare ve inzibat işlerinden mesul asıl zabitleri İstanbul ağasından sonra acemi oğlanlar kethüdası ile acemi oğlanlar çavuşuydu. Acemi oğlanlarına verilecek dayak ve hapis cezalarının tatbikine de meydan kethüdası ve meydancıbaşı denilen iki zabit memur edilmişti. Acemi oğlanları, nefer sayısı yetmişe kadar çıkan bölüklere ayrılmıştı; her bölüğün kumandanına çorbacı yahut yayabaşı denilirdi.

Acemi oğlanların büyük kışlası, Şehzadebaşı'nda şimdiki Milli Sinema sırasındaki yapıların arkasına düşen sahadaydı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir müddet sonra yıktırılmış olan bu kışlanın yalnız hamamı kalmıştır ki, Yavuz Sultan Selim, bir rivayete göre de Kanuni Süleyman tarafından yaptırılmış olan bu hamam, bugün küçük bir çarşı hamamı olarak işletilmektedir ve halk ağzında yanlış olarak Acemoğlu Hamamı diye meşhurdur.

Acemi oğlanların hepsi bu kışlada oturmazdı; muhtelif miri sarayların ve müesseselerin hizmetlerinde de kullanılırlardı, bu hizmetlerden bazıları şunlardır: vücut yapısı iri olanlar için Tophane hizmetleri, Beyazıt'taki Eski Saray'ın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık hizmetleri; Galata Sarayı'nın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri; Atmeydanı'ndaki İbrahimpaşa Sarayı'nın baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri; miri kasapların yanında kasaplık hizmetleri; beylik simit, peksimet ve fodla (bir nevi pide) fırınları hizmeti; miri yoğurthane, bozahane, hasır imalathanesi ve odun ambarları hizmetleri; miri mandıralar hizmeti; Edirne Sarayı'nda baltacılık, ekmekçilik, aşçılık ve çamaşırcılık hizmetleri. Bütün bu hizmetlerin hepsi ayrı bir bölük sayılmış ve her bölüğün de acemi oğlan sayısı altı yedi neferden altmış yetmiş nefere kadar değişmiştir.

Gerek bilfiil acemi oğlanı kışlasında bulunan, gerekse yukarıda gösterilen hizmetlerde kullanılan acemi oğlanlarının Yeniçeri Ocağı'na nefer kaydedilmelerine "çıkma" yahut "kapıya çıkma" denilirdi. Çıkma, Yeniçeri Ocağı'nın ihtiyacına göre yapılırdı. Yedi sekiz senede bir çıkma olması kanun icabı ise de daima riayet olunmamıştır. Çıkma geciktiğinde acemi oğlanların ayaklandığı da görülmüştür. Bazen de harpler dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nda pek çok yer açıldığı 1632 (hicri 1042) yılında olduğu gibi dört binden ziyade acemi oğlanın kapıya çıktığı görülmüştür. Kapıya çıkan acemi oğlanları, tanzim edilen defterleriyle beraber yeniçeri kışlalarına getirildiğinde isimleri ocağın kütüğüne yazılır, hangi yeniçeri ortasına verilmişlerse birer birer o ortanın odabaşısı önünden geçer ve odabaşı ağa da, artık kendi emir ve idaresinin altına girdiklerinin delili olarak enselerine birer tokat vururdu. Bu merasimi müteakip derhal kendilerine iki akçe yevmiye bağlanırdı. Acemi yeniçeri neferleri arasında da bir kıdem tanımak için, ocağa kaydedilen bu acemi oğlanları bir hizada sıraya dizilir ve koğuşlarına doğru koşturulurdu; koğuş kapısından ilk giren diğerlerinden kıdemli sayılır, en geride kalan da ortanın en kıdemsiz acemisi olurdu. Bu en kıdemsiz neferin vazifesi, koğuşu süpürüp silmek, koğuşun kıdemli ihtiyar neferlerinin ve misafirlerin pabuçlarını temizlemekti. Onun bir üstündeki, koğuşun yemek kaplarını yıkardı. Onun bir üstündeki de koğuşun ocak ve mutfak odunlarını yarardı ve onun bir üstündeki de ocağın kandillerini hazırlar ve yakardı.

Yeniçeri Ocağı teşkilatı

Bütün Yeniçeri Ocağı, tabur diyebileceğimiz yüz doksan altı ortadan mürekkepti. Bir ortanın nefer mevcudu muhtelif zamanlarda değişmiştir; altmış ve yetmiş kişiden, ocak disiplininin bozulduğu devirlerde iki bin kişiye kadar çıkmıştır. Padişahlar, 1. Orta'nın defterinde bir numaralı nefer olarak kayıtlıydı. Bütün yeniçerilerin sayısı Fatih Mehmed ve Kanuni Süleyman devirlerinde on bin- on iki bin; III. Mehmed zamanında kırk beş bin, bir ara tekrar azaldıktan sonra III. Selim zamanında yüz on bin, II. Mahmud zamanında da yüz kırk bin olmuştur.

Yeniçeriler, cemaatliler, bölüklüler ve sekbanlar diye üç sınıftı. Yüz doksan altı ortanın yüz biri cemaatli, altmış biri bölüklüydü, otuz dördü de sekban ortasıydı.

Cemaat ortalarından yalnız dört orta (60, 61, 62 ve 63'üncü ortalar) İstanbul'da otururlar, padişahın merasim günlerinde maiyet askerini teşkil ederlerdi. Bunlara "solaklar" denilirdi. Diğerleri hudut kalelerine taksim edilmiş olup bu kalelerin muhafazasına memurdular.

Bölük ortalarından otuz biri İstanbul'da "Sancak-ı Şerif"in muhafazasına, diğer otuz ortası da, otuz iç vilayet merkezinde iç kalelerin muhafazasına memurdu. Valiler kendi kapıkullarını iç kalelere sokamazlardı. Çünkü valilerin isyanı takdirinde, daima merkeze sadık olan yeniçeriler, iç kalede bir mukavemet noktası teşkil ederlerdi.

Sekban ortaları padişahın av maiyetiydi; Osmanlı hükümdarlarının pek muhteşem olan büyük sürgün avları sekbanlar tarafından hazırlanırdı. İstanbul civarındaki miri çiftliklerin muhafazası onlara bırakılmıştı. İstanbul şehri içinde yalnız bir ortaları vardı. İstanbul'da bulunan cemaat ve bölük yeniçeri ortaları aynı zamanda büyük şehrin inzibat ve asayişine memurdu. Her semt bir ortanın emrine verilmişti; her semtte kolluk denilen bir yeniçeri karakolhanesi vardı. Bu yeniçeri karakollarının içinde de en namlısı, İstanbul'un en işlek bir ticaret merkezi olan Yemiş İskelesi'ndeki kolluktu ki 56. Orta kolluğuydu ve büyük şehrin ihtisap işleri bu kolluğun elindeydi.

17. yüzyıl ortasında, Genç Osman'ın feci ölümüne varan ihtilalde bu hükümdarın katilleri 65. Orta'ya mensuptu; ocağı bir hükümdarın kanı lekesinden temize çıkarmak için 65. Orta lağvedilmiş ve

ocakta bu tarihten sonra bir orta eksik kalmıştı.

Her yeniçeri ortasının bir bayrağı ve bir alameti vardı. Buna "nişan" denilirdi; nişanlar bayrak üzerine işlenirdi. Yeniçeriler mensup oldukları ortanın nişanlarını kollarına, bazularına, baldırlarına ve bazen de göğüslerine dövme usulüyle nakşettirirlerdi. Her ortanın "çorbacı" denilen bir kumandanı vardı; diğer zabitleri de şunlardı: "odabaşı" denilen bir kumandan muavini (ortanın para sandığı odabaşının emrindeydi); "vekilharç" unvanıyla bir idare memuru; "bayraktar", "başeski" denilen ortanın enkıdemlisi; "usta" denilen aşçıbaşısı; "baş karakollukçu" denilen aşçı muavini.

Ocak disiplini sağlam olduğu devirlerde yeniçeriler geceleri kışlalarındaki koğuşlarından gayri bir yerde yatmazdı. Yeniçeri erkekliğe yakışmayacak şekilde süslenemez, askerlik taliminden başka bir şeyle uğraşamaz ve emekliye ayrılıncaya kadar sakal bırakamaz ve evlenemezdi. Emekliye ayrılan yeniçeriye "oturak" denilirdi ve kendisine ölünceye kadar emekli gündeliği verilirdi. Evlenip de arkasında dul karı ve yetim evlat bıraktığında, onlara da her gün birer "fodla" tayın bağlanır ve bunlara ocaklı ağzında "fodla yiyiciler" (fodla haran) denilirdi. Suçlu bir yeniçeri ancak kendi zabitleri tarafından cezalandırılabilirdi. İdama mahkûm olan yeniçeriler asılmaz, başları vurulurdu. Ocaktan kovulmaya "keçe külah etmek" denilirdi. Bir yeniçeri, kışla meydanında üstü başı törenle yırtılıp parçalanmak suretiyle kovulurdu. Bir yeniçeri, ortasını değiştiremezdi; ocak disiplininin bozulduğu devirde bir ortadan öbürüne geçmeye "semer devirmek" denilirdi ve iki orta arasına düşmanlık sokardı.

Yeniçeriler arasında, ocağın daha kuruluş yıllarında Bektaşilik yerleşmişti; Bektaşiliğin asker hayatına uygun liberal düşünceleri o kadar benimsenmiştir ki Yeniçeri Ocağı'na "Hacı Bektaş Ocağı" adı verilmişti; yeniçerilerin bir ağızdan söyledikleri gülbankta da bu bağlılık bilhassa belirtilmişti. Gülbank şudur:

Allah Allah illallah
Baş üryan, sine püryan, kılıç al kan
Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran
Eyvallah, eyvallah...
Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan

Kulluğumuz padişaha ayan
Üçler, yediler, kırklar
Gülbank-ı Muhammedî, nur-i Nebi, kerem-i Ali
Pirimiz hünkârımız Hacı Bektaşı Veli
Demine, devranına hu diyelim!
Huu!

Bir acemi yeniçeri neferine ilk devirlerde ocağa kaydıyla beraber iki akçe yevmiye bağlanırdı, sonraları bu beş altı akçeye çıkarılmıştı; buna "ulufe" denilirdi. Gösterilen yararlıklar, hizmetler karşılığında ulufeler artırılırdı. Yapılan zamlara da "terakki" denilirdi.

Bu suretle yevmiyeleri on-on beş akçe olan yeniçeriler bulunurdu. Harplerde "serdengeçti" yani "fedai" yazılanlar sağ döndükleri zaman yevmiye beş on akçe terakki alırlardı.

Akçenin ayarı bozulup alım kıymeti düşünce yeniçeri yevmiyeleri de yirmi-yirmi beş akçeye kadar yükselirdi.

Ulufeler üç aydan üç aya, yılda dört taksitte dağılırdı. Taksitlere "mevacib" denilirdi. Her dört taksidin de adları ayrıydı.

Muharrem, safer ve rebiülevvel aylarına ait birinci taksit Masar (Msr), rebiülâhır, cemaziyelevvel ve cemaziyelâhır aylarına ait ikinci taksit Recec (Rcc); recep, şaban ve ramazan aylarına ait üçüncü taksit Reşen (Rşn); şevval, zilkade ve zilhicce aylarına ait dördüncü taksit Lezez (Lzz) adını taşırdı.

Neferlerin ulufesinden gayri her yeniçeri ortasına ekmek, et, yağ, bulgur ve mum verilirdi. Her nefere de senede bir kat esvap veya bedeli verilirdi. Ulufe, Divan-ı Hümayun'da törenle dağıtılırdı.

Yeniçeri ağası: bütün Yeniçeri Ocağı'nın en büyük kumandanıydı.

Yeniçeri ağaları 16. yüzyıl başlarına kadar ocaktan yetişmiş, bu makama neferlikten çıkma kimselerdi. Fakat yeniçerilerin cülus bahşişi bahanesiyle bazı yolsuzlukları, itaatsizlikleri görülünce, yeniçeri ağalığına saraydan yetişmiş ve padişahın tam güvenini kazanmış kimseler tayin edilmeye başlanmış ve uzun bir müddet ocaklıdan ağa tayin edilmemişti. Yeniçeri ağaları Süleymaniye'de devlet malı bir sarayda otururlardı. Buraya Ağa Kapısı denilirdi.

Yeniçeri ağası Ağa Kapısı'nda toplanan ve azası ocağın büyük zabitleri olan "Ağa Divanı"nın reisiydi; bu divanda ocak işleri görülür,

yeniçerilerin davalarına bakılırdı. Her salı sabahı sarayda Divan-ı Hümayun toplandığında, eğer padişah sarayda ise, yeniçeri ağası bir kısım yeniçerilerle beraber saraya gider, fakat Divan-ı Hümayun müzakerelerine iştirak etmez, divan dağılmadan az evvel de arz odasında padişah tarafından kabul edilir, hükümdara ocak işleri hakkında izahat verirdi. Ağa eğer bir vezir rütbesinde ise, yani bir "ağapaşa" ise, divan müzakerelerine de iştirak eder, fakat, divan dağılmadan yalnız başına huzura kabul edilir, sonra diğer bütün vezirlerle beraber ikinci defa huzura girerdi. Padişahın cuma ve bayram namazları alaylarına da hükümdarı kolundan tutup attan indirmek ve ata bindirmek vazifeleri yeniçeri ağalarınındı. Aynı zamanda İstanbul'un en büyük zabıta amiriydiler.

Yangın olduğunda, yangın yerinde bulunmak mecburiyetindeydiler; gece ve gündüz haftada birkaç defa şehirde kola çıkar, esnafı teftiş ederdi; hilekâr esnafı ve uygunsuz takımını derhal cezalandırmak üzere arkalarında falakacılar bulundururlardı. Ağalık alameti iki tuğdu. Ağalık bayrağı bir beyaz bayraktı ve ancak yeniçeri ağasının sefere gideceği zaman çıkardı ve ağanın önü sıra götürülürdü. Arkasından da dört yedek at çekilirdi. Daha arkadan da "Ocak Mehterhanesi" denilen ocak mızıkası gelirdi. Yeniçeri ağalığının tahsisatı, Kanuni Süleyman zamanında günde beş yüz akçeydi; ayrıca "saman parası" diye yılda bir defa seksen bin akçe verilirdi.

Yeniçeri ağaları terfi ettirilecekleri zamanlar beylerbeyi yahut kaptanpaşa olurlardı. Yeniçeri ağalığından vezirlik rütbesiyle sadrazam olanlar da pek çoktur. Bazen de vezir rütbesinde bir zat yeniçeri ağası tayin edilirdi, o zaman kendisine "ağapaşa" unvanı verilirdi.

Sekbanbaşı ağa: Ocağın ikinci büyük zabitiydi. Sekban ocaklarının en büyük amiri olan bu zat, yeniçeri ağası orduyla sefere çıktığında İstanbul'da ağa vekili olarak kalırdı. Ocağın diğer zabitleri rütbe sırasına göre yukarıdan aşağıya şunlardı (bunlar ocaktan, neferlikten yetişmeydiler):

Kul kethüdası: Yeniçeri ağasının muaviniydi. Ocağın her türlü işinden, ağaya karşı o mesuldü. Ağanın kurmay başkanıydı. Kul kethüdasına bazen sadece "kethüda bey, kâhya bey" de denilirdi.

Zağarcıbaşı ağa: Yeniçeri cemaat ortalarından 64. Orta'nın kumandanıydı. Kethüdalık açılınca, zağarcıbaşılar kethüda bey olurlar-

dı. Nefer sayısı dört yüz-beş yüz arasında olan bu ortalar padişahın av zağarlarına bakarlardı. Padişah ava gittiğinde zağarcıbaşı da maiyetinde bulunurdu.

Seksoncu yahut samsuncubaşı ağa: Cemaat ortalarından 71. Orta'nın kumandanıydı. Bu orta sekson denilen ve bazen ayı avında da kullanılan cenk köpeklerine bakardı. Bu köpekler, İstanbul'da Tophane sırtlarında bir köpek ağılında bulundurulurdu. Seksoncubaşılar terfi edince zağarcıbaşı olurlardı.

Turnacıbaşı ağa: Cemaat ortalarından 68. Orta'nın kumandanı olup bu orta da padişahın av maiyetindendi, tazılara bakardı. Padişahın seyretmesi için ayrıca turna kuşları da beslediklerinden turnacılar diye anılırlardı. Devşirme Kanunu kaldırılıncaya kadar, acemi oğlanı devşirmeye turnacıbaşılar memur edilirdi. Devşirilen çocuklar da turna sürüleri gibi getirildiğinden beslenilen turna kuşları da bu vazifelerinin bir sembolü olarak kalmıştı.

Haseki ağalar: Cemaat ortalarında 14, 49, 66 ve 67. ortaların kumandanı dört zabitti. Bu ortalar da padişahın av maiyetindendi. Haseki ağalar, padişahın cuma namazı alaylarında, kıdemlerine göre, ikisi sağında, ikisi solunda, padişahın atının yanı sıra yürürlerdi, en kıdemlisine de başhaseki denilirdi.

Başçavuş ağa: Beşinci bölük ortasının kumandanı ve bütün Yeniçeri Ocağı'nın başçavuşuydu. Ocakta askerle, temas etmek bakımından, kethüda beyden sonra en nüfuzlu zabitti. Ağa Kapısı'nın da teşrifat amiriydi. Ağa Divanı'ndan evvel muayyen duayı bu zat eder, icabında yeniçeri gülbankını da o çekerdi. Ağanın emirleri onun vasıtasıyla tebliğ edilirdi. Maiyetinde yüz otuz tane küçük emir zabiti vardı; bunlara kul çavuşları denilirdi.

Muhzir ağa: Bölük ortalarından muayyen olmayan bir ortanın kumandanına verilen bir rütbeydi. Kendi ortasıyla sadrazamın maiyetinde bulunurdu. Divan-ı Hümayun'da ve Vezir Divanı'nda ocağın işlerini takip ederdi. Divanda yeniçeri ağasına hitaben yazılan fermanlar, muhzir ağaya verilirdi. Sadrazam İstanbul'da kol gezerken de maiyetinde bulunurdu. Suçluların tevkif ve hapsine memur harbeciler de onun emrindeydi.

Kethüda ağa: Muhzir ağadan bir rütbe aşağı bir zabitti. Bu rütbe de muayyen olmayan bir ortanın kumandanına verilirdi. Kethü-

da bey sefere gittiğinde kendisine vekâlet ederek İstanbul'da kalırdı. Yeniçeri Ocağı'na bağlı sanatkârlar ile imalathanelerin de en büyük amiriydi.

Yayabaşı ağa: Yüz bir cemaat ortasının bütün kumandanlarının en kıdemlisiydi. Diğerlerine de yayabaşı ağalar denilirdi, vazifeleri ocak beytülmalcılığı, seferde hazine bekçiliği, seferde zahire tedariki, kadılara ve sancakbeylerine sefer emirleri götürmek, yaralı nakletmek, kale muhafızlığı yapmaktı; bunlara subaşı da denilirdi.

Bölükbaşı ağa: Bölük ortaları kumandanlarının en kıdemlisiydi.

Solakbaşı ağalar: 60, 61, 62 ve 63. cemaat ortaları kumandanlarıydı. Bu ortalar yeniçeriler arasından gösterişli tüvana ve cesur kimselerden seçilirlerdi. Merasimde ve seferde padişahın atının sağ yanı sıra yürürlerdi. Solaklar denilen bu dört orta neferleri seferde padişahın şahsını muhafazaya memurdular. Bir su geçilirken, dört solakbaşı padişahın atını ikişer ikişer iki yanından tutar ve kendileri suya girerek geçirirlerdi. Su dizlerine kadar çıkarsa birer akçe, bellerine kadar çıkarsa ikişer akçe, daha yukarı çıkarsa üçer akçe yevmiye terakkisi almak kanun icabıydı. Solaklar da seferde veya seyahatte, padişah maiyetinde daima, yayları gerili ve okları hazır olarak yürürlerdi.

Ocak imamı: Cemaat ortalarından muayyen olmayan bir ortanın kumandanıydı. Hangisi ehliyet sahibi ise ocak imamı tayin edilirdi. Ortasına da "imam ortası" denilirdi. Beş vakit namazda Ağa Kapısı'ndaki camide yeniçeri ağasına imamlık ederdi.

Ocak kâtibi yahut yeniçeri efendisi: Ocağın künye defterini tutardı.

Bu ağaların hepsine birden "katar ağaları" denilirdi. Yani, içlerinden biri azledildi yahut öldü mü, kendisinin altında olanlar birer derece terfi ederek boşluğu doldururlardı. Herhangi bir orta çorbacısı da bu katar ağaları arasına girerdi. Yalnız 56. Orta çorbacısı, ihtisap ve piyasa işleriyle meşgul olduğundan katar ağalığına yükselemez, bu vazifeden ya azlolunur yahut emekliye ayrılırdı.

Yeniçerilerin kıyafetleri

Yeniçeri kıyafetinde, adeta bütün ocağın alamet-i farikası yeniçeri serpuşuydu. Yeniçeriler, başlarına börk denilen beyaz keçeden bir külah giyerlerdi ki, bir buçuk ayak (45 santim kadar) yükseklikte olan

bu külahın üstünden, omuzlara kadar yatırma denilen bir çuha parçası düşerdi; öylesine ki, yatırma, yeniçeri neferinin ensesini tamamen örtmüş bulunurdu; yürürken de omuzlarına vururdu. Börkün ön kısmında ve tam alnın ortasında gümüşten yahut pirinçten yapılmış bir kısım vardı ki, buna da "tüylük" yahut "kaşıklık" derlerdi. Kaşıklık, yeniçerinin servetine göre kıymetli taşlarla süslenirdi; yeniçeri neferleri buraya kaşıklarını sokarlardı. Yeniçeriler, kaşıklarına bir maskot, uğur tılsımı olarak bakarlardı. Yeniçeri kumandan ve zabitleri de, buraya rütbelerine göre sorguçlarını, çelenklerini sokarlardı ki, arkalarına savrulan tüyleri, bellerine kadar düşer, savrulurdu. Börkün başa geçen ağız kısmı da çepeçevre nakışlı bir şeritle çevrilmişti ki, buna da "daltaç" denilirdi. Daltacı dört beş parmak enliğinde olup da arkasına yatırması olmayan yeniçeri serpuşuna da "üsküf" denilirdi; üsküfün de alınlığında bir tüylük-kaşıklık bulunması şarttı. Üsküflere sorguçlarla beraber bir turna teli takmak ocak ananesindendi; bu turna teli, üsküfün arkasından bele kadar sarkardı. Yavuz Selim devrinden kalma bir anane olarak da, ocağın büyük zabitleri turna teli yerine balıkçıl kuşu tüyü takardı.

Yeniçerilerin ayakkabıları şehirde ökçesiz yemeni, seferde yandan kopçalı bir çeşit çizmeydi. Zabitler sarı sahtiyandan, neferler kırmızı sahtiyandan ayakkabı giyerlerdi.

Yeniçeriler ayaklarına çağşır giyerlerdi; neferlerinki, baldırlarını açıkta bırakan kısa diz çağşırı ve zabitlerin ise, diz kapağından aşağısı baldırları bir tozluk gibi saran dar bir çağşırdı. Çağşır üzerine dolama denilen bir kaftan giyilirdi; yürürken dolamanın etekleri bele sokulurdu; bele de ipekli, yünlü, pamuklu kuşak sarılırdı. Dolamanın üstüne de barani denilen çuhadan bir kaput giyilirdi. Yeniçeriler, kuşaklarında birer yatağan taşırlardı, şehir hayatında bu yatağandan fazla silah taşımaları yasaktı.

Ocak zabitlerinin her türlü tören ve ordu alayı üniformaları şöyleydi:

Ocak imamı, başına her günkü yeniçeri keçesi yerine ulemaya mahsus örf giyerdi. Örfün üzerine de seraser abayi sarardı.

Solakbaşılar: Başlarındaki sorguçlarına balıkçıl tüyü takarlar, samur veya vaşak kürk kaplı kadife üst elbisesi giyerlerdi. Arkalarında tirkeş (ok torbası), bellerinde hançerle birer eğri kılıç bulunurdu. Ayaklarına sarı sahtiyandan çizme giyerlerdi. Atları gümüş özengi-

liydi ve eyerin yanına birer topuz asarlardı.

Bölükbaşı ağası: Başına börk yerine tepesi öne doğru eğilmiş ve kıymetli taşlarla süslü bir şeridi bulunan yüksek bir külah giyerdi. Kaşıklığına yelpaze şeklinde açılan bir "süpürge sorguç" takardı. Dolamasının üstüne uzun bir ipekli kaftan giyerdi. Bu kaftanın önü açık olup boğazına kadar düğmeliydi, yakası geniş ve devrikti, kolları geniş, kollarının art yenleri kaftanın eteklerine kadar sarkardı; kaftanın iki yanında da cep gibi kullanılan birer yırtmacı vardı. Ayaklarına sarı sahtiyandan kopçalı yarım çizme şeklinde bir ayakkabı giyerdi. Atın eyerinde bir bozdoğan ile bir kalkan asılıydı; elinde de, mızrağa benzeyen uzun bir kamış taşırdı.

Kethüdayeri ağa: Başına keçe külah giyip kaşıklığına balıkçıl tüyünden sorguç takardı. Kıyafeti bir yeniçeri çorbacısının aynıydı.

Muhzir ağa: Başına balıkçıl tüylü üsküf giyerdi, Divan-ı Hümayun'da çuhaya kaplı samur kürk, Divan-ı Hümayun'da bir elçi kabulü merasiminde kemhadan üst elbisesi giyerdi.

Başçavuş ağa: Başına üsküf giyer, kaşıklığına turna telli kuka takardı. Divan kıyafeti muhzir ağanınki gibiydi.

Başhaseki ağa: Üsküf giyer, balıkçıl tüyünden süpürge sorguç takardı, altına gümüş zincir, enselik ve özengi vururdu. Divan kıyafeti muhzir ağanınki gibiydi.

Turnacıbaşı ağa: Kıyafeti seksoncubaşı ağanınki gibiydi.

Seksoncubaşı ağa: Başına üsküf giyer, kaşıklığına balıkçıl tüyü takar, divanda samur yahut vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyerdi. Atına gümüş zincir, enselik ve özengi vurulurdu.

Zağarcıbaşı ağa: Başına sorguçlu çorbacı üsküfü, divanda kemhadan üst elbisesi giyerdi. Avlarda, bir elinde zağar, bir elinde ucu gümüşlü hezaren değnek bulunurdu.

Kul kethüdası: Başına çorbacı üsküfü giyer, kaşıklığına balıkçıl sorgucu takardı; divanda samur veya vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyerdi. Atına gümüş zincir ve özengili "divan rahtı" denilen müzeyyen eyer vurulurdu.

Sekbanbaşı ağa: Başına mücevveze giyerdi; divana giderken atına gümüş zincir, enselik ve özengili ve gümüş topuzlu müzeyyen aba-i raht vurulur, saraçbaşı da atının önü sıra bir at örtüsü "yapuk" götürürdü.

Yeniçeri ağası: Divan-ı Hümayun'da başına mücevveze, arkasına da serasereden üst elbisesi ve kaftan giyerdi. Sair zamanlar resmi elbise olarak sırmalı kadifeden veya kırmızı satenden kaftan giyerdi. Başına da beyaz tülbenti dikkatle sarılmış, tepesi dilimli, yan tarafına kıymetli bir sorguç sokulmuş kavuk giyerdi.

Bayrak ve nişanları

Yeniçeri Ocağı'nın bayrağına, ocağın İslamiyet'in Sünni mezhebine bağlı olduğunun işareti olarak "İmam-ı Âzam bayrağı" denilirdi. Bu, beyaz ipekten, üstüne altın sırmayla bir tarafına "İnna fetahnâleke fethan mübinâ" diğer, tarafına da "Ve yensürekellahü nasran azizâ" ayet-i kerimesi işlenmiş bir sancaktı. Ordugâhta yeniçeri ağasının çadırı önüne dikilirdi. Ağanın çadırı da yeniçeri ordugâhının tam göbeğine kurulurdu. Diğer çadırlar, ağa çadırının etrafında fırdolayı açılırdı. Merasimde de İmam-ı Âzam bayrağı, yeniçeri ağasının atının önü sıra götürülürdü. Ağanın arkası sıra da ağalık bayrağı gelirdi. İmam-ı Âzam bayrağını taşıyan yeniçeriye "başbayraktar" denilirdi. Ocağın bir de alay bayrağı vardı ki, bu da yarısı sarı, yarısı kırmızı ipekli bir bayraktı. Her yeniçeri ortasının da üzerlerine orta nişanları işlenmiş gene sarı-kırmızı birer bayrağı vardı. Orta bayraklarının bir hususiyeti de uçlarının çatal olmasıydı. Her yeniçeri ortasının çadırlarının da başlıkları ayrı bir alamet veya orta bayrağını taşırdı, çadırların üzerine de orta nişanları işlenmişti.

Kazanları

Her yeniçeri ortasının, içinde yemeklerini pişirdikleri büyük kazanları vardı. Bunlar kışlalardaki mutfaklarda dururdu. Yeniçeriler kazanlarına ocaklarının mukaddes bir tılsımı olarak bakarlardı. Muharebede kazanın düşman eline düşmesi o orta için büyük felaket sayılırdı. Ortalarına ait bir iş görüşeceklerinde de, kazanlar kışlalardan kaldırılıp büyük törenle İstanbul'da ihtilalin idare edileceği meydana götürülürdü. Yeniçerilikte kazan kaldırmak, hükümete karşı ayaklanmak, isyan etmek demekti. Kolluklarda bulunan neferlere sabah çorbalarıyla iki öğün yemekleri kazanlar dolaştırılarak da-

ğıtılırdı. Kazanın kulplarından bir sırık geçirilir, sırığı iki kolluk neferi omuzlar, öne de kocaman bir kepçeyle bir başkarakollukçu geçerdi, buna kepçeci denilirdi. Orta kazanlarından başka bir de, bütün ocağın timsali olan bir büyük "kazan-ı şerif" vardı; bir ocak rivayeti olarak bunun Hacı Bektaş-ı Veli tarafından hediye edildiği söylenirdi. Büyük ocak zabitleri de ihtilal meşveretlerini bu kazanın etrafında yaparlardı. Bir siyasi mahkûm, bir katil kazan-ı şerife sığındı mı, yeniçeriler onu saklayıp korumayı mukaddes bir borç bilirlerdi.

Kışlaları ve Ağa Kapısı

İstanbul'da "Eski Odalar" ve "Yeni Odalar" adıyla iki büyük yeniçeri kışlası vardı. Eski Odalar, Şehzade Camii'nin karşısında, Yeni Odalar da Aksaray'da Etmeydanı'ndaydı. Her iki kışla da geniş bir avluyu çevirmiş, önü revaklı odalardan (koğuşlar) mürekkepti, avlunun ortalarında birer mescit vardı ki buna "orta camii" denilirdi. Yeniçeri ihtilalleri arifesinde ilk toplantılar hep bu orta camiilerinde yapılırdı. Umumiyetle çok kanlı, suçlu suçsuz birçok devlet adamlarının hayatına mal olacak bir ayaklanmaya karar verilirken, camide ışıklar söndürülür, tekliflerin kimin tarafından verildiği belli olmaması için karanlıkta konuşulurdu. İhtilal esnasında ya rehine veyahut da kendilerine önayak olmak üzere getirdikleri ulemayı da bu camilerde misafir ederlerdi. Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şehir muharebesiyle kaldırıldığı Vaka-i Hayriye'de Yeni Odalar en kanlı çarpışmalara sahne olmuş, II. Mahmud'a sadık kalan kıtalar ve İstanbul halkı tarafından ateşe verilmiş ve temellerine varıncaya kadar tahrip edilmişti.

Eski Odalar da, vakanın tezine hemen yıktırılmış, en küçük bir nişan bırakılmamıştı. Süleymaniye'de Ağa Kapısı denilen yeniçeri ağalarının sarayına gelince, Vaka-i Hayriye'den sonra şeyhülislamlık dairesi yapıldı. Muazzam, muhteşem bir saraydı. Cumhuriyet inkılabında şeyhülislamlık kaldırılınca, büyük bir kısmına İstanbul Kız Lisesi yerleştirildi, bir kısmı da İstanbul Müftülüğü oldu. Kız Lisesi olan kısım içinden çıkan bir yangında mahvoldu, yerine kübik üslupta üniversitenin büyük Biyoloji Enstitüsü yapıldı.

Ulufe tevzii merasimi

Yeniçerilerin üç aydan üç aya çıkan ulufeleri, Divan-ı Hümayun'da parlak bir törenle dağıtılırdı. Bu törene yabancı devlet elçileri de davet olunurdu. Divan-ı Hümayun haftada bir gün, salı günü toplanırdı. Yeniçeri efendisi, çıkacak mevacibin defterini yazar, sadrazama takdim ederdi; o gün katar ağaları da rütbeleri sırasıyla sadrazam tarafından kabul edilir ve yeniçerilerin sadakatine, ulufenin herhangi bir hoş görülmeyecek hadiseye meydan verilmeden dağıtılacağına söz alınırdı. Divan sabahı sadrazam ve divan erkânı da sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılarlardı; ulufe tevziinde ocak erkânı da sabah namazına Ayasofya'ya gelirlerdi. Her ortadan seçilip zabitleriyle beraber ulufe almak için saraya gelen yeniçeriler, sadrazam ile devlet erkânını orta kapıda selamlarlardı.

Divan-ı Hümayun Kubbealtı'nda toplandığı sırada yeniçerilere de çorba, pilav ve zerdeden mürekkep bir ziyafet verilirdi. Saray mutfaklarından gelen lengerler, kul kâhyasının işareti üzerine yeniçeriler tarafından orta kapıdan alınır ve birinci avluda küme küme sofralar kurulup yemek yenirdi.

Yeniçerilerin çorba içmeye başlaması, itaate delalet eder ve sadrazam tarafından kurbanlar kestirilirdi... Derhal defterdarın mührüyle mühürlenmiş ulufe keseleri orta kapı içine getirilir, başçavuş kapı önüne gelir, kollarını göğsünün üzerinde çaprazlama kavuşturur, yüksek sesle yeniçeri gülbankını çekerdi, sonra yüksek sesle, "Birincinin ağa bölüğü!" diye bağırırdı; karakollukçulardan biri buna, "Burada!" diye cevap verince başçavuş, "Haydi!" der, birinci bölüğün neferleri kendilerine ait ulufe keselerini kaldırırlardı. Yalnız sıra 65. Orta'ya gelince, başçavuş bu ortayı çağırdığında ses verilmez, üçüncü seferinde, "Yoktur!" cevabı verilirdi; bunun üzerine başçavuş, "Yok olsun!" diye bağırır, bütün yeniçeriler bir ağızdan "Yok olsun!" diye tekrar ederlerdi. Ulufe tevzii bitince, keseler neferler tarafından omuzlarına vurularak kışlalara bir alay gösterişiyle dönülürdü. Ertesi gün de orta çorbacıları, neferlerinin gözü önünde kesenin mührünü açar, herkesin hakkına göre taksim ederdi; her yeniçeri neferi, ocağın müşterek masrafları için orta sandığına yüzde hesabıyla bir miktar para bırakırdı, yeniçeri ıstılahında buna "tas parası" denirdi.

Cülus ve sefer bahşişleri

Padişahların tahta çıkışında, yeniçerilere cülus bahşişi ve yevmiyelerine terakki verilmesi kanunlaşmış bir ocak ananesiydi. Hazine darlığı yüzünden geciktiği takdirde ocaklıda bir homurdanma başlardı ki sadrazam ve defterdar aleyhine bir kıyama kadar varabileceğinden cülus bahşişinin hemen verilmesine çalışılırdı. Padişahların ilk sefere çıkışlarında yeniçerilere sefer bahşişi verilmesi, keza ocak ananesiydi.

Ceza kanunları

Suçlu yeniçeri, ancak kendi ortası neferleri huzurunda ve kendi koğuşunda (odasında) cezalandırılırdı. Suç derecelerine göre verilen cezalar şunlardı:

Ortası efradı önünde falaka merasimiyle meydana yatırıp dayak atılmadan kaldırmak suretiyle ihtar, aynı merasimle falakayla meydan dayağı, ayağına zincirden bukağı vurularak hapis, kale hizmetiyle sürgün, "keçe külah" edilip ocaktan tart. İdama mahkûm olan bir yeniçeri evvela ocaktan tart edilir, sonra boynu vurulurdu. Bir yeniçeriye idam hükmü, ancak Ağa Divanı'nda verilirdi. Bir odabaşı da, emrindeki yeniçerilere ancak otuz dokuz sopaya kadar dayak cezası verebilirdi.

Ocak bezirgânları

Yeniçeri Ocağı'nın satın alma ve mali işleriyle uğraşan komisyoncu sarraflardır. Umumiyetle Rumlardan ve Yahudilerden olurdu. Ocak bezirgânlığı babadan oğula miras kalan bir gedik gibiydi; bunlar ocak erkânına büyük rüşvetler vererek hazine aleyhine türlü dalavereli işlerle meşhurdular. İstanbul hanlarında depo yazıhaneleri vardı. Ocakla yaptıkları muamelelere ait defterleri tutarlardı; ihtiyacı olan yeniçerilere yüksek faizle para ikraz ederler, mevacib çıktığında ellerindeki senetlerle alacaklarını tahsil ederlerdi. Bu faizlerden zabitlere de hisse ayırırlardı. Ocakta ölen yeniçerileri de diri gösterirler ve bazen ölüler adına sahte borç senetleriyle ulufelerini

alırlardı. Bu bezirgânlardan bazıları borç senetlerinin bir anda yok edilmesi için cinayetlere kurban olur, bazıları da fesat ve hilesi tutularak idam olunurdu.

Yeniçeri ihtilalleri ve Vaka-i Hayriye

Yeniçeriler, İstanbul'da muhtelif tarihlerde ihtilaller çıkarmışlardı; bunların en büyük ve kanlıları da 17. yüzyıl ortasında II. Osman'ın (Genç Osman) feci ölümüne, IV. Murad'ın sadık bendelerinin kanlı felaketine, Sultan İbrahim'in felaket ve ölümüne; IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine, 18. yüzyılda ise III. Ahmed'in keza tahttan indirilmesine ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın felaketine, 19. yüzyılda III. Selim'in az sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın felaketlerine varan ihtilallerle II. Mahmud'a karşı olan son ihtilaldir ki, büyük şehir halkının bu hükümdarın etrafında toplanmasıyla, bu ayaklanma ocağa karşı kanlı bir şehir muharebesi halini almış ve ocak lağvedilmiştir.

Kapitülasyonlar

Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimi surette veyahut muvakkat olarak oturan Avrupalı Hıristiyan devletleri tebaalarına bahşolunmuş müsaade ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve kudretli zamanında akdedilmiş olan karşılıklı dostluk ve ticaret muahedelerine diplomasi lisanında "kapitülasyon muahedeleri" denilmiştir.

Milletlerarası hukukun usul ve kaideleri arasında bir istisna teşkil eden bu kapitülasyon muahedelerinin Avrupalılara temin ettiği imtiyazları bir cümleyle anlatmak için diyebiliriz ki, Osmanlı memleketlerinde oturan Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin kaza ve icra haklarından geniş ölçüde azade kalmışlar ve kendilerine sanki Osmanlı topraklarında bulunuyorlarmış gibi bakılmıştır. Bunlar, Osmanlı topraklarında, kendi devletlerinin kanuni müeyyidelerine tabi olarak yaşamışlardır; konsoloslar da aynı zamanda bir hâkim hüviyet ve şahsiyeti taşımıştır, Osmanlı topraklarında yaşayan tebaaları üzerinde hukuk ve ceza işlerinde adaleti icra ve tatbik etmişler ve zabıta vazifesini görmüşlerdir.

Fakat unutmamalıdır ki kapitülasyon muahedelerinin maddeleri, bir tarafın diğer tarafa lütuf ve ihsanı değildir ve imtiyazları, müsaadeleri karşılıklı olarak tespit etmiştir. Ancak muazzam Türkiye İmparatorluğu'nun Türk ve Müslüman tebaası bu muahedelerin sağladığı imtiyazlardan ve müsaadelerden istifadeyi düşünmemiş, Avrupa'yla olan münasebet-i ticariyesini ayağına kadar gelen Avrupalı tüccarla tesis etmiştir. Kapitülasyon muahedelerinin Osmanlı tebaasına bahşettiği haklardan padişahın gayrimüslim tebaası, reayası, bunlar arasındaki bilhassa Moralı, Adalı ve nefs-i Yunanlı Rum

armatörler ve tüccarlar istifade etmiştir. Diyebiliriz ki 19. asırda Yunan istiklaliyle sona erecek olan Mora İsyanı'nda bu büyük kıyamı hazırlayan muazzam servet, asırlar boyunca Türk bayrağı altında yapılan imtiyazlı deniz ticaretinin yıktığı servetti.

Ve mesela 15. asırda ve 16. asırda nakışlı, çiçekli, sırmalı Bursa kadifelerinin dünya ölçüsünde bir şöhreti vardır; kumaşın eni ve topların boyu standardize edilmiş ve devletin "has" damgasıyla dünyaca makbul bir ihraç maddesi olmuştur. Fakat Fransa'da kadifecilik sanatı inkişafa başlayınca, Fransız tüccarları Türk pazarlarına ucuz Fransız kadifeleri getirmişler ve gümrük imtiyazlarından istifade ederek Bursa kadifeciliğine ağır darbe indirmişler; buna mukabil o harikulade nefis Türk kadifelerine de müşteri olmamışlardır. Türk tüccarları da Bursa kadifelerini aynı gümrük imtiyazlarından istifade ederek Avrupa pazarlarına kendileri götürmek yolunu tutmamışlardır. Fakat Türk sancağı altında icra-i ticaret eden Rumlar bundan pek istifade etmişler, hatta Fransa'da ve İtalya'da Şark kumaşları satan büyük mağazalar açmışlar, buralarda kendileri de Türk kılık ve kıyafetiyle, yani o memleketler için egzotik bir hava ve dekor içinde adeta antikacılık etmişler ve müşterileri de daima en yüksek, en kibar tabaka olmuştur.

İlk kapitülasyon muahedesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferi esnasında Türk ordusuyla Bağdat'a kadar gelen Fransa Kralı I. François'nın elçisi Jean de la Forest ile Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa arasında akdedilmiştir. Bu ahitname 18. asır ortalarına, 1740 yılına kadar altı defa tecdit edilmiş ve maddeleri çoğaltılarak imtiyaz ve müsaadeler derece derece genişletilmiştir. Aynı mahiyette muahedeler Avrupa'nın diğer devletleriyle de akdedilmiş ve beynelmilel bir mahiyet almıştır. 18. asırda Avrupa'da büyük bir sanayi inkişafı olunca Türkiye sınai ve iktisadi bir esaret altına girmiş, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri kudret ve şevketinin söndüğü bu devirlerde, kapitülasyon muahedeleri bilakis kuvvetlenmiş olan Avrupa devletleri tarafından bozulamaz bir siyasi taahhüt şekline sokulmuştur; Osmanlı Devleti, karşı tarafın rıza ve muvafakatini almadan bu muahedeleri feshetmek hakkını kaybetmiştir.

18. asır sonunda Fransız büyük inkılabıyla Avrupa'nın devletler hukukunda büyük bir inkılap oldu; Fransa'ya Şark ticaretinde fev-

kalade bir inkişaf sağlayan 1740 muahedesi bu devletle imzalanan kapitülasyon muahedelerinin sonuncusu oldu; bundan sonra Fransa ve diğer Avrupa devletleriyle ticaret muahedeleri akdedildi, fakat bu muahedelerde de Avrupalılar kapitülasyon ahitnamelerinin sağladığı imtiyazları bırakmadılar, bu ticaret muahedeleri de kapitülasyon ahitnamelerinin başka bir şekle konulmasından ibaret oldu.

Yeni ticaret muahedelerinin akdine başlandığı 1838'den itibaren Osmanlı siyasi ıstılahında kapitülasyon muahedelerine "Uhud-ı Atika" adı verildi, Türkiye iktisadiyatı ve ticareti bu eski ahitnamelerin imtiyazları altında Birinci Cihan Harbi'ne kadar ezilmekte devam etti. Birinci Cihan Harbi içinde Osmanlı Devleti 26 Ağustos 1330 tarihli bir kararla "Uhud-ı Atika"nın (Kapitülasyonların) kaldırıldığını ilan etti ve hatta bu tarihi karar posta pullarına yapılan bir sürşarjla milli bayram olarak tesit edildi; ne kadar hazin ve gariptir ki o zaman müttefikimiz ve silah arkadaşımız olan Almanya ile Avusturya-Macaristan imparatorlukları bu kararı kabul etmediklerini bildirmişlerdi! Birinci Cihan Harbi'nden mağlup olarak çıkan Türkiye'de kapitülasyon ahitnameleri eskisinden çok daha ağır olarak meriyete girdi.

Kapitülasyonlar, Türk İstiklal Harbi'nden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin imzaladığı Lozan Sulh Muahedenamesi'yle tarihe intikal etti ve aziz yurdumuz ve milletimiz çok ağır bir iktisadi ve sınai esaretten kurtulmuş oldu.

Fransız kapitülasyon muahedelerinden bazı maddeler

Türkiye'yle muharip bir devletin gemisinde tutulan Fransız tüccarlarına esir muamelesi yapılmaz ve malları müsadere edilmez.

Türkiye'yle muharip bir memleketten hamule alıp Fransa'ya veya başka bir yabancı memlekete giden bir Fransız gemisinin bu hamulesi müsadere olunamaz.

Türkiye'yle muharip bir memlekete ait bir gemide ücretle çalışan Fransızlara esir muamelesi yapılmaz. Korsan gemilerindeki Fransızlar bu hükmün dışındadır.

Fransız konsolosları ile elçisinin tercümanları her türlü vergiden muaftır.

Türkiye'de oturan iki Fransız arasındaki davalara, cinayet dava-

ları da dahil Türk mahkemesi ve zabıtası el koyamaz, bu davalara Fransa'da cari kanun ve âdetlere göre Fransız elçisi veya konsolosları bakar.

Bir Osmanlı tebaası bir Fransız konsolosundan davacı olursa, davaya Divan-ı Hümayun bakar ve elçilik tercümanı hazır bulunur.

Bir Osmanlı tebaası ile bir Fransız arasındaki davalara Türk mahkemeleri, ancak elçilik ve konsolosluk tercümanları hazır bulunmak şartıyla bakabilir.

Türkiye'de ölen Fransızların miras meselesiyle Türk mahkemeleri meşgul olmaz, terekeye konsoloslar vaziyet ederler, borçlarını onlar tasfiye edip mirasçıların hakkını onlar muhafaza ederler.

Türkiye'deki konsoloslar ile Fransız tebaası bir alım satım meselesinde kefalet ve taahhüde bağlanmak iktiza ederse muamele Türk mahkemesinde tescil edilir. Tescil edilmemiş bir kefalet veya taahhüt için konsoloslar ile Fransız tebaası hakkında yalnız şahit ikamesiyle dava açılamaz.

Korsanlar tarafından yakalanıp köle diye satılan Fransız tebaası nerede bulunursa derhal hürriyetine kavuşturulur; onu köle diye satın alana bir tazminat ödenmez. Köle İslamiyet'i kabul etmişse hürriyetinin iadesiyle iktifa olunur.

Mutat bir resim mukabilinde Fransızlar, Cezayir ve Tunus sularında balık avlayabilir ve sünger ve mercan çıkarabilirler.

Fransız elçilerin esvapları, kumaşları, getireceği hediyeler, şarapları vesair erzakı gümrük resimlerinden muaftır.

Konsoloslar, konsoloshanelerde ruhban, tercümanlar ve Türkiye'deki Fransız tüccarları kendi nefisleri için evlerinde şarap imal edebilecekler veya dışarıdan şarap getirtebileceklerdir, bundan ötürü rencide edilmeyeceklerdir.

Fransızlar ile Türkler arasında 4.000 akçeden ziyade bütün alacak davalarına Divan-ı Hümayun'da bakılacaktır.

Bütün ecnebiler için yüzde 5 olan gümrük resmi Fransızlar için yüzde 3 olacaktır.

Herhangi bir sebeple mahkemece veya zabıtaca bir Fransız'ın evine, konsolosluğa ihbar edilmeden ve konsolosluğun memur-ı mahsusu bulunmadan girilemeyecektir.

Osmanlı borçları

Osmanlı Devleti ilk defa Abdülmecid devrinde hariçten ve Galata bankerlerinden istikraza başlamıştır. Abdülaziz'in zamanında borçlar artmış ve devletin alacaklılara karşı ödeme taahhütlerinin şümulü genişlemiştir. 1876 Rus Harbi'ne kadar geçen otuz beş yıl içinde Osmanlı Devleti'nin borcu 300 milyon altını geçmiş bulunuyordu. Devletin geliri bu borcun faizine dahi yetmediğinden kupon bedellerini ödemek için yeni yeni istikrazlar akdiyle istikraz hâsılını evvelki borçlara tahsis eylemek en tabii bir iş biliniyordu. İstikraz yapılamadığı zaman birkaç yıl sonraki vergiler Galata bankerlerine iltizama verilmek suretiyle para alınırdı. İstikraz faiz ve şekli de ağırdı, mesela 100 lira borçlanıp 46 lira alınır, ayrıca da komisyon verilirdi; hülasa 1876'ya kadar yapılmış istikrazlardan üst üste ortalama hesapla devlet hazinesine giren para borçların ancak yarısı kadardır.

1877 tarihine kadar ödenmiş olan miktarlardan bakiye kalan borçların bir kısmı üzerinde faiz cihetinden küçük bir tecil yapılmış ve buna o zamanın maliyecileri arasında "Ramazan Kararnamesi" denilmişti.

1879 tarihinde Osmanlı hazinesi ne borçlara, ne memur maaşlarına ve ne de devlet masraflarına verecek para bulabildi; ödemeyi kesti, bunun üzerine borç senetlerinin hamillerinin vekilleriyle İstanbul'da iki sene süren müzakerelerden sonra 1882'de bir "Muharrem Kararnamesi" çıkarıldı.

Bu kararnameyle varılan anlaşmaya göre 191 milyon İngiliz lirası tutan borçların anasından, faizinden, ikramiyesinden indirmeler yapılarak borç yekûnu 96.437.234 lira olarak tespit edilmişti.

Yine bu Muharrem Kararnamesi'ne göre:

A) Borç senetleri hamilleri tarafından seçilmiş yedide altısı ecnebi olmak üzere bir "Düyun-ı Umumiye Meclisi" (Umumi Borçlar Meclisi) idaresi kuruldu. Bu meclisin salahiyeti mutlak, idaresi müstakildi.

B) Türkiye İmparatorluğu aşağıdaki gelirleri kati ve değişmemek üzere Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresine terk ediyordu:

1- Tütün, tuz inhisarları (imal, ihraç hakkı da dahil).

2- Damga resmi ve ruhsatiye harçları.
3- İstanbul ve tekmil Marmara havzası ve Manyas Gölü balık resmi.
4- Edirne, Bursa, Tokat, Kavala, Yenice, İskeçe, Saruhan, Şile, İzmit, Kartal, Gebze, Darıca tütün ve ipek aşarı.
5- Bulgaristan emaretinin devlete maktu olarak verdiği yıllık vergi. Bu vergi tahsil edilinceye kadar her sene yukarıdaki maddede yazılı yerlerden gayri tütün aşarından 100.000 altın.
6- Kıbrıs vergisi. Bu vergiyi hükümet tahsil edip Düyun-ı Umumiye veremezse maliye her sene 130.000 altın verecektir.
7- Şarki Rumeli maktu vergisi.
8- Tömbeki resminden senede 50.000 altın.

C) Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresi yukarıda kaydedilen vergi ve resimleri tarh, tahakkuk, tahsil, kambiyoya tahvil, alacaklılara gönderme ve dağıtmada tamamen serbesttir. Bu işler için istediği teşkilatı kurar ve bu işler için kullanacağı memur ve müstahdemlere dilediği maaşı verir. Düyun-ı Umumiye'ye terk olunan devlet gelirlerinin kanunlarını değiştirmede Osmanlı Devleti serbest değildir. Düyun-ı Umumiye'ye terk olunan devlet gelirinin borç karşılığı olarak tahmin edilen miktardan fazlası bu idare tarafından hazineye iade olunur. (Not: Darlık içinde olan devlet hazinesi bu gelir fazlasını Düyun-ı Umumiye'den ekseriya zamanından evvel yüksek faizlerle avans olarak almıştır. Hazindir.)

D) Devlet bu Muharrem Kararnamesi'ni bozduğu takdirde borcu otomatik olarak aslına yani 191.000.000 İngiliz lirasına çıkacaktı.

Son tehdit maddesi olmasa dahi Muharrem Kararnamesi bir borç indirme karşılığı Türkiye'de Düyun-ı Umumiye Meclisi idaresi denilen ve devlet gelirinin kaymağını sömüren bir canavar yaratmıştı.

Berlin Muahedesi'yle Türkiye'nin Sırbistan'a, Bulgaristan'a, Karadağ'a ve Yunanistan'a bıraktığı yerlerin imparatorluk borçlarından bir hissesi olacağı kabul edilmişti; fakat, bu dört Balkan devleti kendilerine düşen borç hissesinin yalnız faizini Düyun-ı Umumiye'ye ödeyecekler, ana borcu Osmanlı İmparatorluğu ödeyecekti.

Muharrem Kararnamesi'yle Osmanlı İmparatorluğu Maliye Ne-

zareti, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin adeta vasiliği altına girmişti. Maliye nazırları para bulmak için bu idareye kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı.

Düyun-ı Umumiye Meclisi reisleri İstanbul'da yarım asra yakın taçsız bir kral olarak saltanat sürmüşlerdi. Düyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu para sıkıntısına düştükçe devletin diğer gelir kaynaklarını da rehin alarak yeni yeni borç esbapları açmayı çok kârlı bir iş bulmuştu.

Acı ve şayan-ı dikkat bir zihniyet meselesidir; Osmanlı İmparatorluğu Kırım Harbi'nde "kaime" denilen bir kâğıt para çıkarmıştı; tebaasına ordu iaşe ve hizmetlerinden borçlanmıştı. Kaimelerin kıymeti yarıya düşürüldü. Borçların da yüzde 50'si hazine menfaatlerine terkin edildi, diğer yarısı da alacaklıların vergi borçlarına mahsup edildi.

1293 (miladi 1876) Türk-Rus Harbi'nde de dahili bir istikraz demek olan bir kâğıt para çıkarılmıştı. Bu harpte de devlet, ordu nakliye ve iaşesinden tebaasına hayli borçlanmıştı. Kâğıt paralar altına tebdil edilmedi, halk elindeki kaimleri yaktı. Kıymeti sıfır oldu. Borç senetlerine gelince, iki sene sonra yüzde 75'i hazine menfaatine terkin edildi, ancak yüzde 25 hamillerinin vergi borçlarına karşılık kabul edildi.

Harici borçlarına karşı en mühim gelir kaynaklarını ecnebilerin eline Düyun-ı Umumiye müessesesi vasıtasıyla rehin veren bir hükümetin kendi halkının alacağına karşı bu hareketi ibretle görülmeye değer.

Muharrem Kararnamesi'nden Meşrutiyet'e kadar II. Abdülhamid zamanında imparatorluk 6.452.335 lirası dahildeki müesseselerden avans şeklinde alınarak; 62.173.090 lirası da hariçten uzun vadeli istikraz olarak ceman 68.625.425 lira tutarında yeni bir borç altına girmiştir. Bunların karşılığı olarak da devletin çeşitli sağlam gelirleri Düyun-ı Umumiye'nin eline bırakılmıştır. Müfredatı şudur:

1- 4.999.500 Türk altını, 1890 Osmanlı tahvilatı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilen varidattaki devlet hissesi; b) Bursa, Karahisar, Kırşehir, Yozgat, Kayseri aşarı; c) Gümrüklerden 80.000 altın.
2- 3.272.720 Türk altını tutarında 1896 istikrazı.

İtibari kıymet karşılığı: a) Aydın, Hüdavendigâr, Selanik vilayetleri ağnam resmi; b) İzmir, Saruhan, Menteşe, Denizli, Biga sancaklarının palamut, afyon ve zeytinyağı aşarı.

3- 6.948.612 Türk altını tutarında 1891 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Mısır vergisinin bakiyesi.

4- 9.033.574 Türk altını tutarında 1894 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Mısır Zeyla vergisi bakiyesi.

5- 2.640.000 Türk altını tutarında 1903 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilen yerlerden gayri Türkiye'nin her tarafındaki balık avcılığı resmi; b) ipek aşarı Düyun-ı Umumiye'ye bırakılmış yerlerin koza aşarı; c) İzmir sancağı hububat aşarından senede 30.000 altın; d) Damga resmine tabi evrakın tevsiinden elde edilecek gelir fazlası.

6- 2.950.000 Türk altını tutarında 1904 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Konya, Halep, Urfa aşarından kısmen mürettep yerler.

7- 3 tertipte ve 13.064.000 Türk altını tutarında Bağdat Demiryolu istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: 1908 yılına kadar, Düyun-ı Umumiye'ye terk edilmiş olan bütün varidatın tahmin fazlası olup devlet hazinesine iadesi icap eden devlet hisseleri.

8- 2.640.000 Türk altını tutarında 1905 teçhizatı askeriye istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Bütün vasıtasız vergileri ilave edilen teçhizatı askeriye zammı; b) Gümrüklerden mürettep bir meblağ.

9- 5.306.664 Türk altını tutarında 1905 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Menteşe, Ayıntab, Cuma, Serfiçe, Ünye, Terme aşarı; b) Düyun-ı Umumiye'ye terk edilen aşar üzerine yüzde 0,5 zam.

10- 1.000.000 Türk altını tutarında 1893 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Bağdat ve Yemen'e ithal olunan tömbekilerden alınan resim.

11- 8.600.000 Türk altını tutarında 1894 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Aydın; Hüdavendigâr, Beyrut, Selanik, Edirne gümrükleri hâsılatı; b) Gümrük varidatı umumiyesinden ayrıca senede 390.000 altın.

12- 858.000 Türk altını tutarında Konya Ovası'nı sulama istikrazı. İtibari kıymet karşılığı: a) Demiryolları kilometre teminatı; b) Su lama neticesi bu sahada hasıl olacak aşar fazlası.

Abdülhamid devrinde istikrazlardan gayrı birtakım avanslar da alınmıştır ki şunlardır:

1- 350.000 Türk altını, Fenerler idaresinden.
Karşılığı: Fenerler idaresi hasılatındaki devlet hissesi.
2- 800.000 Türk altını, Buratlı maden şirketinden.
3- 17.335 Türk altını, Köstence kablo şirketinden.
Karşılığı: Posta-telgraf varidatından.
4- 2.000.000 Türk altını, Eytam Sandığı ile Mülkiye Tekaüt Sandığı'ndan karşılıksız.
5- 5.000.000 Türk altını, Ziraat Bankası'ndan.
Karşılığı karışık, müzmin birtakım hesaplar, devletin bu milli bankaya olan borcunu Türkiye Cumhuriyeti ödemiştir.
6- 890.000 Türk altını, demiryolları kilometre teminatından.
Karşılığı: Düyun-ı Umumiye'ye terk edilen aşar ki müfredatı şudur:
a. Haydarpaşa-Ankara hattı için İzmit, Kütahya, Ankara aşarı.
b. Selanik-Dedeağaç hattı için, bu hattın geçidi Dedeağaç, Gümülcine, Drama, Serez aşarı.
c. Selanik-Manastır hattı için Selanik ve Manastır aşarı.
d. Eskişehir-Konya hattı için Trabzon, Gümüşhane aşarı ile bu hattın geçtiği yerlerin aşar fazlasından mürettep hisse.
e. İzmir-Kasaba hattı için, Saruhan, Denizli, Aydın aşarı.
f. Alaşehir-Afyon hattı için hattın işletme hasılatından hükümet hissesi ile hatlara teminat olarak tahsis edilen aşarın fazlası.
g. Konya-Ereğli hattı için bu hattın hasılatının hükümet hissesi.
h. Hama-Rayak hattı için Şam, Ake, Hama aşarı.
i. Bağdat hattı ikinci kısmı için Konya ve Adana ağnam resimleri.

Görülüyor ki bu avans arapsaçı tabir edilen şekilde karışık ve daima Düyun-ı Umumiye menfaatini sağlayan bir mali hesaptır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet ilan edildiği zaman, devlet yukarıda anlattığımız şekilde borçlu ve devletin belli başlı varidatı

maliyenin elinden çıkmış, Düyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi denilen kırk başlı canavarın pençesine girmiş bulunuyordu. Hangi partinin olursa olsun Meşrutiyet hükümetlerinin Düyun-ıUmumiye cephesinden bir değişiklik yapmasına imkân yoktu. Bu takdirde memlekette iktisadi ve içtimai bir kalkınma yapmak için gereken para yine yeni istikrazlarla aranacak, bulunacaktı. Meşrutiyet'in ilanından Birinci Cihan Harbi'ne girdiğimiz tarihe kadar geçen yedi senelik zaman içinde 48.633.442 Türk lirası tutarında harici istikraz yapıldı; 8.500.000 Türk lirası tutarında hazine tahvilatı çıkarıldı; hariçteki ve dahildeki müesseselerden 19.731.286 Türk lirası tutarında uzun vadeli avans muamelesi yapıldı. Bunları da müfredat ve karşılıklarıyla kaydedelim:

1- 4.411.212 Türk altını tutarında 1908 istikrazı.
Karşılığı: a) Rüsumat emaneti umumi hasılatından; b) Düyun-ı Umumiye'ye havale edilmiş demiryolları kilometre teminatı ve aşar fazlası.

2- 7.000.000 Türk altını tutarında 1909 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) Sivas, Konya, Adana vilayetleri aşarı; b) Kalecik aşarı; c) Halep vilayeti ağnam resmi fazlası.

3- 11.000.000 Türk altını tutarında 1911 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: İstanbul gümrükleri hasılatından senede 550.000 Türk altını.

4- 22.000.000 Türk altını tutarında 1914 istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: a) 1914 senesine kadar akdedilecek bilcümle istikrazların karşılıkları olan varidatın mukaveleleri mucibince kendi tertipleri ayrıldıktan sonra artacak meblağdan; b) Aşar üzerine zammedilen ilkokul ianesinin Düyun-ı Umumiye'ye tahsisi (!); c) Düyun-ı Umumiye'ye bağlı Tütün Rejisi (inhisarı) şirketin maliyeye ait kâr hissesinden Reji avansları karşılığı ayrıldıktan sonra geri kalan devlet kâr hissesi.

5- 100.000 Türk altını tutarında Hudeyde-Sana demiryolu istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Hudeyde ve Cidde gümrükleri hasılatı.

6- 1.210.000 Türk altını tutarında havuzlar ve doklar istikrazı.
İtibari kıymet karşılığı: Sivas vilayeti aşarından.

7- 1.712.000 Türk altını tutarında Bandırma-Soma demiryolu istikrazı.

İtibari kıymet karşılığı: a) İzmir-Kasaba demiryolu hasılatından hükümet hisseleri; b) Demiryolları işletme kilometre teminatı hasılatından artacak hükümet hisseleri.

8- 3.000.000 Türk altını tutarında yüzde 6 faizli hazine tahvilatı. Karşılığı: Vasıtasız vergilerden Maliye ödeyecektir. 100 kuruşa 80-85 kuruştan hepsini Periye Bankası satın almıştır.

9- 5.500.000 Türk altını tutarında yüzde 5 faizli hazine tahvilatı. Karşılığı: Vasıtasız vergilerden Maliye ödeyecektir. 100 kuruşu 80-85 kuruştan hepsini Alman bankerleri satın almıştır.

10- 1.500.000 Türk altını tutarında hazine tahvilleri. Karşılığı: Maliye ödeyecektir. Dahilde satılmıştır.

11- 1.320.000 Türk altını tutarında avans. 1911, 1912, 1913 yıllarında üç defada Banque de Française'tan alınmıştır. İtibari kıymet karşılığı: Trabzon vilayeti gümrükleri.

12- 510.000 Türk altını tutarında avans. 1913'te Bağdat Demiryolu Şirketi'nden alınmıştır. Karşılığı: a) Düyun-ı Umumiye devlet hisseleri fazlalarından; b) Bu şirket hasılatı hükümet hissesinden.

13- 1.650.000 Türk altını tutarında avans. 1912'de Türkiye itibari Milli ve Selanik bankalarından alınmıştır. Karşılığı: Edirne, Selanik, Aydın, Hüdavendigâr, Beyrut vilayetleri gümrük hasılatından evvelce Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilenden arta kalacak hasılat.

14- 60.000 Türk altını tutarında avans. 1914'te Selanik Bankası'ndan. Karşılığı: Hazine tahvilleri terhin edildi.

15- 5.622.200 Türk altını tutarında avans. 1912-1914 arasında altı defada Osmanlı Bankası'ndan. Karşılığı: a) Düyun-ı Umumiye'ce cibayet edilmekte olan ağnam resimleri ve aşar fazlalarından; b) Umum gümrükler varidatından Düyun-ı Umumiye'ye evvelki istikrazlar karşılığı tahsis edilenden arta kalan kısım; c) Harp vergisinden hazineye kalan kısım; d) Sivas aşarından geriye kalmış olan kısım; e) Diyarıbekir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Şam, Musul, Karesi, Bolu, Erzurum vilayetleri ağnam resimleri.

16- 1.860.000 Türk altını tutarında avans, iki sene içinde ve beş seferde Tütün Rejisi şirketinden.

Karşılığı: a) Bu şirketin kârından devlet hissesi; b) Düyun-ı Umumiye'ye İzmir aşarından tahsis edilmiş olandan bakiye kalan kısım.

17- 200.000 Türk altını tutarında avans, 1914'te Bağdat Demiryolu Şirketi'nden.
Karşılığı: Gümrükler hasılat-ı umumiyesinden.

18- 2.951.167 Türk altını tutarında avans. 1913 ve 1914 senelerinde 15 seferde Düyun-ı Umumiye Meclisi'nden.
Karşılığı: a) Gümrük resmi zammı; b) Müteferrika aşar bakiyesi; c) Hazine tahvilleri terhini.

19- 500.000 Türk altını tutarında avans 1913'te Fenerler idaresinden karşılık: Bu idare hasılatının hükümet hissesi. Bu hisse 1/16'dır. Fenerler idaresinden alınan avansların faizine dahi kifayet etmemektedir. Ana borcu itfası imkân dışında olduğundan Fenerler idaresi imtiyazı borcun itfasına kadar, yani ebediyen temdit edilecektir. Meşrutiyet devrinin 19 maddede topladığımız borçları 76.864.000 Türk altınını buldu.

Birinci Cihan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraza yakın mağlubiyeti, vatanımızın düşmanlar tarafından işgali, Milli Mücadele ve nihayet Türk istiklalinin kurtarılması ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmasından sonra, cihanla olan bütün hesaplarımız Lozan Sulh Konferansı'nda müzakere mevzuu olurken Türk murahhaslarının karşılaştığı en çetin mesele bu Osmanlı borçları ve onun üstüne konmuş olan ve Türkiye'nin mali ve iktisadi bünyesini didikleyen Düyun-ı Umumiye müessesesi oldu.

Bu müzakerelerde Türk başmurahhası İsmet Paşa'nın metaneti tarihimize altın harflerle yazılmaya değer Türk tezi, borcun aslının, bizden ayrılmış memleketlere taksimini, Türkiye'nin o memleketler hissesine düşecek resülmaldan tamamen ibrasını istihdaf ediyordu.

Birçok karışık hesaplar dikkatle ayıklanarak 107.000.000 lira Türkiye'ye, 54.500.000 lira da Balkan devletleri ile Suriye ve Irak'ın hissesine düştü. İkinci mühim bir mesele olarak, Ankara hükümeti, Düyun-ı Umumiye Meclisi'ni bir umum müdürlüğe kalp ederek

Maliye Vekâleti'ne bağladı, devlet içinde devleti andıran o heyulayı kaldırdı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dürüst hareketi ve mert sözü, alacaklılar tarafından kâfi bir teminat telakki edildi.

Menfur Sevr Muahedesi

Başta İngiltere, Fransa ve İtalya, kendi aralarında uzun ve müşkül münakaşa ve münazaralardan sonra nihayet 1920 Nisanı'nda San Remo Konferansı'nda anlaşmaya muvaffak oldular ve Osmanlı İmparatorluğu'na teklif edilecek sulh şartlarını tespit ettiler, 22 Nisan'da Osmanlı Devleti Paris'te toplanacak sulh konferansına davet edildi. Eski Sadrazam Ahmed Tevfik Paşa'nın riyasetinde Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, Maarif Nazırı Fahreddin Bey, Nafıa Nazırı Operatör Cemil Paşa'dan (Cemil Topuzlu) mürekkep bir heyet Paris'e gitti. Osmanlı Devleti'nin konferansa davetinden sekiz gün sonra da Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'da bir Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulmuş olduğu bütün Avrupa devletleri hariciye nezaretlerine resmen bildirildi. Bu tamim, Osmanlı saltanatıyla yapılacak olan bir sulhun, Türk milleti tarafından kurulan bu hükümete şümulü olmayacağını anlatıyordu. Paris'e giden Osmanlı heyeti murahhasasına sulh şartları 11 Mayıs'ta bildirildi, heyet reisi Tevfik Paşa, "Sulh şartları müstakil bir devlet mefhumuyla kabili telif değildir!" diyerek müzakereyi kabul etmedi. Bunun üzerine Damat Ferid Paşa kendisini murahhaslar heyeti reisliğine tayin ettirerek Paris'e gitti ve mukabil Osmanlı şartlarını teklif suretiyle müzakereye girişti. Müttefikler Osmanlı tekliflerini evvela kendi aralarında Spa Konferansı'nda görüştüler ve cevap vermediler. Bu istiskal karşısında Damat Ferid ve heyeti 14 Temmuz'da İstanbul'a döndü, üç gün sonra da konferansın ret cevabı tebliğ edildi. 22 Temmuz'da İstanbul'da padişahın riyasetinde bir şûra-yı saltanat toplandı, Müttefiklerin sulh şartları kabul edildi; bu tarihi toplantıda yalnız bir kişi, Topçu Feriği Rıza Paşa, asil bir milli nefretin timsali olarak sulh

şartlarını kabul etmemişti. Âyan'dan Hâdi Paşa'nın riyasetinde Reşad Halis ve Rıza Tevfik beylerden mürekkep heyet Paris civarında Sevr'de bilâ-kayd ü şart sulh muahedesini imza ettiler.

Tevfik Paşa'nın tabiriyle "müstakil bir devlet mefhumuyla kabil-i telif olmayan" bu menfur muahedenin korkunç hükümlerini bu eserde ibret olmak üzere alıyoruz ki tarih-i edebiyatımızda bu muahedeye "Sevr Paçavrası" denilegelir ve pek yerinde bir sözdür.

Lafta kalan hudutlar

Rumeli hududu: İstanbul vilayetinin hududu.

Cenup hududu: Mardin, Urfa, Gaziayıntab ve Osmaniye'nin şimalinden geçen bir hat, yani bu şehirler Türkiye dışında kalmaktadır.

Garp hududu: İzmir, Kırkağaç, Akhisar, Kasaba, Ödemiş, Tire ve Söke'yi ihtiva eden bir bölge Yunanistan'a terk edilmiştir.

Şark hududu: Şarkta bir Ermenistan kurulacaktır; Reis Wilson da, Tirebolu, Gümüşhane, Erzincan, Muş, Bitlis ve Şıtak'ı Ermenistan'ın oldukça içerilerinde bırakan bir hudut çizmiştir.

Boğazlar mıntıkası

Anadolu İzmir, Bursa eteği ve Edremit'ten geçen hattın batısında kalan topraklar ile bütün Rumeli'yi ihtiva etmektedir. Ayrıca bayrağı, bütçesi olan bir komisyonun elinde kalacaktır. Türkiye'nin bu komisyonda azası olmayacaktır.

Nüfuz bölgeleri

İtalyan nüfuz bölgesi: Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Ilgın, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya kenarları, Tavşanlı ve Balıkesir'i ihtiva etmektedir.

Fransız nüfuz bölgesi: Diyarıbekir, Harput, Sivas'ı ihtiva etmekte, Tokat'ın kenarlarına kadar çıkmaktadır.

Bu nüfuz bölgelerinde her türlü imtiyazlar ve iktisadi menfaatler bu devletlere münhasırdır.

Nüfuz bölgeleri dışında kalan Türkiye

Aşağı yukarı eski Ankara ve Kastamonu vilayetlerinden ibarettir.

Demiryolları

Daimi olarak İngiliz nezareti altında kalacaktır.

Yunanistan'a bırakılan bölge hakkında hüküm

Osmanlı hâkimiyetinin sembolü olarak şehir dışı eski kalelerden birine bir Türk bayrağı çekilecektir. Osmanlı Devleti bu bölgedeki hâkimiyetinin icrasını Yunanistan'a terk etmiştir. Burasını bir mahalli parlamento idare edecektir, bu parlamento beş sene sonra bu bölgenin Yunanistan'a kati ilhakını isteyebilecektir.

İstanbul hakkında hüküm

Osmanlı Devleti Sevr Muahedesi'ne ve ona bağlı mukavelelere sadık kaldıkça Türklerin elindedir, aksi takdirde Türklerden alınacaktır.

Tabiiyet

Herhangi bir Osmanlı tebaası, hiçbir kayda tabi olmadan istediği yabancı devletin tabiiyetine girebilecektir ve yine yerinde işi ve gücüyle meşgul olacaktır.

Askeri hükümler

1) Ordu:

Padişahın muhafızı olarak	700
Jandarma	35.000
Jandarma takviye kıtası	15.000

50.700 kişilik bir orduya müsaade edilmiştir. Jandarmanın topu yoktur, makineli tüfeği vardır. Dört alaya ayrılmıştır, her biri ayrı bölgede vazife görecektir. Müttefik veya bitaraf devletlere mensup zabitlerin elinde talim görecektir.

Jandarma takviye kıtası şu birliklerden kurulmuş olacaktır:

Erkân-ı harbiye	100
Piyade (225 makineli tüfek)	8.200
Topçu (75 dağ topu)	2.500
Süvari	700
Fenni kıtalar	3.500

2) Askerlik:

Türkiye'de vatandaşın mükellefiyet-i askeriyesi mülgadır. Jandarma ve jandarmayı takviye kıtası efradı 12 yıl hizmeti kabul edecek ücretli askerlerdir.

3) Donanma:

600 tonilatodan aşağı 13 gambot ve torpidoya müsaade edilmiştir.

4) Her türlü tahkimat yasaktır.

5) Her çeşit tayyare yasaktır.

Mali hükümler

Osmanlı Devleti müflistir. Ona yardım maksadıyla İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlı murahhaslarından mürekkep bir mali komisyon kurulacaktır. Osmanlı murahhasının burada sadece iştişari reyi vardır, karar reyi yoktur.

Devlet bütçesini bu komisyon yapar, maliye nazırı ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı bu mali komisyonun rızası hilafına hiçbir karar veremez. Tedavül edecek paranın cinsini ve miktarını bu komisyon tayin edecektir. Osmanlı Devleti'nin bütün varidat ve serveti bu komisyonun elindedir. Senelik geliri şu sıraya göre kullanacaktır:

1- Komisyonun kendi masrafları.
2- İşgal kuvvetleri masrafları.
3- Harpte zarar görmüş Müttefikler tebaalarının tazminatı.
4- Düyun-ı Umumiye'ye verilegelen borçlar.
5- Kalan parayla da Osmanlı bütçesi tanzim edilecektir!

Ticaret filosu

Osmanlı Devleti 1.600 ton ve bundan yukarı tondaki bütün ticaret ve posta gemilerini Müttefiklere teslim edecektir. Osmanlı sancağı için bu tondan aşağı gemilere izin verilmiştir.

Bu paçavranın diğer hükümlerini kayda lüzum görmedik.

Kronoloji

Osman Gazi

1281(?) Ertuğrul Bey'in ölümü.
1284 İnegöl tekfuruyla Ermeni Beli Muharebesi ve Osman Gazi'nin ilk muzafferiyeti.
1285 İnegöl civarında Kulacahisar'ın fethi.
1286 İnegöl ve Karacahisar tekfurlarına karşı İkizce yahut Ekinci muzafferiyeti.
1288 Porsuk Çayı üzerinde Karacahisar'ın fethi.
1288 Osman Bey tarafından Dursun Fakih'in Karacahisar kadılığına tayini. Bu zat Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı, hâkimidir.
1289 Selçuk sultanı tarafından Osman Gazi'ye beylik alameti olan tuğ, sancak, davul, altın kılıç ve gümüş eyer takımı bir at gönderilmesi.
1298 Bilecik ile Yarhisar'ın fethi. Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun'un esir edilerek Osman Gazi'nin küçük oğlu Orhan'la evlendirilmesi.
1299 Turgut Alp eliyle İnegöl'ün fethi.
1299 Osman Gazi'nin istiklalini ilanı.
1300 Yenişehir'in fethi ve devlet merkezi yapılması.
1301 İzmit yolunda Koyunhisar'ın fethi.
1306 Dinboz muzafferiyeti, Adranos ve Kestel'in fethi.
1307 İznik muhasarasının başlaması.
1308 Emir Ali eliyle İmralı Adası'nın fethi.
1313 Osman Gazi'nin sadık dostu Harmankayası Tekfuru Köse Mihal'in İslam dinini kabulü.
1314 Akhisar, Lefke, Tekfurpınarı, Yenikale, Yanıkçahisar'ın fethi.
1314 Bursa muhasarasının başlaması.

1316 Nilüfer Hatun'dan Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa'nın doğumu.
1317 Akça Koca'nın ve Konur Alp'ın başbuğluklarında Kocaeli fütuhatının başlaması.
1321 Mudanya'nın fethi.
1323 Küçük bir Türk beyinin elinden Akyazı'nın fethi.
1324 Kara Mürsel eliyle Karamürsel'in fethi ve Türklerin İzmit Körfezi'ne hâkim oluşu.
1326 Şeyh Edebali'nin, Mal Hatun'un ölümleri, Bursa'nın fethi, Osman Gazi'nin ölümü. Orhan'ın ikinci oğlu Murad Hüdavendigâr'ın doğumu.

Orhan Gazi

1326 Akça Koca ve Konur Alp eliyle Samandıra ve Aydos fethedildi.
1326 Devlet merkezinin Yenişehir'den Bursa'ya nakli.
1327 Orhan Gazi'nin adına ilk Osmanlı parasının bir gümüş sikke olarak basılması. Bu tarihe kadar Bizans parası ve eski Selçuki parası kullanılmıştı.
1330 Muhasara altına alınmış olan İzmit'i kurtarmak için İmparator Andronikos, Bizans donanmasıyla bu şehir önüne geldi. Orhan Gazi teklif edilen fidyeyi kabul ederek bu şehrin muhasarasından bir müddet için vazgeçti. Bu suretle Osmanlılar ile Bizans arasında ilk sulh muahedesi imzalandı.
1331 Uzun zamandan beri muhasara edilmekte olan İznik teslim oldu.
1331 Taraklı, Mudurnu ve Göynük Türk kasabaları küçük derebeylerin elinden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı.
1333 Gemlik fethedildi.
1335 Orhan Gazi Bursa'da bir cami, bir medrese ve bir imaret ve İznik'te bir medrese yaptırdı.
1336 Karesi Beyliği ülkesi (Balıkesir ve Bergama havalisi) Osmanlı topraklarına katıldı.
1337 Bizanslılardan İzmit, Hereke, Yalova ve Armutlu havalisi fetholundu.
1347 Orhan Gazi ile kayınpederi İmparator İoannes'in Üsküdar'da

mülakatı. Bu buluşmada imparator, kendisini batıdan tehdit eden Sırp kralına karşı Türklerden 20.000 kişilik bir yardım temin etti. Türklerde, Rumeli topraklarına geçme fikri bu tarihten sonra yerleşti.

1352 Kadıköy ve Üsküdar'ın fethi.

1352 Gerede Türk beyliği toprakları Osmanlı ülkesine ilhak olundu.

1354 Türk akıncıları Çanakkale Boğazı'ndan geçerek yakında başlayacak olan Rumeli fütuhatının keşif hareketlerinde bulundular.

1357 Orhan Gazi'nin büyük oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın hazırladığı planlar gereğince Türkler, arkası bir sel gibi devam eden büyük kuvvetlerle Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli'ye geçtiler. Baş döndüren süratle Balkan fütuhatı başladı.

1357-1358 Rumeli'ye geçen Türkler ilk hamlede Çimenlik ve Gelibolu kalelerini fethettiler. Bunu Bolayır, Tekirdağ, İpsala, Malkara ve Hayrabolu'nun fethi takip etti.

1357 Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman Paşa avda atıyla beraber uğradığı bir kazada öldü.

1360 Orhan Gazi'nin ölümü.

Murad Hüdavendigâr

1360 Bizans'ta Karadeniz Ereğlisi fetholundu.

1361 Anadolu'da Ahi teşkilatının müstakil merkezi olan Ankara ve havalisi ilhak olundu.

1362 Rumeli'de Bizanslılardan Çorlu, Keşan, Dimetoka, Lüleburgaz, Pınarhisar, Babaeski, Edirne, Gümülcine ve Eski Zağra fetholundu.

1362 Pençik oğlanları nizamıyla Yeniçeri Ocağı'nın temeli atıldı.

1363 Filibe fetholundu.

1364 Macar, Sırp, Bosna krallarıyla Ulah prenslerinin müttefik ordusuna karşı Türk kumandanlarından Hacı İlbey'in Edirne civarında "Sırp Sındığı" zaferi.

1364 Anadolu'da Biga'nın fethi.

1365 Adriyatik sahilinde Ragusa (Dubrovnik, Dobrovenedik) Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'ni metbu olarak tanıdı.

1366 Yanbolu ve İslimye fetholundu.

1367 Karadeniz sahilinde Burgaz fetholundu.
1368 Kırkkilise (Kırklareli) fetholundu.
1371 Bulgarlardan Köstendil ve Samakov fetholundu.
1372 Sırp kralı Osmanlı padişahını metbu olarak tanıdı.
1373 Bizans imparatoru Osmanlı padişahını metbu olarak tanıdı.
1373 İskeçe, Drama, Kavala, Serez, Yenicevardar, Karaferiye fetholundu.
1375 Niş fetholundu.
1381 Şehzade Bayezid'in (istikbalin Yıldırım Bayezid'i) Germiyanoğlu Süleyman Bey'in kızı Devletşah Hatun'la izdivacı ve gelin hatunun cihazı olarak Kütahya, Simav ve Tavşanlı'nın Osmanlı ülkesine ilhakı.
1381 Akşehir, Isparta, Yalvaç, Seydişehir, Beyşehir ve Karaağaç ile havalisinin Hamidoğulları devletinden satın alınarak Osmanlı ülkesine ilhakı.
1381 Sultan I. Murad'ın kızı Nefise Hatun ile Karaman tahtının vârisi Alaeddin Ali Bey'in izdivacı.
1382 Arnavutluk'ta İştip, Manastır ve Pirlepe'nin fethi.
1385 Arnavutluk'ta Ohri'nin fethi.
1386 İnce Balaban Bey eliyle Sofya'nın fethi.
1386 Karaman tahtına oturan Alaeddin Ali Bey'in Osmanoğulları topraklarına tecavüzü ve ilk Osmanlı-Karaman harbi; Konya önlerine kadar gelen II. Murad'ın bir sulh teklifini kabulle geri çekilmesi.
1387 Sultan Murad'ın veziri Çandarlı Halil Paşa'nın ölümü, vezirliğin oğlu Ali Paşa'ya verilmesi.
1386 Osmanlı tabiiyetine girmiş bulunan Sırp Kralı Lazar'ın Bosna kralıyla ittifakı ve bir Türk ordusunun mağlup edilmesi, bu muvaffakiyetin neticesinde Balkan Slavlarının Türklere karşı ilk ittifakı.
1388 Sultan Murad ile Çandarlı Ali Paşa idaresinde süratle inkişaf eden askeri harekât neticesinde payitahtı olan Tırnova şehriyle beraber Bulgaristan Krallığı'nın Osmanlı topraklarına ilhakı.
1389 Sırp Kralı Lazar kumandasındaki 100.000 kişilik Balkanlı müttefiklere karşı Sultan Murad kumandasındaki 50.000 ki-

şilik Türk ordusunun Kosova Meydan Muharebesi; Balkanlar'da ilk büyük Türk zaferi ve düşman ordusunun imhası. Sultan Murad'ın şehit edilmesi. Yakalanan Kral Lazar'ın, tabiiyet muahedesini bozmuş bir asi sıfatıyla idamı. Yüksek kumandan şahsiyeti olan Şehzade Yıldırım Bayezid'in devlet erkânı tarafından harp meydanında Osmanlı tahtına oturtulması ve gene bu devlet erkânının kararıyla büyük kardeşi Şehzade Yakub'un, dahili bir saltanat kavgasını önleme için idam olunması.

Yıldırım Bayezid

1389 Kosova zaferinden sonra Sırp Kralı Lazar'ın oğlu Etiyen'in Yıldırım Bayezid tarafından Sırbistan tahtına oturtulması ve Sırbistan'ı Türkiye'ye tabi bir devlet haline koyan bir sulh ve dostluk muahedesinin imzası; Kral Etiyen'in kız kardeşini padişaha zevce olarak takdimi.

1389 Yıldırım'ın en küçük oğlu Şehzade Çelebi Mehmed'in doğumu, anası Germiyanoğulları hanedanından Devletşah Hatun'dur.

1389 Şimdi Bulgaristan ve Bosna'da akınların devamı; akıncı Firuz Bey'in Tuna'yı aşarak Eflak topraklarına girmesi.

1390 1389 Sırp muahedesiyle vaat ile Sırp prensesi ile Yıldırım Bayezid'in izdivacı.

1391 Bizans'ta dede ve torun İoannes Palaiologoslar arasında saltanat kavgaları, her iki prensin Yıldırım Bayezid'e sığınarak kendisinden yardım talebi ve Türk padişahının müdahalesiyle evvela dede V. İoannes'in tahttan indirilerek torunu İoannes'in tahta oturtulması, sonra onun atılarak tekrar V. İoannes'in imparator ilan edilmesi. Bizans'la bir sulh ve dostluk muahedesinin akdi, Bizans İmparatorluğu'nun yıllık bir haraç vermeyi kabul etmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet halini alışı, aynı muahedeyle V. İoannes her sene 12.000 kişilik atlı ve yaya bir kuvveti Sultan Bayezid'in emrine hazır bulundurmayı taahhüt ediyordu. Oğlu Manuel'i de Bursa sarayında rehine bırakıyordu.

1391 Anadolu'da süratle inkişaf eden harplerle Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyanoğulları hanedanlarının ellerindeki topraklardan Osmanlı ülkesine ilhakı. Alaşehir'in de Bizanslılardan alınması.

1391 Anadolu'da merkezi Antalya olan Hamidoğulları Devleti topraklarının Osmanlı ülkesine ilhakı.

1391 Yıldırım Bayezid'in Karaman seferi, Konya muhasarası ve padişahın eniştesi olan Karaman Hükümdarı Alaeddin Ali Bey'in aman dileyerek iki Türk devleti arasında, Konya Ovası'ndan geçen Çarşamba Suyu'nun hudut kesilmesi.

1391 Bizans İmparatoru V. İoannes'in ölümü. Yıldırım Bayezid nezdinde rehine olarak bulunan oğlu ve saltanat şeriki II. Manuel Palaiologos'un Bursa'dan İstanbul'a kaçarak Bizans tahtına oturması.

1391 Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u muhasarası ve tabiiyet muahedesinin daha ağır şartlarla Türkler lehine tadili üzerine muhasaranın kaldırılması. İstanbul'da sur içinde bir camiyle beraber bir Türk mahallesi ve bu mahallede bir Türk mahkemesinin kurulması.

1391 Selanik'in ilk fethi.

1391 Evrenos Bey akıncılarının Mora harekâtının inkişafı.

1391 Türk akıncılarının ilk Macaristan akını.

1391 Eflak voyvodasının Türk tabiiyetini kabulü.

1392 Kastamonu'nun Candaroğulları hanedanı elinden alınarak Osmanlı ülkesine ilhakı, Süleyman Bey'in idamı.

1392 Sinop Hükümdarı Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Osmanlı tabiiyetini kabulü.

1393 Amasya Beyi Hacı Şadgeldi'nin bu şehri Yıldırım Bayezid'e teslim ederek Osmanlı hizmetine girmesi.

1393 Türk tabiiyetine girmiş olan Bulgaristan Krallığı'nın lağvı ve bu memleketin bir eyalet halinde Osmanlı Devleti'ne ilhakı.

1395 Yıldırım Bayezid tarafından İstanbul'un ikinci defa muhasarası.

1396 Yıldırım Bayezid'in Haçlılara karşı tarihimize altın harflerle yazılmış Niğbolu zaferi ve bu zafer üzerine Mısır'daki Abbasi halifesinin Yıldırım Bayezid'e "Sultan-ı Rum" unvanını vermesi.

1396 Arnavutluk fütuhatının inkişafı.

1396 Karadeniz Boğazı ağzına yakın Şile'nin fethi ve Boğaziçi'nde Anadoluhisarı'nın inşası, Yıldırım Bayezid'in üçüncü defa olarak İstanbul surları önünde görünmesi, Bizans'ın son günlerini yaşar gibi görünmesi.

1397 Yunan ve Mora topraklarına Türk akınları.

1398 Karaman Hükümdarı Alaeddin Bey'in Osmanlı topraklarına hücumu, mağlubiyeti, ölümü. Karaman ülkesinin Osmanlı Devleti'ne ilhakı.

1398 Karadeniz bölgesinde Samsun, Ordu, Giresun, Çarşamba, Merzifon ve Havza'nın küçük Türk derebeyleri elinden alınarak Osmanlı topraklarına ilhakı.

1398 Hükûmet merkezi Sivas şehri olup Tokat, Niksar, Şebinkarahisar ve Kayseri şehirleri ile havalisinde hükümdar olan Kadı Burhaneddin Ahmed'in Türkmen beylerinden Kara Osman Bey tarafından katli üzerine bu memleketlerin Osmanlı topraklarına ilhakı. Bu ülkede evvelce Erdanaoğulları Devleti bulunuyor, Kadı Burhaneddin Ahmed vezir iken 1381'de sekiz yaşındaki Erdanaoğlu Mehmed'i öldürterek kendi hükümdarlığını ilan etmişti.

1399 Seyhan ile Fırat arasında Arapkir, Malatya, Maraş ve havalisini ihtiva eden Dulkadıroğulları Devleti'nin Osmanlı tabiiyeti altına girmesi; Yıldırım'ın on yaşlarında bulunan küçük oğlu Şehzade Mehmed'in Dulkadıroğullarından Emine Hatun'la izdivacı.

1399 Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos'un Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi hazırlayabilmek hülyasıyla deniz yoluyla İtalya, Fransa ve İngiltere seyahati.

1399 Türkistan İmparatoru Aksak Timur ile Sultan-ı Rum Yıldırım Bayezid arasındaki husumetin başlaması.

1400 Bursa'da Ulu Cami'in inşası.

1400 İmparator Manuel'in Avrupalıları Türklere karşı ayaklandırmak gayesiyle Avrupa'ya seyahati üzerine Yıldırım Bayezid'in dördüncü defa olarak İstanbul şehri önüne gelip şehri muhasara etmesi, fakat Aksak Timur'un Anadolu üzerine yürümesi haberiyle muhasarayı kaldırması.

1400 Aksak Timur'un Anadolu'ya ilk hücumu, Sivas'ı zaptetmesi ve Sivas katliamı.

1402 Yıldırım Bayezid ile Aksak Timur arasında Ankara Meydan Muharebesi, Yıldırım'ın mağlubiyeti ve esareti.

Emir Süleyman

1402 Timur tarafından Bursa ve İznik tahrip edildi; yağma edilen şehir ateşe verilmiş, ahalisinin büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Yağmadan camiler bile istisna edilmemiştir.

1402 Anadolu beyliklerinin toprakları Timur tarafından eski sahiplerine veya vârislerine verildi.

1402 Rodos şövalyelerinin elinde bulunan İzmir kalesi ve limanı Timur tarafından fethedilerek Aydınoğullarına verildi.

1403 Timur'un esiri ve mahpusu olan Yıldırım Bayezid Akşehir'de intihar etti.

1403 Timur ve ordusu Anadolu'dan çekildi.

1403 Amasya'da hükümdar olan Yıldırım'ın küçük oğlu Mehmed Çelebi Niksar, Tokat, Şarkikarahisar ve Sivas'ı Timur tarafından bırakılan Türkmen beyleri elinden alarak kendi topraklarına ilhak etti.

1403 Emir Süleyman ile Bizans İmparatoru Manuel Palaiologos arasında İstanbul ittifak muahedenamesi ve Emir Süleyman tarafından İstanbul önlerinden Selanik'e kadar uzanan Ege sahil bölgesi ile Varna'ya kadar Karadeniz sahil bölgesinin imparatora terk edilmesi, küçük kardeşleri Şehzade Kasım ile Fatma Hatun'un İstanbul'a rehine olarak gönderilmesi.

1404 Mehmed Çelebi Bursa ve Balıkesir şehirlerini ve havalisini kendi topraklarına ilhak etti.

1405 Mehmed Çelebi'ye hücum eden büyük kardeşi İsa'nın mağlubiyeti ile iltica ettiği Karaman ülkesinde kaybolması.

1405-1406 Saruhan ülkesinin Mehmed Çelebi tarafından ilhakı. Emir Süleyman'ın taht şehri olan Bursa'ya gelmesi; Bursa'ya sahip olan Mehmed Çelebi'nin bu şehri terk etmek suretiyle büyük kardeşi Süleyman'ı Osmanlı tahtının meşru sahibi olarak tanıması.

1406 Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın ölümü. Kabri İznik'tedir.

1406 Osmanlı tahtını ele geçirmek için kardeşine isyan eden Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesi; onun bozguncu harekâtını önlemek üzere Emir Süleyman'ın Bursa'dan Edirne'ye gitmesi.

1408 Ragusa (Dobrovnik) Cumhuriyeti'yle Emir Süleyman arasında 1365 muahedesinin tecdidi; bu cumhuriyet tebaasının Osmanlı topraklarındaki ticari münasebetleri himaye olunacak, Cumhuriyet senevi 500 duka altını haraç verecekti.

1408 Emir Süleyman ile Venedik Cumhuriyeti arasında dostluk muahedesi. Cumhuriyet, Osmanlı padişahına, Arnavutluk sahilindeki müstemlekelerinin emniyeti karşılığı olarak senelik 1.600 duka haraç verecekti.

1409 Asrın büyük şairi Süleyman Çelebi tarafından dini edebiyatımızın şaheserlerinden *Mevlid* manzumesinin tamamlanması. Manzume Bursa'da yazılmıştır.

1410 Musa Çelebi'nin Edirne hükümet darbesi; Emir Süleyman'ın öldürülmesi.

Musa Çelebi

1410 Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in kadıaskerliğe tayini.

1410 Musa Çelebi'nin Bizans İmparatoru Manuel'den 1402'den beri verilmemiş haraçları istemesi ve Bizans ile Emir Süleyman zamanında akdedilen muahedenin bozulması.

1410 Mehmed Çelebi'nin Bursa'ya girmesi, Musa'yı kardeş katili ve gasıp, kendisini de Osmanlı tahtının meşru sahibi ilan etmesi.

1410 Mehmed Çelebi ile Bizans imparatoru arasında ittifak muahedesi; imparatorun Mehmed Çelebi kuvvetlerini Boğaz'dan Rumeli'ye geçirmeyi taahhüt etmesi.

1411 Musa Çelebi tarafından İstanbul'un muhasarası ve Mehmed Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesi üzerine muhasarayı kaldırması.

1413 Musa'nın mağlubiyeti ve öldürülmesi, Anadolu ve Rumeli'deki bütün Osmanlı topraklarının Mehmed Çelebi elinde toplanması.

Çelebi Sultan Mehmed

1413 Büyük bir âlim olmasına rağmen bozguncu fikirlerle Anadolu'daki Türk ve Müslüman camiası için tehlikeli bir şahıs olarak görülen Kadıasker Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un azli ve İznik'te sürgün olarak oturmaya mahkûmiyeti.

1413 Son dakikaya kadar Musa'ya sadakat göstermiş olan Rumeli gazilerinin en namlılarından Mihaloğlu Mehmed Bey'in Tokat Kalesi zindanına atılması.

1414 Karamanoğlu Mehmed'in Bursa'yı muhasarası, şehrin İvaz Paşa tarafından müdafaası; şehri ele geçiremeyen Karamanoğlu'nun şehrin kenar mahallelerini yakarak geri çekilmesi.

1414 Karamanoğlu tarafından teşvik edilen İzmiroğlu Cüneyd Bey'in isyanı, üzerine asker gönderilmesi, aman dileyip affedilmesi; İzmir şehri müstesna, bütün İzmir ve Aydın bölgesinin Osmanlı topraklarına ilhakı.

1414 Foça, Sakız ve Midilli Ceneviz müstemlekelerinin Osmanlı tabiiyetini kabulü ve ikişer bin dukalık haraç vermeyi taahhüt etmeleri.

1414 Ragusa Muahedesi'nin tecdidi.

1415 Çelebi Sultan Mehmed'in Karaman seferi; Konya'nın zaptı, esir düşen Karamanoğlu Mehmed Bey ile oğlu Mustafa Bey'in affı; akdedilen bir muahedeyle Akşehir ve Ilgın'ın Karamanoğullarından alınarak Çelebi Sultan Mehmed'in has dostu ve müttefiki Germiyanoğlu Yakub Bey'in topraklarına ilhakı.

1415 Mora'ya Türk akınlarını önlemek için Mora despotu tarafından Korinthos berzahına meşhur "Germe Hisar"ın yaptırılması.

1416 Adalar Denizi'nde Türk ticaret gemilerinin bu denizdeki Venedik kolonileri tarafından izacı, Çavuş Reis (?) kumandasındaki Türk donanmasının Eğriboz sahillerini vurması, Karadeniz'den gelen Venedik gemilerinin müsaderesi, kuvvetli bir Venedik donanmasının Türk deniz üssü Gelibolu'ya baskını, Bizans imparatorunun tavassutuyla, her iki tarafın elindeki esirleri iadesi şartıyla Venedik-Osmanlı sulh muahedesinin yenilenmesi.

1416 Evvelce Türk tabiiyetine girmiş olan Eflak Voyvodası Mircea'nın isyankâr hareketleri üzerine Çelebi Sultan Mehmed'in Eflak seferi, bu memleketin baştanbaşa işgali, senelik bir vergi karşılığı Mircea'nın affi ve voyvodalığının kendisine iadesi; Tuna'nın öte yakasında Yerköyü Türk kalesinin inşası.

1416 Macar Kralı Sigismond'un Mircea'ya yardım etmesine mukabele olarak Türk akıncılarının bir Macaristan akını ve pek çok ganimet ve esirle dönmeleri.

1417 Arnavutluk'ta Avlonya'nın fethi.

1417 Çelebi Sultan Mehmed tarafından on dört yaşlarındaki büyük oğlu ve veliahdı Şehzade Murad'ın Amasya valiliğine tayini.

1418 Samsun'un Osmanlı topraklarına ilhakı.

1419 Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Camii ve türbesinin yapılması (Yeşil Cami, Yeşil Türbe). Mimarı Vezir Hacı İvaz Paşa'dır.

1419 Timur gailesinden istifade edilerek Bizanslılar tarafından ele geçirilen Darıca, Hereke, Gebze, Pendik ve Kartal sahil kasaba ve kalelerinin ikinci defa olarak fethi.

1419 Ankara Muharebesi'nde kaybolan Şehzade Mustafa'nın ortaya çıkması; Çelebi Sultan Mehmed tarafından memleketi ilhak olunarak Niğbolu sancakbeyliğine tayin edilmiş olan İzmiroğlu Cüneyd Bey'in ve bazı Rumeli akıncı beylerinin de müzaheretiyle bu prensin Sultan Mehmed'e karşı saltanat davasına girişmesi; mağlup olarak Cüneyd'le beraber Selanik'te Bizans İmparatorluğu'na ilticası ve bu mesele üzerine İmparator Manuel ile Çelebi Sultan Mehmed'in bir muahede akdi. İmparator, Şehzade Mustafa ile Cüneyd'i Sultan Mehmed'in hayatı boyunca mahpus olarak muhafaza edecek, padişah da imparatora buna karşılık her sene 300.000 kuruş verecekti.

1420 Anadolu'daki Türk-İslam birliğini parçalayacak bozguncu fikirlerini yayma ve zamanımızda komünizm kelimesiyle ifade edilen bir cemiyet nizamı kurmak için çalışan Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un bilfiil harekete geçmesi; adamlarından Börklüce Mustafa'nın İzmir civarında Karaburun'da bir ihtilal çıkarması; Şeyh Bedreddin'in İznik'ten kaçarak Sinop yoluyla Rumeli'ye geçmesi ve gizli propagandayla hazırlanmış ihtilalcilerle Edirne üzerine yürümesi; Manisa taraflarında

da ihtilalci Yahudi Torlak Kemal'in ayaklanması. Anadolu'da ve Rumeli'deki ihtilallerin kanlı muharebelerle bastırılması, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve bu harekete iştirak eden başlıca ihtilalcilerin idamı. Şeyh Bedreddin'in diri olarak yakalanması, Serez'de kurulan bir fevkalade mahkemede, pek adilane cereyan eden muhakemesinde bozguncu fikirlerinin batıl olduğu kendisine ikrar ettirildikten sonra Serez çarşısında çıplak olarak idamı. Şeyh Bedreddin, hâkimleri tarafından hapsedilince idam fetvasını kendisi de imzalamıştı.

1420 Çelebi Sultan Mehmed'in bir kalp sektesiyle ölümü.

Sultan II. Murad

1421 Sultan II. Murad'ın Bursa'da Osmanlı tahtına oturması.

1421 Osmanlı vakanüvislerinin "Düzmece Mustafa" dedikleri, fakat aslında Sultan Murad'ın has amcası Şehzade Mustafa'nın saltanat hakkı iddiasıyla Rumeli'de faaliyeti, Rumeli akıncı beylerinden gördüğü yardımla Edirne'yi zapt ederek kendisini padişah ilan etmesi.

1422 Ulubat Suyu Muharebesi'nde Şehzade Mustafa'nın mağlubiyeti, Rumeli'ye kaçtıktan sonra yakalanması, Edirne'de idamı.

1422 Sultan Murad'ın İstanbul'u muhasarası.

1422 Dini edebiyatımızın şaheserlerinden *Mevlid* manzumesi sahibi Süleyman Çelebi'nin ölümü. Kabri Bursa'da Çekirge yolu üzerindedir.

1422-1423 Sultan Murad'ın küçük kardeşi Şehzade Mustafa'nın isyanı ve İznik'te yakalanarak idamı.

1423 Eflak, Arnavutluk ve Mora üzerine seferler.

1424 Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Osmanlı tabiiyetini kabulü.

1424 Bizans'la sulh. İmparator senevi 30.000 duka altını haraç verecekti. İmparatorluğun Anadolu'da artık bir karış toprağı yoktu, Rumeli hududu bu muahedeyle Marmara'da Silivri ile Terkos Gölü arasından çekildi.

1425 Almanya ve Macaristan'la iki sene için mütareke imzalanması. 1411'de Almanya İmparatorluğu'na seçilen Macar Kralı Sigismond on dört sene sonra tebrik edildi; hediye olarak ga-

yet kıymetli Türk halıları ve kumaşları gönderildi; imparator da altın kabzalı bir kılıç, atlar ve kumaşlar yolladı.

1425 Senelerden beri entrikalar ve türlü siyasi suikastlar peşinde koşan İzmiroğlu Cüneyd'in ele geçmesi ve idamı.

1425 Menteşe Beyliği'nin Osmanlı ülkesine ilhakı.

1426 Teke Beyliği'nin Osmanlı ülkesine ilhakı.

1426 Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya'ya hücumu, kaleden atılan bir gülleyle telef olması ve Karamanilerin Antalya muhasarasını kaldırarak çekilmeleri.

1427 Germiyan Hükümdarı Yakub Bey'in evlat bırakmadan vefatı ve memleketinin, vasiyetnamesinde vâris olarak gösterdiği II. Murad'a, yani Osmanlı ülkesine iltihakı.

1429 Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın, Şeyh Hacı Bayram Veli'nin ve din ulemasından "Emir Sultan" diye meşhur Buharalı Şemseddin Mehmed'in vefatları. Hacı Bayram Veli Ankara'da, Emir Sultan Bursa'da medfundur.

1430 Selanik'in Venedikliler elinden fethi.

1430 Yanya'nın fethi.

1432 İstikbalin İstanbul fatihi olacak Şehzade Mehmed'in doğumu.

1435 Karamanoğlu İbrahim Bey'in Macar Kralı Sigismond, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç ve Eflak Voyvodası Drakula'yla gizli ittifakı; Osmanlı topraklarına hücumu, mağlubiyeti, firarı, aman dilemesi, affedilmesi.

1435 Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'in güzelliğiyle meşhur kızı Prenses Mara'yı Sultan II. Murad'a zevce olarak takdimi ve bu suretle Osmanlı Devleti'ne dehaleti; bir müddet sonra Eflak Voyvodası Drakula'nın aman dilemesi ve dehaleti.

1437 Evrenosoğlu Ali Bey'in kumandasında Macaristan akını, Türk akıncılarının ilk defa olarak Transilvanya'ya kadar ilerlemesi.

1438 Büyük mütefekkir ve edip Sinan Paşa'nın vefatı.

1439 Sırbistan payitahtı Semendire'nin fethi.

1442 Transilvanya Prensi ve Macar Ordusu Başkumandanı Hunyadi Yanoş'un, Mezid Bey kumandasında Transilvanya'ya giren Türk akıncılarını Hermanstad önünde mağlup etmesi, 25.000 akıncıdan 20.000'inin, Mezid Bey'le beraber şehit

düşmesi. Türk başlarından kuleler yaptıran bu Macar kumandanının büyük bir şöhret kazanması ve kendisine bir halaskâr olarak bakılması. Hunyadi'nin aynı yıl içinde Şahabeddin Paşa kumandasındaki diğer bir Türk ordusuna karşı ikinci bir zaferi; Türklere karşı yeni Niş ve İzladi muzafferiyetleri.

1444 II. Murad karşısında Kunoviça Muharebesi'nde geri çekilmeye mecbur olması.

1444 Hunyadi'nin muvaffakiyeti karşısında Karamanoğlu İbrahim Bey'in tekrar başkaldırması, mağlubiyeti ve affı.

1444 Macaristan'la on sene için Szegedin Sulh Muahedesi'nin imzası. Semendire, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'e iade edildi. Bu muahedenin iki taraflı tasdikinde Sultan II. Murad Kuran-ı Kerim ve Macar Kralı Ladislas İncil üzerine yemin ettiler.

1444 Sultan II. Murad'ın padişahlığı henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şehzade Mehmed'e bırakarak tahtından çekilmesi ve Manisa'ya gitmesi.

1444 Sultan Murad'ın tahttan çekilmesi ve Osmanlı tahtına bir çocuğun geçmesi üzerine Macar Kralı Ladislas'ın Szegedin Sulhu'nu bozması ve Osmanlı-Macar harbinin başlaması; çocuk sultan Mehmed'in, babası Sultan Murad'ı Türk ordusunun başına daveti; Sultan Murad'ın Türk tarihine altın harflerle yazılan Varna Zaferi.

1445 Çocuk sultan Mehmed'in tahttan çekilmesi, Sultan II. Murad'ın ikinci saltanat devrinin başlaması.

1446 Sultan Murad'ın Mora seferi ve Mora despotunun haraca bağlanması.

1447 Arnavutluk'ta İskender Bey Kastriyota'nın isyanı ve bu asi prensin ilk muvaffakiyetleri.

1448 Arnavutluk gailesinden istifade etmek isteyen Macar Başkumandanı ve Kral Naibi Hunyadi Janos'un Türklere karşı intikam harbine hazırlanması (harp meydanında başı kesilen Ladislas'ın yerine küçük oğlu IV. Ladislas kral ilan edilmiş ve Hunyadi bu çocuğun naibi olmuştur), hücumu ve Sultan Murad'ın karşısında Kosova sahrasında ağır mağlubiyete uğraması. Bu zafer tarihimize ikinci Kosova Meydan Muharebesi diye geçmiştir.

1449 Arnavutluk'ta asi İskender Bey'e karşı şiddetli tenkil hareketine girişilmesi.

1450 İskender Bey'in karargâhı yerinde Kroya'nın (Akçahisar) muhasarası.

1451 Sultan II. Murad'ın bir felç darbesiyle Edirne'de vefatı; naaşının Bursa'ya nakledilerek Bursa'da yaptırttığı büyük caminin yanındaki türbesine defni. Sultan II. Mehmed'in ikinci cülusu.

Fatih Sultan Mehmed

1451 Fatih Sultan Mehmed'in cülusu.

1451 Bizans imparatoru, Mora despotu ve Sırp kralı, Eflak voyvodası, Midilli prensi, Sakız'daki Ceneviz kolonisi, Galata Cenevizlileri, Rodos şövalyeleri, Ragusa Cumhuriyeti ve Karamanoğulları tarafından cülus tebrikleriyle sulh muahedelerinin yenilenmesi.

1452-1453 Rumelihisarı'nın yapılması.

1453 İstanbul'un muhasarası ve zaptı. (Tarihimizin bu şanlı sahifeleri, İstanbul fethinin beş yüzüncü fetih yılını kutlama vazifemiz olarak *Cumhuriyet* gazetesinde, gene bu naçiz muharririn kalemiyle bir fevkalade ilave halinde ve "Türk İstanbul" adı altında neşredilmiştir. İstanbul fethinin kronolojisi "Türk İstanbul"da günlük takvim halinde tespit edilmiştir.)

1453 Mora despotunun arzı ubudiyeti ve senelik tabiiyet vergisini 10.000 duka altınına çıkarması. Sırp kralının arz-ı ubudiyeti ve senelik 12.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Sakız'da Cenevizlilerin arz-ı ubudiyeti ve senelik 6.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Limni'deki Cenevizlilerin arz-ı ubudiyeti ve senelik 3.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü, Trabzon-Rum imparatorunun arz-ı ubudiyeti ve senelik 2.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü. Ragusa Cumhuriyeti'nin arz-ı ubudiyeti ve senelik 3.000 duka altını tabiiyet vergisi taahhüdü.

1454 İstanbul'da Beyazıt'taki Eski Saray yapısının tamamlanması, Arnavutluk'ta Berat şehri ve havalisinin zaptı. Sırbistan seferi, Sırp Kralı Yorgi Brankoviç'in Macar kralına dehaleti, Semendire'nin fethi; Sırp kralının sulh istemesi ve Sırbistan'ın tabii-

yet vergisinin 12.000 dukadan 30.000 dukaya çıkarılması.

1455 Mora despotunun senelik tabiiyet vergisinin 20.000 duka altınına çıkarılması. Limni Cenevizlilerinin senelik tabiiyet vergilerinin 4.000 duka altınına çıkarılması.

1456 Enez Ceneviz kolonisi topraklarıyla Semadirek ve Taşoz adalarının fethi. Sakız Cenevizlilerinin arz-ı ubudiyet ve senelik tabiiyet vergilerinin 6.000 dukadan 12.000 duka altınına çıkarılması. Boğdan voyvodasının arz-ı ubudiyeti ve senelik 2.000 duka tabiiyet vergisi ödeyeceği taahhüdü.

1458 Mora seferi, Sırbistan fütuhatı, Mora'nın sahilindeki Venedik üsleri müstesna tamamen fethi. İstanbul'un karasularında Yedikule'nin genişletilmesi.

1459 Eyüp Camii ve Türbesi'nin inşası. Büyük din bilgini Akşemseddin'in ölümü.

1460 Eflak Voyvodası Vlad'a karşı harp. Tarihimizde "Kazıklı Voyvoda" denilen bu adamın, adamları tarafından başı kesilip getirilmek suretiyle tenkili. Bu memleketin Türk tabiiyeti altına girmesi.

1461 Arnavutluk'ta asi İskender Bey'le mütareke. Amasra'nın Cenevizliler elinden fethi.

1462 Komnenos hanedanı elinden Trabzon Rum İmparatorluğu'nun baştan başa fethi ve iltihakı. Çandaroğulları memleketinin Osmanlı ülkesine ilhakı. Midilli'nin fethi ve Çanakkale Boğazı kalelerinin inşası.

1463 Fatih Camii ve Külliyesi temelinin atılması. Bosna'nın fethi. Hersek'in Türk tabiiyetini kabulü. Venedik'le harp (on altı yıl sürecektir).

1466 Kroya (Akçahisar) müstesna Arnavutluk'un fethi.

1467 Anadolu'da Konya ve Larende'nin ilhakı. Arnavutluk'ta Kroya muhasarası; İskender Bey'in ölümü.

1469 Yunan'da Venedikliler elinden Atina ile Eğriboz Adası'nın fethi. Anadolu'da Ermenek, Aksaray ve İçel'in ilhakı.

1471 Fatih Camii yapısının tamamlanması. Anadolu'da Alanya'nın ilhakı.

1472 Anadolu'da Silifke ve havalisinin ilhakı. İstanbul'da Çinili Köşk'ün yapılması.

1473 Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e karşı Otlukbeli Zaferi.

1474 Kırım'da Kefe Kalesi'nin fethi. Benli Giray Han'ın Osmanlı Devleti'ne tabi bir hükümdar olarak Kırım Hanlığı tahtına oturtulması. Fatih devrinin büyük vezirlerinden Sadrazam Mahmud Paşa'nın idamı.

1475 Boğdan Seferi.

1476 Belgrad Seferi ve muhasarası.

1477 Arnavutluk'ta Kroya'nın (Akçahisar) fethi ve ilhakının tamamlanması.

1478 Venedik'le sulh yapıldı. Venedik Türk fütuhatını tasdik etti ve 100.000 duka harp tazminatı verdi.

1479 Gürcistan seferi, Turul, Kuban, Anapa kalelerinin fethi.

1480 Hersek'in ilhakı. Gedik Ahmed Paşa'nın İtalya Seferi, Rodos Seferi ve Rodos Muhasarası.

1481 Fatih Sultan Mehmed'in ölümü.

II. Bayezid

1481 Karaman valisi bulunan Sultan Cem'in Bursa üzerine yürüyerek Bursa'da padişahlığını ilanı, fakat Yenişehir Ovası'nda Sultan Bayezid'e mağlup olarak evvela Konya'ya firarı ve ailesini alarak Mısır sultanına ilticası.

1482 Venedik Cumhuriyeti'yle sulh muahedesinin yenilenmesi.

1482 Cem'in Mısır'dan Anadolu'ya dönmesi, mağlup ve takip edilen Sultan Cem'in Rodos şövalyelerine ilticası ve bu suretle ölümüne kadar devam edecek olan hazin ve firaklı esaretinin başlaması.

1482 Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devrinin büyük vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa'nın idamı.

1482 Rodos şövalyeleri ile II. Bayezid arasında sulh muahedesi. Her iki taraf Bayezid'in hayatı müddetinde karada ve denizde sulhu taahhüt etti, esirler mübadele edildi. Bayezid, şövalyelerin Bodrum'daki Aziz Petrus Kalesi'nin taarruzdan masuniyetini taahhüt etti. Bu muahedeye ek gizli bir şartnameyle II. Bayezid, kardeşinin, Fransa'daki malikânelerde mahpus tu-

tulması karşılığı olarak şövalyelere senevi 45.000 duka altını masraf ödemeyi taahhüt etti.

1483 Napoli Krallığı'yla sulh muahedesi. Fatih Sultan Mehmed'in son saltanat yılında Cenubi İtalya'ya asker dökülerek bu krallığa ait Otranto şehri ve havalisi işgal edilmişti. Bu işgali idare eden Gedik Ahmed Paşa geri çağrılınca yerine kalan Hayreddin Paşa burasını kahramanca müdafaa etti; fakat Sultan Cem gailesiyle devlet İtalya seferiyle meşgul olmadı. Bu sulh muahedesiyle oradaki kuvvetler şerefli askerleri ve bütün silah ağırlıklarıyla geri alındı.

1483 Hersek memleketinin ilhakı.

1483 Macaristan'la beş sene için sulh muahedesi.

1484 II. Bayezid'in Boğdan Seferi; Kili, Akkerman kalelerinin fethi.

1485 Osmanlı Devleti ile Mısır'daki Kölemen Sultanlığı arasında harbin başlaması (bu uzun harp her iki tarafın galibiyet ve mağlubiyetleriyle altı yıl sürmüştür).

1486 Asrın büyük mütefekkir ve şairlerinden Sinan Paşa'nın ölümü.

1488 Endülüs'te son Müslüman devleti olan Gırnata Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden istimdadı; II. Bayezid'in Kemal Reis kumandasında gönderdiği Osmanlı donanmasının İspanya sahillerini vurması ve İspanya Müslümanlarını Afrika'ya geçirmesi. (Gırnata Devleti'nin yıkılışı 1492'dedir.)

1489 Polonya'yla sulh muahedesi.

1491 Osmanlı Devleti ile Mısır Kölemen Sultanlığı arasında sulh.

1492 Macarlara karşı Belgrad seferi, Türk akıncılarının Transilvanya, Karinyola ve Karintiya akınları. En namlı akıncılardan Mihaloğlu Ali Bey'in şahadeti.

1493 İlk Osmanlı-Rus münasebetlerinin başlaması. (Rusya o zaman sadece bir Moskova büyük dukalığıdır. Karadeniz artık bir Türk denizi olduğundan Rus tüccarlarının menfaati icabı Moskova Dukası III. İvan Türk padişahıyla bir dostluk kurmak zaruretini görmüştür. Bu temasa Osmanlı padişahına tabi bir hükümdar olan Kırım Hanı tavassut etmiştir.)

1493 Bosna Beylerbeyi Yakub Paşa'nın İstirya akını ve Kırbova'da 25.000 Macar askerinin telef olduğu parlak bir meydan muharebesi kazanması.

1495 Mihail Pleçşef ismindeki ilk Rus elçisinin İstanbul'a gelmesi, fakat "muaşeret adabı bilmeyen kaba bir adam" diye huzura kabul edilmeyerek memleketine iadesi.
1497 Karadağ memleketinin Türk himayesi altına girmesi.
1497 Büyük Şair Bursalı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'nın ölümü.
1498 Malkoçoğlu Bali Bey kumandasındaki Türk akıncılarının Polonya akını.
1499 Aleksis Golovkastov isminde ikinci Rus elçisinin İstanbul'a gelmesi. Rus tüccarlarına ticaret müsaadesi verilmesi.
1499 Venedik Cumhuriyeti'ne harp açılması.
1499 Mora sularında Kaptan-ı derya Küçük Davud Paşa kumandasındaki Türk donanması ile Antonio Grimani kumandasındaki Venedik donanması arasında deniz muharebesi, Burak Reis'in kahramanca şahadeti.
1499 İnebahtı'nın Venedikliler elinden fethi.
1500 Mora'da Modan, Koron ve Navarin'in Venedikliler elinden fethi.
1501 Türklere karşı Venedik, Papalık, Macar ittifakı.
1501 İstanbul'da Beyazıt Camii ve Külliyesi'nin inşasına başlanması.
1501 Arnavutluk sahilinde Draç'ın Venedikliler elinden fethi.
1502 Venedik'le sulh. Bu harp içindeki Türk fütuhatı Venedikliler tarafından tasdik edildi, Venedikliler Türklerden aldıkları Aya Mavra Adası'nı iade ettiler.
1503 Macaristan'la sulh.
1505 Beyazıt Camii yapısının tamamlanması.
1507 Payitahtı Tebriz şehri olan İran Şahı İsmail Safevî'nin Doğu Anadolu'yu memleketlerine ilhak etmek ihtirasıyla Anadolu'da Şii propagandasına hız vermesi.
1509 Tarihlerimize "küçük kıyamet" diye geçmiş olan İstanbul zelzelesi.
1511 Trabzon valisi bulunan Bayezid'in küçük oğlu Şehzade Selim'in Kırım'da Kefe valisi bulunan kendi oğlu Şehzade Süleyman'ı (istikbalin Kanuni Süleyman'ı, bu tarihte henüz altı yaşındadır) görmek bahanesiyle Trabzon'dan Kırım'a geçmesi.
1511 Teke sancağındaki Kızılbaşların Hasan adındaki bir Şii sofu idaresinde isyanı ve bu adamın "Şahkulu" unvanını alması. Asi Şahkulu'nun Kütahya önlerine kadar ilerlemesi, Şahku-

lu üzerine yürüyen Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın Kızılbaşları bozguna uğratması, fakat bir takip muharebesinde Kayseri ile Sivas arasında şehit düşmesi.

1511 Kırım'dan Rumeli'ye geçen Şehzade Selim'in Edirne'yi işgal ile babasına karşı isyanı. Fakat Uğraş Deresi Muharebesi'nde babasına mağlup olması.

1512 İstanbul'da Şehzade Selim'e taraftar yeniçerilerin askeri ihtilali ve II. Bayezid'i Osmanlı tahtını küçük oğluna bırakmak için tazyiki, Şehzade Selim'in resmen İstanbul'a daveti, Bayezid'in tahttan çekilmesi, Yavuz Sultan Selim'in cülusu.

Yavuz Sultan Selim

1512 Yavuz Selim'in cülusu; II. Bayezid'in Dimetoka'da yerleşmek üzere giderken yolda ölümü; Şehzade Ahmed'in Anadolu'da padişahlığını ilan ederek taht kavgasına başlaması. Padişahın yeğenleri olup babaları daha evvel ölmüş bulunan beş şehzadenin idamı. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)

1512 Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın idamı. (Vaktiyle Sultan Cem'i zehirli usturayla tıraş ederek öldüren adamdır. İstanbul'da kendi adını taşıyan büyük bir camii ve bir semt vardır.) Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın sadareti.

1512 Ragusa Cumhuriyeti'yle tabiiyet, Venedik Cumhuriyeti ve Toscana Dukalığı'yla sulh ve ticaret muahedelerinin yenilenmesi.

1513 Padişahın büyük kardeşi Şehzade Korkud'un idamı.

1513 Padişahın en büyük kardeşi Şehzade Ahmed'in üç oğluyla İran'a ilticası ve hepsinin orada idamları.

1513 Macaristan'la sulh muahedesinin yenilenmesi.

1514 Yavuz Selim'in İran Seferi.

1514 23 Ağustos: Çaldıran Zaferi, Şah İsmail ile İran ordusunun kahkari hezimeti. (Bu eserin "Kronoloji" notlarında ay ve gün kayıtları için sağlam tetkik eseri olan İ. Hâmi Danişmend'in büyük kronolojisindeki kayıtlar kabul edilmiştir.)

1514 6 Eylül: Yavuz Selim'in İran'ın o zamanki payitahtı Tebriz'e girmesi. Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle Bayburt'un fethi. Herse-

koğlu Ahmed Paşa'nın azli, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın sadareti.

1514 Yavuz'un İran'dan dönüşü (24 Teşrinisanide padişah Amasya kışlağında). Şah İsmail'in bir sulh teklifinin reddi ve gönderdiği dört elçisinin İstanbul'a yollanarak hapsi.

1515 Şubat: Kışı Amasya'da geçirip tekrar İran'a yürümek isteyen padişaha karşı yeniçerilerin ayaklanması; askeri bu harekete teşvik eden Sadrazam Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın idamı. Yavuz'un sadrazamlık makamına kimseyi tayin etmeyip bu makamın işleriyle bizzat meşgul olması.

1515 Kemah'ın fethi. Dulkadıroğulları memleketinin Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakı.

1515 Temmuz: Yavuz'un İran seferinden İstanbul'a dönüşü. Devrin devlet erkânından Vezir İskender Paşa, Kazasker Tacizade Tuğrayi Cafer Çelebi ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'nın idamları. (Bu zevat, İran seferi devamınca askeri serkeşliğe teşvik etmiş olmakla suçlandırılmışlardı. Cafer Çelebi *İstanbul Fetihnamesi* adında edebi bir eserin müellifidir.)

1515 Sadaret makamı altı ay boş kaldıktan sonra Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın sadrazam tayini.

1515 İstanbul'da Haliç'te büyük Türk tersanesinin temelinin atılması. (Bu tersane ve bulunduğu yer, Kanuni zamanında tersanenin gelişmesinde büyük himmet sarf edecek ve burada cami, medrese, mektep ve hamam gibi ilk hayır eserleri yaptıracak olan Güzelce Kasım Paşa'nın adına nispetle Kasımpaşa Tersanesi ve Kasımpaşa adını alacaktır.)

1515 Bıyıklı Mehmed Paşa eliyle Diyarbakır'ın zaptı; Doğu Anadolu'daki beyliklerin itaat altına alınması. (Bu memleketler, "yurtluk, ocaklık" adı altında Cumhuriyet'in ilanına kadar yerli hanedanların elinde bırakılmıştır. Van valileri bunların üzerinde bir gözcü vazifesini görmüştür.)

1516 Hersekoğlu'nun azli, Hadım Sinan Paşa'nın sadareti.

1516 Yavuz'un Mısır Seferi.

1516 24 Ağustos: Mercidabık zaferi. Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin ve Kölemen ordusunun kahkari hezimeti, Sultan Gavri'nin kaçarken ölümü, Tomanbay'ın Mısır sultanı olması.

1516 28 Ağustos: Halep'in fethi. 27 Eylül: Şam'ın fethi. 30 Birincikânun: Kudüs'ün fethi.

1517 22 İkincikânun; Kölemenlere karşı Ridaniye Zaferi, Sadrazam Sinan Paşa'nın şahadeti, Yunus Paşa'nın sadareti. 29 Kânunusani: Kahire'nin kanlı sokak muharebeleriyle işgali, Kölemen ümerasından Canberdi Gazali'nin Yavuz Selim'in hizmetine girmesi. 15 Şubat: Yavuz'un Kahire'ye girmesi. 30 Mart: Sultan Tomanbay'ın yakalanması. 15 Nisan: Tomanbay'ın idamı.

1517 Temmuz: Hicaz'ın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihakı. Ağustos: Kölemenlerden Hayırbay'ın Mısır valiliğine tayini. Eylül: Yavuz Selim'in İstanbul'a doğru Mısır'dan dönüşü; yolda Sadrazam Yunus Paşa'nın idamı ve yerine kimsenin tayin edilmemesi.

1517 Yavuz'un Şam'a gelmesi, Yunus Paşa'nın idamından dört ay sonra Piri Mehmed Paşa'nın sadrazam tayin edilmesi; Kölemenlerden Canberdi Gazali'nin Şam valiliğine tayini.

1518 25 Temmuz: Yavuz'un İstanbul'a dönüşü.

1519 Anadolu'da Bozoklu Celal'in isyanı, tenkili, kesik başın İstanbul'a getirilmesi. (Bundan sonra Anadolu'da çıkan isyana ve ihtilallere iştirak edenlere bu Bozoklu Celal'in adına nispetle Celali, Celaliler denilecektir. Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1519 Cezayir Hükümdarı Barbaros Hayreddin'in Yavuz Sultan Selim'e arz-ı itaati.

1520 18 Temmuz: Yavuz Selim'in ölümü.

Kanuni Sultan Süleyman

1520 Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusu.

1521 Şam Valisi Çerkez Canberdi Gazali'nin isyanı ve Suriye Sultanlığı ilanı, bu isyanın tenkili ve Canberdi'nin öldürülmesi.

1521 İstanbul'da Sultanselim Camii'nin temeli atılması.

1521 Sultan Süleyman'ın Belgrad Seferi.

1521 Temmuz: Böğürdelen Kalesi'nin fethi. Zemun Kalesi'nin fethi. Ağustos: Çetin bir muhasara harbinden sonra Belgrad

Kalesi'nin ve şehrinin fethi. (Bu üç kale de Macarların elinden alınmıştır.) Teşrinievvel: Sultan Süleyman'ın Belgrad fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1521 Venedik ticaret muahedesi. Cumhuriyet İstanbul'da her üç yılda bir değiştirmek üzere daimi elçi bulunduracak; Kıbrıs'ın tasarrufuna bedel 10.000 duka altını, Zante'nin tasarrufuna bedel de 5.000 duka altını senelik haraç verecektir; Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de girişeceği bir harpte bitaraflığını muhafaza edecek, buna mukabil Venedik tüccarları Osmanlı kara ve sularında her türlü tecavüze karşı himaye edileceklerdir. Türkiye'de ölen Venediklilerin miras işleriyle Venedik elçileri meşgul olacaktır.

1521 Osmanlı himayesindeki Ragusalılara Türkiye'nin her tarafı için ticaret serbestisi verildi.

1522 Rodos Adası'na sahip olup bu ada ile civarındaki adacıklarda ve Cenubi Anadolu sahilinde bir iki kaleye sığınarak bir korsanlar cumhuriyeti kurmuş bulanan Saint Jean tarikatı şövalyelerine karşı harp ilanı. Donanmanın Rodos'a doğru hareketi; Sultan Süleyman'ın da karadan Rodos Seferi'ne çıkması.

1522 Osmanlı tabiiyetine girmiş bulunan Dulkadıroğulları Devleti'nin son hükümdarı Şehsuvaroğlu Ali Bey'in dört oğluyla beraber idamı, bu hanedanın bu suretle inkırazı ve memleketlerinin bir vilayet halinde ilhakı.

1522 Mısır Valisi Hayırbay'ın ölümü.

1522 Kânunuevvel: Yedi ay süren kanlı muharebelerden sonra Rodos Kalesi'nin Türklere teslim olması. (Teslim muahedesinin başlıca iki maddesi ada halkının din serbestisi ile şövalyelerin gemileriyle çekilip gitmeleriydi. Tarikat reisi Şövalye Philippe Villiers ile L'Isle Adam, Kanuni'nin huzuruna kabul edildi. Rodos'ta mülteci olarak bulunan Cem Sultan'ın oğlu Şehzade Murad ile bu şehzadenin bir oğlu Kanuni Süleyman'a teslim edildiler ve idam olundular.)

1523 Rodos'tan çekilen Saint Jean şövalyelerine İspanya ve Napoli Kralı I. Carlos (Almanya İmparatoru V. Karl) tarafından Malta Adası'nın verilmesi. (Tarihimizin Akdeniz muharebelerinde göreceğimiz Malta Korsanları Ocağı'nın kurulu-

şu.) İkincikânun sonu: Sultan Süleyman'ın Rodos fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1523 Sadrazam Piri Mehmed Paşa'nın istifası ve tekaütlüğü. Pargalı İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı.

1523 İkinci Vezir Ahmed Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

1524 Mısır Valisi Ahmed Paşa'nın Mısır'da istiklalini ve sultanlığını ilan etmesi. Tarihimizde "Hain" lakabıyla meşhur olan bu adamın tenkili ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi.

1524 Sadrazam İbrahim Paşa'nın, padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'la izdivacı. İstanbul'da ilk muazzam Osmanlı Saray düğünü.

1524 Mısır memleketine bir nizam vermek üzere, Sadrazam İbrahim Paşa'nın bu memlekete seyahati.

1525 Almanya İmparatoru V. Karl'ın eline esir düşen Fransa Kralı I. François'nın Jean Frangipani adındaki elçisinin İstanbul'a gelmesi. Fransa kralının Türk padişahından yardım istemesi.

1525 Polonya'yla sulhun yenilenmesi.

1526 Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin ölümü (asıl adı Ali Cemali Efendi).

1526 Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi.

1526 Temmuz: Petervaradin'in fethi. Ağustos: İllok ve Osek kalelerinin fethi. 29 Ağustos salı günü: Mohaç Meydan Muharebesi, başlarında kralları Lajos Gagelbu olduğu halde Macar ordusunun imhası. Müstakil Macar Krallığı'nın tarihe intikali. 11 Eylül: Sultan Süleyman'ın Macaristan'ın taht şehri olan Budin'de, Szegedin ve Baç kalelerinin fethi.

1526 Transilvanyalı (Erdelli) bir Macar asilzadesi olan Janos Zapolya'nın Tokay şehrinde toplanan bir diyet meclisi tarafından Türk himayesinde kral olarak Macar tahtına oturtulması. Bratislava'da toplanan diğer bir diyet meclisinin de Macar Krallığı'na, Almanya İmparotoru V. Karl'ın kardeşi Arşidük Ferdinand'ı seçmesi.

1526 Sultan Süleyman ve Türk ordusunun Macaristan'dan ayrılmasından sonra Ferdinand'ın Zapolya'ya hücumu, Budin ve Peşte şehirlerinin zaptı, Zapolya'nın kendi vatanı Transilvanya'ya çekilmesi ve Türk padişahından istimdadı.

1527 Anadolu'da Celalilerin türemesi ve bunların iç harplerle tenkili. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Bu arada Kalenderoğlu isyanı ve tenkili.

1527 Bosna, Hırvatistan, Avlonya ve Dalmaçya'da akınlar.

1528 Türk himayesine alınan Macar Kralı Janos Zapolya'nın ittifak muahedesi (bu zat 1540'ta ölünceye kadar Macar tahtında kaldı).

1529 Sultan Süleyman'ın Baç (Viyana) Seferi.

1529 18 Ağustos: Almanya tacını da başlarında taşıyan Avusturyalı Habsburg hanedanına karşı Macar istiklalinin ancak Türk himayesiyle korunabileceği hakikatini gören milliyetperver Macar zadegânı ile Kral Zapolya'nın Mohaç sahrasında Türk ordusuna iltihakı.

1529 Eylül: Budin'in ikinci fethi ve krallar sarayında Zapolya'nın merasimle Macar tahtına oturtulması.

1529 Avusturya topraklarına giren ve süratle ilerleyen Türk ordusuyla Sultan Süleyman'ın Viyana Muhasarası. (Bu muhasara 27 Eylül'den 14 Teşrinievvele kadar on yedi gün sürmüştür. Bir azamet ve kudret gösterisi olmuştur.) Muhasaranın kaldırılmasını ve ordunun çekilmesini kolaylaştırmak için Türk akıncıların Bavyera içerilerine kadar akını. (Bu eserde "Akıncılar" yazısına bakınız). Kânunuevvel: Sultan Süleyman'ın Viyana önünden dönerek İstanbul'a muvasalatı.

1530 Budin'in Almanlar tarafından muhasarası ve muhasaradan kurtarılması.

1532 Sultan Süleyman'ın Alaman Seferi.

1532 Ağustos ve eylül aylarında büyüklü küçüklü yirmi kadar kalenin, bu arada Kanije Kalesi'nin fethi. Kral Ferdinand'ın bir meydan muharebesinden kaçınması, Sultan Süleyman'ın bir name göndererek Almanya İmparatoru V. Karl'ı meydan muharebesine daveti. Düşmanı bir harp meydanında bulamayan Türk padişahıyla ordusunun bu seferden dönüşü. Teşrinisani: Padişahın İstanbul'a zafer şenlikleri arasında dönüşü.

1532 Polonya (Lehistan) Kralı Sigismond'un İstanbul'a elçi göndermesi; karşılıklı iyi niyetlerle bir sulh ve ittifak muahedesi akdi. Kırım hanlarının bu memlekete hücum etmeme-

si için padişahın teminat vermesi, Polonya kralının da Macar Krallığı'na karşı dostluk teminatı ve Türkiye'nin düşmanlarıyla hiçbir veçhile anlaşmamak hususunda taahhüdü.

1533 Avusturya arşidükası ve Bratislava diyetinin Macar Kralı Ferdinand'ın sulh istemesi ve bir İstanbul sulh muahedesinin akdi. Şartlar: Ferdinand, Macar tahtından feragat etti, yalnız Türklerin "Orta Macar" adını verdikleri Macaristan'ın bir parçasındaki kale ve şehirleri muhafaza etti. Bundan böyle namelerde Avusturya arşidükası padişaha "pederim" sadrazama da "kardeşim" diye hitap edecekti. Muahede müddetsizdi, Ferdinand riayet ettikçe yürürlükte kalacaktı. İmparator Karl, padişah tarafından bu sulha ithal edilmemişti. Onunla İspanya kralı sıfatıyla da mücadele Akdeniz'de devam ediyordu.

1533 Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'nın şark seferi.

1533 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir'den İstanbul'a gelmesi, Sultan Süleyman'a arz-ı ubudiyeti ve Türkiye imparatorluğu kaptan-ı deryalığını kabul etmesi.

1534 Şeyhülislam Kemal Paşazade Ahmed Şemseddin Efendi'nin ölümü.

1534 Temmuz: İbrahim Paşa Tebriz'de.

1534 Ağustos: Kaptan-ı derya Barbaros'un Tunus Seferi ve Tunus'un fethi.

1534 Eylül: Sultan Süleyman Tebriz'de, padişah ordusuyla vezir ordusunun birleşmesi. Teşrinievvel: büyük Türk ordusunun Bağdat'a doğru hareketleri.

1534 Devrinin en kibar ve görgülü, bilgili devlet adamı olarak tanınmış Başdefterdar İskender Çelebi'nin sadrazamın iftira ve entrikalarıyla azli.

1534 Teşrinisani: Bağdat'ın Türkler tarafından fethi; Sultan Süleyman Bağdat'ta (padişah 1534-1535 kışını şarkın bu büyük tarihi beldesinde geçirmiştir).

1535 İskender Çelebi'nin idamı.

1535 Nisan: Sultan Süleyman'ın Bağdat'tan Azerbaycan üzerine hareketi, İran Şahı Tahmasb'ın sulh talebinin reddi.

1535 Temmuz: Sultan Süleyman Tebriz'de.

1535 Aynı zamanda İspanya kralı olan Almanya İmparatoru V.

Karl'ın Tunus'a hücumu ve Halk elUved Kalesi'ni zaptı, Tunus'un İspanyollar eline geçmesi.

1535 Ağustos: Sultan Süleyman'ın Tebriz'den İstanbul'a hareketi.

1536 İkincikânun: Sultan Süleyman İstanbul'da.

1536 Fransızlarla "kapitülasyon muahedesi" denilen ilk imtiyazlı ticaret ve dostluk muahedesinin akdi. (Bu eserde "Kapitülasyonlar" yazısına bakınız.)

1536 Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa'nın idamı. Ayas Paşa'nın sadareti.

1536 Fransa'yla gizli ittifak muahedesi.

1536 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cenubi İtalya sahilleri ile Menorca Adası'nı vurması ve bu ada ahalisinden 6.000 kadar esir alması.

1537 Dalmaçya'da Kilissa Kalesi'yle diğer bir iki ufak kalenin fethi.

1537 Sultan Süleyman'ın Adriyatik Seferi. Temmuz, Ağustos: Cenubi İtalya'ya asker ihracı, Otranto ve havalisinin işgali ve tahliyesi.

1537 Venedik Cumhuriyeti'yle harp. Ağustos: Korfu Adası'na asker ihracı ve bu askerin geri çekilmesi.

1537 Eylül: Sultan Süleyman'ın İstanbul'a avdeti.

1537 Barbaros eliyle Kiklades Takımadaları'nın Türkiye'ye ilhakı.

1538 Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Denizi seferi.

1538 Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve bu prensliğin kati olarak Türk tabiiyeti altına girmesi.

1538 Barbaros'un Girit Adası sahillerini vurması.

1538 Basra'nın Türkiye'ye ilhakı.

1538 Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'i zaptı.

1538 Hadım Süleyman Paşa serdarlığındaki Türk donanması, Hindistan'da Gucerat Yarımadası'nda.

1538 28 Eylül Cumartesi: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Preveze Zaferi.

1539 Sadrazam Ayas Paşa'nın ölümü; Lütfi Paşa'nın sadareti.

1539 Büyük sanatkâr Mimar Sinan'ın imparatorluk başmimarı (sermimaran-ı hassa) tayini ve ilk eseri olarak Eyüp'te Ayaspaşa Türbesi'ni yapması.

1540 Venedik Cumhuriyeti'yle sulh, Venedik Sica ve Nakşa (Nak-

sos) adalarıyla Kiklades Takımadaları'nın Türkiye'ye ilhakını tasdik etti, 350.000 duka altını harp tazminatı verdi.

1541 Sadrazam Lütfi Paşa'nın azli, Hadım Süleyman Paşa'nın sadareti.

1540 Türkiye'nin tabi Macar Kralı Janos Zapolya'nın vefatı, arkada on beş günlük Zsigmond isminde bir oğul bırakması, Arşidük Ferdinand'ın bu oğlanı gayrimeşru çocuk ilan ederek Macar tacının münasip senelik bir vergi karşılığında kendisine verilmesini istemesi ve aynı zamanda Budin şehrini muhasarası. Sabi oğlunun vasisi olan dul Kraliçe İsabella'nın Sultan Süleyman'dan yardım istemesi; Budin'in bir Türk ordusu tarafından kurtarılması.

1541 Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi ve Macaristan durumunun yeniden tanzimi; Macaristan'ın payitahtı olan Budin şehri ve havalisi bir valilik halinde Türkiye'ye ilhak edildi; Macaristan'ın diğer fethedilen yerlerinde bu beylerbeyliğine bağlı sancak teşkilatı kuruldu Transilvanya (Erdel), Türkiye'ye tabi muhtar bir krallık oldu ve bu devletin tacı Zapolya'nın küçücük oğlu Zsigmond'a verildi. Macaristan'ın "Orta Macar" adı verilen ve Ferdinand'ın elinde bulunan toprakları da senelik muayyen bir haraca bağlandı; Ferdinand bu haracı ödediği müddet Orta Macar'ı muhafaza edecekti.

1541 Budin'de küçük Zsigmond'a padişah huzurunda Erdel tacının verilmesi ve bir tabiiyet muahedesinin imzalanması.

1541 Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Karl'ın (Şarlken) Cezayir'e hücumu ve mağlup olarak geri çekilmesi.

1542 Fransa Kralı I. François'nın fevkalade elçisi Antoine Paulet İstanbul'da. Bu diplomatın büyük muvaffakiyeti eseri olarak Almanya İmparatoru Karl'a karşı bir Türk-Fransız ittifak muahedesinin akdi ve Sultan Süleyman'ın Fransa kralına Türk donanmasıyla yardım vaadi.

1543 Sultan Süleyman'ın Estergon Seferi.

1543 Barbaros Hayreddin Paşa'nın Fransa'ya yardım için o zamana kadar Akdeniz'in görmediği muazzam bir kuvvet olan 136 parça kadırgayla Batı Akdeniz seferi.

1543 Orta Macar'da büyük müverrihlerimizden İbrahim Efendi'nin

(Peçevî) vatanı olacak Peçuy Kalesi ve şehrinin fethi.

1543 Ağustos: Orta Macar'da Estergon'un fethi. Eylül: İstolni Belgrad'ın fethi.

1543 Sultan Süleyman'ın "şehzadeler güzidesi" dediği en sevgili ve ikinci oğlu Şehzade Mehmed'in vali olarak bulunduğu Manisa'da vefatı.

1544 Şehzade Mehmed'in adına İstanbul'da Şehzade Camii diye meşhur büyük camiin, medresenin ve imaretin ve bu mabedin avlusunda Şehzade Mehmed Türbesi'nin Mimar Sinan tarafından yapısına başlanması (bu cami ve külliyesi büyük sanatkârın ilk büyük eseridir).

1544 Hadım Süleyman Paşa'nın sadrazamlıktan azli; Mihrimah Sultan'ın kocası, padişahın damadı Rüstem Paşa'nın sadrazam tayini.

1545 Almanya İmparatoru V. Karl ve Avusturya Arşidükası I. Ferdinand'la mütareke akdi.

1546 Büyük Türk amirali Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatı, Beşiktaş'ta bir Mimar Sinan eseri olan türbesine defni.

1547 Avusturya'yla beş sene için sulh; Arşidük Ferdinand bütün Macaristan ve Orta Macar'daki Türk fütuhatını tasdik etti; elindeki Orta Macar toprakları için Türkiye'ye senevi 30.000 duka altını haraç vermeyi kabul etti. Muahedenin bir maddesiyle de Almanya İmparatoru ve İspanya Kralı Karl, Papa ve Venedik Cumhuriyeti bu anlaşmaya ithal edildiler ve muahedenin şartlarını kabul ettiler.

1547 İran Şahı Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Sultan Süleyman'a ilticası.

1548 Sultan Süleyman'ın İran seferi.

1548 Temmuz: Sultan Süleyman İran'da Hoy şehrinde, Tebriz'in tekrar alınması.

1548 İstanbul'da Şehzade Camii ve Külliyesi inşaatının tamamlanması.

1548-1549 Sultan Süleyman bu yıl kışını Halep'te geçirdi ve bu tarihi beldede altı ay kadar ikamet etti.

1549 İkinci Vezir Kara Ahmed Paşa eliyle Tortum Kalesi'nin fethi.

1549 Birincikânun: Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönüşü.

1550 İstanbul'da Süleymaniye Camii ile muazzam külliyesine Mimar Sinan eliyle başlanması. (Bu eserde "Koca Mimar Sinan Ağa" yazısına bakınız.)

1551 Turgutça Paşa'nın (Turgut Reis) Malta akını.

1551 Trablusgarp'ın fethi. Turgutça Trablusgarp beylerbeyi.

1551 Sokullu Mehmed Paşa serdarlığında bir Türk ordusunun Macaristan harekâtı.

1552 Pirî Reis'in Hint Denizi seferi. Türk-Portekiz deniz muharebeleri.

1552 Macaristan'da Tameşvar'ın fethi ve bunu takip eden fütuhat.

1553 Fransa'yla Almanya imparatoruna karşı ittifak muahedesi (Fransa kralı, hakiki bir Türk dostu olan II. Henri).

1553 Avusturya'yla beş sene için sulh.

1553 Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi.

1553 Konya Ereğlisi'nde Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan entrikalarıyla Veliaht Şehzade Mustafa'nın Otağ-ı Hümayun'da katli (şehzadenin katillerinden biri Zal Mahmud'dur; sonra vezirliğe yükselecektir, hanedana damat olacaktır). Umumi bir nefret karşısında Rüstem Paşa'nın sadaretten azli, ikinci Vezir Kara Ahmed Paşa'nın sadareti.

1553 Sultan Süleyman'ın küçük oğlu Şehzade Cihangir'in ölümü (Mimar Sinan eliyle İstanbul'da bu şehzadenin hatırası için de bir cami yapılmıştır).

1554 Seydî Ali Reis'in Basra donanmasıyla Hint Denizi'ne açılması ve bu kalem sahibi gemicinin bir risale halinde naklettiği meşhur sergüzeştinin başlaması.

1554 Temmuz: Sultan Süleyman, Karabağ ve Nahçıvan'da. Eylül: Sadrazamın Çoruh Nehri boylarında, Oltu havalisinde askeri cevelanı.

1555 Sultan Süleyman Amasya'da; İran Şahı'nın sulh talebi ve İran'la Amasya Sulh Muahede'sinin akdi. (Bu muahede padişah ile şahın birbirlerine gönderdikleri iki nameden ibarettir. Yarım asırdan beri devam eden bir harbe son vermiştir. En mühim maddesi Bağdat'ı Sultan Süleyman'a terkinin şah tarafından resmen kabul edilmiş olmasıdır.)

1555 Kaptan-ı derya Piyale Paşa ile Turgutça Paşa'nın Akdeniz Seferi.

1555 Temmuz: Sultan Süleyman İstanbul'da.

1555 Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın Hürrem Sultan entrikasıyla masum olarak idamı; Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti.

1555 İstanbul'da kahve.

1555 Büyük Türk Şairi Fuzuli'nin vefatı.

1557 Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin itmamı, büyük mabedin resm-i küşadı.

1558 Kaptan-ı derya Piyale Paşa'nın muazzam bir Türk donanmasıyla İspanya seferi, Mayorka Baskını.

1559 Yeni, saray entrikaları; Şehzade Bayezid'in zorla asi olması ve üzerine artık veliaht olan Şehzade Selim'in gönderilmesi, iki kardeşin Konya Muharebesi, Bayezid'in mağlup ordusuyla dört oğluyla İran'a ilticası.

1559 Piyale Paşa'nın Adriyatik Seferi.

1560 Piyale Paşa kumandasındaki Türk donanmasının büyük Cerbe muzafferiyeti (Cerbe, Şimali Afrika'da Gabes Körfezi'nde bir adadır).

1561 Rüstem Paşa'nın ölümü, Semiz Ali Paşa'nın sadareti.

1561 İran'da tevkif ve hapsedilmiş olan Şehzade Bayezid'in Gazvin'de dört oğluyla beraber idamı.

1562 Avusturya'yla sekiz sene için sulh. (Bu muahedenin akdi için İstanbul'a gelen elçi Busbecq, o devrin Türkiyesi için mühim bir eserin müellifidir.) Arşidük Ferdinand senevi 30.000 duka altını haraç verecekti; bütün Türk fütuhatı da tasdik olundu.

1565 Türk donanması ve ordusunun Malta Seferi; Turgutça Paşa'nın şahadeti.

1565 Haziran: Semiz Ali Paşa'nın vefatı; Sokullu Mehmed Paşa'nın sadareti.

1566 Nisan: Kaptan-ı derya Piyale Paşa'nın Sakız Seferi ve bu adanın Cenevizliler elinden fethi.

1566 Mayıs: Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi.

1566 Mimar Sinan'ın bir yapı şaheseri olan Büyükçekmece Köprüsü'ne başlaması.

1566 Ağustos: Zigetvar Muhasarası. Eylül: padişahın hastalığı, kalenin fethi, büyük padişahın ölümü (67 Eylül gecesi).

Sultan II. Selim

1566 Sultan II. Selim'in cülusu ve haşmetlû babasının naaşını karşılamak için Belgrad'a kadar gidip gelmesi.

1568 Avusturya'yla sekiz sene için sulh.

1568 Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Yemen'deki isyanları bastırması.

1568 Edirne'de Mimar Sinan eliyle Selimiye Camii ve Külliyesi'nin inşasına başlanması.

1569 Koca Sinan Paşa'nın Yemen ve havalisi serdarlığına tayini, Zeydîler eline geçmiş olan Aden'in geri alınması.

1569 Kurtoğlu Hızır Reis'in kumandasındaki Kızıldeniz filosunun Sumatra Seferi.

1569 Ejderhan Seferi, Sokullu Mehmed Paşa'nın Don ve Volga ırmakları arasında bir kanal açtırarak Türk donanmasını Karadeniz'den Hazar Denizi'ne geçirme teşebbüsünün siyasi entrikalarla yarım kalması.

1569 İstanbul'da büyük yangın.

1569 Fransa'yla ikinci kapitülasyon muahedesi.

1570 Lala Mustafa Paşa serdarlığında Kıbrıs Seferi.

1571 Dalmaçya sahillerinde fütuhat.

1571 Kıbrıs'ta kanlı kale muhasaraları ve harplerinden sonra nihayet 23 Kânunusani'de Magosa Kalesi'nin alınmasıyla adanın Venedikliler elinden tamamen fethi.

1571 7 Teşrinievvel: Vezir Pertev Paşa serdarlığında ve Kaptan-ı derya Müezzinoğlu Ali Paşa kumandasında Türk donanmasının serdar ile kaptan paşanın deniz cenginden anlamamaları yüzünden Lepanto (İnebahtı) mağlubiyeti; Türk donanmasının sağ cenah filosu kumandanı Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'nın kendi filosunu felaketten kurtarıp İstanbul'a dönmesi, geri kalan gemilerin ve pek seçkin deniz personelinin mahvolması. Bu deniz cenginde düşman donanması kumandanı, İspanya kralının amirali Don Juan'dır.

1571 Uluç Ali Paşa'ya Kılıç Ali Paşa unvanıyla kaptanpaşalığın verilmesi; İstanbul tersanesinde gemi mühendisi Mustafa Ağa nezaretinde donanmanın ihyası için geceli ve gündüzlü hummalı faaliyet.

1572 Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın 250 parça kadırgadan mürekkep yeni ve muazzam bir Türk donanmasıyla Akdeniz seferine çıkması, Mora'nın cenubunda rastladığı müttefik düşman donanmasının bir deniz harbini kabulden kaçınması, Kılıç Ali Paşa'nın Türk sancağını tekrar şan ve şevketle dalgalandırarak Mataban Burnu açıklarından İstanbul'a avdeti.

1573 Venedik'le sulh; Türkler tarafından Kıbrıs Adası'nın fethinin Venedik Cumhuriyeti tarafından tasdiki.

1573 Kılıç Ali Paşa'nın Cenubi İtalya sahillerini vurması.

1573 Mimar Sinan eliyle Ayasofya'nın tamiri ve iki minare daha ilave edilmesi.

1574 Tunus Seferi.

1574 Büyük din bilgini ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ölümü.

1574 Avusturya sulhunun yenilenmesi.

1574 Edirne'de Selimiye Camii ve Külliyesi'nin tamamlanması.

1574 II. Selim'in vefatı.

Sultan III. Murad

1574 III. Murad'ın cülusu.

1575 Nişancı Feridun Bey'in *Münşeatü's Selatin* adıyla meşhur eserini tamamlaması. Osman Gazi'den bu devre kadar Osmanlı padişahlarının mektuplarını, fermanlarını ihtiva eden kıymetli tarih kaynaklarımızdan biridir.

1575 Venedik'le sulh muahedesinin yenilenmesi.

1577 İran'dan cülus tebriki için Tokmak Han adında fevkalade bir elçi gelmesi.

1577 Avusturya sulh muahedesinin sekiz sene için yenilenmesi.

1577 Krallık tahtı boşaldığı zaman kralı memleket zadegânı tarafından kayd-ı hayat şartıyla seçilen Polonya'da yeni bir kral seçimi; bu memleket üzerinde bu seçim münasebetiyle Türk nüfusunun hâkim oluşu ve Türkiye tarafından desteklenen Fransa kralının kardeşi Henri de Valois'nın Polonya kralı seçilmesi.

1578 Büyük Türk vezirlerinden Büyük Piyale Paşa'nın vefatı.

1578 Lala Mustafa Paşa serdarlığında Gürcistan Seferi dolayısıy-

la yeni bir İran harbinin başlaması. Bu seferde Türk ordusunun en namlı kumandanlarından biri Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. 24 Ağustos: Tiflis'in fethi. Eylül: Şirvan'ın fethi. Teşrinievvel: Osman Paşa'nın Şamahı Zaferi.

1578 Sokullu Mehmed Paşa'nın nüfuzuna karşı III. Murad ile bendegânın bilfiil mücadeleye başlaması; sadrazamın mahremlerinden ve yetiştirmelerinden Nişancı Feridun Bey'in azli, sancakbeyliğiyle sürgün gönderilmesi; gene padişahın emriyle paşanın kethüdası Hüsrev Ağa ile Kapıcıbaşı Sinan Ağa'nın azli; paşanın amcası oğlu ve kıymetli vezirlerden Budin Valisi Mustafa Paşa'nın hiçbir suçu yokken idamı.

1579 İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in üç İngiliz tüccarıyla Sultan III. Murad'a bir name göndermesi ve ilk Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetlerinin başlaması.

1579 12 Teşrinievvel: Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın bir suikasta kurban olarak şahadeti; İkinci Vezir Ahmed Paşa'nın sadareti.

1579 Gürcistan muharebeleri ve bu muharebelerde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın muvaffakiyetlerle temayüzü.

1580 Lala Mustafa Paşa'nın şark serdarlığından azli ve Koca Sinan Paşa'nın Gürcistan ordusu serdarlığına tayini.

1580 Sadrazam Ahmed Paşa'nın ölümü, Lala Mustafa Paşa'nın sadrazam vekilliğine tayini, az sonra ölümü, Koca Sinan Paşa'nın sadrazam tayini, paşanın İstanbul'a hareketi.

1581 Fransızlarla kapitülasyon muahedesinin yenilenmesi.

1582 Veliaht Şehzade Sultan Mehmed'in sünnet düğünü. Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş muhteşem bir düğün olarak kaydolunur; bu düğün münasebetiyle yeniçeri asker ocağı ile kapıkulu sipahileri asker ocağının disiplininin bozulması.

1582 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın sadrazam tayini.

1583 Ferhad Paşa'nın şark ordusu serdarlığına tayini.

1583 Kraliçe Elizabeth tarafından gönderilen ilk İngiliz elçisi İstanbul'da (elçinin adı: William Harebone).

1583 Şark ordusunun güzide kumandanı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üstün İran kuvvetlerine karşı kazandığı Meşale Za-

feri. Düşmana gece meşalelerle hücum edilerek kazanılmış olan bu meydan muharebesinden sonra ikinci defa olarak Şamahı'ya girilmiştir. Bu şark muharebelerinde Osman Paşa'nın yanında Cafer Paşa adında bir kumandanımız da fevkalade cesaret ve liyakatiyle temayüz etmektedir. Osman Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

1584 Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İstanbul'a gelmesi, fevkalade hürmetle huzura kabulü; Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli, Özdemiroğlu'nun sadrazam tayini, paşanın Ordu-yı Hümayun'la şarka hareketi.

1585 Osman Paşa eliyle Tebriz'in fethi ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilhakı. Tebriz'den Erzurum kışlağına dönerken hastalanan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatı. Büyük vezirin türbesi Diyarbakır'dadır.

1586 Mesih Paşa'nın sadareti. Şark serdarlığının tekrar Ferhad Paşa'ya verilmesi. Mesih Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın ikinci sadareti.

1586 Serdar Ferhad Paşa Tebriz'de.

1587 Kaptan-ı derya büyük Türk denizcisi Kılıç Ali Paşa'nın ölümü.

1588 Hicri 996 yılı Rebiülevvel ayının 1112. çarşamba gecesi: Minarelerin ilk defa olarak kandillerle donatılması ve bundan böyle dini mübarek gecelerde bu âdetin yerleşip kalması ve Türkiye'nin her tarafına yayılması.

1588 Koca Mimar Sinan Ağa'nın vefatı.

1588 Kalelerin ve şehirlerin elden ele geçmesiyle ağır insan kaybına ve ağır masraflara mal olan şark seferinin İran'ın bir sulh talebinde bulunmayışı üzerine devlete yıpratıcı bir dert halini alması. Kahraman Cafer Paşa'nın Şirvan'da vefatı.

1589 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli, Koca Sinan Paşa'nın ikinci defa olarak sadrazam tayini.

1589 İran'ın bir sulh teşebbüsü. Safevi şehzadesi küçük Haydar Mirza'nın sulh rehinesi olarak Türkiye'ye gönderilmesi.

1590 Haydar Mirza'nın İstanbul'a gelmesi ve amcası Şah Abbas'ın gönderdiği giranbaha hediyeleri padişaha takdimi. İran'la sulh. Azerbaycan ile Kafkasya'nın Türkiye'ye ilhakı.

1590 Avusturya'yla sulh muahedesinin yenilenmesi.

1591 Sakarya Nehri-Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi arasında bir kanal açılması kararı ve bu karardan vazgeçilmesi.
1591 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli, şark serdarı Ferhad Paşa'nın sadareti.
1592 Sadrazam Ferhad Paşa'nın azli, Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadareti.
1593 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli; Koca Sinan Paşa'nın üçüncü sadareti.
1593 İran Şahı'nın İstanbul'da rehinesi olan küçük Haydar Mirza'nın sünnet düğünü.
1593 Avusturya harbi.
1593 Teşrinievvel: Bespirem, Polata kalelerinin fethi.
1593 İstolni Belgrad bozgunu.
1594 Tata, Yanik ve Papa kalelerinin fethi.
1594 Papalık makamı tarafından Türklere karşı bir mukaddes ittifak hazırlanması, Türk tabiiyetinde hükümdar olan Erdel kralı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarının bu ittifaka girerek Türklere ihaneti, Eflak ve Boğdan'daki Müslümanların katliamı.
1594 III. Murad'ın ölümü.

Sultan III. Mehmed

1595 III. Mehmed'in cülusu ve on dokuz kardeşinin idamı. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1595 Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın azli ve Ferhad Paşa'nın ikinci sadareti.
1595 Eflak Voyvodası Mihail'in isyanı. Sadrazam Ferhad Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Eflak Seferi'ne çıkması, Rusçuk menzilinde hiçbir sebep yokken rakibi Sinan Paşa'nın entrikalarıyla azli ve Sinan Paşa'nın dördüncü defa olarak sadrazamlığa tayini; orduya doğru İstanbul'dan hareketi.
1595 Alman ordusunun (kumandanı General Mansfeld) Estergon'u muhasarası.
1595 Sadrazamın, oğlu Mehmed Paşa'yı Macaristan üzerine serdar tayin etmesi; ayyaş ve sefih bir adam olan Sinan Paşazade

Mehmed Paşa'nın korkaklığı ile hodbinliği yüzünden Macaristan'daki orduda bozgun.

1595 Muhasaradan kurtarılamayan ve kurtarılma ümidi kalmamış olan Estergon Kalesi'nin "vire"yle teslimi. (Anadolu Beylerbeyisi Lala Mehmed Paşa da mahsurlar arasındaydı. Bilfiil mesul müdafaa kumandası üzerinde olmamakla beraber en büyük rütbeli asker olduğundan düşmanla virenin konuşulmasında muhatap kendisi olmuştu. Estergon'u boşaltan Türk askeri silahları ve zati eşyalarıyla gemilere binerek Visegrad Kalesi'ne çekildi.)

1595 Düşmanın Visegrad'ı muhasarası ve zaptı.

1595 Rusçuk'ta Tuna'yı geçen sadrazamın Bükreş'i zaptı ve geri çekilmesi. Asi Voyvoda Mihail'in Tergovişte ve Yerköyü'nü zaptı ve içinde bulunan Müslüman ahaliyle Türk askerinin vahşiyane katliamı.

1595 Eski sadrazam Ferhad Paşa'nın idamı.

1595 Bu harp içinde ve bu yıllardadır ki Türk akıncıları hemen tamamen kırılmış ve akıncı ocaklarının kökü sönmüştür.

1595 Sadrazam Sinan Paşa'nın azli, Lala Mehmed Paşa'nın sadareti (yukarıda adı geçen Lala Mehmed Paşa bu Lala Mehmed Paşa değildir) ve az sonra ölümü; Koca Sinan Paşa'nın beşinci defa olarak sadrazam tayini.

1595 İstanbul'da rehine olarak bulunan Haydar Mirza'nın ölümü (on beş-on altı yaşlarında bir gençti).

1596 Koca Sinan Paşa'nın ölümü; Damat İbrahim Paşa'nın sadareti.

1596 III. Mehmed'in Ordu-yı Hümayun'la Macaristan seferine çıkması.

1596 Muhasara altında olan ve yardım görmeyen Hatvan Kalesi'nin düşmana vireyle teslimi; Almanların vireye riayet etmeyip içindekileri katliam etmesi.

1596 Eğri (Erlav) Kalesi'nin Türkler tarafından muhasarası ve vireyle fethi; Hatvan'da yapılana benzeriyle mukabele olunarak içindekilerin kılıçtan geçirilmesi.

1596 26 ve 27 Teşrinievvel: Haçova Meydan Muharebesi. Türk ordusunda bir bozgun alameti görülmüşken durum değişerek muharebenin parlak bir Türk zaferiyle sona ermesi.

1596 Meydan muharabesinin kazanıldığı gün Sadrazam İbrahim

Paşa'nın azli, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın sadrazam tayini.

1596 Haçova zaferinden sonra, muharebenin ilk safhasında kaçanların şiddetle cezalandırılmasını sağlamak için bir ordu yoklaması yapılması. (Bu yoklama ve ceza kararı Anadolu'da yer yer Celalilerin türemesine sebep oldu. Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Az sonra Sadrazam Sinan Paşa'nın azliyle Damat İbrahim Paşa'nın ikinci sadareti.

1596 Kânunuevvel: Eğri fatihi unvanını alan III. Mehmed'in İstanbul'a dönüşü.

1597 Satırcı Mehmed Paşa'nın Macaristan serdarlığı.

1597 Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın azli; Hamid Hasan Paşa'nın sadareti.

1598 Yanıkkale'nin düşman eline geçmesi.

1598 Padişahın anası Safiye Sultan'ın hayır eseri olarak Mimar Sinan'ın en değerli şakirtlerinden ve başmimarlıkta halefi Mimar Davud Ağa eliyle İstanbul'da Yeni Cami'nin temellerinin atılması (9 Nisan). Aynı gün Sadrazam Hadım Hasan Paşa'nın azli; Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa tayini. Hasan Paşa'nın Yedikule Zindanı'nda idamı.

1598 Erdel üzerine serdar tayin edilen Satırcı Mehmed Paşa'nın Varat Seferi.

1598 Eylül: Avusturyalıların Budin'i muhasarası.

1598 Teşrinisani: Türk ordusunun Varat Kalesi'ni muhasarası, Budin'in muhasaradan kurtarılması ve Varat muhasarasının kaldırılması. Kânunuevvel: Serdar Belgrad kışlağında.

1599 Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa'nın azli; Damat İbrahim Paşa'nın üçüncü sadareti; sadrazamın Satırcı Paşa yerine serdarlıkla sefere memur olması (Uyvar Seferi).

1599 Eski Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın Belgrad'da idamı.

1599 Anadolu'da Celaliler, Celalilere karşı Sinan Paşazade Mehmed Paşa serdarlığında ordu sevki. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.) Şeyhülislam müverrih Hoca Sadeddin Efendi'nin vefatı.

1600 İstanbul'da sipahi ayaklanması, gümrükler mültezimi ve sarayın rüşvet eli ve Venedik casusu Yahudi karısı Ester Kira'nin linç edilmesi.

1600 Şair Baki'nin ölümü.
1600 Kanije Seferi. 22 İkinciteşrin: Kanije'nin vireyle fethi.
1601 Sadrazam ve Serdar Damat İbrahim Paşa'nın Belgrad'da vefatı. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti ve serdarlıkla ordunun bulunduğu Belgrad'a hareketi.
1601 9 Eylül-18 Teşrinisani: Avusturyalıların Kanije Muhasarası ve Tiryaki Hasan Paşa'nın bu kaleyi müdafaası. Bu muhasaranın düşman bozgunu ve çok parlak bir Türk zaferiyle tarihimize bir altın yaprak halinde geçmesi.
1602 Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'nın Tokat'ta Celali cenginde şahadeti.
1603 Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile resmen saray ricaline karşı İstanbul'da bir sipahi ihtilali; Saray ricalinden Kapıağası Gazanfer Ağa ile Kızlarağası Osman Ağa'nın idamları. İdam fetvası çıkan sadrazamın İstanbul'a gizlice gelerek Yeniçeri Ocağı'na ilticası; sipahilerin tenkili.
1603 Celali Deli Hasan'ın aman dilemesi ve Bosna beylerbeyliğine tayini ve bu suretle Rumeli'de yeni maceralara atılması.
1603 III. Mehmed'in büyük oğlu ve veliahdı Şehzade Mahmud'u idam ettirmesi. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1603 Türk ordusunun Peşte bozgunu.
1603 Şarkta Tebriz'in İranlılar eline geçmesi, Sufyan bozgunu.
1603 Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın azli ve idamı; Malkoç Ali Paşa'nın sadareti.
1603 III. Mehmed'in ölümü.

Sultan I. Ahmed

1603 I. Ahmed'in on dört yaşında bir çocuk olarak Osmanlı tahtına cülusu, cülusunun üçüncü günü sünnet edilmesi.
1603 Sadrazam Malkoçoğlu Ali Paşa'nın garp ordusu, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın da şark ordusu serdarlıklarına tayinleri.
1604 Revan'ın (Erivan) İranlılar tarafından zaptı.
1604 Malkoç Ali Paşa'nın Belgrad'da vefatı, Lala Mehmed Paşa'nın sadrazam ve garp ordusu serdarı olması (Sultan III. Mehmed

devri kronolojisinde 1595 vakaları arasında Estergon Kalesi'nin viresini konuşan Lala Mehmed Paşa bu zattır).

1604 Eylül: Peşte'nin geri alınması. Teşrinievvel: Vaç Kalesi'nin fethi.

1605 Lala Mehmed Paşa'nın Estergon Seferi.

1605 Ağustos: Estergon'un muhasarası, Ciğerdelen'in geri alınması. Eylül: Visegrad'ın geri alınması. Teşrinievvel: Estergon'un vireyle Türklere teslim olması.

1605 Teşrinisani: Erdel'de Türk dostluğu güden Macar milliyetperverlerinin vaziyete hâkim olması ve bunlardan Bocskai'nin Türkler tarafından Erdel kralı ilan edilmesi.

1605 Şark serdarı Cağaloğlu Sinan Paşa'nın ölümü.

1606 Türkiye'ye İngiliz gemicileri tarafından tütünün getirilmesi ve tütün tiryakiliğinin süratle yayılması.

1606 İstanbul'a Estergon'un ikinci fatihi olarak dönen Lala Mehmed Paşa'nın ölümü; Kaptan-ı derya Derviş Paşa'nın sadareti.

1606 Cağaloğlu Sinan Paşa yerine Deli Ferhad Paşa'nın şark serdarlığına tayini; Kuyucu Murad Paşa'nın garp ordusu serdarı olması.

1606 Anadolu'da Celali İsyanı'nın büyümesi, Canbuladoğlu Ali Bey'in zuhuru.

1606 Avusturya ile Zitvatoruk Sulh Muahadesi'nin imzası.

1606 Sadrazam Derviş Paşa'nın idamı ve Kuyucu Murad Paşa'nın sadareti.

1607 Kuyucu Murad Paşa'nın Celaliler üzerine Anadolu seferi. 23 Teşrinievvel: Celalilerin Oruçovası bozgunu. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1608-1609 Oruçovası Muharebesi'nden sonra Celalilerin amansız takibi ve Celalilikle suçlanan on binlerce Anadolu Türkü'nün küme küme idamı.

1610 İstanbul'da Sultanahmet Camii ve Külliyesi'ne Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa eliyle temel atılması.

1610 Kuyucu Murad Paşa'nın İran Seferi.

1611 İhtiyar vezirin Diyarbakır'da vefatı. Nasuh Paşa'nın sadareti.

1612 İran'ın sulh talebi. 20 Teşrinisani: İran'la sulh (hudut Sultan Süleyman zamanındaki hudut olacaktı).

1613 Türkiye'de içki yasağı.

1614 Kaptan-ı derya Halil Paşa'nın donanmayla Akdeniz seferi.

1614 Karadeniz yalısında Kazakların Sinop baskını, amansızca takip edilerek tenkil edilmeleri.
1614 Sadrazam Nasuh Paşa'nın idamı; Öksüz Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı ve şark ordusuna serdar tayin edilmesi.
1616 Bosna Valisi İskender Paşa'nın bir Boğdan isyanını tenkile memur edilmesi ve bu işi parlak muvaffakiyetle başarması.
1616 Revan Muhasarası ve muhasaranın kaldırılması. Öksüz Mehmed Paşa'nın azli ve sadrazamlığa Kaptan Halil Paşa'nın getirilmesi.
1617 9 Haziran Cuma: Sultanahmet Camii'nin bir cuma namazıyla resm-i küşadı.
1617 Halil Paşa'nın serdarlıkla şark seferine çıkması.
1617 Lehistan'la sulhun yenilenmesi.
1617 Sultan I. Ahmed'in ölümü.

Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman

1617 Teşrinisani: I. Mustafa'nın cülusu.
1618 Şubat: I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi. II. Osman'ın cülusu.
1617 İran'la sulh, iki devlet arasındaki hudut, Kanuni zamanındaki Amasya Muahedesi'ne göre tanzim edildi. İran şahı her yıl 100 yük ipek haraç verecektir.
1619 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Kara Mehmed Paşa'nın ikinci defa olarak sadrazam tayini, az sonra bu vezirin de azliyle Güzelce Ali Paşa'nın tayini.
1620 Polonya'yla (Lehistan) harp.
1621 Padişahın kardeşi Şehzade Mehmed'i idam ettirmesi. (Bu eserde "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)
1621 İstanbul'da çok şiddetli kış; Boğaziçi ile Haliç'in donması.
1621 Güzelce Ali Paşa'nın ölümü; Ohrili Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı.
1621 Sultan Osman'ın Lehistan Seferi (Hotin Seferi).
1621 Eylül: Hotin Kalesi'nin muhasarası.
1621 Ohrili Hüseyin Paşa'nın azli, Dilaver Paşa'nın sadrazamlığı.
1621 Teşrinievvel: Polonya'yla sulh, Hotin Muhasarasının kaldırılması.
1622 Kânunusani: Sultan Osman İstanbul'da.

1622 Mayıs ihtilali ve Sultan Osman'ın tahttan indirilmesi, I. Mustafa'nın ikinci defa olarak tahta oturtulması; Sultan Osman'ın Yedikule Zindanı'nda öldürülmesi.

1622 Kara Davud Paşa'nın sadrazamlığı.

1622 Haziran: Askerin Sultan Osman'ın katili olarak itham ettiği Kara Davud Paşa'nın azli, Merre Hüseyin Paşa'nın sadareti. Temmuz: Merre Hüseyin Paşa'nın azliyle Lefkeli Mustafa Paşa'nın sadareti. Eylül: Lefkeli Mustafa Paşa'nın azliyle Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1622 Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa'nın Sultan Osman'ın kan davasını güderek isyanı.

1623 Sultan Osman'ın kanını dava ederek sipahilerin ayaklanması.

1623 Sultan Osman'ın katilleri olarak eski sadrazam Kara Davud Paşa, eski cebecibaşı ve Kilindir Oğrusu'nun idamları.

1623 Şubat: Gürcü Mehmed Paşa'nın azli ve Merre Hüseyin Paşa'nın ikinci sadareti.

1623 Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nın büyümesi, Abaza Paşa'nın Sivas'ı ele geçirmesi.

1623 Ağustos: Merre Hüseyin Paşa'nın azli, Kemankeş Ali Paşa'nın sadareti.

1623 Eylül: I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, Sultan IV. Murad'ın cülusu.

Sultan IV. Murad

1623 Sultan IV. Murad'ın cülusu.

1624 Bağdat'ta Bekir Sübaşı'nın ihaneti, Bağdat'ın İranlılar tarafından işgali ve dolayısıyla Irak kıtasının elden çıkması; yeni bir Türk-İran harbinin başlaması.

1624 Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'nın idamı, Çerkez Mehmed Paşa'nın sadareti ve yeni sadrazamın İran üzerine yürüyecek bir şark ordusuna serdar tayini.

1624 Kazak korsanların İstanbul Boğazı'na girerek Sarıyer ve Yeniköy'ü vurmaları.

1624 Celali Abaza Mehmed Paşa'nın Kayseri civarında mağlubiyeti; Celali Cennetoğlu'nun tenkili.

1625 Sadrazam ve Serdar Çerkez Mehmed Paşa'nın Tokat kışlağında vefatı; Hafız Ahmed Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1625 Karadeniz'de Kazak korsanların Donanma-yı Hümayun tarafından perişan edilerek tenkili.

1626 Bağdat'ı muhasara eden Hafız Ahmed Paşa'nın şehri ve kaleyi alamayarak muhasarayı kaldırıp dönmesi, Hafız Paşa'nın azli, Halil Paşa'nın sadareti.

1626 Halil Paşa'nın, kendi kapısından yetişmiş olan Abaza Mehmed Paşa'nın isyanını bastırmak üzere Anadolu'ya hareketi.

1627 Erzurum'un muhasarası, bu kalenin Abaza elinden alınamayarak ordunun Tokat'a dönmesi.

1628 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Hüsrev Paşa'nın azli, Hüsrev Paşa'nın sadareti ve serdarlığı; Erzurum'un ikinci muhasarası ve Abaza Mehmed Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya amanla teslim olması; sadrazamın ve Abaza'nın İstanbul'a gelmesi.

1628 Asrın namlı şeyhlerinden Aziz Mahmud Hüdaî'nin vefatı.

1629 Sadrazam Hüsrev Paşa'nın İran Seferi.

1630 Mihriban ve Hemedan'ın zaptı; Hüsrev Paşa'nın Dergüzin üzerinden Bağdat'a hareketi; Çemhal muzafferiyeti; Bağdat'ın ikinci muhasarası ve Bağdat gene alınamayarak ordunun Musul'a çekilmesi.

1631 Sadrazam Hüsrev Paşa'nın azliyle Hafız Ahmed Paşa'nın ikinci sadareti.

1632 İstanbul'da askeri ihtilal, sarayın basılması, Sadrazam Hafız Paşa'nın padişahın gözü önünde parçalanması; bu ihtilalin müşeviklerinden Topal Recep Paşa'nın sadareti; padişahın şahsi dostları Defterdar Mustafa Paşa'nın, Yeniçeri Ağası Hasan Halife'nin ve gene padişahın en sevgili gözdesi Musa Melek Çelebi'nin ihtilalciler elinde feci ölümleri. Şubat ve Mart: Payitahtta bir anarşi devri. Eski sadrazam Hüsrev Paşa'nın Tokat'ta idamı.

1632 Mayıs: Sadrazam Topal Recep Paşa'nın idamı; Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1633 Büyük bir İstanbul yangını; bu bahaneyle tütün, kahve, içki, toplanma yasakları, IV. Murad'ın kanlı istibdat devrinin başlaması; yeniçeri ve sipahi zorbalarının ve uygunsuz takımının amansızca takibi ve imhası.

1633 İranlıların Van muhasarası ve bu kalenin kurtarılması.

1633 Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın şark serdarlığıyla İstanbul'dan hareketi.

1634 IV. Murad'ın bir Bursa seyahati ve İznik kadısının, bir müddet sonra da Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'nin idamı ve ilmiye sınıfının büyük nüfuzuna bu suretle bir darbe vurulması.

1634 IV. Murad'ın Lehistan Seferi; padişahın Edirne'ye muvasalatında Lehistan hükümetinin Türk tekliflerini kabul etmesiyle seferden vazgeçilmesi.

1634 Aman dileyip İstanbul'a gelmesinden sonra padişahın gözde nedimleri arasına giren Kubbe Veziri Abaza Mehmed Paşa'nın idamı.

1635 Büyük ihsan ve nimetlerini gördüğü Sultan Murad hakkında ağır ve iğrenç bir hicviye yazan büyük Şair Nefi'nin idamı.

1635 Sultan IV. Murad'ın Revan (Erivan) Seferi.

1635 Dürzi Emiri Manoğlu Fahreddin'in tenkili, İstanbul'da idamı.

1635 Temmuz: Revan Muhasarası; Revan müdafii Yusuf Han'ın bu kaleyi teslimi ve vezirlikle Sultan Murad'ın nedimleri, zevk arkadaşları arasına katılması.

1635 Padişahın kardeşlerinden Şehzade Bayezid ile Süleyman'ı İstanbul sarayında idam ettirmesi.

1635 Eylül: Sultan Murad Tebriz'de. Kânunuevvel: IV. Murad'ın Revan fatihi olarak parlak bir zafer alayıyla İstanbul'a dönüşü.

1636 Revan'ın İranlılar tarafından geri alınması; Türkiye'nin şark kumandanlarından Küçük Ahmed Paşa'nın şahadeti.

1637 Don Kazaklarının Azak Kalesi'ni ele geçirmesi.

1638 Padişahın kardeşlerinden Şehzade Kasım'ı idam ettirmesi.

1638 Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi.

1638 Sakarya Şeyhi denilen ve büyük nüfuzuyla devlet otoritesi için tehlikeli görülen şeyhin işkenceyle idamı.

1638 Halep kışlağında Sadrazam Bayram Paşa'nın vefatı; Tayyar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1638 Teşrinisani: Sultan Murad'ın Bağdat Muhasarası; Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa'nın şahadeti; Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti. Kânunuevvel: Bağdat'ın ikinci fethi.

1639 Eski padişah mecnun I. Mustafa'nın İstanbul'da ölümü.

1639 Türkiye ile İran arasında Kasr-ı Şirin Muahedesi'nin imzası. (Başlıca maddeler: Türkiye Tebriz, İran da Irak üzerindeki iddialardan vazgeçiyorlardı. Bu muahedenin çizdiği hudut, Atatürk zamanında Türkiye lehine Ağrı bölgesinde yapılan ufak bir tashih müstesna bugünkü Türk-İran hududu.)

1639 Haziran: Sultan Murad'ın Bağdat fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1640 Şubat: IV. Murad'ın ölümü.

Sultan İbrahim

1640 Sultan İbrahim'in cülusu.

1640 İstanbul'da büyük yangın.

1641 IV. Murad'ın alabildiğine sapık hususi zevk ve eğlence ve işret âlemlerinin mütehassıs hizmetkârlarından Emirgûne Yusuf Han'ın (İran'ın eski Revan valisi) idamı.

1642 Azak Kalesi'nin geri alınması.

1643 Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa'nın Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı devirmek için isyanı, yakalanması ve idamı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1644 Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamı; Sultanzade Mehmed Paşa'nın sadareti.

1644 Şeyhülislam ve asrın büyük şairi Yahya Efendi'nin vefatı.

1645 Venedik Cumhuriyeti'ne karşı Girit cenginin başlaması; Kaptan-ı derya Silahtar Yusuf Paşa'nın serdarlığında Osmanlı donanmasının bu büyük adaya asker dökmesi. (Doğu Akdeniz'i bir Türk denizi yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu için bu denizde bir kilit noktası olan Girit Adası'nın alınması bir zaruretti. Bu sefere hatta çok gecikmiştir dahi diyebiliriz. Bu tarihte Rusya, Stenka Razin'in çıkardığı Don Kazakları isyanıyla meşguldü. İran'da Şah Abbas ölmüş, dahili bir zaaf vardı. Avusturya Otuz Sene Harpleri'nden yorgun ve perişan bir haldeydi. Türkiye'nin Akdeniz'de girişeceği bir harpte, bütün hudutları boyunca kendisini taciz edecek bir müdahale olamayacaktı. Bu harpte tek müdahale Fransa'dan gelebilirdi. Bu devlet de Şark ticareti menfaatleri için Tür-

kiye'yle hoş geçinmek mecburiyetindeydi. Zamanında açılmış olan harp maalesef kötü idare edildi. Venediklilerle denizde ve Girit Adası'nda çok kanlı muharebeler oldu ve harp yirmi beş yıl sürdü. IV. Mehmed zamanında ve Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa eliyle parlak bir Türk zaferiyle sona erdirildi.)

1645 Girit'te Hanya Kalesi'nin fethi; Serdar ve Kaptan-ı derya Silahtar Yusuf Paşa'nın Hanya fatihi olarak İstanbul'a dönüşü.

1645 Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa'nın azli; Defterdar Salih Paşa'nın sadareti.

1646 Bir sinir hastası olan padişahla sert bir münakaşasını müteakip kıymetli devlet adamı ve kumandan Hanya Fatihi Silahtar Yusuf Paşa'nın idamı.

1646 Deli Hüseyin Paşa Girit'te, Sultan IV. Murad'ın zevk arkadaşı ve gözdeleri arasında ölümden kurtulan hemen tek sima olan bu zat fevkalade cesaretiyle ve halkçıl jestleriyle geniş bir şöhret sahibi olmuştu. Bilahare Girit'teki Türk ordusunun serdarlığı da kendisine verilecek ve Girit'te geçecek uzun serdarlık yıllarında da kahramanlığı dillere destan olacaktır ve Gazi Deli Hüseyin Paşa diye anılacaktır.

1646 Girit'te Kisamo'nun zaptı.

1646 Eski Sadrazam Sultanzade Mehmed Paşa'nın serdarlıkla Girit'e gitmesi ve orada ölümü. Girit ordusu serdarlığının Deli Hüseyin Paşa'ya verilmesi.

1646 Girit'te Resmo'nun (Retimnon) zaptı.

1647 Türkler Girit'in idare merkezi olan Kandiye Kalesi ve şehri önünde.

1647 Sadrazam Salih Paşa'nın idamı; Kara Musa Paşa'nın sadareti. Bu vezirin işe başlamadan azli ve Şehri Ahmed Paşa'nın sadareti (bu zat, ölümünden sonra tarihimizde Hezarpare Ahmed Paşa diye şöhret alacaktır.)

1647 Venedik Cumhuriyeti ile Dalmaçya hududunda da muharebelerin başlaması.

1647 Birinci Kandiye Muhasarası.

1648 Sivas Valisi Vardar Ali Paşa'nın Celali olması ve İbşir Paşa eliyle idamı. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1648 Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ablukası, Türk donanmasının Boğaz'dan çıkarak Girit'e yeni kuvvetler, erzak ve cephane götürmesine mani olması. Venedik filosunu yarıp çıkamayan Kaptan-ı derya Himaroğlu Mehmed Paşa'nın idamı.

1648 İstanbul'da Yeniçeri Asker Ocağı erkânı ile padişahın validesi Kösem Sultan'ın hazırladığı askeri hükûmet darbesi, Sadrazam Ahmed Paşa'nın evvela azli, sonra idamı ve cesedinin ihtilalciler tarafından paramparça edilmesi. Mevlevi Sofu Mehmed Paşa'nın sadareti. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve henüz yedi yaşındaki oğlunun cülusu.

Sultan IV. Mehmed

1648 Sultan İbrahim'in pencereleri örülmüş ve kilidine kurşun dökülmüş bir odada hapsi, sonra, bu padişahı seven İstanbul halkı ile saray halkının bir ayaklanmasından korkularak Sultan İbrahim'in Cellat Kara Ali ve yamağı Hamal Ali elleriyle idamı.

1648 Bir idam fetvası hükmünü yerine getirmek için verilen bir emirle ve hatta sadrazam tarafından sopayla dövülerek Sultan İbrahim'i boğmuş olan Cellat Kara Ali ile yamağı Hamal Ali'nin bir padişahı boğmak işinin ağır töhmetiyle idamları.

1648 Anadolu'da Celali Karahaydaroğlu Mehmed ile Katırcıoğlu Mehmed'in tuğyan devri; tenkile memur Anadolu Beylerbeyisi Çavuşzade Ahmed Paşa'nın Celaliler elinde maktul düşmesi.

1648 İstanbul'da büyük sipahi ihtilali (tarihimizde Sultanahmet Camii Vakası diye meşhurdur); sipahiler ile yeniçeriler arasında Sultanahmet Meydanı ve civarında yapılan kanlı şehir muharebesi, sipahilerin hezimeti ve amansızca imhaları. Yeniçeri Ocağı ağaların tagallüp devrinin başlaması.

1648 Sultan İbrahim devrinin büyük nüfuz sahibi ricalinden Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin sürgün edildiği Mihalıç'ta idamı.

1648 Celali Karahaydaroğlu Mehmed'in ele geçirilmesi ve İstanbul'da idamı.

1648 Venedik Cumhuriyeti'yle harp Girit Adası'nda, Dalmaçya'da ve denizde bütün şiddetiyle devam etmektedir.

1649 Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın azli, yeniçeri ağası Kara Murad Ağa'nın (Murad Paşa) sadareti.

1649 Anadolu'da Celali Gürcü Abdünnebi'nin tuğyan devri. Celaliler ile yeniçerilerin Üsküdar arkasında Bulgurlu muharebesi, Celalilerin hezimeti, Abdünnebi'nin tenkili.

1649 Girit'te İkinci Kandiye Muhasarası.

1650 Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ikinci defa ablukası.

1650 Çocuk padişah Sultan IV. Mehmed'in sünnet düğünü.

1650 Celali Katırcıoğlu Mehmed'in aman dilemesi, affı ve kendisine sancakbeyliği verilmesi.

1650 Sadrazam Kara Murad Paşa'nın sadaretten istifası, Melek Ahmed Paşa'nın sadareti.

1651 Girit'e cephane, erzak ve asker götüren Donanma-yı Hümayun'un Nakşa (Naksos) Adası sularında deniz cengi; bey gemileri kaptanları ile gemilerdeki yeniçerilerin cebaneti yüzünden bozguna uğraması.

1651 İstanbul esnafının Sadrazam Melek Ahmed Paşa'ya karşı ayaklanması, sadrazamın azli; Siyavuş Paşa'nın sadareti.

1651 Büyük Valide Kösem Sultan'la müttefikleri Yeniçeri Ocağı ağalarının çocuk Sultan IV. Mehmed ile anası Turhan Sultan'a karşı bir hükümet darbesi hazırlaması; Kösem'in sarayda öldürülmesi, Yeniçeri Ocağı mütegallibeleri Bektaş Ağa, Çelebi Mustafa Ağa ve Kara Çavuş Mustafa Ağa'nın idamları.

1651 Saray'ın kara ve ak hadımağalarının tagallüp devrinin başlaması.

1651 Sadrazam Siyavuş Paşa'nın azli; Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1652 Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'nın azli; Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sadareti. Bu vezir tarafından Osmanlı Devleti'nde ilk bütçe taslağının yapılması.

1652 Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın azli ve idamı; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1654 Eski sadrazamlardan Kara Murad Paşa'nın kaptan-ı deryalı-

ğı; bu zatın himmet ve celadetiyle Donanma-yı Hümayun'un Akdeniz'de eski azamet ve kudretiyle dolaşması.

1654 Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya felç gelmesi, azli, İbşir Mustafa Paşa'nın sadareti. Yeni bir anarşi devrinin başlaması.

1655 İstanbul'da askeri ihtilal; Sadrazam İbşir Mustafa Paşa'nın azli ve idamı; Kara Murad Paşa'nın ikinci sadareti.

1656 Kara Murad Paşa'nın azliyle Süleyman Paşa'nın sadareti. 28 Şubat: Süleyman Paşa'nın azliyle Mühr-i Hümayun'un Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmesi ve Zurnazen Mustafa Paşa'nın sadaret kaymakamlığı.

1656 4 Mart: İstanbul'da mütegallibe saray ağalarına karşı askeri ihtilal (tarihimizde Vak-ai Vakvakiye diye meşhurdur), ayak divanı; hadımağaların idamıyla cesetlerinin Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asılması; Mühr-i Hümayun'un yoldan geri çevrilerek Zurnazen Mustafa Paşa'ya verilmesi, bir saat kadar sonra bu sadrazamın azliyle Siyavuş Paşa'nın ikinci sadareti; Siyavuş Paşa'nın ölümü, Boynueğri (boynu yaralı) Mehmed Paşa'nın sadareti.

1656 Haziran: Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı ablukası; Rus dönmesi Sarı Kenan Paşa serdarlığında Donanma-yı Hümayun'un boğaz ablukasını yarıp çıkma teşebbüsü, Kenan Paşa'nın aczi ve cebaneti yüzünden donanmamızın müthiş bir bozguna uğraması ve hemen tamamen mahvı (tarihimizde Baştankaralar Vakası diye meşhurdur). Venediklilerin Bozcaada ve Limni'yi zaptı.

1656 Boynueğri Mehmed Paşa'nın azliyle kendisine diktatör salahiyeti verilerek Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti.

1656 İstanbul'da "Kadızadeli Vaizler" diye meşhur koyu yobaz vaizlerin Köprülü Mehmed Paşa tarafından bir gece içinde toplu olarak tevkif ettirilerek sürgüne gönderilmesi.

1656 Eski sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa ile Abaza Ahmed Paşa'nın idamları; Köprülü Mehmed Paşa'nın, zorba mürteşi, vazifesinde ihmal ve tekâsül gösteren devlet ricaline karşı amansız mücadelesinin başlaması.

1657 Haziran: Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nda, boğaz ablukası.

1657 Temmuz: Donanma-yı Hümayun'un Çerkez Osman Paşa serdarlığında boğaz ablukasını yarıp Akdeniz'e çıkma teşebbüsü; boğazda Sarı Kenan Paşa bozgununun (Baştankaralar Vakası'nın) aynen tekerrürü ve donanmamızın korkunç hezimeti. Karadan boğaza gitmiş olan Köprülü Mehmed Paşa'nın bu faciayı görmesi. Venedik Amirali Lazaro Mocenigo'nun zafer sarhoşluğunun verdiği azamet ve haşmet içinde boğazdan geçerek İstanbul önüne gelme teşebbüsü; Kara Mehmed isminde bir topçunun attığı tek gülleyle Amiral Mocenigo'nun gemisi ve erkân-ı harbiyesiyle ve ikinci amiralin de keza gemisiyle berhava oluşları, paniğe uğrayan Venedik donanmasının boğazdan çıkıp kaçması. Başta Çerkez Osman Paşa gelmek üzere bozgun mesullerinin idamları.

1657 Ağustos: Bozcaada'nın Venediklilerden geri alınması.

1657 Müverrih Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin menfası olan Bursa'da vefatı (orijinal bir kıymet taşıyan tarihinin adı *Ravzat ülEbrar*'dır).

1657 Macar zadegânından Rakoçi György'nin Erdel'de (Transilvanya) isyanı.

1658 Serdarlığı üzerine alan Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferi; Erdel'de Canova Kalesi'nin fethi, Şebeş ve Logoş kalelerinin fethi.

1658 Köprülü Mehmed Paşa'yı devirmek üzere Anadolu'da Abaza Hasan Paşa ile yedi paşanın ve elliye yakın sancakbeyinin isyanı; padişahtan sadrazamın azlini istemeleri, Anadolu'da yeni ve büyük bir gaile. (Bu eserde "Anadolu'da Celaliler" yazısına bakınız.)

1658 Girit serdarlığından geri alınmış olan Deli Hüseyin Paşa'nın evvela kaptanpaşa, sonra Rumeli beylerbeyisi tayini; rüşvet ve suiistimalle ithamı ve idamı.

1659 Abaza Hasan Paşa ile sancağı altında toplanmış olanların Halep'te Serdar Murtaza Paşa tarafından pusuya düşürülerek idamları ve kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesi.

1659 Rakoçi'yle ittifak ederek isyan eden Eflak Voyvodası Mihna'nın tenkili ve sadakatine güvenilen Gika'nın Eflak'a voyvoda tayini.

1659 Çanakkale Boğazı'nın "Seddülbahir" ve "Kilidülbahir" kalelerinin inşasıyla tahkimi.

1660 Erdel'de asi Rakoçi'nin Seyid Ahmed Paşa kılıcıyla tenkili.

1660 İstanbul'da büyük yangın. İstanbul tarihinin kaydettiği en büyük yangındır ki şehrin hemen yarısı ateş afetinde mahvolmuştur (300 saray, saray yavrusu konak; 360 cami ve mescit; 100 mahzen; 100 han ve kervansaray; 40 hamam; 280.000 ev; 200'den fazla medrese, tekke; enkaz altında kalanlar hariç 4.000 can kaybı).

1660 Erdel'de Varat'ın fethi.

1661 Temmuz: İstanbul'da Yeni Cami'nin yapısına Valide Turhan Sultan'ın hayır eseri olarak tekrar başlanması. (Türk yapı sanatının şaheserlerinden olan bu mabedin inşasına 1598'de Valide Safiye Sultan'ın hayır eseri olarak başlanmıştı. Temeli, Mimar Sinan'ın en değerli talebesi ve imparatorluk başmimarlığında halefi Davud Ağa tarafından başlanmış, bu kıymetli sanatkârın az sonra ölümüyle yapıya Mimar Dalgıç Ahmed Ağa devam etmişti. Baniyesinin de 1605'te ölümüyle yapı, üst pencere hizalarında yarım kalmıştı. Etrafı bir Yahudi mahallesi olmuş, cami elli altı yıl böylece metruk kalmıştı. Turhan Sultan bir cami yaptırmak isteyince, Köprülü'nün tavsiyesiyle bu eseri itmama karar verilmiş, Yahudi mahallesi de büyük yangında silinip yok olduğundan Yahudilerin arsaları istimlak olunmuş, kendilerine Hasköy ve Balat'ta yer gösterilmişti. Asıl adı Yeni Valide Camii olup halk ağzında sadece Yeni Cami denilegelmektedir.)

1661 Teşrinievvel: Diktatör Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti.

1662 Rakoçi György'nin silah arkadaşı Türk düşmanı Macar asilzadesi Kemeny Janos'un Erdel'e hücumu, Türk dostu Erdel Kralı Dart Czay'ı ele geçirerek öldürmesi, Türkler tarafından Apafi Mihaly'nin Erdel tahtına oturtulması; Yanova Sancakbeyi Küçük Mehmed Bey tarafından Kemeny'nin tenkili.

1663 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa serdarlığında Almanya imparatoruna karşı Uyvar Seferi. Bu kalenin muhasarasında Türk askerinin dillere destan olan kahramanlıkları ve

kalenin Türklere vireyle teslim olması.

1663 Novigrad ve Live kalelerinin fethi.

1664 İkincikânun: Almanların Zigetvar Kalesi'ni muhasarası ve bir müddet sonra muhasarayı kaldırmaya mecbur olması.

1664 İstanbul'da yapısı biten Yeni Valide Camii'nin fevkalade parlak bir törenle resm-i küşadı.

1664 Drava Nehri üzerinde Serinvar Kalesi'nin fethi.

1664 1 Ağustos: Fazıl Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusunun, Mareşal Montecucolli kumandasındaki Alman ordusuna (bu orduda Macar gönüllüleri ile 4.000 gönüllü Fransız asilzadesi de vardı) Aâbe (Raab) Nehri üzerinde Szentgotthard köyü civarındaki geçitte mağlubiyeti. Türk ordusunun harp kudretini aynen muhafaza ederek geri çekilmesi.

1664 İmparatorun talebi üzerine 10 Ağustos'ta Vasvar'da Türk-Alman sulhunun imzası. Zitvatoruk sulh muahedesinin hemen aynen tecdidi olan bu muahedenin hülasası: Rakoçioğlu veya Kemenyoğlu veya herhangi bir Orta Macarlı'nın Almanya elindeki Macaristan'dan asker toplayarak Erdel'e girmesine ve yeni bir karışıklık çıkarmasına Almanya imparatoru mani olacaktır. Erdel'den veya Macaristan'daki Osmanlı eyaletlerinden Orta Macar'a aynı maksatlarla girecek kimselere de padişah mani olacaktır. Her iki tarafın ihanet eden tebaaları, iki hükümdar tarafından karşılıklı olarak himaye edilmeyecektir. Almanya imparatoru Kanije civarına yaptırdığı kaleyi yıktırtacak ve bir daha yaptırtmayacaktır. Türkiye bu seferde fethettiği Uyvar ve Novigrad kalelerini muhafaza edecektir. Almanya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere padişaha 200.000 filorin tutarında kıymetli hediyeler gönderecektir. Buna, münasip hediyelerle mukabele olunacaktır. Bu sulhun müddeti yirmi yıl olarak tespit edilmiştir.

1666 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa serdarlığı üzerine alarak Girit Adası'na gitti ve Girit cengi, son Kandiye Muhasarası'yla gene kanlı ve şiddetli bir safhaya girdi. (Bu son cenk safhası 1669 Eylülü'ne kadar devam etti.)

1669 27 Eylül: Kandiye Kalesi'nin Türklere teslimi ve Girit cenginin bir Türk zaferiyle sona ermesi.

1670 Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'ten muzaffer bir serdar olarak Edirne'ye dönmesi (bir av meraklısı olan Padişah IV. Mehmed devamlı olarak Edirne'de oturmaya başlamıştır; İstanbul'a senede ancak birkaç aylık kısa tenezzühler için gelmektedir).

1672 IV. Mehmed'in Fazıl Ahmed Paşa'yla beraber Polonya Seferi'ne çıkması; Kamaniçe Kalesi'nin muhasarası ve fethi. Polonya ile Bucaş Musalahası, 18 İkinciteşrin. Muahede maddelerinin hülasası: Podolya eyaleti Türkiye'ye terk edildi. Ukrayna hetmanlığına Türk dostu Doroşenko getirildi. Polonya kralı Türk padişahına senevi 220.000 duka altını haraç vermeyi kabul etti.

1673 IV. Mehmed'in ikinci Polonya Seferi. Hotin önünde bir Türk ordusunun bozulması, Ukrayna'da Ladzin Kalesi'nin fethi. (Bu ikinci Polonya Seferi 1676 yılına kadar devam edecektir.)

1676 Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti.

1676 Polonya'yla Zorawno Musalahası (27 Teşrinievvel); Podolya ve Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhakı.

1677 Ukrayna Kazakları Hetmanı Doroşenko'nun ihaneti. Bu asi hetmanı himaye eden Rusya çarına karşı harp açılması. IV. Mehmed'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşa serdarlığındaki orduyla beraber Rusya seferine çıkması (bu sefere tarihimizde Çehrin Seferi denilir); Çehrin Kalesi'nin zaptı.

1681 Rusya çarıyla sulh; maddelerin hülasası: Dinyeper Nehri hudut kesilmiştir. Her iki taraf bu ırmak boyunca yeni tahkimat yapmayacaktır. Kırım hanlarının Rusya'ya akınlar yapması padişah tarafından men edilecektir. Esirler mübadele olunacaktır.

1681 Fransız donanmasının Sakız Adası'na baskını.

1682 Türk dostu Bulgar asilzadesi Tököli İmre'nin Türkiye'ye sığınması ve kendisine padişah tarafından Orta Macar krallığının verilmesi ve Orta Macar topraklarının Avusturya'dan alınması için padişah ile Almanya imparatoru arasında yeni bir harbin başlaması. (Tarihimizde İkinci Viyana Seferi diye meşhurdur.) Temmuz: Budin Valisi İbrahim Paşa'nın öncü orduyla Orta Macar topraklarına girmesi. Ağustos: Kaşa Kalesi'nin fethi ve Tököli İmre'nin burada parlak merasimle

Orta Macar tahtına oturarak taç giymesi.

1683 Nisan: Sultan IV. Mehmed ile Sadrazam ve Serdar Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Edirne'den hareketi (padişah Belgrad'da kalmış, serdar orduyla harbe gitmiştir).

1683 27 Haziran: Sadrazam ve serdarın İstolni Belgrad'da büyük bir harp meclisi toplaması ve bu mecliste doğrudan doğruya Viyana üzerine gidilerek bu namlı şehrin muhasarası ve fethine karar verilmesi.

1683 Temmuz: Türk ordusu Viyana önünde (bu ayın 14. çarşamba günü Türkler tarafından Viyana'nın ikinci defa muhasarası başlamıştır).

1683 12 Eylül: Kırım Hanı Murad Giray'ın ihaneti ve Budin beylerbeyisi ihtiyar İbrahim Paşa'nın ihmali yüzünden Türk ordusunun Viyana önünde uğradığı mağlubiyet, muhasaranın kaldırılması ve ordumuzun perişan bir halde geri çekilmesi.

1683 7 Teşrinievvel: İdam olunan İbrahim Paşa yerine Budin beylerbeyisi olan Kara Mehmed Paşa'nın Ciğerdelen Kalesi önünde Polonya Kralı Sobieski'yi müthiş bir hezimete uğratması.

1683 Büyük Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da idamı; Kara İbrahim Paşa'nın sadareti; Bekri Mustafa Paşa'nın Almanlara, Boşnak Sarı Süleyman Paşa'nın Polonyalılara karşı serdar tayin edilmesi.

1684 Papa, Almanya imparatoru (Nemse çesarı), Polonya kralı, Venedik Cumhuriyeti ve Rus çarı arasında Türklere karşı bir mukaddes ittifak akdedilmesi, Venedik Cumhuriyeti'nin harbe girmesi ve Yunanistan'ın cenubunda ahalisinin Türklere karşı asiliğiyle meşhur Mora'ya asker çıkarması.

1684 Visegrad'ın sukutu. Budin'in birinci muhasarası.

1684 Ayamura Adası'nın ve Preveze Kalesi'nin Venediklıler tarafından zaptı.

1685 Uyvar Kalesi'nin Almanlar tarafından zaptı.

1685 Bu yıl içinde ve geçen 1684 yılında Polonya Kralı Sobieski Türklere karşı birbiri arkasından mevzii mağlubiyetlere uğramaktadır.

1685 Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın azli; Boşnak Sarı Süleyman Paşa'nın sadareti.

1686 Navarin'in Venedikliler tarafından zaptı.

1686 2 Eylül: Budin'in Almanlar tarafından zaptı.

1687 Cephedeki ordunun Sadrazam ve Serdar Sarı Süleyman Paşa'ya karşı isyanı; vezirin bir gemiye binerek Tuna yoluyla İstanbul'a firarı; Halep beylerbeyliğiyle orduda bulunan Siyavuş Paşa'nın askerin ısrarıyla serdar vekilliğini kabul etmesi ve isyan vakasını padişaha bildirmesi. Firarî sadrazamın Mühr-i Hümayun ile Sancak-ı Şerif'i sadaret kaymakamı bulunan Receb Paşa'ya teslim ettikten sonra büyük şehirde gizlenmesi. Asi ordunun cepheyi bomboş bırakarak Belgrad'a çekilmesi, oradan Edirne üzerine yürümesi ve askerin isteği üzerine Süleyman Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın sadrazam tayin edilmesi Sarı Süleyman Paşa'nın bulunması, idamı ve orduyu durdurmak için kesik başının askere gönderilmesi; fakat asi ordunun İstanbul'a doğru yoluna devamı (yeni sadrazam asi askerin elebaşı zorbaları elinde bir kukla halindedir; bu zorbaların en namlıları Küçük Mehmed, Cadı Yusuf, Fetvacı Hüseyin, Kel Piri ve Hacı Ali'dir).

1687 Atina'nın Venedikliler tarafından zaptı.

1687 İstanbul önüne gelen ve artık payitahta hâkim olan asi ordunun, padişahı çılgınca av merakı, devlet işlerini yüzüstü bırakmakla itham etmesi; IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ve Sultan III. Süleyman'ın cülusu.

Sultan III. Süleyman

1687 Eğri Kalesi'nin vireyle düşmana teslim olması.

1688 İstanbul'da kanlı vakalar. Ordu zorbalarını birer birer ortadan kaldırmaya başlayan Sadrazam Siyavuş Paşa'ya karşı askerin ayaklanması, paşa sarayında bir şehir muharebesi ve Siyavuş Paşa'nın şahadeti; Nişancı İsmail Paşa'nın sadareti (mart).

1688 Dürüst bir adam olan yeni vezirin eliyle İstanbul'da zorbaların tenkili; fakat mürteşi ulema efendilerle arasının açılması üzerine Süleyman Paşa'nın azli, Bekrî Mustafa Paşa'nın sadareti (mayıs).

1688 İstolni Belgrad Kalesi'nin Almanlar tarafından zaptı.

1688 8 Eylül: Belgrad Kalesi ve şehrinin Almanlar tarsfından zaptı.
1688 Eğriboz Adası Muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'nın bu adaya çıkmak isteyen Venediklileri bozguna uğratması.
1689 Ruslarla beraber tecavüze geçmiş olan Kazak Hetmanı Mazeppa'nın Kırım Hanı Selim Giray'a Urkapı geçidinde mağlubiyeti.
1689 Bütün imparatorlukta nefir-i âm ile eli silah tutan bütün Müslümanların askere ve vatan müdafaasına çağırılması; Padişah Sultan III. Süleyman'ın orduyla beraber Sofya'ya hareketi.
1689 Temmuz: Fethülislam ve Orsova kalelerinin geri alınması.
1689 Eylül: Serdar Receb Paşa'nın Niş bozgunu, yukarıda geri alındıkları kaydolunan kalelerin boşaltılması. Edirne'ye dönen padişahın emriyle bir şûra-yı saltanatın toplanması ve cesareti, civanmertliği ve sağlam bilgisiyle mümtaz bir devlet adamı olarak tanınmış Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlık makamına geçirilmesine karar verilmesi; Bekrî Mustafa Paşa'nın azliyle Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti.

Sultan II. Ahmed

1691 Haziran: Sultan II. Ahmed'in Edirne'de cülusu.
1691 19 Ağustos. Salankamen Meydan Muharebesi ve en ön saflara kahramanca atılan Sadrazam ve Serdar Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın şahadeti, bu büyük insanın kaybı üzerine Türk ordusunun yeni ve ağır bir mağlubiyete uğraması.
1691 Arabacı Ali Paşa'nın sadareti.
1692 Âciz ve haris, sadaret makamı için rakip telakki ettiği kimseleri arabalara bindirip sürgüne gönderdiği için kendisine halk tarafından "Arabacı" denilen Ali Paşa'nın azliyle Çalık Ali Paşa'nın sadareti.
1692 Varat Kalesi'nin Almanlar (Avusturyalılar) tarafından zaptı.
1692 Girit'te Hanya'yı muhasara eden Venediklilerin mağlubiyeti ve adadan çekilmeleri.
1693 Edirne Sarayı'nda mahpus bulunan IV. Mehmed'in ölümü.
1693 Sağlam karakter sahibi bir vezir olan Çalık Ali Paşa'nın, haksız yere azli istenen Başdefterdar Canib Efendi'yi müdafaası

yüzünden azli ve Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadareti.

1693 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1693 Petervaradin mağlubiyeti üzerine muhasara edilmiş olan Belgrad Kalesi'nin muhasaradan kurtarılması.

1694 Sağlam karakter sahibi bir vezir olan Bozoklu Mustafa Paşa'nın zenci kızlarağasının tezviratıyla azli, Sürmeli Ali Paşa'nın sadareti.

1694 Düşman tarafından Petervaradin Kalesi'nin muhasarası.

1694 Sakız Kalesi'nin Venedikliler tarafından muhasarası ve kalenin vireyle teslimi.

1695 Sultan II. Ahmed'in Edirne'de ölümü.

Sultan II. Mustafa

1695 II. Mustafa'nın cülusu.

1695 Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa eliyle Sakız'ın Venediklilerden geri alınması.

1695 Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'nın azli; Elmas Mehmed Paşa'nın sadareti.

1695 Haziran: Padişahın Ordu-yı Hümayun'la beraber Avusturya Seferi'ne çıkması. Eylül: Tameşvar civarında Lipve Kalesi ile Lugos ve Şekeş kalelerinin geri alınması; padişahın Edirne'ye avdeti.

1696 Rus Çarı Deli Petro tarafından Azak Kalesi'nin zaptı.

1696 II. Mustafa'nın ikinci Avusturya seferi; muhasara edilmiş olan Tameşvar'ın kurtarılması, padişahın Macaristan'dan Edirne'ye avdeti (ağustos).

1697 Sadrazam Elmas Mehmed Paşa kumandasındaki Türk ordusunun Zenta mağlubiyeti ve bozgunu. Başta sadrazam olmak üzere 15 paşa ve 20.000 asker şehit olmuş ve 10.000 asker de düşman eline esir düşmüştür.

1697 Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadareti.

1698 İngiltere ve Hollanda devletlerinin muharipler arasında sulh teşebbüsü ve beş muharip devlet murahhaslarının Macaristan'da Karlofça kasabasında toplanması.

1699 26 İkincikânun: Osmanlı Devleti ile Avusturya, Polonya ve

Venedik arasında ayrı ayrı üç sulh muahedesinin imzası.

1700 14 Temmuz: Rusya'yla İstanbul Sulh Muahedesi. (Metnin hülasası: Azak Kalesi ve havalisi Rusya'ya terk edilmiştir; Ruslar Dinyeper Nehri boyunda zapt ettikleri kaleleri yıktıktan sonra araziyi Türkiye'ye geri vermiştir; Rusya'nın istiklali tasdik ve Rus çarlarının Kırım hanlarına veregeldikleri haraç ilga edilmiştir; çar, Kazaklarının Karadeniz çapulculuğuna mani olacak, padişah Kırım hanlarını Rusya'ya tecavüzden men edecektir; harp esirleri mübadele edilecektir.)

1701 Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın vefatı.

1702 II. Mustafa'nın hocası olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin bu padişah üzerindeki sonsuz nüfuzu, efendinin hükümet üzerinde tagallübü ve bu vaziyete tahammül edemeyen karakter sahibi devlet adamı Amcazade Hüseyin Paşa'nın (Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Paşa'nın oğludur) sadaretten çekilmesi ve Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti.

1703 Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'nın azli; Rami Mehmed Paşa'nın sadareti.

1703 22 Ağustos: Edirne Vakası; Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin çekilmez bir hal alan nüfuz ve tagallübünü yıkmak üzere askerin İstanbul'dan Edirne üzerine yürümesi (II. Mustafa bu şehri İstanbul'a tercih etmiş, Edirne Sarayı'nda oturagelmektedir); II. Mustafa'nın Osmanlı tahtından indirilmesi.

Sultan III. Ahmed

1703 Sultan III. Ahmed'in cülusu. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin idamı.

1703 Edirne Vakası denilen ihtilalde gizlenmiş olan Sadrazam Rami Paşa'nın azliyle Kavanoz Ahmed Paşa'nın sadareti.

1703 Bir Venedik elçisinin İstanbul'a gelmesiyle bu devletle olan siyasi ve ticari münasebetlerin başlaması.

1703 Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa'nın azli; Damat Hüsnü Paşa'nın sadareti.

1704 Eski padişah II. Mustafa'nın hükümdarlıktan ayrılması teessürüyle hastalanması ve ölümü.

1704 Rusya Çarı Deli Petro'nun sulh şartlarını yerine getirmede gayet gevşek davranması üzerine, Rusya'ya karşı Karadeniz kaleleri ile hudut kalelerinde bir harp ve tecavüz için ihtiyat tedbirleri alınması.

1704 Macaristan'da Rakoçi Ferenc'in Alman idaresine karşı Macar istiklali için isyanı.

1704 Sadrazam Damat Hasan Paşa'nın azli, Kalaylıkoz Ahmed Paşa sadareti; alayiş ve nümayişte müfrit hareketleri ve türlü garabetleriyle meşhur olan Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın azliyle Baltacı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1705 Kânunuevvel: Kasımpaşa'da Tersane-i Âmire'de gemi kalafatlanırken ihmal yüzünden ateş isabet etmesiyle bütün kereste depolarının yanması ve yangın yerine giden padişahın bu ihmalden Kaptan-ı derya Abdurrahman Paşa'yı mesul tutarak ibret olmak üzere hemen idam ettirmesi.

1706 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azli; Çorlulu Ali Paşa'nın sadareti.

1707 III. Ahmed'de çiçek ve bilhassa lale merakının başlaması ve Saray-ı Hümayun'da Şimşirlik denilen yerde büyük bir çiçek bahçesinin tarh ve tanzimi, bu bahçede ilk defa olarak bir çırağan eğlencesinin yapılması.

1707 Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın tersaneden zindan önüne yaptırttığı caminin tamamlanması ve resm-i küşadı.

1708 Eyüp'te büyük bir yangın; iskele civarı yalılarıyla Eyüp çarşısının yanması.

1708 Üsküdar'da Yeni Valide Camii yapısına başlanması (bu güzel eseri yaptıran valide sultan IV. Mehmed'in sevgili zevcesi Emetullah Rabia Gülnuş Sultan'dır; kendisi de caminin yanında çok güzel bir yapı olan bir açık türbede yatmaktadır).

1708 Eylül: İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını.

1708 O zamana kadar 7080 kantarlık cenk kalyonu lengerleri bizde yapılamayıp İngiltere'den getirilen bu büyüklükteki gemi lengerlerinin ilk defa olarak Kasımpaşa tersanesinde Kumbaracı Ali Usta isminde bir sanatkâr tarafından yapılması ve bu kıymetli usta eliyle tersanede büyük bir lengerhanenin kurulması.

1709 III. Ahmed'in henüz dört yaşındaki kızı Fatma Sultan'ı gözdesi Silahtar Ağa'ya nikâhla vererek damat edinmesi (fevkalade zekâsı ve harikulade güzelliğiyle tanınmış olan bu genç istikbalin sadrazamı Şehit Ali Paşa'dır).

1709 Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın Çarşıkapı'da yaptırdığı cami ile imaret ve darülhadisin resm-i küşadı.

1709 Sarayın Helvacılar Ocağı'ndan yetişmiş ve kızlarağası kâtipliğine tayin edilerek padişahın muhabbet ve itimadını kazanmış olan Muşkaralı İbrahim Ağa'nın, Silahtar Ağa'nın saraydaki tahakkümüne tahammül edemeyerek kendi ricası üzerine harameyn muhasebeciliği memuriyetiyle saraydan çıkarılması (bu zat da istikbalin büyük Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır).

1709 Sultan III. Ahmed'in lale merakının gittikçe artması, Saray-ı Hümayun'da Has Oda sofası önünde yeni bir lale bahçesinin tanzimi ve çiçekçibaşı ile adamları tarafından bu bahçenin geceleri hususi billur kandiller ve billur menşurlarla tezyin edilmesi.

1709 Beşiktaş'ta Kara Mehmed Paşa'dan alınan yalının bir sahilsaray olarak tevsii, tahdidi ve bahçesinde laleler yetiştirilmesi.

1709 İsveç Kralı Demirbaş Karl'ın Poltova'da Rus Çarı Deli Petro'ya mağlup olması ve maiyetiyle beraber Türk hududundan geçerek Bender'de Türkiye'ye ilticası. Rusların donmuş olan Dinyeper Irmağı'nı geçerek Bender'e hücumu ihtimaline karşı bu kale ve civarında fevkalade müdafaa tertibatının alınması; İsveç Kralı'nın ve Bender'den İstanbul'a gönderdiği elçisinin Türk hükümeti tarafından gayet dostane kabulü.

1710 Boğdan Voyvodası Mihail'in ihanetiyle Rusların bu prenslik toprağında mülteci olarak bulunan İsveç askerleri üzerine bir baskın yaparak iki bin İsveç askerini kılıçtan geçirmesi; Voyvoda Mihail'in azliyle Divan-ı Hümayun tercümanı Nikola'nın bu memlekete voyvoda tayini ve Türk-Rus münasebetinin gerginleşmesi; buna rağmen her iki tarafın harpten çekinerek sulhun yenilenmesi.

1710 İsveç kralına karşı gösterdiği hüsn-ü kabulün devlete ağır külfetler ve gaileler yüklediği görülerek ve Kral Karl'ın Ben-

der'deki ikametinin bir gün Rusya'yla yeni bir harbe sebep olacağı düşünülerek Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın azli. Numan Paşa'nın sadareti.

1710 İsveç Kralı'nın Polonya üzerinden memleketine gönderilmesi imkânlarının düşünülmesi.

1710 Sadrazam Numan Paşa'nın azli; Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadareti.

1710 Üsküdar'da Yeni Valide Camii'nin resm-i küşadı.

1711 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın serdarlığında Türk ordusunun Rusya üzerine seferi, Çar Deli Petro'nun Prut bataklığında Rus ordusuyla beraber kuşatılması. Rusya'yla Prut Muahedesi'nin imzası: 1- Çar, 1699 Karlofça Muahedesi'yle aldığı Azak Kalesi'ni Türkiye'ye iade edecektir; 2- Rusya bundan böyle Lehistan işlerine karışmayacaktır; 3- Türkiye'de mülteci olarak bulunan İsveç Kralı Demirbaş Karl'ın memleketine dönmesine Rusya müsaade edecektir.

1711 Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azli, Yusuf Paşa'nın sadareti.

1712 Sadrazam Yusuf Paşa'nın azli, Süleyman Paşa'nın sadareti.

1713 Sadrazam Süleyman Paşa'nın azli, İbrahim Paşa'nın sadareti, az sonra İbrahim Paşa'nın azli ve idamı, Damat Ali Paşa'nın (Şehit Ali Paşa) sadareti.

1714 Mülteci İsveç kralının Erdel üzerinden memleketine avdeti.

1714 Akdeniz'de korsanlık vakaları yüzünden Venedik sulhunun bozulması, Sadrazam Ali Paşa'nın Mora Seferi'ne hazırlanması.

1715 Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la hareketi, karada ve denizde başlayan muharebelerde Venediklilerin birbiri arkasından mağlup ve münhezim olması ve Mora'nın Venediklilerden geri alınması.

1715 İstanbul'da büyük yangın, Beyazıt ile Kumkapı ve Eskinişancı arası yandı.

1715 Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Venedik'e karşı Dalmaçya Seferi.

1716 Venedik harbine Avusturya'nın müdahalesi ve sadrazamın Avusturyalılara karşı hareketi, Petervaradin Meydan Muharebesi, Sadrazam Ali Paşa'nın şahadeti ve Türk ordusunun hezimeti.

1716 Halil Paşa'nın sadareti ve serdarlığı, Avusturyalıların muzaffer ane ilerlemesi, Tameşvar'ın sukutu ve Macaristan'dan elimizde kalmış olan bu son eyaletin de kaybı.

1717 Belgrad'ın sukutu.

1717 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Nişancı Mehmed Paşa'nın sadareti.

1717 Köprülüzade Numan Paşa'nın Bosna cephesinde zaferleri.

1717 Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'nın azli, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadareti.

1718 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1718 Avusturya ve Venedik'le Pasarofça Musalahası:
Avusturya Muahedesi: bütün Banat eyaleti; Eflak'ın Aluta Suyu'na kadar uzanan ve Küçük Eflak ismi verilen garp yarısı; Sırbistan'ın, Belgrad da dahil şimal kısmı ve Şimali Bosna tamamen Avusturya'ya bırakıldı.
Venedik Muahedesi: Hersek'te, Dalmaçya'da ve Arnavutluk'ta bazı kaleler Venedik'e terk olundu. Akdeniz'de Venedik'ten zapt edilen Çuka (Çerigo) Adası Venedik'e iade olundu. Venediklilerin zapt ettiği Preveze kendilerinde kaldı. Türkler tarafından baştan başa zapt edilen Mora Yarımadası Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. 1669 Kandiye Muahedesi'yle Venediklilerde kalmış bulunup ve bu harpte Türkler tarafından zapt edilmiş olan Girit'teki Karabusa, Suda ve Spinalunga iskeleleri Venedikliler tarafından Türkiye'ye terk edildi.

1719 Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed kütüphanesinin inşası.

1719 İstanbul'da büyük Gedikpaşa Yangını.

1719 Lale Devri'nin çırağan ziyafetleri ve helva sohbetlerinin başlaması. Haliç'te ve Boğaziçi'nde Lale Devri kasır ve yalılarının inşası, çiçek bahçelerinin tanzimi.

1720 III. Ahmed'in şehzadelerinin Okmeydanı'nda on beş gün on beş gece devam eden sünnet düğünü.

1721 İstanbul'da Kızkulesi'ne ilk defa olarak bir deniz feneri konulması.

1721 Haliç'in arkasında Alibey Deresi üzerinde Hüsrevabad'ın yapılması.

1721 İstanbul'da büyük Balat Yangını.

1721 Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin elçilikle gittiği Fransa'dan avdeti. (Bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız.)

1722 Ramazanlarda İstanbul'un iki minareli selatin camilerinde mahyalar kurulması için ferman.

1722 Kâğıthane Deresi üzerinde Sadabad'ın yapılması.

1723 İran'la harp. İlk muzafferiyetler.

1724 Rusya ile Türkiye arasında İran'ın taksimi için İstanbul Antlaşması. (Bu muahedeye göre Aras Irmağı'nın aşağı mecrasından itibaren şimalde kalan Hazar sahili bölgesi, Hazar'ın cenup sahili, Geylan ve Mazenderan Rusya'ya bırakılacaktı. İran'ın garp vilayetleri Türkiye tarafından ilhak olunacaktı. Bu menfaatleri İranlılara karşı Rusya ve Türkiye müştereken müdafaa edeceklerdi. Bu uzlaşma bir kısım Azeri Türklerin ve Türk kalelerinin Rusya'ya terki ve Derbend-Bakü dağ geçidinin, yani Anadolu yolunun Ruslara açılması demekti.)

1724 İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını.

1725 İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda bir çini imalathanesi açılarak Türk çiniciliğinin ihyası.

1725 İstanbul'da büyük Gedikpaşa Yangını.

1725 Fransız mühendisi Davud Gerçek Ağa isminde bir zatın İstanbul'da ilk defa olarak yangın tulumbası yapıp kullanması ve bu zatın ağalığı altında Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir tulumbacı ocağının kurulması.

1725 İran Harbi devam etmektedir. Tebriz'in fethi, Gence'nin fethi.

1726 İstanbul kadınlarının sokaklarda süslü ve açık saçık gezmelerinin yasak edilmesi.

1726 İstanbul'da Boğaziçi'nde Bebek'te cami ve hamam ve Hümayunabad sahilsarayının yapılması.

1727 İstanbul çiçekçilerinin lale soğanı ihtikârı, riayet etmeyenlerin cezası uzak memleketlere sürgün edilmek olmak üzere lale soğanlarına narh konulması.

1727 İlk Türk matbaasının açılması. (Bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız.)

1728 İran'da mağlubiyetler, Nevşehirli İbrahim Paşa aleyhinde ilk ehemmiyetli hoşnutsuzluklar.

1729 Sadrazam İbrahim Paşa'nın bizzat İran seferine çıkacağı şayialarıyla halkı oyalaması.

1730 Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya karşı İstanbul'da ihtilal, İbrahim Paşa'nın azli ve sarayda idamı. Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilmesi.

Sultan I. Mahmud

1730 I. Mahmud'un cülusu, Silahtar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1730 Anarşi. İhtilalin pespaye türedilerinin tegallübü; sarayda bu adamlara bir suikast hazırlanarak İran Harbi'ni görüşecek fevkalade bir saltanat meclisine davetlerinde başta Patrona Halil olmak üzere hepsinin idam olunması (altı ay içinde Patrona avenesinden gizli ve aleni üç bin kişi kadar idam olunmuştur).

1731 Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın azli; Topal Osman Paşa'nın sadareti.

1731-1732 İran'da askeri hareketin lehimize inkişafı, müzminleşen bu harbe bir nihayet vermek için sulh konuşmaları; Tebriz'in İran'a terki fedakârlığıyla hazırlanan bir sulh projesine padişahın muhalefeti; Sadrazam Topal Osman Paşa'nın azli; Hekimoğlu Ali Paşa'nın şahadeti.

1732-1733 İranlılar tarafından Bağdat'ın muhasarası ve bu şehrin muhasaradan kurtarılması. Kerkük muharebesi ve Topal Osman Paşa'nın şahadeti.

1733 Kızlarağası Beşir Ağa'nın padişah üzerindeki nüfuzuna dayanan tegallübü; bu tahakküme boyun eğmeyen Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azli; Gürcü İsmail Paşa'nın sadareti; az sonra bu zatın da azliyle Silahtar Seyid Mehmed Paşa'nın sadareti.

1734 Kırım hanlarının Gürcistan üzerinden İran seferine iştirakine Rusya'nın mani olması; Türk-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi, bu fırsattan istifade eden İranlıların sulh için kendilerine daha faydalı şartlar ileri sürmeleri; Avrupa'da harp halinde bulunan Fransa'nın da kendi menfaati icabı bir Türk-Rus harbini körüklemesi ve bir Türk-İsveç ittifakının akdi için çalışması.

1735 Rusların Azak Kalesi'ni muhasarası ve bir Rus ordusunun Kırım'a saldırması.

1736 Türkiye'nin Rusya'ya harp ilanı.

1736 Eski Padişah III. Ahmed'in ölümü.

1736 İran'la sulhun imzası (İstanbul Muahedesi).

1736 Azak'ın Ruslar tarafından zapt edilmesi ve Rus Generali Münnich'in Kırım istilası ve yağması.

1736 Avusturya'nın Rusya'yla gizli ittifakı ve Türklere karşı harbe hazırlanması; Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Talman'ın diplomasiye sığmayan bayağılıkla hükümetinin Türk-Rus münasebetlerini dostane hal tavassutunda bulunduğunu beyan ederek Sadrazam Seyid Mehmed Paşa'yı oyalaması ve Türk ordusunun bir an evvel Ruslara karşı harekâta geçmesine mani olması.

1737 Rus-Avusturya ittifakının açıklanması ve Avusturya'nın Türkiye'ye harp ilanı.

1737 Sadrazam Seyid Mehmed Paşa'nın azli; Talman'ın oyunlarına alet olan Sadaret Kethüdası Osman Bey'in idamı; Muhsinzade Abdullah Paşa'nın sadareti.

1737 Bosna valisi olan eski Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Bosna hududunda Avusturyalıları birbiri arkasından hezimete uğratması, bir Avusturya ordusunun da Vidin önünde bozulması.

1737 Birincikânun: Sadrazam Muhsinzade Abdullah Paşa'nın azli; Yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti.

1738 Yeni sadrazamın, bu sefer bir sulh tavassutuna girişmiş olan Fransız Elçisi Marquis de Villeneuve'e Türk sulh şartlarını "Rusya tarafından Azak ile Kılburnu'nun Türkiye'ye terki; Avusturya tarafından da Belgrad ile Tameşvar'ın Türkiye'ye terki ve Rakoçi'nin müstakil bir Erdel Macar Krallığı tahtına oturtulması" maddeleri olarak bildirmesi.

1738 Avusturya'ya karşı askeri hareketin muvaffakiyetle inkişafı, Kırım'dan Rusların tardı.

1739 Kızlarağasının tezviratıyla Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın azli; İvaz Mehmed Paşa'nın sadareti.

1739 Belgrad'ın muhasarası ve fethi. Rusya ile sulh muahedenamelerinin imzası:

Rus muahedesi metninin hülasası: Azak Kalesi yıkılacak ve o mıntıka iki devlet arasında boş bırakılacaktır. Rusya, Don Irmağı üzerinde Çerkaski Adası karşısında, Osmanlı İmpara-

torluğu da Kuban eyaletinin Azak semti hududunda yeni birer kale yapabileceklerdir. Rusya Azak Denizi'nde ve Karadeniz'de tüccar gemisi ve harp gemisi bulunduramayacaktır. İki taraf hudut güven ve asayişine azami itina göstereceklerdir. Küçük ve büyük Kabartaylar her iki devlete de tabi addolunmayacaklar, iki devlet arasında serbest kalacaklardır. Hangi tarafa tecavüz ederlerse o taraf tedip hakkına sahiptir. Rus tüccarları Karadeniz'de ancak Osmanlı İmparatorluğu tebaasının gemileriyle icra-yı ticaret edebileceklerdir. Rusya çariçesinin imparatoriçe unvanı tasdik ile çariçenin hatırı tatyib olunacaktır. Muahedenin musaddak nüshaları Fransa elçisinin tavassutuyla mübadele olunacaktır.

Avusturya muahedesi metninin hülasası: Belgrad, Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Eskikale halen mevcut tamirat ve istihkâmlarıyla teslim olunacaktır; tersane, cephane, mahzenler, kışlalar ve varoşta bulunan bilcümle beylik mebani olduğu gibi teslim olunacaktır. Bunlardan gayrı kalede ve şehirde yapılmış yeni istihkâmlar yıktırılacaktır. Böğürdelen Kalesi de aynı şartlarla Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Belgrad ile beraber Şimali Sırbistan Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacak, Küçük Eflak Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Tameşvar eyaletini Avusturya muhafaza edecektir. Şimali Bosna Osmanlı İmparatorluğu'na iade olunacaktır. Bu muahede yirmi yedi sene için akdedilmiştir.

1740 Fransa'yla kapitülasyon muahedenamesinin yenilenmesi.

1740 Türkiye ile İsveç arasında tedafüi ve tecavüzi bir ittifak muahedesinin akdi.

1740 I. Mahmud tarafından Ayasofya Camii içinde bir umumi kütüphanenin tesisi.

1740 Sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın azli; Nişancı Ahmed Paşa'nın sadareti.

1740 İran Şahı Nadir'in Türk hududunu tecavüzü, Türk-İran muhasamatının yeniden başlaması.

1740 Sadrazam Ahmed Paşa'nın azliyle Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadareti.

1743 Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın azliyle Ağa Hasan Paşa'nın sadareti.

1746 Kızlarağası Beşir Ağa'nın ölümü. (Bu zat I. Mahmud'a on altı sene kadar hizmet etmiş ve sonsuz bir nüfuza sahipti; sadrazamları birer kukla haline getirmişti.) Hacı Beşir Ağa'nın kızlarağası tayini ve selefi gibi hükümete karşı mütehakkim bir tavır takınışı, yeni kızlarağasının nüfuzuyla Sadrazam Ağa Paşa'nın sadareti; bir müddet sonra Emin Paşa'nın sadareti.

1746 Sadrazam Abdullah Paşa'nın azliyle Divitdar Emin Paşa'nın sadareti; bir müddet sonra Emin Paşa'nın azliyle Mustafa Paşa'nın sadareti.

1748 I. Mahmud'un hayır eseri olarak Nuruosmaniye Camii yapısına başlanması.

1754 Sultan I. Mahmud'un ölümü.

Sultan III. Osman

1754 III. Osman cülusu.

1755 Kânunusani: çok şiddetli kış, İstanbul'da Haliç'te Defterdar ile Sütlüce arasının donması.

1755 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli, Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadareti; az sonra Hekimoğlu Ali Paşa'nın azliyle Nailî Abdullah Paşa'nın sadareti; Nailî Abdullah Paşa'nın azliyle Tevkiî Ali Paşa'nın sadareti.

1755 İstanbul'da büyük Hocapaşa Yangını, bu arada Paşakapısı'nın (Babıâli) yanması.

1755 Sadrazam Tevkiî Ali Paşa'nın azli ve idamı ve Mehmed Said Paşa'nın sadareti.

1756 Yapısı biten Nuruosmaniye Camii'nin resm-i küşadı.

1756 Mehmed Said Paşa'nın azli ve ikinci defa olarak Mustafa Paşa'nın sadareti.

1756 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1757 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli, Ragıb Mehmed Paşa'nın (Koca Ragıb Paşa) sadareti.

1757 III. Osman'ın ölümü.

Sultan III. Mustafa

1757 Sultan III. Mustafa'nın cülusu. Mehmed Ragıb Paşa'nın sadareti ipkası. (Padişahın kız kardeşi Saliha Sultan ile Ragıb Paşa'nın izdivacı.)

1759 Sakarya Nehri ile Sapanca Gölü ve göl ile İzmit Körfezi arasında bir kanal açılmasına başlanması, bir miktar yer kazıldıktan sonra oraların arazi sahiplerinin hasis menfaat entrikalarıyla bu teşebbüsten vazgeçilmesi.

1760 Bu padişahın hayır eseri olarak İstanbul'da Laleli Camii'nin yapısına başlanması.

1760 Üsküdar'da III. Mustafa'nın anası Mihrimah Sultan'ın adına yaptırttığı Ayazma Camii'nin tamamlanması ve resm-i küşadı.

1761 Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa tarafından Koska'da bir mektep ile büyük bir umumi kütüphanenin tesisi.

1763 Tesis ettiği kütüphane ve mektebin resm-i küşadından az sonra Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa'nın vefatı; Hamid Hamza Paşa'nın sadareti, az sonra Hamid Hamza Paşa'nın azli, Mustafa Paşa'nın üçüncü defa olarak sadareti.

1763 Laleli Camii yapısının tamamlanması ve resm-i küşadı (bu camiin temellerinden çıkarılan toprakla Yenikapı'da Bizans'tan kalma eski liman doldurulmuştur).

1765 Sadrazam Mustafa Paşa'nın azli; Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sadareti; Mustafa Paşa'nın sürgün edildiği Midilli'de idamı.

1766 İstanbul ve havalisinde iki dakika süren büyük zelzele (13 Zilhicce 1179, 23 Mayıs perşembe günü). Büyük şehir bir harabeye döndü; bu arada Fatih Sultan Mehmed'in camii yıkıldı ki onun yerine III. Mustafa bugünkü Fatih Camii'ni yaptırttı.

1768 İstanbul'da ihtiyaca fazlasıyla kifayet edecek kadar çarşı hamamı bulunduğundan İstanbul'da odun ve su sıkıntısının önlenmesi için bundan böyle irat olarak yeniden çarşı hamamı yapılmasının yasak edilmesi.

1768 Polonya'nın taksimi üzerine Rusya'ya harp açmak isteyen III. Mustafa'ya devleti yeni bir harbe hazırlanmış bulamadığı için

muhalefet eden ve bu hususta evvela hazırlık yapılmasını ileri süren Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın azli, Silahtar Hamza Paşa'nın sadareti.

1768 Huzur-ı Hümayun'da Rusya üzerine sefer-i Hümayun için meşveret. İstanbul'daki Rus elçisinin Polonya taksimi meselesinde istintakından sonra tevkifi ve Yedikule Zindanı'nda hapsi.

1768 Silahtar Hamza Paşa'nın azli; Tevkiî Mehmed Paşa'nın sadareti.

1769 III. Sultan Mustafa'nın Rusya seferi.

1769 Hotin Kalesi'ne hücum eden Rusların bu kale muhafızları tarafından bozguna uğratılması üzerine Sultan Mustafa'ya "Gazi" unvanının verilmesi. (Hükümdarın şahsi arzusuyla girişilen bu seferin nasıl idare edileceğini ordumuzun İsakçı menziline geldiğinde toplanan harp meclisinde Sadrazam ve Serdar Mehmed Emin Paşa'nın şu sözleri pek aydın gösterir; vezir, "Benim seferle ülfetim yoktur! Ne tarafa hareket etmek hayırlı ise söyleyin!.." demişti.)

1769 Boğdan Voyvodası Ligor'un ordu erzakını teminde ihmal ve ihaneti üzerine azli ve İstanbul'a gönderilerek orada idamı.

1769 Divan-ı Hümayun tercümanı Nikolaki'nin Rus casusu olduğu anlaşılarak idamı.

1769 Sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın sinir hastalığının cinnet derecesini bulması, azli ve Dimetoka'ya sürgün edilmesi; Moldovancı Ali Paşa'nın sadareti. Mehmed Emin Paşa'nın sefer perişanlığından mesul tutularak idamı. Askerin itaatsizliği, ordudaki başıbozuk zihniyeti ve sair ümeranın ehliyetsizliği yüzünden Moldovancı Ali Paşa'nın Hotin civarında Dinyester Köprüsü bozgunu. Kânunuevvel: Sadrazam ve Serdar Moldovancı Ali Paşa'nın azli; Halil Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1770 Boğdan Serdarı Abdi Paşa'nın Kartal hezimeti.

1770 Kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa kumandasında Türk donanmasının Çeşme'de Akdeniz'e geçmiş olan Rusya'nın Baltık donanması tarafından basılarak yakılması.

1770 Bender, Kili, Yaş, İsmail, İbrail, Yerköyü, Bükreş'in birbiri arkasından Ruslar tarafından zaptı.

1770 Sadrazam Halil Paşa'nın azli, Silahtar Mehmed Paşa'nın sadareti.

1771 İsakçı'nın Ruslar tarafından zaptı.

1771 Kırım'ın Ruslar tarafından istilası ve Rusların Kırım Tatarlarına istiklal vaadi; Selim Giray Han'ın İstanbul'a firarı.

1771 Ordumuzun perişan halinden casusları vasıtasıyla muntazaman haber alan Rusların, Tolçi'yi zapt ve tahkimden sonra sadrazam kuvvetlerine hücumu. Askeri toplayamayan sadrazam ve serdarın kışlak olmak üzere Hacıoğlu Pazarcık'na çekilmesi. Vidin bozgunu. Pazarcık'ın her taraftan kaçan muhacirlerle bir mahşer yeri halini alması. Ordunun buradan da Edirne'ye çekileceğini haber alan Pazarcık halkının silahlarla ve sopalarla "Kırım'ı verdiniz. Bu kadar ülkeyi Moskof'a bıraktınız. Memleketimizi de bırakıyorsunuz" diye hücumu ve kendilerine ordunun Pazarcık'tan çekilmeyeceğinin bildirilmesi. Sadrazam Silahtar Mehmed Paşa'nın azli ve Muhsinzade Mehmed Paşa'nın sadareti.

1772 Prusya ve Avusturya'nın tavassutuyla mütareke. (Her iki taraf olduğu yerde harbi bırakacak ve sulh imzalanıncaya kadar Tuna hudut olacaktır. Bir Rus memuru İstanbul'dan geçerek Akdeniz'de bulunan Rusya'nın Baltık donanmasına bu mütarekenin akdedildiğini bildirecektir.)

1773 Sulh müzakerelerinin akim kalması üzerine harbin başlaması, Rusların Rusçuk önünde Dağıstanlı Ali Paşa ve Silistre önünde Osman Paşa tarafından çok ağır ve kanlı bozgunlara uğratılması.

1773 Dağıstanlı Ali Paşa'nın ikinci bir Rus hücumu karşısında Karasu civarında mağlubiyeti. Harbin bidayetinden beri devam edegelen Rus zulüm ve vahşetinin bütün dehşetiyle devamı ve Rusların her girdikleri yerde korkunç katliamlar yapması.

1773 III. Mustafa'nın ölümü.

Sultan I. Abdülhamid

1773 I. Abdülhamid'in cülusu.

1774 Sadırazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın vefatı; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1774 Rusya'yla sulh; Küçük Kaynarca Muahedesi. Ruslar, Prusya

ve Avusturya'ya karşı Türkiye'den fazla arazi istemeyeceklerine söz vermişlerdi. Bundan ötürü bu muahedede hile yollarına saparak Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklaline uymayan birtakım siyasi ve dini imtiyazlar almaya çalıştılar. Hileli tabir ve ifadeler kullandılar ve manalı tekrarlar yaparak bunu temin ettiler. Muahede metninin hülasası: Kırım Hanlığı müstakil bir devlet olmuştur. Kırımlılar tarafından Cengiz hanedanından seçilen hanlar hiçbir devlete tabi olmayacaktır. Türkiye ve Rusya Kırım işlerine müdahale etmeyecekler. Yalnız İslam olmaları münasebetiyle şer'i işlerde Osmanlı padişahını halife olarak tanıyacaklardır. Kabartay arazisi, Yenikale, Kerç, Dinyester ile Bug Nehri arasındaki memleketler ve bu arada Kılburun Kalesi Rusya'ya terk edilmiştir. Her iki devlet istediği yerde kale yapabilecektir. Rusya'nın İstanbul'da daimi bir elçisi bulunacak ve kendisine Babıâli nezdinde en muteber elçiye gösterilen muamele gösterilecektir. Osmanlı Devleti Hıristiyan tebaasıyla kiliselerini sıyanet edecektir. Rusya elçilerinin İstanbul'daki Ortodoks kiliselerini korumasına müsaade edilecektir. Rusya tebaası ve ruhbanının Kudüs ve diğer mukaddes ziyaret yerleri gezmelerine müsaade olunacaktır. Rusya Karadeniz'de serbestçe gemi inşa edebilecek ve bunları bütün denizlerde yüzdürebilecektir. Rusya devleti lüzum göreceği yerlerde tebaası olsun olmasın konsoloslar bulundurabilecektir. Rusya'ya, Beyoğlu'nda bir kilise inşası için müsaade olunacaktır. Rusya bütün Bucak memleketini, Akkerman, Kılı ve İsmail kalelerini ve Bender Kalesi'ni Türkiye'ye iade edecektir. Bütün Eflak ve Boğdan memleketlerini bütün şehir ve kaleleriyle keza Türkiye'ye iade edecektir. Türkiye bu memleketlerde bir umumi af ilan edecektir. Eflak ve Boğdan beyleri İstanbul'da birer maslahatgüzar bulunduracaklar ve bunlar birer sefir muamelesi göreceklerdir. Rus sefirlerinin Eflak ve Boğdan menfaatlerine dair arz edecekleri hususlar Babıâli tarafından hürmetle telakki olunacaktır. Rusya Akdeniz'de zapt ettiği adaları Türkiye'ye iade edecektir. Türkiye bu adalar halkı için bir umumi af ilan edecektir. Azak Kalesi Rusya tarafından tahkim olunabilecektir. Belgrad Muahedesi mülga ad-

dedilmiştir. Türkiye Rusya'ya 4.000.000 ruble (15.000 kese, yani 7.500.000 kuruş) harp tazminatı verecektir.

1775 Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1775 Bir İspanyol donanmasının Cezayir'e hücumu ve karaya asker çıkarması; fakat Cezayir dilaverleri tarafından İspanyolların denize dökülmesi.

1776 Valilerin maiyetinde kullanılan ve türlü yolsuzlukları, çapulculukları ve hatta şekavetleri görülegelen levent askerinin kaldırılması; ki halk bu askere "levent eşkıyası" derdi.

1776 İstanbul'da Bahçekapı'da I. Abdülhamid hayratının yapısına başlanması. (Bir imaret, bir medrese, bir sebil ve çeşme ve türbe. Zamanımızda imaretin yerine Dördüncü Vakıf Hanı yapılmış bulunmaktadır; sebil ve çeşme Gülhane Parkı karşısına nakledilmiş. Medrese ile türbe yerindedir, medrese Zahire Borsası olmuştur.)

1777 Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın azli; Darendeli Mehmed Paşa'nın sadareti.

1777 Arabistan'da Necid'de Mehmed bin Abülvahhab'ın ve Vahhabilerin zuhuru (İslam akidelerine çok aykırı bir mezhebin müessisi olan bu adam ile başına toplananlar bilahare devlete büyük bir gaile çıkaracaktır).

1777 Rusların artık tamamen müstakil bir devlet olan Kırım Hanlığının içişlerini karıştırması ve bu devletin içişlerine müdahale vesilesi araması, Ruslara alet olan bir hizbin Devlet Giray Han yerine Şahin Giray'ın hanlığını istemesi ve himaye için Petersburg'a heyet göndermesi; aynı maksatta yanlarında bir de Rus memuru bulunarak dört Kırımlının İstanbul'a gelmesi.

1778 Şahin Giray'ın Rusya'ya dayanarak Kırım Hanlığını ilanı; Şahin Giray'ı korumak için Rusya'nın Kırım'a asker sokması. Selim Giray'ın Kırım'dan firarı ve Rusya'nın Şahin Giray'ı asla feda edemeyeceğini, icap ederse bu yüzden Türkiye'yle harp edeceğini resmen beyanı. Türkiye'nin de harbi göze alarak Kırım'a yedi kalyondan mürekkep bir filo göndermesi.

1778 Polonya taksimi. Milliyetperver Polonyalıların perişan bir halde Türkiye'ye ilticası; taksim arifesinde İstanbul'a gelmiş

bulunan bir Polonya elçisine karşılık Numan Bey isminde bir zatın Polonya'ya elçi tayin edilerek Rusların Kırım'da takındıkları vaziyete mukabele kabilinden bu tayinle Polonya taksiminin zımnen protesto edilmiş olması.

1778 I. Abdülhamid'in anası Rabia Sultan adına yaptırttığı Beylerbeyi Camii'nin resm-i küşadı (temeli 1777'de atılmıştı).

1778 Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın azli; yeniçeri ağalığından gelme Mehmed Paşa'nın sadareti.

1779 Küçük Kaynarca Muahedesi'nin muğlak ifadeli maddeleri yüzünden çıkan ihtilafları hal yolunda İstanbul'a gelen bir Rus elçisiyle müzakereler ve "Aynalıkavak Tenkihnamesi" adıyla anılan bir siyasi vesikanın imzalanması. Metnin hülasası: Kırım tamamen müstakil bir devlettir. Cengiz sülalesinden olan han tarafından intihap olunur. İntihabı müteakip, Osmanlı padişahının İslamların halifesi olarak han ve Tatar taifesi kendisinden bu intihabın tasdiki şer'isini isterler. Rusya devleti bu dini hususata müdahale etmeyecektir. Bilmukabele Türkiye de dini meselelerden gayrı Kırım hanlarının mülki işlerine hiçbir suretle müdahale etmemeyi taahhüt eder. Hanlık münhal olunca buraya memleket halkı tarafından kim seçilirse seçilsin, padişah halife sıfatıyla tasdik meselesinde hiçbir müşkülat göstermeyecektir. Küçük Kaynarca Muahedesi'yle Kırım üzerindeki siyasi hukukundan feragat eden padişah bunu geri almak için hiçbir teşebbüste bulunmayacaktır. Kırım'da, bu muahedede düşünülmemiş herhangi mühim bir mesele çıkarsa, Rusya ve Türkiye bu meseleye, aralarında anlaşmadan müdahale etmeyeceklerdir. Şahin Giray'ın hanlığı tasdik olunmuştur. Rusya'ya Karadeniz ve Akdeniz'de seyrisefain serbestisi verilmiştir. Rusya'ya bu hususta verilecek hak, Fransa ve İngiltere'ye verilen hakkın aynıdır.

1779 Sadrazam Mehmed Paşa'nın azli; Silahtar Kara Mehmed Paşa'nın sadareti.

1779 I. Abdülhamid'in hayır eseri olarak Emirgân Camii'nin inşası.

1780 Hindistan'da Malabar sahillerinin Müslüman kadın hükümdarı Bibi Sultan tarafından İstanbul'a bir elçiyle fağfuri eşya ve Hint kumaşlarından hediyelerle beraber bir name gönde-

rilmesi; Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahından memleketine musallat olan İngilizler ile Portekizlilere karşı yardım etmesinin istenmesi; İngiltere hükümetine bu hususta bir şefaatname gönderilmesi, Hintli elçinin mukabil kıymetli hediyelerle memleketine iadesi.

1781 Tuna boyunda İsmail kasabasında, mevkiin ehemmiyeti dolayısıyla yeni bir kalenin inşası.

1781 Sadrazam Silahtar Kara Mehmed Paşa'nın vefatı; Mehmed İzzet Paşa'nın ikinci sadareti.

1782 İstanbul'da büyük Cibali Yangını.

1782 Sadrazam Mehmed İzzet Paşa'nın azli; Yeğen Mehmed Paşa'nın sadareti.

1782 Kırım Hanı Şahin Giray'ın Rus Çariçesi Katerina tarafından kendisine verilen Rus miralay rütbesi üniformasıyla dolaşması ve sair hafif meşreplikleri, ayyaşlığı, genç çocukları cebren asker yazıp maiyetine alması, kendisine muhalefet edenleri idam ettirmesi yüzünden çıkan Kırım ihtilali, Şahin Giray'ın bir gemiye atlayıp Yenikale taraflarına firarı ve Ruslara iltica-sı; Kırım'da ihtilalciler tarafından Bahadır Giray'ın han ilan edilerek İstanbul'a arz edilmesi ve Bahadır Giray'a hanlık menşuru gönderilmesi.

1782 Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın azli; Halil Hamid Paşa'nın sadareti.

1783 Kırım meselesinin büyümesi, Rusların Kırım'ı istila ve bunu bir beyannameyle Avrupa devletlerine ve Türkiye'ye bildirmesi; Mareşal Potemkin'in Kırım'da 30.000 Tatar'ı idam ettirmesi, Bahadır Giray'ın Türkiye'ye ilticası. Kendisine Tekirdağ'da bir çiftlik verilerek yerleştirilmesi. Türkiye'nin Rusya'ya karşı harp hazırlığı.

1783 Gürcistan'da Tiflis Hanı Ergeli Han'ın Rus himayesine girmesi; bu suretle Rusya'nın bu memleketin istilasına doğru da yeni bir adım atması.

1783 Türkiye'de askeri ıslahat ve kalkınma teşebbüslerine başlangıç olarak Kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'da Kasımpaşa'da bir kalyoncular kışlasının yaptırılması ve bu tarihe kadar Kasımpaşa'da ve Galata'da bekâr

odalarında oturan kalyoncuların zapturapt altına alınmasına doğru bir adım atılması. (Gazi Hasan Paşa bu kışlayı kendi kesesinden yaptırmış, devlet hazinesinden tek kuruş harcamamıştır.)

1785 Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın azli; Şahin Ali Paşa'nın sadareti; Halil Hamid Paşa'nın sürgün edildiği Bozcaada'da idamı.

1785 Soğucak ve Anapa kalelerinin tamiri ve o havalideki Çerkez kabilelerinin İslamiyet'i kabulü.

1786 Rusların istiskal ettiği Şahin Giray'ın af talebiyle Türkiye'ye sığınmak istemesi, kendisine bu müsaadenin verilmesi ve Rusların da muvafakatiyle Türkiye'ye gelmesi, Rodos'a sürgün olarak gönderilip bir devlet haini sıfatıyla orada idamı.

1786 Sadrazam Şahin Ali Paşa'nın azli; Yusuf Paşa'nın sadareti.

1787 Kırım'ın istilası üzerine Rusya'yla olan ihtilaf sulh yoluyla halledilemeyerek Rusya'ya harp ilanı; Rus elçisi Polçakov ile baştercümanı Pizani'nin Yedikule'de hapsi ve Türkiye limanlarında bulunan Rus gemilerinin müsaderesi için her tarafa emirler gönderilmesi.

1787 Rusya'nın müttefiki olarak Avusturya'nın Türkiye'ye ilanı harbi.

1787 Hudutta Özi Muhafızı İsmail Paşa'nın nehrin öte yakasında Rusların elindeki Kılburun Kalesi'ni zapt etmek için nehrin öte yakasına geçirdiği 6.000 kişilik bir Türk kuvvetinin Ruslar tarafından pusuya düşürülerek tamamen şehit edilmesi; bu vakanın Türkiye'nin her tarafında maneviyat üzerinde derin sarsıntılar yapması.

1788 Yaş ve Hotin'in Ruslar tarafından zaptı.

1788 Türk ince donanmasının Özi Kalesi önünde yakılması ve bu kalenin Ruslar tarafından muhasarası.

1789 İkincikânun: uzun bir mukavemetten sonra Özi'nin Ruslar tarafından zaptı. Asker, erkek, kadın, çocuk Özi Müslümanlarının katliamı.

1789 Özi felaketini öğrenen Sultan I. Abdülhamid'e teessüründen felç gelmesi ve birkaç gün sonra vefatı.

Sultan III. Selim

1789 III. Selim'in cülusu.

1789 Donanmayı ve tersaneyi ihya eden ve zamanının Hayreddin Paşa'sı denilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kaptanpaşalıktan alınıp bir ordu kumandanlığına tayini ve derhal İstanbul'dan cepheye hareketi (paşanın sadece kendi kapısı kulu halkı 5.000 kişiydi).

1789 Bir Türk ordusunun Rus ve Avusturyalıların müşterek hücumu karşısında Fokşan mağlubiyeti.

1789 İsmail Paşa ordusunun Eflak'ta Boza (Buzau) bozgunu.

1789 Gazi Hasan Paşa'nın Mareşal Potemkin kumandasındaki büyük Rus ordusunu İsmail önünde ağır zayiat verdirterek bozguna uğratması.

1790 Türk ordusunun Şumnu kışlağına çekilmesinden istifade eden Rusların Akkerman Kalesi'ni zaptı.

1790 Belgrad, Semendire ve Ferhülislam kalelerinin Avusturyalılar tarafından zaptı.

1790 Sadrazam ve Serdar Kethüda Hasan Paşa'nın azli; Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sadareti ve serdarlığı.

1790 Rusların Bender'i zaptı.

1790 Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın Şumnu'da hummaya tutularak vefatı; Rusçuklu Hasan Paşa'nın sadareti.

1791 Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de Rus bayrağı çekerek korsanlık eden Rusların Donanma-yı Hümayun tarafından takip ve tenkili (bu korsanların en mütecasir ve küstahı Karakaçan ve Lambro'dur).

1791 Büyük âlim Gelenbevî İsmail Efendi'nin vefatı.

1791 Karadeniz'in şimali şarki sularında deniz muharebesi, ağır şekilde hırpalanan Rus donanmasının "salkım saçak" Kefe limanına firar ve ilticası.

1791 1789'da başlamış olan Fransız Büyük İhtilali Avrupa'da hürriyet ve milliyet fikirlerini yayması üzerine birer müstebit hükümdar olup çeşitli milletlere hükmetmekte olan Rusya çarı ile Avusturya imparatorunu telaşa düşürmesi ve Türkiye'yle devam edegelen harbe bir an evvel son verme temayülleri;

Avusturya'yla mütareke, Ziştovi'de sulh müzakeresi.

1791 Gazi Hasan Paşa bendegânından olup paşanın himayesiyle Eflak voyvodası tayin edilen ve bu harpte hizmetleri görülen Mavroyani Bey'in paşanın vefatından sonra azli ve az sonra Fenerli münafik Rumların tezviratıyla idamı.

1791 Kili Kalesi Tuna boğazlarının Ruslar tarafından istilası ve İsmail'in Ruslar tarafından zaptı.

1791 Sadrazam ve Serdar Rusçuklu Hasan Paşa'nın bu mağlubiyetlerden mesul tutularak idamı; Koca Yusuf Paşa'nın ikinci defa olarak sadareti.

1791 Şarkta Anapa'nın Ruslar tarafından istilası ve Rusya'yla mütareke.

1791 Ziştovi'de Avusturya'yla sulh muahedesinin imzası. Muahede metninin hülasası: Her iki devlet harp esnasında karşı tarafı tutmuş olan tebaasına af ilan edecektir. Bundan evvel akdedilmiş olan muahedelerin yürürlükte olan maddeleri yine yürürlükte olacaktır. Avusturya bu harpte zapt ettiği bütün kale, palanga ve şehirleri Türkiye'ye iade edecektir. Asker veya halktan bütün esirler bilabedel serbest bırakılıp memleketlerine iade olunacaktır. Yalnız İslamiyet'i kabul eden Hıristiyanlar ile tanassur eden Müslümanlar bundan istisna edilecektir.

1792 Yaş'ta Rusya'yla sulh müzakereleri ve Yaş Muahedenamesi'nin imzası. Metnin hülasası: 1774 Kaynarca ve 1779 Aynalıkavak muahedeleri ile 1783 ticaret muahedesi ve 1783 tarihli Kırım ve Taman'ın Rusya'ya ilhakını beyan eden siyasi senet yürürlükte kalacaktır. Turla Nehri iki devletin hududu olacaktır. Diğer sınırlar bu harpten evvelki şeklinde olacaktır ve Rusya bu hudutlara göre, bu harpte işgal ettiği bütün kale, palanga ve şehirleri Türkiye'ye iade edecektir; bu arada Bucak memleketi, Bender, Akkerman, Kili, İsmail kaleleri Türkiye'ye iade olunacaktır. Ruslar tarafından istila edilmiş olan Boğdan tamamen tahliye edilecektir. Türkiye Boğdanlılardan eski alacaklarını tamamen affedecektir; harp görmüş olan bu voyvodalık her türlü vergi ve tekâliften iki sene için affolunacaktır. Halktan ve askerden bütün esirler bilabedel serbest bırakılacak ve memleketlerine iade olunacaktır. Yalnız esaretleri zamanında tanas-

sur edenler Rusya'da ve İslamiyet'i kabul edenler de Türkiye'de kalacaklardır. Her iki devlet yekdiğeri nezdine büyükelçiler gönderecektir.

1792 Bu harp birinci sadaretinde açıldığı için halk tarafından iyi görülmeyen Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın azli; Melek Mehmed Paşa'nın sadareti.

1792 Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından Akdeniz'deki Rum korsanların tek gemileri kalmayınca tamamen tenkili.

1792 Sultan Selim tarafından talimli asker yetiştirilmesi düşünülerek talim meydanı olarak Kâğıthane Çayırı'nın seçilmesi ve askere yakından nezaret maksadıyla harabe halinde bulunan Kâğıthane Kasrı'nın tamiri.

1792 Tersane ıslahatına girişilmesi ve yeni bir tersane nizamı kurulması.

1792 Devlet erkân ve ricali tarafından padişahın arzusu üzerine devlet nizamının ıslahı hakkında layihalar yazılması.

1792 Hasköy'de kumbaracı ve lağımcı asker ocaklarına kışla inşasına başlanması ve bu asker ocaklarının ıslahı yolunda yeni kanunlar ve nizamnameler tanzimi.

1793 Donanma ve tersane ıslahatı meyanında bahriye zabitlerinin maaş zamlarıyla terfihi ve terfilerde liyakat ve ehliyet gözetilmesi.

1793 III. Selim'in Türk donanmasını kuvvetlendirmek için bizzat alakadar olarak yaptıracağı büyük yeni gemilerden birincisi olan "Âsar-ı Nusret" kalyonunun tersanede denize indirilmesi; Fransa ve İsveç'ten getirilen muallim zabit ve mühendislerle 200 gencin bahriye zabiti ve mühendis olarak yetiştirilmesine başlanması; yeniçerilerin zoraki olarak ilk talimleri.

1793 Girişilen ve girişilecek olan askeri ıslahat içinde ağır masrafları karşılamak için yeni gelir kaynakları aranması; bir "İrad-ı Cedit Defterdarlığı" ihdası; bazı yeni vergiler ve bir kısım halkta ilk hoşnutsuzluklar.

1793 Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak seçme talimli efrat ile Nizam-ı Cedit Asker Ocağı'nın kurulması.

1793 Asrın büyük şairi Şeyh Galib'in postnişinin olduğu o devrin bir ilim ve sanat ve edebiyat mahfeli Galata Mevlevihanesi'nin tamiri.

1793 İstanbul'da büyük Odunkapısı Yangını.

1793 Rasih Paşa'nın Petersburg'a, Agâh Efendi'nin Londra'ya büyükelçi tayini.

1793 Anadolu'da asayişin bozulması, şekavet; Rumeli'de dağlı eşkıyası gailesi, bunların köylere, kasabalara vahşiyane tecavüzleri.

1793 Arabistan'da Vahhabilerin ayaklanması.

1793 Baruthane nizamı, baruthanenin ıslahı.

1794 Karadeniz Boğazı kalelerinin tamiri.

1794 Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın azli; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti. (Bu zatı I. Abdülhamid devri sadrazamlarından Mehmed İzzet Paşa'yla karıştırmamalıdır.)

1795 Fransa'da kurulmuş olan Cumhuriyet hükümetinin tasdiki. (İlk Fransız Cumhuriyeti'ni Avrupa'da evvela Prusya ve ikinci olarak da Türkiye tasdik etmiştir.)

1795 Fransa Cumhuriyeti'yle İstanbul ittifak muahedenamesi. (Fransa ve Türkiye Avrupa'da bir harbe girdiği takdirde müttefiki ona, dilediği yere en geç dört ay zarfında atlı ve yaya 30.000 asker yahut on harp gemisi gönderecektir.)

1795 Kafkasya'da, Derbent Kalesi'nin Ruslar tarafından işgali. (Kale İran'a aittir. Fakat Türkiye üzerindedir.)

1795 İstanbul'da Kasımpaşa Mevlevihanesi'nin inşası. (III. Selim Mevlevi tarikatı muhibbi olduğundan bu devrin kibar ve ricalinin konaklarında bir Mevlevi dedesi bulundurmak adeta bir moda haline girmişti. Hatta Donanma-yı Hümayun denize, Mevlevilerce nezir sayısı olan 18 gemiyle çıkar olmuştu.)

1795 Küçükçekmece'de Azatlı Baruthanesi'nin kurulması ve tersane büyük havuzunun inşası.

1796 Rumeli'de dağlı eşkıyasının ortalığı kasıp kavurması. Vidin'de mütegallibe Pazvandoğlu'nun dağlı eşkıyasına arka olması ve Tırnova'yı bastırarak bu şehri yağma etmesi.

1797 Pazvandoğlu'nun fermanlı şaki ilanı.

1798 Pazvandoğlu'nu tedip için gönderilen askerin Vidin önünde mağlubiyeti.

1798 Galata Mevlevihanesi şeyhi ve asrın büyük şairi Şeyh Galib'in vefatı.

1798 Fransız Generali Bonapart'ın Mısır baskını ve İskenderiye'yi

zaptı; Avrupa devletleriyle Fransa'ya karşı ittifak müzakereleri; Fransızların Mısır istilasını süratle genişletmesi.

1798 Mısır ihracını yapmış olan Fransız donanmasının Ebukir limanında Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması tarafından yakılması.

1798 Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Yusuf Ziya Paşa'nın sadareti.

1798 Fransa'ya ilan-ı harp.

1798 Birincikânun: Rusya'yla İstanbul ittifak muahedesi. Metnin hülasası: İki devlet tedafüi ve tecavüzi ittifak bağlarıyla bağlanmıştır. Akit devletlerden biri bir düşman hücumuna uğrarsa, diğeri tecavüze uğrayan devletin arzusuna göre nakden veya asker göndererek yardım edecektir. Harpten münferit bir sulh akdiyle çıkmayacaklardır. Yardıma gelecek müttefik donanma, diğer devletin sularına girdiği andan itibaren erzak ve cephane tedariki hususunda azami kolaylık görecektir. Harpte düşmandan alınacak ganaim onu alan askere ait olacaktır. İngiltere ve Prusya kralları ve bu ittifaka girmek isteyen sair devletler ittifaka alınacaktır. Bu ittifak sekiz sene için akdedilmiştir; çar ve padişah ittifakın temdidi için halisane duygular beslemektedirler; bu ittifak muahedenamesinin gizli maddeleri: Fransa'yı idare edenler, dini bu memleketten ihraç etmişler ve nizam-ı âlemi bozmaya teşebbüs etmişlerdir; bu arada Devlet-i Osmaniye topraklarına da tecavüz etmişlerdir. Padişah talebi üzerine Rusya çarı Rusya'nın Karadeniz donanmasının İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek Akdeniz'e çıkması için emir vermiştir. Türk ve Rus donanmalarının başbuğları Akdeniz'deki Fransız harp gemileriyle tüccar gemilerini mahvetmek için aralarında anlaşarak hareket edeceklerdir. İngiltere de Fransa'yla hal-i harpte bulunduğundan Akdeniz'deki İngiliz filosuyla anlaşılacaktır. Harbin hitamında Rus donanması Karadeniz'e dönecektir. Harbin devamınca Rus donanması Türk limanlarından istifade edecektir. Harpten sonra Rusya, Boğazlar'ın Rus donanmasına açılması için bir hak iddia etmeyecektir. Bu ittifaka girecek herhangi diğer bir müttefik devletin donanması herhangi bir baha-

neyle Karadeniz'e giremez. Karadeniz Türkiye ile Rusya arasında kapalı bir denizdir. Akdeniz'e çıkacak Rus donanmasının iaşesini Osmanlı Devleti taahhüt etmiştir. Bunun için İstanbul'daki Rus elçisine her üç ayda bir 1.200 kese verecektir. Padişah talep ederse Rusya çarı 7580 bin kişilik bir kara ordusuyla da yardım edecektir. Bu ordunun iaşesini padişah deruhte etmiştir.

1798 Fransa'yla hal-i harpte bulunan Rusya'ya Boğazlar'ı açmamız ve Karadeniz Rus donanmasının Akdeniz'e çıkması.

1799 İkincikânun: İngiltere'yle İstanbul ittifak muahedesi. (Bu muahedeyle İngiltere Türk-Rus ittifakına girmiştir.)

1799 Mısır'a hâkim olan Bonapart'ın Suriye'ye hücumu. ElAriş, Gazze, Yafa, Rimle ve Hayfa'nın Fransızlar tarafından istilası. Akkâ muharebeleri ve Fransızların hezimeti ile firarı.

1799 İki Sicilya Krallığı'yla İstanbul ittifak muahedesi. (Bu muahedeyle bu krallık Türk-Rus ittifakına girmiştir.)

1799 Sadrazam Yusuf Paşa'nın Ordu-yı Hümayun'la Mısır üzerine hareketi.

1799 Hakkından gelinemeyen Vidin mütegallibesi Pazvandoğlu Osman Ağa'ya vezirlik rütbesiyle Vidin muhafızlığının verilmesi.

1799 Adriyatik Denizi'nde eski Venedik Cumhuriyeti'ne ait olup Fransızlara intikal etmiş bulunan ve Fransızların elinden de Rus donanması tarafından alınan Korfu, Kefalonya, Zanta, Ayamavra, İthaki, Paksos ve Cerigo adalarından mürekkep "Yediada Cumhuriyeti" adıyla yeni bir devletin kurulması ve metbuu Osmanlı padişahı olan bu cumhuriyetin Rusya çarının himayesi ve kefaleti altına konulması.

1799 Tiflis'in Rusya tarafından ilhakı.

1799 General Bonapart'ın Mısır'daki Fransız ordusunun başına General Kleber'i bırakarak gizlice İskenderiye'den Fransa'ya firarı. (Bonapart Mısır sularını abluka eden İngiliz donanması Amirali Sidney Smith'ten üç küçük gemiyi Fransa'ya göndermek için müsaade almış ve büyük bir cüretle bunlardan birine binmişti. İngiliz amirali bu firar hadisesini geç haber alabilmiş, takibe koyulmuş ise de General Bonapart'ı yakalayamamıştı. Fransa'ya dönen Bonapart evvela hükümet darbe-

siyle direktuvar idaresini devirmiş, sonra da imparatorluğunu ilan etmiştir.)

1799 Mısır'a girmek isteyen Ordu-yı Hümayun'un Fransızlara mağlubiyeti.

1800 Mısır'daki Fransız ordusu kumandanı General Kleber'in Kahire'de Halepli Süleyman isminde bir genç tarafından hançerlenerek öldürülmesi; Süleyman'ın bir eli yakıldıktan sonra kazığa vurulmak suretiyle idamı. Mısır'da sözde İslamiyet'i kabul ettiği söylenen ve hatta Reşid kasabasından bir Müslüman kızıyla da evlenmiş bulunan General Abdullah Menou'nün Fransız ordusu kumandanlığı.

1800 Rumeli'de dağlı eşkıyasının tekrar ortalığı kasıp kavurması, köy ve kasabaların basılması ve türlü şenaatin icrası; eşkıyayı himaye eden Pazvandoğlu'nun vezirliğinin refi ile Vidin muhafızlığından azli.

1800 İstanbul'da Eyüp Sultan Camii'nin esaslı büyük tamiri.

1800 Hindistan hükümdarlarından Bahadır Han tarafından Sultan III. Selim'e kıymetli Hint kumaşları gönderilmesi.

1800 Akdeniz'deki Rus donanmasının Karadeniz'e avdeti.

1801 İngiliz donanmasının Ebukir'de karaya asker çıkarması.

1801 Türkler tarafından Reşid Kalesi'nin Fransızlardan istirdadı. İskenderiye'nin muhasarası.

1801 Fransızların Kahire şehrini tahliye ederek Türklere teslimi.

1801 Mısır'daki Fransız ordusu kumandanlığı ile Türk-İngiliz orduları kumandanları arasında İskenderiye şehrinin Türkiye'ye terki hakkında mukavelename. Mısır'daki Fransız ordusunun İngiliz donanması tarafından Marsilya'ya götürülmesi ve Bonapart'ın işgal macerasıyla başlayan Mısır gailesinin sona ermesi.

1801 Osmanlı ricalinden Galib Efendi'nin sulh müzakeresi için Paris'e gönderilmesi.

1802 Yer yer Rumeli âyanının tegallübü, birbirleriyle mücadeleleri; Rumeli âyanı tarafından hasımlarına karşı kullanılmak üzere Kırcalı ve Dağlı diye anılan eşkıyanın himayesi; Rumeli'de büyük anarşi.

1802 İngiltere ile Fransa arasında Amiens Musalahası. (Bu mu-

salahanın Türkiye'ye ait maddeleri: Fransa Yediada Cumhuriyeti'ni tasdik edecektir. İngiltere'nin müttefiki olarak Türkiye'yle de bir sulh muahedesi akdolunacaktır.)

1802 Fransa ile Türkiye arasında sulh muahedesi.

1803 Arabistan'da Vahhabi mezhebinin yayılması, Suud Vahhabi'nin Mekke'ye girmesi; Hazreti Peygamber ile Asr-ı Saadet ekâbiri İslam'ının asırlardan beri muhafaza edilegelen doğdukları evleri yıktırtması, mezarlıkların tahribi, mescitlerin yıktırılması; Mekke'nin bir harabezara dönmesi.

1803 Vali Hüsrev Paşa, Arnavut askerleri başbuğu Tahir Paşa ve Mısır'daki Kölemen beyleri arasında geçimsizlik; Mısır'da bir anarşi başlangıcı.

1803 Yeniden başlayan Fransa-İngiltere harbi münasebetiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bitaraflık beyannamesi.

1803 Mısır'da anarşinin had bir şekil alması, Vali Hüsrev Mehmed Paşa'nın Arnavut askerleri tarafından Kahire'den kaçırtılması, Arnavut Tahir Paşa'nın yeniçeriler tarafından katli, Kölemen beylerinin de bu karışıklıktan istifade ederek Mısır'ın idaresini ele geçirmesi, Trabluslu Ali Paşa'nın Mısır valisi tayini.

1804 Maktul Arnavut Tahir Paşa'nın sergerdelerinden Kavalalı Mehmed Ali Ağa'nın entrikalarıyla Mısır Valisi Ali Paşa'nın Kölemenler elinde katli; Kölemenler arasında rekabet mücadelesi ve sergerde Mehmed Ali Ağa'nın bundan istifade ederek Mısır'ın idaresini ele geçirmeye çalışması.

1804 Mütegallibe âyan ile dağlı eşkıyası elinde kalmış olan Rumeli'nin karışık ve perişan halinin devamı.

1804 Sergerde Karayorgi idaresinde Sırpların isyanı ve Karayorgi'nin Avusturya'dan yardım istemesi, Rus ajanlarının Sırp isyanını tahriki, asiler tarafından Belgrad'ın muhasarası. Karadağ'da isyan ve Karadağlıların ele geçirdikleri köy ve kasabalara Rus bayrağı çekmeleri.

1804 İstanbul'da Tophane'de yangın ve bütün çarşıyla beraber topçu kışlalarının yanması.

1805 Rusya'nın teşvikiyle Karayorgi'nin kendisini Sırpların gospodarı ilan ederek Osmanlı Devleti Sırp istiklalini tasdik etmedikçe silahı elden bırakmayacağını beyan etmesi.

1805 Fransa'da imparatorluğunu ilan eden Napolyon Bonapart'ın bu unvanının Türkiye tarafından tasdiki.

1805 Sadrazam Yusuf Ziya'nın sadrazamlıktan çekilmesi; Hafız İsmail Paşa'nın sadareti.

1805 Kavalalı Mehmed Ali'nin vezaret rütbesiyle Mısır valiliği; Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır'da Kölemenlerin imhası.

1805 Fransa'yla hal-i harpte bulunan İngiltere'nin ittifakından ayrılmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya karşı Rusya'yı destekleyen İngiltere'nin tazyikiyle Türk-Rus ittifakını dokuz sene için uzatması.

1805 Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın Nizam-ı Cedit aleyhtarlığı ve Rumeli âyanlarını da Nizam-ı Cedit'e karşı mukavemete teşviki; âyanın Edirne toplantısı ve ilk defa olarak III. Selim ile Nizam-ı Cedit'e karşı açık bir muhalefet hareketi.

1805 Sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın azli; İbrahim Hilmi Paşa'nın sadareti.

1805 Kaynarca Muahedesi'ne aykırı olarak bir Rus aleti olan Eflak Voyvodası Kostantin İpsilanti ile şüpheli bir şahıs olarak görülen Boğdan Voyvodası Aleksandros Mozuros'un azilleri; Konstantin İpsilanti'nin Rusya'ya firar ve ilticası. Ve bu aziller vakasından sonra Türkiye'nin İngiltere ve Rusya'dan ayrılarak Fransa dostluğuna itimat ve temayülü.

1805 Birincikânun: Rusların harp açmaya lüzum görmeden hududu tecavüz ederek Bender, Hotin, Kili ve Akkerman kalelerini zaptı. Bir Rus ordusunun İsmail önünde Türklere mağlubiyeti.

1806 İkincikânun: Rusya'nın müttefiki İngiltere'nin tazyikine rağmen Rusya'ya harp ilanı. Sadrazamın Ordu-yı Hümayun'la sefere gitmesi münasebetiyle, Nizam-ı Cedit aleyhtarı Köse Musa Paşa'nın İstanbul'da sadaret kaymakamlığına getirilmesi.

1806 İngiliz elçisinin İstanbul'u terk ederek Akdeniz'deki İngiliz donanmasına gitmesi, İngiliz donanmasının hicri 1220 Kurban Bayramı günü Boğaz kaleleri kumandan ve muhafızlarının bayram namazında bulunmalarından istifade ederek Boğaz'dan geçip İstanbul önüne gelmesi ve payitahtı tehdit ile Türkiye'yi sulha icbarı, bütün İstanbul halkının şehri müdafaaya hazırlanması, İngilizlerin acil bir şekilde İstanbul

önünden çekilip Akdeniz'e dönmeleri.

1807 Vahhabilerin Medine'yi istilası; evvelce Mekke'de yaptıkları tahribatı Peygamber'in merkadi müstesna burada yapmaları; asırlardan beri merkad-i Peygamberi'ye hediye olarak gönderilmiş paha biçilmez mücevheratın vesair harikulade kıymetli eşyanın Suud Vahhabi tarafından gasbı ve kendi beldesi olan Deriye'ye götürülmesi.

1807 İngilizlerin İskenderiye'yi istilası, Reşid'de bozulan İngilizlerin İskenderiye'yi tahliyesi.

1807 Karadeniz Boğazı muhafızı olan yamakların sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'nin teşvikleriyle Nizam-ı Cedit ve Sultan III. Selim aleyhine isyanları, yamakların Kabakçı Mustafa başbuğluğunda İstanbul üzerine yürümeleri; bütün yeniçerilerin ayaklanmasıyla büyük ve kanlı İstanbul ihtilaliyle Nizam-ı Cedit'in kaldırılması. III. Selim'in tahttan indirilmesi.

Sultan IV. Mustafa

1807 Sultan IV. Mustafa'nın cülusu.

1807 III. Selim devri ricalinden bazılarının idamı. Silistre'de bulunan Ordu-yı Hümayun'da askerin ayaklanması, Serdar ve Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'nın azli, Çelebi Mustafa Paşa'nın sadareti.

1807 III. Selim devri ricalinden bazılarının Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın himayesine sığınmaları ve Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak için gizli müzakereleri. Bu zevat tarihimizde Rusçuk Yâranı diye meşhurdur.

1807 Napolyon ile Rusya Çarı Aleksandr'ın Tilsit mülakatı, bu görüşmede Rusya'nın Türkiye'yle bir mütareke akdinin şart koşulması. Fransa'nın tavassutuyla Türkiye-Rusya mütarekesi: muhasama derhal duracak ve sulh müzakerelerine başlanacaktır. Mütarekenin akdiyle beraber Rusya işgal ettiği kale ve şehirleri tahliye edecek, fakat sulhun akdine kadar buralara Türk askeri girmeyecektir. Uzlaşılamaz ise mütareke 1808 Nisanı'na kadar uzatılacaktır.

1808 Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam ve Ordu-yı Hümayun'la ve bazı Rumeli âyanları, âyanların askerleri ve kendi seçkin askerleriyle İstanbul'a doğru hareketi. Önden gönderilen Pınarhisar âyanı Ali Ağa'nın Rumelifeneri hisarında Boğaz nazırı olmuş bulunan Kabakçı Mustafa'yı gece evinde bastırarak idamı; vakanın şüyuu üzerine İstanbul'da büyük bir heyecan, Alemdar'ın İstanbul'a gelmesi; kendi askerleri ve Rumeli âyanlarının askerleriyle hükümet darbesi, sadrazamın tevkifi, sarayın basılması, IV. Mustafa bendeleri tarafından Sultan Selim'in şehit edilmesi, IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi.

Sultan II. Mahmud

1808 Temmuz: Sultan II. Mahmud'un cülusu, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti.

1808 Alemdar Paşa'nın diktatörlüğü; serkeşliğe ve uygunsuz hareketlere karşı verilen amansız idam cezalarıyla yeniçerilerin sindirilmesi. Sekban-ı Cedit adıyla yeni bir asker ocağının kurulması. İkinciteşrin: İstanbul'da yeniçeri ihtilali; Alemdar Mustafa Paşa'nın ikamet etmekte olduğu Babıâli'de geceleyin bastırılması ve Babıâli'nin kundaklanarak yakılması, yeniçerilerin eline düşeceğini anlayan Alemdar Paşa'nın intiharı. Yer yer pusuya düşürülen sekbanların öldürülmesi, Babıâli yangınının etrafa sirayetle büyük bir İstanbul yangını olması. Yeniçerilerin Saray-ı Hümayun'a yürüyüşü; eski Padişah IV. Mustafa'nın sarayda Sultan Mahmud'un emriyle idamı. Sekban-ı Cedit asker ocağının lağvı; sekban kışlaları olan Levent Çiftliği Kışlası ile Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nın yeniçeriler tarafından yakılması.

1808 Memiş Paşa'nın sadareti.

1809 Napolyon ile Çar Aleksandr'ın Erfurt mülakatı; çarın teklifi olan bir Türkiye taksimi meselesini Fransa istikbalde görüşülmeye değer bir mesele telakki eylemiştir. Fransa, Türkiye üzerindeki nüfuzunu kullanarak bir Türkiye-İngiltere antlaşmasına mani olacaktır.

1809 1 İkincikânun: Sadrazam Memiş Paşa'nın azli; Yusuf Ziya Paşa'nın sadareti.

1809 Rusya'yla mütareke müddetinin bitmesiyle harp halinin avdeti.

1809 Türkiye ile İngiltere arasında Çanakkale sulh muahedesi ve gizli ittifak muahedesi. Gizli muahede metninin hülasası: Rusya ile anlaşan Fransa Türkiye'ye harp ilan ederse Fransız donanmasına karşı Akdeniz'deki Osmanlı adaları ile sahillerinin müdafaasını İngiliz donanması deruhte etmiştir. Fransız tazyikine mukavemet edecek olan Türkiye'ye İngiltere top ve her nevi askeri teçhizat verecektir. İngiltere Türkiye'den evvel Rusya'yla sulh akdedecek olursa, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'nin şanına, menfaatine, istiklaline ve toprak tamamiyetine layık bir sulh teminini taahhüt etmiştir (5 İkincikânun).

1809 Nisan: Rus harbinin devamınca Boğazlar'ın bütün devletlere karşı kapatılmış olduğuna dair Osmanlı notası.

1811 Birinciteşrin: yeni bir Rus-Fransız harbinin başlaması ihtimali karşısında, Fransa'nın harbe devama teşvikine rağmen Napolyon'un karakterine güvenilemediğinden Rusya'yla mütareke.

1811 Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın azli, Laz Ahmed Paşa'nın sadareti.

1812 28 Mayıs: Rusya'yla Bükreş sulh muahedesi. Muahede metninin hülasası: Rusya bu harpte işgal ettiği Eflak ve Boğdan'ı Türkiye'ye iade etti. Bu harpte işgal edilmiş olan Besarabya Rusya'da kaldı. Prut Nehri iki devlet arasında hudut oldu. Tuna'nın Kili ağzı iki devlet arasında müşterek olacaktı. Bu harpte Ruslar hesabına çalışmış Sırp asiler affolunacaktı. Osmanlı Devleti, Sırbistan'a bir nevi muhtariyet verme hususunda Sırp ileri gelenleriyle müzakere vaadinde bulundu.

1812 Sadrazam Laz Ahmed Paşa'nın azli; Hurşid Ahmed Paşa'nın sadareti.

1813 Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Medine ile Mekke'yi Vahhabilerin elinden kurtarması.

1815 Nisan: Sadrazam Hurşid Ahmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1815 Teşrinievvel: Yunan adalarının İngiltere himayesine verilmesine Osmanlı Devleti'nin muvafakati; Dalmaçya sahilinde Parga'nın Türkiye'ye terki.

1818 Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti.

1820 Amerika Birleşik Devletleri'yle ilk ticari münasebetlerin kurulması.

1820 Kânunusani: Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın azli, Seyid Ali Paşa'nın sadareti.

1821 Mart: Sadrazam Seyid Ali Paşa'nın azli; Benderli Ali Paşa'nın sadareti. Bir ay sonra azliyle Hacı Salih Paşa'nın sadareti.

1822 10 Teşrinisani: Sadrazam Hacı Salih Paşa'nın azli, Deli Abdullah Paşa'nın sadareti.

1822 Yunanistan ve Mora üzerinde büyük nüfuz sahibi Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın, Nişancı Halet Efendi'nin kini karşısında devlete arzusuna rağmen asi oluşu üzerine ordu sevki, Yanya'da muhasarası, idamı. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanıyla beraber başlamış olan Mora ihtilalinin paşanın idamından sonra bütün şiddetiyle alevlenip devamı.

1823 Mart: Sadrazam Deli Abdullah Paşa'nın azli; Silahtar Ali Paşa'nın sadareti.

1823 İran'la Erzurum Sulh Muahedesi. Mora İhtilali'ni fırsat bilerek Türkiye'ye saldıran İranlılar Bağdat cephesinde mağlup oldular, fakat Şarki Anadolu'da Beyazıt'ı, Bitlis'i, Erciş'i zapt ettiler, ordularında bir kolera çıktı, sulh istediler; Kasr-ı Şirin Muahedesi esaslarına göre bu ahitname imzalandı.

1823 Birincikânun: Sadrazam Silahtar Ali Paşa'nın azli; Said Galib Paşa'nın sadareti.

1824 Kendisine Mora ve Girit valiliklerinin verileceği vaat edilerek Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mora isyanının tenkiline memur edilmesi.

1824 Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın 60 gemi ve 60.000 askerle Mora ihtilalinin tenkili hareketine iştiraki, Ordu-yı Hümayun'la birleşen Mısır askerinin muvaffakiyeti, asilerin merkezi olan Tripolis'in, Mesolongion, Neopolis'in zaptı; Mora ihtilalinin sona erer gibi görünmesi.

1824 Eylül: Sadrazam Said Galib Paşa'nın azli; Selim Sırrı Paşa'nın sadareti.

1826 15 Haziran: İstanbul'da kanlı bir şehir muharebesiyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması: "Vaka-i Hayriye."

1826 "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir asker ocağının tesisi.

1826 Rusya ile Akkerman mukavelenamesi. Bükreş Muahedesi'nde Türkiye'nin vaat ettiği Sırbistan muhtariyeti meselesi bir kere daha teyit edildi.

1827 Asakir-i Mansure'ye serpuş olarak fes giydirilmesi.

1827 Mora ihtilalinin bastırılması karşısında Rusya'nın Türkiye'ye fiilen tecavüz ederek meseleye karışacağını sezen İngiltere'nin teşebbüsüyle Rusya'nın böyle ferdi müdahalesini önlemek için İngiltere, Fransa ve Rusya arasında üçlü antlaşma, Türkiye'ye bir nota verilmesi, bu suretle Yunan meselesinin bir Avrupa meselesi olması.

1827 20 Birinciteşrin: müttefik İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri donanmalarının Navarin limanında bulunan Osmanlı donanmasına harp ilan edilmemişken korsan ruhuyla baskını, dört saat içinde bütün Osmanlı ve Mısır gemilerinin mahvedilmesi. 8.000 bahriyelimizin şahadeti.

1828 Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın padişahtan müsaade almadan İngiltere'yle bir mukavelename imzalayarak oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusunu İngiliz donanmasıyla Mora'dan geri getirtmesi.

1828 Devletlerarası hukuku ayak altına alan ve medeniyet için silinmez bir leke teşkil eden Navarin baskınının Osmanlı Devleti tarafından protestosu ve üç müttefik devletten tazminat istemesi; Rusya'nın bu notaya harp ilanıyla cevap vermesi.

1828 Birinciteşrin: Sadrazam Selim Sırrı Paşa'nın azli; Darendeli İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1829 İkincikânun: Sadrazam Darendeli İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Reşid Mehmed Paşa'nın sadareti.

1829 Rusların, geri çekilme yolları kesilip mahvolmayı göze alarak cüretkârane bir yürüyüşle Edirne'ye kadar gelerek bu şehri zapt etmesi, şark cephesinde de Erzurum'un sukutu. Rusya'yla

Edirne sulh muahedesi. Metnin hülasası: Rumeli hududu yine Prut Nehri olacaktır. Eflak, Boğdan ve Sırbistan imtiyazları genişletilecek, Yunanistan'a tam bir istiklal verilecek. Rusya'ya 8,5 milyon lira harp tazminatı verilecek.

1830 Fransızlar tarafından Cezayir'in işgali.

1830 Sırbistan'a muhtariyet verilmesi.

1830 Girit eyaletinin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya verilmesi, Mehmed Ali'nin evvelce vaat edilen Mora valiliği yerine Suriye'yi istemesi, bu talebin reddi.

1832 Mısır Valisi Mehmed Ali'nin isyanı; Mısır ordusunun Şam'ı zaptı, Toros Dağları'nı geçerek Anadolu'ya girmesi. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Konya Ovası muharebesinde mağlubiyeti, Mısır ordusu kumandanı İbrahim Paşa'ya esir düşmesi.

1833 Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1833 Mısır ordusunun Kütahya'ya kadar ilerlemesi, İbrahim Paşa'nın bütün valilere tahrirat göndererek kendilerini pek mühim bir meselenin görüşülmesi için İstanbul'a daveti. Mesele, Osmanlı hanedanının ıskatıyla Türkiye tahtına Mehmed Ali hanedanının geçmesidir. II. Mahmud'un bütün Avrupa hükümdarlarından tavassut talebi.

1833 Çar Nikolay'ın yardım teklifi; mahremlerine "Denize düşen yılana sarılır" diyen Sultan Mahmud'un bu teklifi kabulü. Bir Rus donanmasının Boğaziçi sahillerinde bir Rus kolordusunu karaya çıkarması. Bu müdahale karşısında İngiltere ve Fransa'nın telaşı, bu iki devletin Mehmed Ali'yi tazyiki ve Mısır ordusunun ileri hareketinin durdurulması.

1833 21 Şubat: padişah ile asi Mısır valisi arasında Kütahya Muahedesi: Sayda, Şam, Halep, Adana vilayetleri Mısır'a ilaveten Mehmed Ali Paşa'ya, Girit ve Cidde valilikleri de oğlu İbrahim Paşa'ya verildi.

1833 8 Temmuz: Rusya'yla Hünkâr iskelesi İttifak Muahedesi: Çar ve padişah karşılıklı olarak birbirlerine ordularıyla yardım edeceklerdir. Muahedenin gizli maddesi: Padişah çara ordusuyla yardım yerine Boğazlar'ı diğer bütün devletlerin harp gemilerine kapamayı taahhüt ediyordu.

1833 Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin gizli maddesinin öğrenilmesi üzerine diğer Avrupa devletlerinin bu muahedeyi tanımadıklarını ilan etmesi.

1837 İstanbul'da Haliç'te ilk köprünün yapılması.

1838 Türkiye'de karantina usulünün kabul ve tatbiki.

1838 Kütahya Muahedesi'ni kerhen imzalamış olan padişahın Mısır valisine karşı harp hazırlığı; donanmanın hain Ahmed Paşa kumandasında Suriye sahillerine gönderilmesi; ordunun da sefer hareketine başlaması; fakat Nizip mevkiinde ağır bir mağlubiyete uğraması (1839).

1839 Nizip bozgununu haber almadan o sırada ağır hasta olan Sultan II. Mahmud'un vefatı.

Sultan Abdülmecid

1839 Abdülmecid'in cülusu.

1839 Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Hüsrev Mehmed Paşa'nın sadareti, Kavalalı Mehmed Ali'nin eski can düşmanı olan bu zatın sadarete gelmesiyle Mısır buhranının bir kat daha artması.

1839 Hüsrev Paşa, Kaptan-ı derya Ahmed Paşa'nın da düşmanı olduğundan kaptanpaşanın devlete ihanetle emri altındaki Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürerek Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesi.

1839 Ordusunu ve donanmasını kaybetmiş olan padişahın asi Mısır valisiyle bir müzakere yolu araması, çok ağır şartlarla karşılaşması; Londra elçisi Mustafa Reşid Paşa'nın bir diplomasi muvaffakiyeti olarak İngiltere'nin Mısır meselesini bir Avrupa meselesi yapması. İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Fransa, Babıâli'ye müşterek bir nota vererek bu beş devlet bir karar vermedikçe padişahın Mehmed Ali'yle müzakereye girmemesini tavsiyeleri.

1839 3 Birinciteşrin: Londra'dan İstanbul'a gelen Mustafa Reşid Paşa'nın Abdülmecid'e has siyasi müşavir olarak yaklaşması; paşanın kendi karihası eseri olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu bizzat okuyarak halka tebliği ve neşri. Bu fer-

manla uyanık mutlakıyet devrinin başlaması. Metnin hülasası: Devletin düştüğü zaaf ve fakrin sebebi kanunlara riayetsizliktir. Şahsi emniyet; ırz, namus, mal emniyeti, vergi alınması, askerlik için icap eden kanunlar yapılacaktır. Artık, bir mahkeme kararı olmadan gizli ve aşikâr kimse idam olunmayacaktır; cürüm sahiplerinin, idam mahkûmlarının bile malları müsadere olunmayacak, veresesine verilecektir. Bütün işlerde Osmanlı tebaası arasında din ve milliyet gözetilmeyecektir. Herkes kanunlar önünde müsavidir, kanunlara riayet edilmesi için padişah, ulema ve vükela yemin edeceklerdir. Kanuna aykırı hareket edenler, rütbe ve mevkilerine bakılmadan cezalandırılacaktır.

1840 Mart: Ticaret mahkemelerinin tesisi.

1840 Haziran: Sadrazam Hüsrev Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1840 15 Temmuz: Türkiye, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında Mısır meselesi için Londra Mukavelenamesi. Mehmed Ali'yi iltizam eden Fransa bu konferansa davet edilmemiştir. Metnin hülasası: Mehmed Ali'ye Mısır valiliği veraset suretiyle, Cenubi Suriye valiliği kayd-ı hayat şartıyla verilecektir, on gün içinde kabul eylemediği takdirde Suriye'nin tevcihinden vazgeçilecek ve bir on gün daha beklenerek, yine kabul cevabı vermezse kendisine artık hiçbir şey temin olunmayacaktır. Padişahın ve müttefiklerinin kararına cebren itaati temin olunacaktır.

1840 Birincikânun: Mehmed Ali'nin itaat ahitnamesi, Mısır valisi 15 Temmuz kararına ret cevabı verdi. Osmanlı, İngiliz ve Avusturya gemilerinden mürekkep bir filo Beyrut ve Akkâ'yı zapt etti. İbrahim Paşa da Türk ordusuna mağlup olarak Mısır'a çekildi; müttefik donanma İskenderiye limanına girdi; Mehmed Ali hakkında verilecek karara itaat edeceğini bildirdi.

1841 Şubat: Mehmed Ali Paşa'ya evladına intikal etmek şartıyla Mısır valiliğinin verildiğine dair ferman. Müttefikler Mısır valisini muhatap kabul etmediler; Mehmed Ali doğrudan padişaha müracaatla vaziyetinin tayinini diledi. Babıâli ile dört müttefik devletin kararı kendisine Abdülmecid'in fermanıyla bildirildi. Mısır'daki medeni icraatı için, valilik ev-

ladına irsen intikal etmek üzere yalnız Mısır valiliğinde ibra edilmiştir. Mısır eyaleti padişaha senevi 80.000 kese akçe maktu vergi verecektir. Büyük Mısır buhranı bu fermanla sona erdi. Mısır meselesinde siyasi prestiji kırılan Fransa'da kabine istifa etti.

1841 Temmuz: Türkiye Avusturya, Fransa, Prusya, Rusya ve İngiltere arasında Londra'da Boğazlar Mukavelenamesi. Sulh zamanında dahi Boğazlar'dan hiçbir ecnebi devletin harp gemisi geçemeyecektir. Sefaretler hizmetine olan hafif harp sefineleri padişahın hususi bir fermanıyla geçebileceklerdir.

1841 Birincikânun: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti.

1842 Ağustos: İzzet Mehmed Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1845 Abdülmecid'in kırk dört günlük bir Rumeli seyahati.

1845 Damga resminin konulması, bunun, pul usulü henüz taammüm etmediğinden, evrakın damgalı kâğıtlara yazılması mecburiyetiyle alınması.

1845 İdadiye mekteplerinin açılması.

1845 Şehrin yarısına yakın kısmını kül eden büyük İzmir Yangını.

1845 Bezmiâlem Valide Sultan'ın hayır eseri olarak Yenibahçe Gureba Hastanesi'nin açılması.

1845 İstanbul'da Karaköy-Eminönü köprüsünün inşası, üç gün parasız geçildikten sonra yayalardan 5 para müruriye alınması.

1846 Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek padişaha arz-ı ubudiyeti.

1846 Eylül: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1846 Rüştiye mektebinin tesisi.

1846 Ahmed Vefik Efendi (Paşa) tarafından Türkiye'de ilk defa olarak resmi salname tertibi.

1847 Maarif Nezareti'nin kurulması.

1847 İstanbul'da esir pazarının kaldırılması.

1848 Bina kirası ve emsali işlerde kontrat usulünün konulması.

1848 Nisan: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; İbrahim Sârım Paşa'nın sadareti.

1848 Ağustos: Sadrazam İbrahim Sârım Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1849 Ayasofya'nın tamiri.

1849 Abdülmecid'in Ege Adaları seyahati.

1849 Macaristan ihtilali; general, nazır, zabit, avukat, doktor vesaire Macar münevverinin Türkiye'ye ilticası. Avusturya ve Rusya'nın tehditlerine rağmen mültecilerin devletlerarası hukukuna göre geri verilmemesi; bu siyasi celadete karşı Londra ve Paris'te Türkiye lehine nümayişler, Londra büyükelçimizin arabasından atlar sökülerek elçi paşanın arabasının üniversite talebesi tarafından çekilmesi.

1849 Mayıs: Eflak ve Boğdan'ın Ruslar tarafından işgali; Rusya'yla Baltalimanı Muahedesi. Metnin hülasası: Avrupa'nın karışık ahvali münasebetiyle yalnız bir defaya mahsus olarak bu iki memleketin voyvodaları Rusya'nın tasvibine arz olunduktan sonra tayin olunacaklardır. Bu memleketlerin idari ıslahatı için gerekli nizamlı, istikamet ve liyakat sahibi voyvodalardan mürekkep biri Yaş'ta, diğeri Bükreş'te toplanacak iki meclis kararlaştırılacak, kararlar Rusya'yla istişareden sonra padişahın bir fermanıyla neşredilecektir.

1850 İstanbul'da büyük kış, Haliç'in donması.

1851 İstanbul'da Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu.

1852 İkincikânun: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadareti.

1852 Mart: Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1852 Ağustos: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mehmed Emin Ali Paşa'nın sadareti.

1852 Birinciteşrin: Boğaziçi köyleri ile İstanbul arasında işleyen ecnebi vapurların seferden meni, burada seyrüsefer hakkının Türk bayrağına inhisarı.

1852 Birinciteşrin: Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın azli; Damat Mehmed Ali Paşa'nın sadareti.

1853 Mayıs: Sadrazam Damat Mehmed Ali Paşa'nın azli; Mustafa Nailî Paşa'nın sadareti.

1853 Kudüs ve civarındaki mübarek makamlar meselesi yüzünden

Katolikler ile Ortodokslar arasında mücadelenin muhasama şeklini alması; Ortodoksların hamisi geçinen çarın İstanbul'a fevkalade elçisi olarak gelen Prens Menşikov'un mütehakkim ve küstah nümayişlerinden sonra verilen bir Rus notası, notanın şiddetle reddi, elçinin avdeti ve Rusya'nın Türkiye'ye harp ilanıyla Eflak ve Boğdan'ı işgali.

1853 Karadeniz'e çıkan iki Türk filosunun fırtınadan sığındıkları Sinop limanında Rus donanması tarafından basılarak yakılması.

1853-1854 Rusların Silistre muhasarası. Musa Paşa'nın bu kaleyi kahramanca müdafaası; Musa Paşa'nın şahadeti. Harbe Fransa ve İngiltere'nin de katılması üzerine Ruslar Silistre önünden kaçmaya mecbur oldular.

1853 Temmuz: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Mühr-i Hümayun'un yine kendisine tevdii.

1854 12 Mart: Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında Rusya'ya karşı tedafüi ve tecavüzi ittifak muahedesi; padişahın Kırım Harbi denilen bu harpteki müttefikleri İmparator III. Napoléon ile Kraliçe Victoria'dır. Metnin hülasası: Fransa ve İngiltere kara ve deniz kuvvetleriyle Türkiye'ye yardım edeceklerdir. Münferit mütareke veya sulh yapılmayacaktır. İttifakın istenilen neticesi alınınca Fransa ve İngiltere donanma ve ordularını derhal geri çekeceklerdir. İttifakın akdiyle beraber Gelibolu'da tahaşşüt eden İngiliz ve Fransız askerleri süratle Varna'ya ve Kırım'a sevk edilmeye başlandı.

1854 Mayıs: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.

1854 Kırım Harbi'nin müttefikler lehine gelişmesi. Bizzat Çar Nikolay da bulunmak üzere Rus kuvvetlerini Sivastopol'da muhasarası.

1854 İkinciteşrin: Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1855 15 Mart: Sardinya Krallığı'nın ittifaka girmesi ve Sivastopol'a bir ordu göndermesi.

1855 Mart: Çar Nikolay'ın Sivastopol'da kahrından ölmesi, Rusya'nın Avusturya vasıtasıyla sulh talebi.

1855 Mayıs: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Âli Paşa'nın sadareti.

1855 Eylül: Sivastopol'un en metin kalesi Malenkov'un süngüyle zaptı. Sivastopol'un müttefikler eline geçmesi.

1856 18 Şubat: Toplanacak olan Paris Sulh Kongresi'nde Rusların türlü itirazlarını ve çıkaracakları müşkülatı önlemek için Türkiye'nin müttefikleriyle müzakeresi neticesi yazılmış ve neşredilmiştir. Metnin hülasası: can, mal, ırz ve namus güveni. Herkes kanun nazarında müsavidir. Memuriyetlere ve askerlik hizmetine Müslim ve gayrimüslim herkes kabul edilir. Mezhep hürriyeti. Tedris hürriyeti. Vergide müsavat. Mahkemelerin aleni olması. Rüşvetin ilgası. Maliye ve adliyede ıslahat. Ecnebilere mülk tasarrufu için müsaade.

1856 25 Şubat: Paris Sulh Kongresi'nin toplanması.

1856 30 Mart: Paris Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: 1- Osmanlı Devleti'nin istiklal ve mülki tamamiyeti devletlerin tekeffülü altına alınmıştır, bunu ihlal manasını tazammun eden herhangi hareket beynelmilel bir mesele addedilecektir. İhtilaflar diğer devletlerin tavassutuyla halledilecektir. 2- Osmanlı Devleti'nin 18 Şubat 1856'da neşrettiği Islahat Fermanı Avrupa devletleri tarafından hüsn-i telakki edilmiştir. Padişah ile tebaasının münasebetine hiçbir suretle müdahale edilmeyecektir. 3- Karadeniz bitaraftır, Türkiye ve Rusya harp gemisi ve tersane bulundurmayacaktır. Boğazlar bütün devletlerin gemilerine kapalı kalacaktır. 4- Tuna'da ticaret serbest olacak, seyrisefaini temin için beynelmilel bir Tuna komisyonu kurulacaktır. 5- Rusya'nın Tuna ağzına hâkim olmaması için Besarabya'dan alınacak bir kısım arazi Boğdan'a verilecektir. 6- İki tarafın bu harpte aldığı yerler geri verilecektir. Kırım Rusya'ya, Kars Türkiye'ye iade edilecektir. 7- Eflak ve Boğdan muhtariyeti beynelmilel kefalet altına alınacak, bu iki memleket müstakil ve milli bir idareden müstefit olacaktır. 8- Bu teminat aynen Sırbistan'a da verilmiştir, ancak Osmanlı Devleti Sırbistan'da muayyen mevkilerde asker bulundurmak hakkını muhafaza edecektir.

1856 İkinciteşrin: Sadrazam Âli Paşa'nın azli; Mustafa Reşid Paşa'nın sadareti.

1857 Ağustos: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın azli; Mustafa Nailî Paşa'nın sadareti.

1857 Birinciteşrin: Sadrazam Mustafa Nailî Paşa'nın azli; Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1858 İkincikânun: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın vefatı; Âli Paşa'nın sadareti.
1859 Birinciteşrin: Sadrazam Âli Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1859 Birincikânun: Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azli; Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti.
1860 Mayıs: Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli; Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadareti.
1860 Suriye'de karışıklık, Suriye Katoliklerinin hamisi geçinen Fransa'nın bir Suriye işgaline varacak müdahalesinin önlenmesi; bu yolda Suriye kumandanı Müşir Ahmed Paşa'nın haksız olarak idamı.
1861 Sultan Abdülmecid'in vefatı.

Sultan Abdülaziz

1861 Abdülaziz'in cülusu.
1861 Âli Paşa'nın sadareti; Osmanlı nişanının ihdası, Abdülaziz'in Bursa seyahati, Âli Paşa'nın azli ve Keçecizade Fuad Paşa'nın sadareti.
1862 Karadağ isyanı ve isyanın bastırılması. İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda Türkiye'nin ilk sanayi sergisinin açılması. Türkiye'de ilk defa olarak posta pulu kullanılması.
1863 Fuad Paşa'nın azli, Yusuf Kâmil Paşa'nın sadareti; Yusuf Kâmil Paşa'nın azli, tekrar Fuad Paşa'nın sadareti.
1865 İstanbul'da büyük kolera ve büyük Hocapaşa Yangını. Tersanede ve donanmada ciddi ıslahat.
1866 Fuad Paşa'nın azli, Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti. Beylerbeyi ve Çırağan saraylarının yapılması.
1867 Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli, Âli Paşa'nın sadareti. Mısır valisine "Hıdiv" unvanının verilmesi. Amerika'ya ilk defa olarak bir Osmanlı sefirinin gönderilmesi. Mahkemelerde ıslahat.
1868 Sultani mekteplerinin (liselerin) tesisi.
1869 Süveyş Kanalı'nın resm-i küşadı.

1871 Sadrazam Âli Paşa'nın vefatı, Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti. İstanbul'da ilk atlı tramvay.

1872 Mahmud Nedim Paşa'nın azli, Midhat Paşa'nın sadareti; Midhat Paşa'nın azli, Mütercim Rüştü Paşa'nın sadareti.

1873 Mütercim Rüşdü Paşa'nın azli, Ahmed Esad Paşa'nın sadareti; Esad Paşa'nın azli, Şirvanlı Rüşdü Paşa'nın sadareti. Kaşgar Emiri Yakub Han'ın İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı tabiiyetine girdiğini bildirmesi.

1874 Şirvanlı Rüşdü Paşa'nın azli, Serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın sadareti.

1875 Bosna ve Hersek ihtilali. Hüseyin Avnî Paşa'nın azli, Ahmed Esad Paşa'nın sadareti; Ahmed Esad Paşa'nın azli, Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti.

1876 Bulgaristan ihtilali, İstanbul'da medrese talebesinin nümayişi, Mahmud Nedim Paşa'nın azli, Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi.

Sultan V. Murad

1876 V. Murad'ın cülusu. Abdülaziz'in intiharı. Abdülaziz'i öldürttüğü söylenen Serasker Hüseyin Avnî Paşa'nın Çerkez Hasan Bey tarafından katli. Sırbistan ve Karadağ isyanları. Sultan Murad'ın tecennünü, tahttan indirilmesi.

Sultan II. Abdülhamid

1876 II. Abdülhamid'in cülusu; Osman Paşa tarafından Sırbistan'da Aleksinaç'ın zaptı; Midhat Paşa'nın sadareti; İstanbul'da tersane konferansı.

1877 Türkiye'de Meşrutiyet idaresinin ilanı; Serdar Abdülkerim Paşa'nın Sırbistan'daki muzafferiyetleri dolayısıyla kendisine Macar Üniversitesi talebeleri tarafından kıymetli bir kılıç gönderilmesi; Tersane Konferansı kararlarının Türkiye tarafından reddi; Sadrazam Midhat Paşa'nın azli ve Türkiye'den dışarı çıkarılması; Ethem Paşa'nın sadareti; Romanya Prensliği'nin Türkiye aleyhine Rusya'yla ittifakı; Rusya'nın Türkiye'ye harp ilanı; Ardahan'ın Ruslar tarafından zaptı; Rus ordusunun Tuna'yı geçerek, Ziştovi'nin Ruslar tarafından

zaptı; Alişgerd ve Kars'ta Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Ruslara karşı muzafferiyeti, Kars muhasarasının kaldırılması; Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın büyük Gedikler zaferi; Rus ordusunun Osmanlı hudutları dışarısına firarı.

1878 Plevne muhasarası; Gazi Osman Paşa'nın muhasara hatlarını yararak çıkma teşebbüsü esnasında yaralanması ve ordusuyla beraber esareti; Ahmed Hamdi Paşa'nın sadareti; Ahmed Hamdi Paşa'nın azli; Ahmed Vefik Paşa'nın başvekâleti (sadrazam yerine ilk defa başvekil unvanının kullanılması); Ruslar tarafından Edirne'nin zaptı. Sulha esas olacak siyasi vesikanın Edirne'de imzası. Rus askerinin Çekmeceler'e kadar ilerlemesi; İstanbul'un bir Rus istilası tehlikesine karşı İngiltere'nin Akdeniz filosunun Marmara'ya girip Adalar önünde demirlemesi. Meclis-i Âyan ve Mebusan'ın (Meclis-i Milli) II. Abdülhamid tarafından feshi ve bu padişahın meclissiz şahsi idare devrinin başlaması; Türkiye ile Rusya arasında Ayastefanos Sulh Muahedesi'nin imzası; Sadık Paşa'nın başvekâleti; Ali Suavi Efendi tarafından Sultan V. Murad'ı tahta çıkarmak üzere Çırağan Sarayı baskını; Ali Suavi'nin vaka yerinde öldürülmesi; Sadık Paşa'nın azli; Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadareti; İngiltere'yle ittifak muahedenamesi (Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki muahedesi); Saffet Paşa'nın sadareti; Berlin Kongresi ve Berlin Sulh Muahedesi'nin imzası; Bulgaristan'ın istiklali; Avusturya-Macaristan devletinin Bosna ve Hersek'i işgali; Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadareti.

1879 Devlet memurlarının sicillerinin tutulması usulünün konulması; Arifî Paşa'nın başvekâleti (sadrazam tabiri yerine yine başvekil unvanı kullanılmıştır); az sonra Arifî Paşa'nın azli; Said Paşa'nın başvekâleti.

1880 İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin resm-i küşadı; Tunus'un Fransızlar tarafından işgali; Kadri Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın başvekâleti.

1882 Mısır'ın İngiltere tarafından muvakkaten işgali; Abdurrahman Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın başvekâleti.

1883 Ahmed Vefik Paşa'nın başvekâleti, azliyle tekrar Said Paşa'nın

sadareti (başvekil unvanının kati olarak terkiyle tekrar sadrazam unvanının kullanılması).

1884 Midhat Paşa'nın sürgün olarak bulunduğu Taif'te öldürülmesi.

1885 Şarki Rumeli eyaletinin Bulgaristan tarafından ilhakı; Kâmil Paşa'nın sadareti.

1888 Ziraat Bankası'nın kurulması; hürriyet şairi Namık Kemal'in mutasarrıflıkla sürgün bulunduğu Sakız'da vefatı ve vasiyeti üzerine Bolayır'da defnedilmesi.

1890 Viyana elçisi Türk edibi Sadullah Paşa'nın intiharı.

1891 Cevad Paşa'nın sadareti.

1894 Said Paşa'nın sadareti.

1895 Kâmil Paşa'nın sadareti; Kâmil Paşa'nın azliyle Halid Rifat Paşa'nın sadareti.

1897 Osmanlı-Yunan muharebesi: Yunanistan'ın mağlubiyeti.

1900 Hicaz demiryolunun yapılmasına başlanması.

1901 Lorando ve Tubin'i alacaklarından dolayı Fransız donanmasının muvakkaten Midilli Adası'nı işgali rezaleti ve kararlaştırılan hal sureti üzerine Fransızların adadan çekilmesi: Sadrazam Halid Rifat Paşa'nın vefatı; Said Paşa'nın sadareti.

1902 Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadareti.

1905 Yıldız'da bomba vakası: II. Abdülhamid'e suikast. Telefonun Türkiye'ye girmemesi için II. Abdülhamid'in yasak fermanı; Osmanlı borçları üzerinde bir ihtilaf üzerine İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya donanmaları tarafından Midilli ve Limni adalarının işgali, tekliflerinin kabulü üzerine adaların tahliyesi.

1907 Galatasaray Sultanisi yangını; Zengibar Sultanı Seyid Ali'nin İstanbul'u ziyareti.

1908 Said Paşa'nın sadareti.

1908 Türkiye'de Meşrutiyet'in ilanı.

1908 Kâmil Paşa'nın sadareti.

1909 Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın krallığını ilanı.

1909 Muvakkat kaydıyla Avusturya-Macaristan'ın işgali altında bulunan Bosna ve Hersek'in bu devlet tarafından ilhakı.

1909 Meclis-i Mebusan ve Âyan'dan mürekkep Meclis-i Milli'nin açılması.

1909 Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti.

1909 31 Mart askeri ihtilali, Meclis-i Mebusan'ın asi askerler tarafından silah kuvvetiyle kapatılması. Tevfik Paşa'nın sadareti.

1909 Meşrutiyet'e sadık ordu tarafından İstanbul üzerine yürüyüş, şehrin ele geçirilmesi, 31 Mart Vakası mürettiplerinin idamı, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi.

Sultan V. Mehmed (Reşad)

1909 Sultan Mehmed Reşad'ın cülusu; Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadareti; İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti.

1911 29 Eylül: Trablusgarp Harbi'nin mesulü olan Sadrazam Hakkı Paşa kabinesinin istifası; Küçük Said kabinesinin kuruluşu.

1911 30 Kânunuevvel: Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp ve Bingazi mebuslarının teşebbüsüyle Hakkı Paşa kabinesinin felaketli harbin mesulü olarak Divanı Âli'ye sevk edilmesi meselesi yüzünden Meclis'le kabine arasında ihtilaf; kabinenin istifası, yeni kabinenin tekrar Said Paşa tarafından kurulması.

1912 18 İkincikânun: Mebusan Meclisi'nin feshi.

1912 Şubat: Yeni seçimi hükümet ve ordu baskısıyla İttihat ve Terakki'nin kazanması (tarihimizde bu seçime "sopalı seçim" denilir).

1912 İtalyanlar tarafından Anadolu sularında Rodos ve Onikiada'nın işgali ve Çanakkale Boğazı'nın bombardımanı.

1912 16 Temmuz: bu tarihe kadar İttihat ve Terakki tarafından desteklenmiş olan Sadrazam Said Paşa'nın Meclis'ten güvensizlik oyu alarak istifası; yeni kabinenin Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulması.

1912 5 Ağustos: Mebusan Meclisi'nin feshi; bu suretle İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi.

1912 8 Teşrinievvel: Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle Türkiye arasında Balkan Harbi'nin başlaması.

1912 15 Teşrinievvel: Türkiye ile İtalya arasında, İsviçre'nin Lozan şehri civarında Uşi'de sulh muahedenamesinin imzası. Metnin hülasası: Türkiye Trablusgarp ile Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal tahliye edecektir. (İtalya, Yunan donan-

ması tarafından işgaline mani olmak bahanesiyle adaları boşaltıp Türkiye'ye iade etmemiştir.)

1912 20-21 Teşrinievvel: Yunan donanması tarafından Bozcaada ve Limni'nin zaptı.

1912 22 Teşrinievvel: Türk garp ordusunun Sırplara karşı Kosova mağlubiyeti, Priştine'nin sukutu.

1912 21-23 Teşrinievvel: Türk şark ordusunun Bulgarlara karşı Kırkkilise bozgunu. Edirne de dahil, gerideki bütün Rumeli topraklarının ve buralardaki ordularımızın merkezle muvasalasının kesilmesi; beş gün sonra Bulgarların Çatalca önlerine kadar ilerlemesi.

1912 24 Teşrinievvel: Garbi Rumeli'de mağlubiyetin müthiş bir bozgun halini alması ve şehirlerin birbiri arkasından düşmanlar eline geçmesi.

1912 29 Teşrinievvel: Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin istifası; yeni hükümetin İttihat ve Terakki'ye muhalif Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın fahri reisi gibi tanınan Kâmil Paşa tarafından kurulması.

1912 1 Teşrinisani: Selanik'te menkûb ve mahpus bulunan II. Abdülhamid'in İstanbul'a getirilmesi.

1912 8 Teşrinisani: Selanik'in Yunanlılara teslim olması. Garbi Rumeli'de Yanya müstahkem mevkiinin Yunan ve İşkodra müstahkem mevkiinin Karadağ muhasaralarına karşı fedakârane dayanması.

1912 3 Kânunuevvel: Bulgarlarla Çatalca mütarekesi (bir sulh antlaşması için ateş kesilmiştir. Bu mütareke zamanında Türkler muhasara altında bulunan Edirne'deki Türk askerlerini iaşe edemeyecektir. Edirne kumandanı kahraman bir asker olan Mehmed Şükrü Paşa'dır).

1912 Kânunuevvel: Bütün Ege Adalarının Yunanlılar eline geçmesi.

1912 Kânunuevvel-Kânunusani: Londra'da sulh müzakereleri. Balkanlıların Türkiye'den Midye-Enez hattının garbındaki bütün Rumeli ile Ege Denizi adalarının terkini istemesi; Türkiye'nin Edirne üzerinde ısrarı ve Girit Adası mukadderatının büyük devletlerin kararına bırakılması; Arnavutluk'a muhtariyet teklifi. Büyük devletlerin Babıâli'ye müşterek no-

tası ve Edirne ile Girit üzerinde ısrar edilmemesi tavsiyesi (17 Kânunusani). Kâmil Paşa hükûmetinin bu ağır şartları ve Edirne'yi feda etmeye ve sulhu imzaya hazırlanması.

1913 23 Kânunusani: İstanbul'da Babıâli baskını; İttihat ve Terakki'nin silahlı hükümet darbesi; Kâmil Paşa'nın istifası; Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın katli; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidardan düşmesi. Mahmud Şevket Paşa'nın sadareti. (Baskının başında bulunan İttihatçıların "Kahraman-ı Hürriyet" diyegeldikleri Harb-i Umumi'nin meşhur Enver Paşa'sı Binbaşı Enver Bey'dir.) Mahmud Şevket Paşa tarafından kurulan yeni kabinenin büyük devletler notasına ret cevabı.

1913 29 Kânunusani: Mütarekenin bozularak harbin yeniden başlaması.

1913 6 Mart: Yanya'nın sukutu.

1913 24 Mart: Edirne'nin sukutu.

1913 31 Mart: büyük devletlerin ikinci notası ve yine aynı şeraitle hemen sulh akdi teklifi.

1913 15 Nisan: Çatalca cephesinin de çökerek Bulgarların İstanbul kapılarına gelmesinden korkan Mahmud Şevket Paşa hükümetinin büyük devletler notasını kabul etmesi, ikinci Bulgar mütarekesi.

1913 22 Nisan: İşkodra'nın kahraman müdafii Hasan Rıza Paşa'nın hain Esad Paşa Toptanî tarafından alçakça öldürtülerek bu müstahkem mevkiin düşmana teslimi.

1913 3 Mayıs: Balkan Harbi'nin birinci safhasının sonu, Londra Sulh Muahedenamesi. Metnin hülasası: Bu muahedenin akdinden padişah ile müttefik Balkanlı hükümdarlar ve halefleri, devlet ve tebaaları arasında müebbet bir sulh tesisi olunacaktır. Padişah Arnavutluk hariç, Adalar Denizi'nde Enez'den Karadeniz'de Midye'ye kadar olan hattın garbında kalan Avrupa'daki bütün memleketlerini müttefik hükümdarlara terk etmiştir. Arnavutluk hududunun tahdidi Avrupa büyük devletlerine bırakılmıştır. Girit Adası, padişah tarafından müttefik Balkanlı hükümdarlara terk edilmiştir ve keza Adalar Denizi'ndeki bütün adalar müttefik hükümdarlara terk edilmiştir. Terk edilen arazilerden mütevellit mali meseleler Paris'te

toplanacak beynelmilel bir komisyona bırakılmıştır. Harp esirleri tebaa zarar ve ziyanları hususi mukavelelerle hallolunacaktır.

1913 11 Haziran: İtilafçılar tarafından Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın vurdurtulması; Mısırlı Prens Said Halim Paşa'nın sadareti; İttihat ve Terakki Fırkası'nın en şiddetli baskı devrinin başlaması.

1913 19 Temmuz: Balkanlılar arasında miras paylaşması kavgası; Bulgaristan ile Romanya ve yine Bulgaristan ile Sırbistan ve Yunanistan arasında harp. Bundan istifade eden Türkiye'nin Londra Muahedesi'ni bozarak Bulgaristan'a hücumu, Edirne'nin geri alınması.

1913 29 Eylül: Bulgaristan'la İstanbul Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Hudut Ege Denizi'nde Enez'den başlayarak Meriç'i takiple Dimetoka'nın şimali garbisinden geçecektir. Edirne, Kırkkilise ve Dimetoka Türkiye'de kalmıştır.

1913 14 Teşrinievvel: Yunanistan'la Atina Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Bulgaristan muahedesi hükümlerinin hemen aynıdır. Adalar meselesinin halli her iki devlet tarafından büyük devletlere bırakılmış, onlar da tarihin kaydettiği eşsiz haksızlıkla yalnız Boğaz ağzındaki İmroz ve Bozcaada ile Akdeniz'de küçük Meis Adası'nı Türkiye'ye iade ederek Türk sularındaki bütün adaları Yunanistan'a vermiştir.

1914 14 Mart: Sırbistan'la İstanbul Sulh Muahedesi. Metnin hülasası: Bulgaristan ve Yunanistan muahedeleri hükümlerinin aynıdır.

1914 Kânunusani: Enver Paşa'nın Harbiye nazırlığı.

1914 Türkiye'de İttihat ve Terakki Fırkası baskısı altında mebus seçimi; beşinci Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kurulması.

1914 28 Temmuz: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a harp ilanıyla Birinci Cihan Harbi'nin başlaması.

1914 2 Ağustos: Türkiye'nin Almanya İmparatorluğu'yla gizli ittifakı. Metnin hülasası: Rusya, Sırbistan harbine müdahale edip Avusturya'ya harp açarsa, Almanya da Rusya'ya karşı harbe girerse, Rusya'nın bu hareketi Türkiye'nin Rusya'ya harp açması için bir sebep teşkil edecektir. Türkiye toprakları

bir tehlikeye maruz kalırsa Almanya Türk topraklarını Alman askerinin silahıyla müdafaayı taahhüt eder.

1914 11 Ağustos: Almanya'nın Akdeniz'de bulunan *Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının İngiliz donanması takibinden kaçarak Çanakkale Boğazı'ndan girmesi ve Türkiye'ye ilticası. Bitaraflık kaidesince bu gemilerin yirmi dört saat içinde karasularımızdan çıkarılması yahut silahtan tecridi lazım gelirken güya satın alınmış gibi, amiralleri ile bütün efrad-ı bahriyesine Türk üniforması ve fes giydirilmiş ve gemilere Türk bayrağı çekilerek *Goeben*'e "Yavuz", *Breslau*'a da "Midilli" adı verilmiştir.

1914 9 Eylül: kapitülasyonların ilgası.

1914 21 Teşrinievvel: Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkumandan vekili (başkumandan padişahtır) tayin edilmesi ve imparatorluk mukadderatını tamamen eline alması.

1914 29 Teşrinievvel: Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'ne fiilen girmesi. (Eski *Goeben* ve yeni *Yavuz*'un süvarisi Alman Amirali Suşon [Souchon] Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Karadeniz'e çıkarak Rus donanmasıyla sahillerine ateş açtı.)

1914 14 Teşrinisani: Türkiye'nin İngiltere, Fransa, Rusya ve peyklerine resmen harp ilanı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın aynı zamanda 4. Ordu kumandanlığı ve Suriye tedhiş siyaseti.

1915 Kânunusani: 4. Ordu Kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 25.000 kişi gibi az bir kuvvet ve en iptidai vasıtalarla Birüssebi'den Süveyş Kanalı seferine çıkması.

1915 15 Kânunusani: Ruslara karşı Sarıkamış hücumu hezimeti. Enver Paşa'nın 100.000 güzide Türk askeriyle en şiddetli kış ortasında yaptığı bu mecnunane hücum 60.000 cana mal olmuştur. Bu hezimet Rus ordusuna Doğu Anadolu'nun istilası yolunu açmıştır.

1915 23 Şubat gecesi: Fedakâr Türk askerlerinin Süveyş Kanalı'nı geçme teşebbüsü, Kanal'ı muhafaza eden o devrin en üstün silahları karşısında birkaç dakikada hezimeti (kaybımız 1.000'i şehit olmak üzere 3.000 güzide asker).

1915 18 Mart: Müttefik İngiliz ve Fransız donanmalarının İngiliz Amiral Robeck ve Fransız Amiral Guépratte'ın kumandasında Çanakkale Boğazı'na büyük hücumu ve ağır zayiat vererek

kahkari hezimetle geri çekilmesi. (18 büyük zırhlı ile birçok destroyer ve denizaltı gemisinden mürekkep bu donanmanın bir kısmı büyük çapta 506 topuna karşı Türk Boğaz istihkâmlarındaki 150 Türk topu galebe çalmıştır. İngiliz *Ocean* ve *Irresistible* zırhlıları ve Fransız Bouvet zırhlısı batmış, bir İngiliz ve iki Fransız zırhlısı çok ağır yaralanmıştır. Yalnız Bouvet'de 600 Fransız bahriyelisi ölmüştür. Hücum 6 saat 45 dakika sürmüştür. Türkler yalnız 44 şehit ve 70 yaralı vermiştir.)

1915 25 Nisan: İngiliz ve Fransızlar Çanakkale Boğazı'nı donanmalarıyla geçemeyince Seddülbahir ile Arıburnu'na asker çıkardılar ve müstahkem Çanakkale Boğazı'nı karadan zapt ederek İstanbul yolunu açmak istediler. Bu suretle yeni parlak bir Türk zaferiyle sona erecek kanlı Çanakkale Muharebesi başladı.

1915 26 Nisan: İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli muahede, bu muahedenin Türkiye'ye müteallik maddeleri: Onikiada İtalya'ya verilecektir. Asya Türkiyesi taksim edildiği takdirde, İtalya'nın payı diğer üç devletin payından az olmayacaktır ve bu pay Antalya ve havalisini ihtiva edecektir.

1915 6 Mayıs: Ruslar tarafından Van'ın zaptı. Rusların Muş ve Bitlis'e girmesi. Buralarda Rusların mahalli idareyi Ermeni komitecilerin eline bırakması. Türklere karşı tüyler ürpertici şeni zulümler, işkenceler ve katliamlar.

1915 13 Mayıs: Küçücük *Muavenet-i Milliye* muhribimizin bir gece baskınında Çanakkale Boğazı ağzında İngilizlerin *Goliath* zırhlısını batırması (zırhlıdan ancak 100 kişi kurtulmuştur).

1915 67 Ağustos: Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de Anafartalar'da İngiliz ordusuna galebesi ve bu galebenin Çanakkale'deki parlak Türk zaferine doğru en büyük ilk adım teşkil etmesi.

1915 14 Teşrinievvel: Bulgaristan'ın Almanya, Avusturya ve Türkiye'nin müttefiki olarak Birinci Cihan Harbi'ne girmesi.

1915 22 Teşrinisani: Irak cephesinde İngilizlere karşı Selmanpak muzafferiyeti. General Townshend kumandasındaki İngiliz ordusunun Kut'ülAmmare'ye çekilmesi.

1916 23 Kânunusani gecesi: Kanlı Çanakkale Muharebesi'nin so-

nu. Türk askerinin şehameti karşısında en üstün silahların âciz kaldığını gören düşmanın ağırlık silah ve erzakını bırakarak geceleyin ustaca bir bindirmeyle bütün askerini gemilerine alarak çekilmesi.

1916 6 Şubat: Erzurum'un Ruslar tarafından zaptı.

1916 18 Nisan: Trabzon'un Ruslar tarafından zaptı.

1916 29 Nisan: Kut'ülAmmare'de muhasara edilen General Townshend'in 12.000 İngiliz askeriyle 3.000 kişilik bir Türk kuvvetine teslim olması.

1916 15 Temmuz Bayburt'un, 20 Temmuz Gümüşhane'nin Ruslar tarafından zaptı.

1916 24 Temmuz: Erzincan'ın Ruslar tarafından zaptı.

1916 27 Temmuz: Sina cephesinde 4. Ordu'nun ikinci Kanal baskını; yine fedakâr askerlerimizin felaketiyle neticelenmesi.

1916 78 Ağustos: Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis ve Muş'u Ruslardan geri alması.

1916 Kânunuevvel: Sina-Filistin cephesinde ilk geri çekilme.

1917 3 Şubat: Sadrazam Said Halim Paşa kabinesinin istifası; Talat Paşa kabinesinin kuruluşu.

1917 9 Şubat: Kudüs'ün İngilizler tarafından zaptı.

1917 11 Mart: Irak cephesinde İngilizler tarafından Bağdat'ın işgali.

1917 9 Mart: İstanbul üzerine ilk defa olarak İngiliz tayyarelerinin gelmesi ve şehre birkaç bomba atması.

1917 12 Mart: Rusya'da Bolşevik ihtilalinin başlaması. Şarki Anadolu'yu işgal etmiş bulunan Rus kuvvetlerinde inhilal; bundan istifadeyle mukabil taarruzlarımızın başlaması.

1917 Ağustos: İtalya, İngiltere ve Fransa arasında Türkiye'yi hedef tutan Saint Jean de Morien Muahedesi; Bolşevik ihtilaliyle Rusya müttefikler safından ayrılmıştır. İtalya'ya daha ziyade muhtaç olan İngiltere ile Fransa, 1915 antlaşmasıyla Türkiye paylaşmasında İtalya'nın hissesine düşecek Antalya bölgesine İzmir ve havalisini de ilave ettiler.

1917 Kânunuevvel: "Yıldırım Ordular Grubu"nun kurulması, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 4. Ordu kumandanlığından istifa ederek mesuliyeti Yıldırım Ordular Grubu kumandanı Alman General Falkenhayn'a bırakması.

1918 13 Kânunusani: Tecrit edilmiş bir halde Medine'yi müdafaa etmekte olan Fahri Paşa'nın düşmana teslimi. (Medine müdafaası da bu müthiş harbin bir Plevnesi olmuştur.)

1918 20 Kânunusani: Çanakkale Boğazı'nı abluka altında bulunduran düşman gemilerine karşı Osmanlı donanmasının hurûç hareketi ve İmroz Adası baskını. *Yavuz* zırhlısının yaralanması ve *Midilli* kruvazörünün batması (içinde Deniz Harp Okulu mezunlarından güzide genç zabitlerimiz bulunan Midilli mürettebatından hiç kimse kurtulamamıştır).

1918 İnhilal etmiş Rus ordusu ve azgın Ermeni çeteleri elinden Erzincan, Trabzon, Erzurum, Van şehirlerinin geri alınması (Şubat-Nisan). 12 Mart: Ermeni çete reisi Antranik'in Erzurum katliamı.

1918 10 Şubat: On seneden beri menkup ve mahpus olarak yaşayan II. Abdülhamid'in ikametine tahsis edilmiş Beylerbeyi Sarayı'nda vefatı.

1918 3 Mart: Bolşevik Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında Brest-Litovsk Sulh Muahedesi (Türkiye murahhası Sadrazam Talat Paşa'dır). Metnin hülasası: Bu muahedeyle Rusya, "Elviye-i Selase" denilegelen Batum, Kars ve Ardahan'ı Türkiye'ye verdi.

1918 7 Mayıs: İngilizlerin Kerkük'ü zaptı.

1918 3 Temmuz: Sultan Mehmed Reşad'ın vefatı.

Sultan VI. Mehmed (Vahideddin)

1918 4 Temmuz: VI. Mehmed'in cülusu.

1918 29 Eylül: Bulgaristan'ın bir mütarekeyle harpten çekilmesi, Türkiye'nin diğer müttefikleriyle rabıtasının kesilmesi.

1918 1 Teşrinievvel: Şam'ın sukutu ile bütün Filistin ve Suriye'nin elden gitmesi.

1918 8 Teşrinievvel: Sadrazam Talat Paşa kabinesinin istifası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidardan düşmesi. Ahmed İzzet Paşa kabinesinin kurulması.

1918 14 Teşrinievvel: Bir Fransız filosunun İskenderun limanına girmesi.

1918 23 Teşrinievvel: Halep'in İngilizler tarafından işgali.

1918 30 Teşrinievvel: Düşmanlarla Limni Adası'nda Mondros limanında *Agamemnon* İngiliz zırhlısında mütarekenin imzası; Birinci Cihan Harbi'nin çarpışma safhasının elim bir şekilde sona ermesi. Mütarekeyi Müttefikler adına Amiral Calthorpe, Türkiye adına da Bahriye Nazırı Rauf Bey (Rauf Orbay) imzalamıştır. Mütareke metninin hülasası: Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması; her iki boğazın galip Müttefiklerin askeri işgali altına girmesi. Hudut muhafazasına ve dahili asayişe kifayet edecek askerden gayri Türk ordusunun derhal terhisi. Bütün Türk harp gemilerinin galip Müttefiklere teslimi ve bunların gösterilecek Türk sularında mevkuf bulundurulması. Galip Müttefikler kendi selamet ve emniyetlerini tehdit eder bir hal görürlerse istedikleri stratejik mevkileri askeri işgal altına alacaklardır (mahut 7. madde). Türk demiryollarından galip Müttefikler serbestçe istifade edeceklerdir. Müttefikler Türk ticaret gemilerinden de aynı suretle istifade edeceklerdir. Toros tünelleri Müttefiklere teslim olunacaktır. Telsiz telgraf kabloları Müttefiklerin kontrolü altına verilecektir. Bütün askeri teçhizat, silahlar, cephaneler ve askeri nakil vasıtaları, istedikleri anda galip Müttefiklere teslim olunacaktır. Türkiye'deki bütün esirler iade olunacaktır. Müttefiklerin elindeki esirler sulh akdine kadar esarette kalacaktır.

1918 31 Teşrinievvel: Mustafa Kemal Paşa'nın inhilal etmek üzere olan Yıldırım Ordular Grubu kumandanlığına tayini.

1918 23 Teşrinisani gecesi: Türkiye'nin Birinci Cihan Harbi'ne girmesinden mesul İttihat ve Terakki ricalinin vatanı bırakıp kaçmaları (kaçanlar: Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nâzım, Doktor Bahaeddin Şakir beyler).

1918 8 Teşrinisani: Ahmed İzzet Paşa kabinesinin istifası. Tevfik Paşa kabinesinin kurulması.

1918 13 Teşrinisani: Düşman harp filolarının İstanbul limanına gelmesi.

1918 21 Kânunuevvel: Padişah tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshi.

1919 12 Kânunuevvel: Tevfik Paşa kabinesinin istifası, yeni kabinenin yine Tevfik Paşa tarafından kurulması.

1919 21 Kânunusani: Mersin, Tarsus ve Osmaniye civarlarında Milli Mücadele'nin ilk cephesi olan Adana cephesinin teşekkülü; İngilizler tarafından Urfa, Ayıntab, Maraş ve Adana'nın işgali.

1919 8 Şubat: Müttefiklerin Balkan orduları başkumandanı Fransız Generali Franchet d'Esperey'in bir fatih tafrafüruşluğuyla İstanbul'a zafer alayı yaparak girmesi, İstanbul'un Rum ve Ermeni ekalliyetlerinin kepazece nümayişlerle bu düşman kumandanını karşılaması, Türklere ve Türk bayrağına ve Türk'ü temsil eden her şeye en küstah hakaret ve tecavüzlerin yapıldığı bir kara gün.

1919 3 Mart: Tevfik Paşa kabinesinin istifası, Damat Ferid Paşa kabinesinin kurulması. Bu suretle fahri reisleri gibi gördükleri Damat Ferid Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidara gelişi.

1919 3 Mart: "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin Erzurum şubesinin kurulması.

1919 19 Nisan: Kars'ın Ermeniler tarafından işgali.

1919 20 Nisan: Ardahan'ın Gürcüler tarafından işgali.

1919 29 Nisan: Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgali.

1919 30 Nisan: Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu müfettişliğine tayini.

1919 11 Mayıs: Fethiye'nin Yunanlılar tarafından işgali.

1919 13 Mayıs: Kuşadası'nın İtalyanlar tarafından işgali.

1919 1415 Mayıs gecesi: İzmir'de Yunan işgalini haber alan vatanperverlerin toplanışı ve "reddi ilhak" prensiplerinin kabulü.

1919 15 Mayıs: İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali faciası ve Batı Anadolu'da Yunan işgal hareketinin başlangıcı.

1919 15-16 Mayıs gecesi: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası; yeni kabinenin yine Ferid Paşa tarafından kurulması.

1919 16 Mayıs: Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz yoluyla Anadolu'ya hareketi.

1919 19 Mayıs: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı.

Milli Mücadele devri

1919 19 Mayıs: 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'da.

1919 27 Mayıs: mevkuf İttihatçıların İngilizler tarafından Malta Adası'na götürülmesi.

1919 28 Mayıs: Ödemiş civarında Yunanlılar ile milli kuvvetler arasında ilk çarpışma.

1919 29 Mayıs: Yunanlılara karşı Türk askeri kuvvetlerinin ilk silahla müdafaasının Ayvalık'ta başlaması.

1919 28 Haziran: Balıkesir'de, civar vilayetler murahhaslarından mürekkep "Reddi ilhak Kongresi"nin toplanması.

1919 3 Temmuz: Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gitmesi.

1919 89 Temmuz gecesi: Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrılarak Milli Mücadele'ye milletin bir ferdi sıfatıyla katılması.

1919 13 Temmuz: İstanbul Divan-ı Harbi tarafından firari Talat, Enver ve Cemal paşalar ile Doktor Nâzım Bey'in gıyaben idama mahkûm edilmeleri.

1919 20 Temmuz: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası, yeni kabinenin yine Damat Ferid Paşa tarafından kurulması.

1919 23 Temmuz: Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından Vilayat-ı Şarkiye Kongresi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde toplanması. 9 Ağustos'ta dağılacak olan bu kongrede alınan kararlar:

1- Milli hudutlar içinde vatan parçalanmaz bir bütünlük ifadesidir; onun muhtelif kısımları birbirinden ayrılmaz.

2- Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin inhilali halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir.

3- Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine merkezi hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için muvakkat bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet heyeti bir milli kongre tarafından intihap olunacaktır. Kongre toplantı halinde değilse bu intihabı "Heyet-i Temsiliye" yapacaktır.

4- Kuva-yı Milliye'ye dayanan milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

5- Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve içtimai muvazenemizi bozacak imtiyazlar verilemez.

6- Manda ve himaye kabul olunamaz.

7- Milli Meclis'in derhal içtimaı ve hükümet icraatının Milli Meclis'in murakabesine konulmasının temini için çalışılacaktır.

1919 4 Eylül: Mustafa Kemal'in riyasetinde Sivas Kongresi'nin toplanması. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti 7 Eylül'de alınan kararla "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne kalp olundu. Kongre bir Heyet-i Temsiliye seçerek 11 Eylül'de dağıldı. Heyet-i Temsiliye reisliğine de Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bu Heyet-i Temsiliye Türk vatanını istiklal ve hürriyetine eriştirinceye kadar muvaffakiyetle çalıştı.

1919 12 Eylül: Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında gizli muahede. (Metnin hülasası: Osmanlı padişahı İngiltere mandası altına girmeyi kabul etti. İngiltere Osmanlı saltanatının muhafazasını taahhüt etti. Padişah da hilafet makamının ruhani ve manevi kudretini İngiliz menfaatlerinin hizmetinde kullanacağını vaat etti.) Heyet-i Temsiliye İstanbul hükümetiyle münasebetini kesti; Heyet-i Temsiliye'nin vilayetlere gönderdiği talimat üzerine Anadolu'daki mülki memurlar ve askeri kumandanlar da İstanbul'la olan muhabere ve münasebetlerini kestiler.

1919 21 Eylül: Damat Ferid Paşa hükümeti tarafından Kuva-yı Milliye'ye karşı "Kuva-yı İnzibatiye" adıyla, jandarma neferliğinden yetişme Anzavur Ahmed (Paşa) kumandasında derme çatma askerlerden bir kuvvet teşkili ve sevki.

1919 27 Eylül: Anadolu'da gün günden kuvvetlenen Kuva-yı Milliye'nin karşısına İngilizlerin Merzifon ile Samsun'dan çekilmeleri.

1919 30 Eylül: Damat Ferid Paşa kabinesinin istifası. Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulması.

1919 20-22 Teşrinievvel: Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa arasında Amasya mülakatı ve Amasya Protokolü'nün imzası. (Protokol: 1- Vatanın tamamiyet ve istiklali. 2- Gayrimüslim unsurlara Türk istiklalini ve hâkimiyetini ihlal edici imtiyazlar verilmemesi. 3- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuki bir teşekkül olarak İstanbul hükümetince tanınması. 4- İstanbul hükümeti galip düşmanlar tarafından bir sulh konferansına çağırıldığında, Heyet-i Temsiliye

tarafından tasvip edilen kimselerin gönderilmesi. 5- Toplanacak olan Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın İstanbul'da toplanmasının caiz olmadığı.)

1919 29 Teşrinisani: Maraş'ta Fransızlarla silahlı mücadelenin başlaması.

1919 27 Kânunuevvel. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Ankara'ya gelmesi (bu tarihten itibaren Ankara Heyet-i Temsiliye'nin merkezi oldu).

1920 12 Kânunusani: İstanbul'da son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın açılışı.

1920 17 Kânunusani: Urfa'da Fransızlara karşı silahlı mücadelenin başlaması.

1920 28 Kânunusani: İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Milli'yi kabul ve ilanı. Metnin hülasası: 1- Mondros Mütarekesi'nin imzası sırasında düşman işgali altında bulunan yerlerin mukadderatını, oralar ahalisinin serbestçe beyan edecekleri rey-i âm ile tayin edilmelidir. Mütareke hattının içinde dinen ve ırkan müttehit, birbirlerine karşı sevgi, hürmet ve fedakârlıkla bağlı Türk- Müslüman anasırın iskân ettiği vatan toprakları hiçbir sebeple parçalanma kabul etmez bir bütünlüktür. 2- Ahalisi, ilk serbest kaldıkları zaman anavatana iltihaka rey vermiş olan Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum'da) ahalinin reyine tekrar müracaatı kabul ederiz. 3- Garbi Trakya'nın mukadderatı da ahalisinin tam hürriyet içinde reyine müracaatla tayin edilmelidir. 4- Hilafet merkezi ve Osmanlı payitahtı olan İstanbul ile Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü tehlikeden korunmuş bulunmalıdır. Bu şart dahilinde Boğazlar, bizim ile sair devletlerin müştereken verecekleri karara göre beynelmilel ticaret ve seyrisefaine açık bulundurulur. 5- Ekalliyetlerin sahip olacakları haklar, komşu devletlerdeki Müslüman anasırın da aynı haklardan istifadeleri şartıyla kabul olunur. 6-İnkişafımıza engel olacak bütün siyasi, adli ve mali kayıtlara muhalifiz. Tahakkuk edecek borçların ödenmesi esasları bu esasa mugayir olmamalıdır.

1920 11 Şubat: Maraş'ın Fransızlar tarafından boşaltılması.

1920 3 Mart: Ali Rıza Paşa kabinesinin istifası.
1920 3 Mart: Yunanlıların işgal bölgesinde ileri harekete girişmesi.
1920 8 Mart: Salih Paşa kabinesinin kurulması.
1920 9 Mart: İstanbul'da Türk Ocağı merkezinin İngilizler tarafından basılması.
1920 16 Mart: İstanbul'un itilaf Devletleri tarafından askeri işgali. Şehzadebaşı karakolunda masum Türk askerlerinin vahşiyane öldürülmesi. Bir İngiliz müfrezesinin Meclis-i Mebusan'ı basarak bazı mebusları tevkifi, bu suretle Meclis'in inhilali ve dağılması. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in İstanbul işgalini protestosu.
1920 17 Mart: İngilizlerin Eskişehir ve Afyonkarahisar'dan çekilmesi.
1920 19 Mart: Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da fevkalade salahiyetli bir Millet Meclisi toplanması hakkında vilayetlere tebliği.
1920 20 Mart: İsmet Bey'in (İsmet İnönü) Ankara'ya gelmesi.
1920 2 Nisan: Salih Paşa kabinesinin istifası; 5 Nisan'da yeni kabinenin Damat Ferid Paşa tarafından kurulması.
1920 10 Nisan: Fransızların Urfa'dan çekilmeye mecbur edilmesi.
1920 11 Nisan: Padişah tarafından esasen inhilal etmiş olan Meclis-i Mebusan'ın feshi.
1920 23 Nisan: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanıp açılması. 24 Nisan: Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi reisliğine seçilmesi.
1920 29 Nisan: Büyük Millet Meclisi'nde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulü.
1920 30 Nisan: Merkezi Ankara olmak üzere bir Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kurulduğunun Avrupa devletlerine resmen haber verilmesi.
1920 2 Mayıs: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti "İcra Vekilleri Heyeti"nin (yani Büyük Millet Meclisi hükümeti kabinesinin) kurulması.
1920 11 Mayıs: Mustafa Kemal'in padişah hükümeti tarafından idama mahkûm edilmesi.
1920 17 Mayıs: Pozantı'da Fransızlara karşı muharebenin başlaması.

1920 24 Mayıs: Mustafa Kemal'in idamı hakkında İstanbul hükümetince verilen idam kararının Vahideddin tarafından tasdiki.
1920 28 Mayıs: Pozantı civarındaki Fransız kıtaatının esir alınması.
1920 30 Mayıs: Türkler ile Fransızlar arasında mütareke akdi.
1920 7 Haziran: 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince yapılacak her nevi mukavelat, uhudat ve sairenin hükümsüz addi hakkında Büyük Millet Meclisi'nce kanun kabulü.
1920 9 Haziran: Ermenistan seferi için şark vilayetlerinde muvakkat seferberlik ilanı. (Bu milli cephe Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dır.)
1920 18 Haziran: Zonguldak'ın Fransızlar tarafından işgali dolayısıyla aradaki mütarekenin kendiliğinden bitmesi.
1920 22 Haziran: Yunanlıların taarruza geçmesi.
1920 30 Haziran: Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali.
1920 2 Temmuz: Yunanlıların Bandırma, Kirmastı ve Gönen'i işgali.
1920 8 Temmuz: Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 9 Temmuz: İzmit'in İngilizler tarafından işgali.
1920 10 Temmuz: Bir Ermeni alayının Adana'ya girmesi.
1920 18 Temmuz: Büyük Millet Meclisi'nin Misak-ı Milli'ye yemin etmesi.
1920 20 Temmuz: Tekirdağ'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 22 Temmuz: İstanbul'da İtilaf Devletleri'nce teklif edilen sulh muahedesi esaslarının Şûra-yı Saltanat tarafından kabulü (Sevr Muahedesi).
1920 22 Temmuz: Lüleburgaz'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 25 Temmuz: Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali.
1920 10 Ağustos: Osmanlı İmparatorluğu murahhasları ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Muahedesi'nin akdi.
1920 24 Ağustos: Sovyetler Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında Moskova İtilafnamesi'nin akdi.
1920 29 Ağustos: Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1920 30 Eylül: Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı muzafferane hareketi; Sarıkamış'ın Ermenilerden zaptı.
1920 25 Teşrinievvel: Yunanlıların Bursa'da ileriye hareketleri.
1920 30 Teşrinievvel: Kars'ın Ermenilerden zaptı.
1920 7 Teşrinisani: Gümrü'nün (Aleksandropol) Ermenilerden zaptı.

1920 10 Teşrinisani: İsmet Bey'in Garp Cephesi kumandanlığı.
1920 14 Teşrinisani: Kozan'ın Ermenilerden kurtarılması.
1920 29 Teşrinisani: İstiklal Madalyası ihdası hakkındaki kanunun Büyük Millet Meclisi'nce kabulü.
1920 3 Kânunuevvel: Ermenilerle Gümrü Muahedesi'nin imzası. Metnin hülasası: 1871 harbiyle kaybettiğimiz, Brest-Litovsk Muahedesi'yle geri aldığımız yerler, Ermeni istilasına uğrayan Kars ve havalisi anavatana iltihak etmiştir.
1921 9-10 Kânunusani: Birinci İnönü Muharebesi.
1921 12 Mart: İstiklal Marşı'nın Büyük Millet Meclisi'nce kabulü.
1921 16 Mart: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile Sovyetler Cumhuriyeti arasında Moskova Muahedesi'nin akdi. Metnin hülasası: Türk-Rus hududu takriben 1876 seferinden evvelki hudut olacaktır. Bu tarihten çok daha evvel Rusya tarafından ilhak edilmiş olan Iğdır Türkiye'ye iade edilecektir. Türkiye, Batum şehri ve limanı ile Batum sancağının bir kısmını, Batum limanından serbestçe istifade etmek şartıyla Sovyetler Birliği'ne dahil Gürcistan'a terk etmiştir. Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında akdedilmiş ve Rusya'ya birtakım haklar sağlamış bütün muahedeler mefsuhtur. Çarlık'ın Osmanlı Devleti'nden alacağı olan borçlarından Türkiye ibra edilmiştir.
1921 26 Mart: Adapazarı'nın Yunanlılar tarafından işgali.
1921 30 Mart-1 Nisan: İkinci İnönü Muharebesi.
1921 28 Nisan: İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali.
1921 28 Haziran: İzmit'in Yunanlılardan kurtarılması.
1921 13 Temmuz: Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgali.
1921 17 Temmuz: Kütahya'nın Yunanlılar tarafından zaptı.
1921 5 Ağustos: Mustafa Kemal'in başkumandan seçilmesi.
1921 15 Ağustos: Yunan Kralı Konstantinos'un Yunan ordusuna "Ankara'ya!" emrini vermesi.
1921 23 Ağustos: Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlaması (13 eylül 1921'e kadar). Milli ordumuzun zaferi.
1921 19 Eylül: Mustafa Kemal'e Büyük Millet Meclisi'nce "Gazi" unvanıyla, müşir (mareşal) rütbesinin verilmesi.
1921 13 Teşrinievvel: Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile

Kafkas cumhuriyetleri arasında Kars Muahedesi'nin akdi. Metnin hülasası: Moskova Muahedenamesi'nin bir tekrarıdır.

1921 20 Teşrinievvel: Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması. Metnin hülasası: Türkiye ile Fransa arasında harp hali sona ermiştir. Adana ve havalisi Fransızlar tarafından tahliye edilecektir. İskenderun mıntıkası Fransız işgali altında kalacak, fakat burada hususi bir idare tesis olunacak, Türk ırkından olan halkının hars inkişafına mümanaat edilmeyecek, Türk lisanı mahiyet-i resmiyeyi haiz olacaktır.

1922 26 Ağustos: Afyonkarahisar cephesinde Büyük Taarruz'un başlaması.

1922 27 Ağustos: Afyonkarahisar'ın Yunanlılardan kurtarılması.

1922 30 Ağustos: Dumlupınar'da Başkumandan Meydan Muharebesi.

1922 1 Eylül: Mustafa Kemal'in orduya beyannamesi; "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!" emrini vermesi.

1922 2 Eylül: Yunan Başkumandanı General Trikopis ile diğer bazı kumandanların esir olması.

1922 9 Eylül: Türk ordusunun İzmir'e girmesi.

1922 18 Eylül: Garbi Anadolu'nun Yunan ordusundan tamamıyla temizlenmesi.

1922 3 Teşrinievvel: Mudanya Konferansı'nın açılması (11 Teşrinievvel'e kadar).

1922 11 Teşrinievvel: Mudanya mütarekesinin akdi.

1922 1 Teşrinisani: Türkiye'de padişahlığın ilgası.

1922 17 Teşrinisani: Vahideddin'in bir İngiliz harp gemisiyle İstanbul'dan kaçması.

1922 18 Teşrinisani: Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesi.

1922 20 Teşrinisani: Lozan Konferansı'nın açılması.

1922 25 Teşrinisani: Edirne'de milli idarenin kurulması.

1923 4 Şubat: Lozan Konferansı müzakeratının kesilmesi.

1923 1 Nisan: Birinci Büyük Millet Meclisi'nin intihabın yenileşmesine karar vermesi.

1923 Lozan Muahedesi'nin akdi.

1923 11 Ağustos: İkinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması. İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya avdeti.

1923 2 Teşrinievvel: İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi.
1923 6 Teşrinievvel: Türk ordusunun İstanbul'a girmesi.
1923 13 Teşrinievvel: Ankara'nın yeni Türk devletinin merkezi olduğuna dair kanunun kabulü.
1923 2930 Teşrinievel: Cumhuriyet'in ilanı (saat 20.30).
1923 29-30 Teşrinievvel: Gazi'nin reisicumhur intihabı (saat 20.44).

İkinci bölüm

Osman Gazi'nin rüyası

Osman Gazi toprak komşularından Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlenmişti. Şeyh Edebali, misafirlerine ikramıyla tanınmış sürü ve çiftlik sahibi zengin adamdı. 15. asır müverrihlerinden Derviş Ahmed Âşıki bu zat için "Dervişlik batınındaydı, dünyası ve nimeti ile davarı çoktu" diyor.

Edebali'nin Osman Gazi'yi damat edinmesi bir rüya fıkrasıyla naklolunur:

Osman Gazi, Edebali'nin malikânesine misafir olmuştu. Gece bir rüya gördü: şeyhin kuşağından çıkan bir ay Osman'ın bağrına girdi. Delikanlının göbeğinden hemen bir ağaç bitti, süratle büyüyüp dal budak saldı. Dalları cihanı kapladı; dağlar, ormanlar, ırmaklar, kasabalar, tarlalar, bağlar, bahçeler gölgesi altında kaldı. Dağlardan çağlayan sular iniyordu. Bu sulardan kimi insanlar içiyor, kimi insanlar da bu sularla tarla ve bahçelerini suluyordu... Sabah olunca Osman Gazi rüyasını şeyhe anlattı.

Edebali:

"Oğul Osman... Sen bir hükümdar olacaksın... Padişahlık sana ve nesline mübarek olsun. Benim kızım Mal Hatun senin helalin oldu!" dedi ve hemen kızı ile cengâverin nikâhını kıydı.

Şu manzum satırlar Derviş Ahmed Âşıkî'nindir:

Dir oğlum fırsat ve nusret senindir
Hidayet menzili nimet senindir.

Sana virildi taht düşmesün baht
Ezeli ta ebet devlet senindir.

Yana çırağların âlem içre
Döşene sofran davet senindir.

İki cihanda hayırla anılmak
Neseb ü neslin bürhan senindir.

Çocuktan irdi sana taht-ı devlet
Cihan içre olan devran senindir.

Şeyh Edebali'nin Kumral Dede derler bir müridi varmış.

"Ey Osman! Sana padişahlık verildi. Sen bana ne vereceksin?" demiş.

Osman Gazi:

"Her ne vakit kim padişah olam... Sana bir köy vereyim!" demiş.

Derviş:

"Bize bir kâğıt ver imdi!" deyince Osman Gazi:

"Ben kâğıt yazmak bilir miyim ki benden kâğıt istersin? Ama atamdan bir kılıç kalmıştır, sende dursun nişan... Beni Allah padişah ederse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünü elinden almayalar!" demiş.

Gene aynı müverrih, "Şimdi ol kılıç Kumral Dede neslindedir. Âli Osman'dan her kim padişah olursa ol kılıcı ziyaret ederler" diyor. Ne kadar yazıktır ki Derviş Ahmed Âşıkî bu köyün adını yazmıyor.

Murad Hüdavendigâr'ın duası

16. asrın büyük Türk müverrihi Sadeddin Efendi, Sultan Murad'ın Kosova sahrasında harpten evvelki duasını padişahın ağzından manzum olarak yazmıştır ki asırlardan beri tarih-i edebiyatımıza mal olmuş mısralardır:

Ab-ı ru-yi Habib-i Ekrem içün
Kerbela'da revan olan dem içün

Şeb-i firkatte ağlayan göz içün
Reh-i aşkında sürünen yüz içün

Ehl-i İslam'a ol emin ü nasîr
Dest-i adâyı bizden eyle kasîr

İtme ya Rab mücahidîni telef
Tîr-i adâya bizi kılma hedef

Bunca yıl sây ü içtihadımızı
Gazevat içre yahşi adımızı

İtme ya Rab kahrın ile tebah
Yüzümü halk içinde itme siyah

Rah-ı din içre ben feda olayım
Siper-i asker-i Hüda olayım

Din yolunda beni şehit eyle
Ahirette beni sait eyle
Mülk-i İslam'ı pâymal etme!..

Akıncılar

Ecdadımızın Balkanlar, Polonya, Macaristan, Dalmaçya ve Yunan fütuhatının öncüsü akıncılar olmuştur. Sonsuz cesaretleri ve beden yapısı kuvvetleri ve her türlü meşakkate tahammül kudretiyle baş döndüren kahramanlık menkıbeleri tarihimize altın kalemle yazılmış olan akıncılar, üzerinde devlet otoritesi olmayan, sadece namlı bir kılıcın, bir akıncı beyinin etrafında toplanmış olan başıbozuk askerlerdi. Kursaklarına padişah ekmeği girmemiş, kimseye boyun eğmemiş bu şehbaz, şehlevent ve tüvana yiğitler, kelimenin en asil ve temiz manasıyla "mücahid-i fi-sebilillah"tı ve çoğu bu hayata genç irisi çocuk, bıyıkları terlememiş taze civan çağında atılmış ve hayatının bu bahar çağında şehitlik şerbetini içmiştir. Akıncıları, zamanımızın en korkunç uçuşlarını, gökyüzünde binlerce metrelik irtifadan yeryüzüne pike dalışlarını yapan on sekiz-on dokuz yaşındaki genç tayyarecilere benzetebiliriz.

Bir akından sağ dönenler, ekseriya büyük bir servetle dönerlerdi. Bütün akıncıların hayatı, ölümlerine kadar maceraları gibi göz kamaştıran bir lüks, bir hay ve huy, bir iş ve nuş içinde geçerdi. Elmas parıltısı ve altın şakırtısı içinde sazlı ve sözlü, içkili ve köçekli can sohbetleriyle dolu bir hayat... Kristof Kolomb'un seyahatinden sonra Amerika kıtasının kendisine Avrupa'nın en cüretkâr insanlarını çekip topladığı gibi, binlerce kilometre uzunluğunda olan o zamanki Avrupa hudutlarımızın boyunca sıralanmış sınır bekçisi kaleler ve palangalar ile sınıra yakın şehirler ve kaleler, üç kıta üzerine yayılmış olan Türkiye'nin her tarafından cüret ve cesaret timsali tığ gibi gençleri bir mıknatıs gibi çekerdi. Baba ocağını bırakıp kaçan çocuk yahut küçük delikanlı akıncı gazilere katılmaya geldiğinde ekseriya

yalınayak, yarım pabuç hırpani kıyafet bir şey olurdu; onu giydirip kuşatmak, beline bir kılıç takıp altına bir küheylan çekmek, gün değil, saat meselesiydi... Aslında, dillere destan olmuş sadece o akıncı tuvaleti bir genci baba ocağından çekip almak için kâfiydi:

Başta samur yahut kaplan derisi kalpaklar... Kalpağın önü altın suyuna batmış turna ve balıkçıl kuşu telleriyle ve altın tellerle süslenmiştir... Bürümcükten kesilmiş gömleklerin, mintanların düğmeleri akik, mercan, zebercet ve hurda elmaslardandır. Cepkenler, camedanlar, kısa serhatlı kürkleri, şalvarlar, çağşırlar, kısa diz çağşırları en kıymetli çuhalardan ve kadifelerden, altın sırma işlemeli çuhalardandır... Kuşaklar ve silahlıklar bu lükse denk kıymet ve zarafettedir. Ayaklarına ceylan derisinden serhatlı filarları, çizmeleri giyerler... Filar giydikleri zaman baldırlarına sırma işlemeli tozluklar takarlar... Ayakkablarının kabaraları gümüş ve altındır... Ellerindeki kamçılar kaplan kuyruğundandır... Omuzlarına birer çift büyük karakuş ve kartal kanatları takarlar... Kıymetli eyer takımları vurulmuş, alınları sorguçlu ve turna telli atların üzerinde doludizgin giderlerken bu kanat heybet ve haşmetle açılır... Serhada gelen bir genç akıncı, istisnasız bir büyüğünün kan kardeşi olur. Artık gece ve gündüz onun gölgesi gibidir. Ve ekseriya şahadet de birlikte nasip olur...

Akın, müthiş bir atlı koşudur. Yirmi gün, iki ay, belki daha fazla sürecek müthiş bir koşu... Bütün silahları yay ve ok, kılıç, hançer, mızrak ve kalkandır. Ağırlık olacağı için zırh giymezler... Ve akının devamınca at üstünden inmezler. Kısa molalarda at üstünde uyurlar... Erzak ağırlıkları da yoktur. Günlük rızıklarını akın ettikleri memleketten bulacaklardır. Ve bir akına en az sekiz-on bin akıncı iştirak eder... Bazen birçok namlı beylerin sancakları altında kırkkırk beş bin kılıç toplanır...

Evliya Çelebi şöyle tasvir ediyor:

> Mehabetli ve şeci askerlerdir... Başlarına taçları samur ve kaplan postundan kalpak taç koyup arkalarında bebr, kurt, ayı postları var... Koltukları altlarından karakuş kanatları bağlıdır; ellerinde kurt derisi sarılı olup nicesinin alât ve silah levazımı kendisini garip ve acayip şekle koyar. Korkunç ve düşmana bela-yı asumanî misal bir asker-i zafer peykerdir.

Rumeli paşaları da kapıları kulları arasından bazı şehbaz yiğitleri akıncılara benzeterek giydirip kuşatırlardı... Mesela Solakzade Hemdemî Efendi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan seferine iştirak eden Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa'nın askerlerini şöyle tasvir ediyor:

> Ol gün, Rumeli Beylerbeyisi Mehmed Paşa Rumeli'nin kaplan postlu, kurt derisi taçlı, birer kaşık mahmuzlu, tekne kalkanlı, elleri kostani-çalı, gömgök demire müstağrak, al kızıl bayraklarla araste ve piraste bir alay tertip edip Ordu-yı Hümayun'a vasıl oldu...

Akıncılar umumiyetle dünya evine girmezlerdi... Sınır palanga ve kalelerinin gerisindeki şehir, kasaba ve köylerden bir kız alanlar da ekseriya neslini idame kaygısıyla alır, hayatı palangasında ve kalesinde geçerdi...

Akıncıların hayatı Rumelili şairleri çok yakından alakadar etmiş... Onların meclislerini ve akıncı nevcivanların güzelliklerini tasvir eden, has manasıyla temiz ve güzel, candan söylenmiş şiirleri vardır... Mesela şair Hayretî:

Be bu Rumelleridir, bunda sühandanlar olur
Bu irem gülşenidir, mürg-i hoş elhanlar olur

Altın üsküflü, yalın yüzlü güzel sakiler
Sohbet-i ruşen ider şem-i şebistanlar olur

Saki sâkın sığayub naz ile sakilik ider
Be bu yerlerde ne hoş serv-i hıramanlar olur...

Edirneli şair Nazmî de bir şiirinde genç ve güzel akıncılar için:

Rumeli'nin güzel yerleridir götürü uç
Takınur başına güzelleri anın sorguç...

diyor. Şair Pirzirinli Suzî de en namlı akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'in cenge gidişini şöyle anlatıyor:

Seher vaktinde çün Zal-i zemane
Giyindi ve kuşandı Rüstemane

Kuşandı tigini çün tig-ı rahşan
Takındı hançerin Mirrih-i devran

Getürdü asuman altunlu sancak
Şafak çekti ufuktan al sancak

Güneş tig ü Utarid hâme tuttu
Ali Bey rezm içün hengâme tuttu...

Tarihimizin kaydettiği en büyük akınlardan birisi Fatih Sultan Mehmed saltanatının sonunda 45.000 kişiyle yapılan Transilvanya akınıdır. Bu akına o devrin en namlı kılıçlarından Mihaloğlu Ali Bey, Mihaloğlu İskender Bey, Evrenosoğlu Hasan Bey, Evrenosoğlu İsa Bey, Malkoçoğlu Bâli Bey ve daha yedi akıncı beyi iştirak etmişti. Bu memleketi baş başa dolaşmışlar, Transilvanya Prensi İstvan Bathory'yi ağır bir mağlubiyete uğratmışlar, bu prensi ağır yaralı olarak yere düşmek üzere iken Macar kralının gönderdiği Tameşvar Kontu Kinizsi taze kuvvetlerle yetişmiş ve meydan muharebesinin bu ikinci safhasında Türk akıncıları hemen tamamen kırılmıştı. Pek azı, bu arada Mihaloğlu Ali Bey kurtulabilmişti. Tameşvar kontu, kendi ölülerini ve ölmüş olan Bathory'yi defnettikten sonra Türk akıncılarının cesetlerini toplatmış, ölülerin ve ağır yaralıların üzerine kilimler attırarak bir işret sofrası kurdurmuş, zaferini böyle vahşi bir zevk içinde tesit etmişti.

Kanuni Sultan Süleyman Viyana Muhasarası'nı kaldırırken de Türk ordusunu koruyan akıncılar olmuştu. Bu arada Kasım Voyvoda Almanya içerilerinde Insburg'a kadar ilerlemişti... Bu dilaverlerden de bir fert geri dönmemişti.

Türk ordusunun akıncı teşkilatı arasında Kırım hanlarının 40.000-45.000 kişilik atlı ordusunu hatırlamak lazımdır. Türk ordusunun kale muhasaralarında ölüm eri olup da kale duvarlarına atılan "serdengeçti" ve "dalkılıç" gazileri de akıncılarla karıştırmamalıdır.

Atlas Okyanusu'nda deniz akıncıları

16. asır sonları ile 17. asrın başı Cezayirli Türk deniz akıncılarının Akdeniz'i tam bir hâkimiyet altına aldıkları devirdir. Hatta tarihimizde sadece "Cezayirli" veya "Cezayir korsanları" denilen bu akıncılar Cebelitarık (Septe) Boğazı'ndan çıkıp Atlas Okyanusu'na açılmışlar ve orada baş döndüren maceralara atılmışlardır.

Cezayir deniz akıncılarının Atlas Okyanusu akınlarının başbuğu, serdarı, Murad Reis isminde bir kahraman olmuştur. Bu büyük kaptanı, Cezayir beylerbeyisi olup 1609'da vefat eden ve kabri Rodos Adası'nda bulunan meşhur büyük Murad Reis'le karıştırmamalıdır; Atlas Okyanusu seferleriyle adını Türkiye tarihine altın harflerle yazdıran Murad Reis, Rodos'ta yatan büyük Murad Reis'in himayesinde yetişmiş, fakat kahramanlık kılıcını arşa asmıştı.

1625'te Septe Boğazı'ndan çıkan akıncı Murad Reis İngiltere ile İrlanda arasındaki Bristol Kanalı'nın ağzında Lundy Adası'nı zapt etti.

1626'da İngiltere ve İrlanda sahillerinden üç yüz kadar esir aldı. İskoçya sahillerini dolaşarak Şimal Denizi'ne indi, Hollanda ve Danimarka sahillerini vurdu... Eski Norman gemicilerinin akınlarını hatırlatan bu teşebbüs o memleketler halkını yıllarca korku içinde yaşattı.

Danimarka'dan sonra Norveç fiyortlarına giren bu Türk gemicisi, hareketi akıl ve hayale sığmadığı için, efsanevi bir hatıra bırakmıştı.

1627'deki seferi daha parlak oldu. Gene İskoçya'yı dolaşarak Şimal Denizi'ne çıktı... Yer yer Norveç sahillerini vurdu... İzlanda'ya kadar gitti... Bu adadan 800 esir aldı; Cezayir'e göndererek sattırdı.

İşte İzlandalı esirler arasında bulunan Olaf adında Luther mezhebinden bir rahip nasılsa kaçıp kurtulmuş ve memleketine dönün-

ce hatıralarını yazarak neşretmiştir.

1628'de akıncı Murad Reis daha azametli bir teşebbüse girişti... Gene İskoçya'yı dolaşarak ve İzlanda sularına çıkarak oradan Amerika istikametini tuttu ve Atlas Okyanusu'nu aşıp Terra Nova'da Amerika kıtasını gördü... Fakat dönüşte müthiş bir fırtınaya tutuldu. Başta kendisi, bütün gemileri ve kahraman gemicilerle beraber Atlas Okyanusu'nun sularına gömülerek kayboldu.

Cezayir deniz akıncıları bu büyük kahramanın hatırasını asırlar boyunca muhafaza etmişlerdir. Adı meçhul bir halk şairi onun son seferi için şu güzel ilahiyi yazmıştır:

Murad Reis'in gemileri seksen direkli
İçinde tayfalar, ağalar arslan yürekli

Enginlerden bir kuş geldi kondu aman serene
Beş Mısır hazinesi vereyim karayı görene

Murad Reis'in gemileri çamdır dayanmaz
İçinde tayfalar ağlar uyur uyanmaz...

Cezayirli deniz akıncılarına esir düşen İspanyol prensi

Küçük Murad Reis'in ve emrindeki Cezayirli kaptanların Atlas Okyanusu'ndaki deniz akınlarından birinde tutulan bir İspanyol gemisinde küçük bir prens bulunmuştu; Habsburg hanedanından kimin oğlu olduğu ve adı Türk kaynaklarında yazılı değildir; bilinen bu çocuğun Cezayirliler tarafından İstanbul'da Sultan I. Ahmed'e gönderildiği ve Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına verildiğidir. Cezayir rivayetleri çocuğun babasının bu acıyla bir manastıra kapandığını söyler. Cezayirli Gedâ Muslu adında bir halk şairi de vakayı bir destan mevzuu yapmıştır:

İspanya Cezayir'e haber göndermiş
Komazım oğlumu alırım demiş
Eğer vermezlerse kıyamete dek
Ben bu dert ile ölürüm demiş

Kailim beş yıla itseler vade
Cümle emlakimi veririm yâde
Peşkeş verirlerse Sultan Ahmed'e
Müslüman iderler bilürüm demiş

Bin yesirle yüz bin altın vereyim
Tek heman bir gez yüzün göreyim
Bu kara başıma derman arayım
Ölünce çalışır bulurum demiş

Gör imdi ne demiş Cezayirli de
Virmeziz oğlunu bilmiş ol senin
Biz anı gönderdik Sultan Ahmed'e
Kara haberlerin almış ol senin...

Cezayir akıncıları arasında Çırpanlı isminde bir halk şairi, akıncı Murad Reis'i şu mısralarla anlatıyor:

Gazi Murad Reis'i soranlar
Vardır bahadır yarar delisi
Her kande hu desen gelir yetişir
Vardır bahadır yarar delisi

Gelen Gazi Murad Reis'tir bak
Resulullah sancağını çeker ak
Denizde karada yardımcıdır Hak
Odur Mağrib ulularının velîsi

Cezayir'e Hakk'tan nazar olmuştur
Her birimiz bir iklimden gelürüz
Savaşırken şehit düşer kimimiz
Al kırmızı kan içinde ölürüz...

Tıpkı Macaristan sınırındaki kara akıncıları gibi Cezayir'in deniz akıncıları da Anadolu'dan ve Rumeli'den kopup orada tavattun etmiş ve akıncı korsan gemilerinde baş döndüren maceralara atılmış yiğitlerdi. Bin tehlikeyle dolu olan bu hayatın akıncılara temin ettiği dünya nimetleri de fevkalade büyüktü.

Bir deniz kurdu Hacı Reis

Türk donanmasında kaptanpaşaların (büyükamirallerin) bindiği amiral gemisine baştarda denilir. Kaptanpaşalar donanma kumandanıdır; bindikleri amiral gemisinin ayrıca kaptanı vardır; işte bu Hacı Reis 16. asrın sonlarından 17. asır ortalarına kadar tam yarım asır baştarda kaptanlığı yapmış ve yüz küsur yaşında bu vazifede ölmüştür.

Hacı Reis, bir korsan gemisinde on-on bir yaşlarında bir tayfa yamağı iken meşhur deniz kurdu Turgut Reis'i gördüğünü söylermiş... Deniz tarihimizde büyük bir bozgun olan İnebahtı Muharebesi'nde Uluç Ali Reis filosunda bulunmuş; geminin kaptanı şehit olmuş; idareyi genç Hacı Reis ele almış ve filo kumandanının yüksek iktidarıyla o felaketten sıyrılıp kurtulmuşlar...

Kürek devrinde, kürekler "forsa" denilen gayrimüslim harp esirlerinin gürbüz olanlarına çektirilirdi. Bunlar zindanda muhafaza edilir, sefer mevsiminde gemilere konup kürekçi sıralarına zincirle çakılırdı. Kâfi esir bulunmazsa, bu ağır hizmete dolgun ücretle gönüllü Türk gençleri alınırdı. Hacı Reis, "Kâfi esir de bulunsa, gemi forsaya emanet edilmez" dermiş. O şanlı devrin deniz menakıbının çoğu bu amiralin ağzından zapt edilmiştir.

Sumatra Seferi

Baharat Adaları adıyla anılan Sumatra ve Cava takımadaları dünyanın en zengin köşelerinden biridir. Bu zengin yerler 16. asırda milli birliğini kuramamıştı; küçük küçük beylikler ve sultanlıklar halinde idare olunuyordu. Bunların içinde de en önemlisi Sumatra Adası'nın şimalindeki Aceh Sultanlığı'ydı.

Afrika'nın cenubunu dolaşarak Hint Okyanusu'na çıkan müstemlekeci Avrupalılar, Hindistan ile beraber Baharat Adaları'nı da tehdide başlamışlardı. Portekizliler ve Hollandalılar buraları hem sömürmeye, hem de bu adalar halkı arasında Hıristiyanlığı yaymaya geliyorlardı.

Aceh Sultanı Alaeddin, Sumatralıların adalarını kendi kuvvetleriyle müdafaa edemeyeceklerini gördü ve asrın büyük Türk hükümdarı Muhteşem Sultan Süleyman'a başvurmayı düşündü. Koca Türk hükümdarının şanı ve şöhreti oraları da tutmuştu. 1564 yılı sonlarında Hüseyin isminde bir zatın riyasetinde bir elçi heyetini yardım isteyen bir nameyle İstanbul'a gönderdi.

Sultan Alaeddin'in bu namesinde Aceh'le beraber bütün Sumatra Adası'nın ve Cava'nın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihak ettiğini arz ediyor ve Sultan Süleyman'ı kendi mülkünü müdafaaya çağırıyordu. Elçi heyeti Sumatra'dan İstanbul'a ancak iki senede gelebildi; büyük Türk padişahını İstanbul'da bulamadı; Kanuni Zigetvar seferine çıkmıştı. İmparator Zigetvar muhasarasında öldü. Yerine oğlu II. Selim geçti... Sokullu Mehmed Paşa sadrazamdı. Yeni padişahla İstanbul'a dönüşünde Aceh elçisi Hüseyin huzura kabul edildi.

Sokullu'nun fikrince Aceh Sultanı Alaeddin'e ve dolayısıyla Sumatra ve Cava adaları Müslümanlarına bir miktar asker, gemi ve si-

lah göndermekle yardım etmenin hiçbir faydası yoktu. Bu adalarda büyük bir hayat, fikir ve sanat inkılabı yapmak lazımdı... Top yerine topçu ve barutçu ustaları lazımdı; baruthaneler ve tophaneler kurulmalıydı... Gemi yerine gemi mühendisleri lazımdı; tersaneler kurulmalıydı.

Büyük vezirin temsil ettiği büyük Türk imparatorluğunun Endonezya Müslümanlarına yardımı böylece pek esaslı ve şanına layık oldu. Evvela tez elden asker ve silah gönderiliyordu... Sonra bu ordunun yanında bir ilim ve sanat ordusu yollanıyordu. İlkokul muallimlerinden, medrese hocalarından, mütehassıs fen adamlarından, hekimlerden, mühendislerden, mimarlardan, hattatlara, minyatür ressamlarına, kuyumculara varıncaya kadar bir kafile...

Sultan II. Selim tarafından Aceh Sultanı Alaeddin'e hitaben yazılan uzun bir namede de selamet ve muvaffakiyet temennisinden sonra bir şart koşuluyordu: Mütehassıs sanatkârlar ve fen adamları Aceh'te iki yıl kalacaklardı... Orada yerlerine adam yetiştirildikten sonra Türkiye'ye döneceklerdi... Askerlere ve sair zevata gelince... İsterlerse Sumatra'da ve Cava'da yerleşebileceklerdi.

Bu muazzam yardımı Sumatra'ya ulaştırmaya Kızıldeniz Amirali Kurtoğlu Hızır Reis ile Kızıldeniz donanması memur edildi. Fakat koca Hızır Reis hemen yola çıkamadı. Yemen'de bir isyan çıkmıştı, evvela donanmayla o isyanı bastırmaya memur oldu. Yardım bir sene kadar gecikti.

Sokullu Mehmed Paşa'nın uzun sürecek bir Sumatra deniz seferi için hakkıyla güvendiği Kurtoğlu Hızır Reis Aden'de bir de ölüm tehlikesi atlatmıştı. Türk amiralinden insanca muamele gören Şeyh Kasım alçakça mukabelede bulunmuş, bir fedaisine amirali öldürtmek istemişti.

Kurtoğlu Hızır Reis Sumatra deniz seferinin başbuğuydu. Sumatra'ya giden filo 19 kadırgadan mürekkepti. O asrın en yeni ve büyük gemileriydi... Filonun kumandanlığına Mahmud Reis isminde Hint Denizi'ni iyi bilen bir gemici tayin edilmişti. Türk gemileri Aceh'e selametle vardı ve içindekileri bırakıp –silah, malzeme ve insan– selametle döndü.

Türk donanmasının Aceh'e gelmesi, Portekizlileri bir müddet için Sumatra sularına yaklaştırmadı. Zira Sokullu, Portekiz Krallığı'na

gönderdiği nameyle de bu adaların Türkiye'ye iltihak etmiş olduğunu, Endonezya adalarına yapılacak bir tecavüze karşı, Türkiye'nin bütün kuvvetleriyle doğrudan doğruya Portekiz sahillerine hücumuyla karşılık verileceğini bildirmişti.

Sumatra Seferi'nden sonra Sokullu'nun ikinci büyük işi Süveyş Kanalı'nı açmak oldu, fakat bu azametli projeyle meşgul iken, bir casus olduğu muhakkak olan meczup mukallidi bir serserinin suikastına kurban oldu.

Asırlarca sonra, 1898'de Sumatra ve Cava'da dolaşan Abdülaziz isminde İstanbullu bir Türk seyyahı şöyle yazıyor:

> Hollandalılar buralara gelinceye kadar vaktiyle İstanbul'dan gönderilen Türk gemilerinin bayrakları bir hatıra olarak duruyormuş... O eski Türk toplarını da Hollandalılar eritmişler, madeninden kilise çanı dökmüşler... Cava'da böyle bir Türk topundan yapılmış bir çanın üstünde Sultan II. Selim'in tuğrasını gördüm. Türkçe bilmeyen, fakat Türk'e benzeyen insanlar buldum, bunlar evlerinde, ecdad yadigârı sipahilik beratları çıkarıp gösterdiler...

Azametli mazinin hatıraları, bugün gözlerimizi yaşartmaktadır.

Bir gemici gazeli:

Atılsın top ve kurşunlar, çekilsin tigler bir bir
Bezelsin lâal renk olsun adüv kanı ile derya

Duralım kahramanâsâ a'daya karşı hışm ile
Olup ateşfeşan kalyonlarımız hemçü ejderha

Tamam altmış sene bezm-i vegade olduk amade
Yine amadeyiz cenge neriman ile biperva

Eğerçi sureta pîriz velîkin bezm ü rezm içre
Şu cengi görmüşüz kim görmemiştir dide-i derva...

Salahî Mustafa Kaptan

Anadolu'da Celaliler

16.-17. asırlarda devlet otoritesini sarsan ve hırpalayan büyük şekavet ve isyan hareketleri görülür. Osmanlı müverrih ve vakanüvisleri, isyan ile şekaveti ayırt etmeden eşkıya ile asileri "Celali, Celaliler" adı altında toplarlar. İki asır boyunca Anadolu kasaba ve köylerini kasıp kavuran ve yüz binlerce insan kanını dereler gibi akıtan Celali vakaları, bazen, Osmanlı hanedanının mutlakıyet idaresine karşı, ihmal edilmiş mustarip Anadolu halkının bir kükremesi şeklinde gösterilir, ki biz bu görüşü hakikatten uzak buluruz. Anadolu'da Osmanlı idaresine karşı çıkan isyanların başlangıcı hiçbir zaman bir cemiyet nizamı davası olmamış, isyan bayrakları daima zedelenen şahsi menfaatler ve hırslarla çekilmiş ve isyan hareketi derhal bir şekavete inkılap etmiş ve ortada ezilen, mahvolan gene kendi halinde yaşayan, kanaatkâr ve fakir Anadolu halkı ve bilhassa Anadolu köylüsü olmuştur. Bir taraftan Celaliler, diğer taraftan onları tenkile memur hükümet kuvvetleri Anadolu köylerini yakmış, yıkmış, gençleri işinin başından zorla çekip alarak olmayacak bir dava peşinde ölüme sürüklemişlerdir.

Tarih kaynaklarımızda "Celali" diye gösterilenler:

1- Devlete meydan okuyan namlı şakiler (Katırcıoğlu gibi).
2- Şahsi kinler ve ihtiraslarla devlet merkezine asi gibi gösterilip de fermanlı olduktan sonra çare-i halası isyan ve şekavette bulan Anadolu beyzadeleri (Kara Haydaroğlu gibi).
3- Dirlikleri alınan ve kendileri fermanlı olan sipahiler (Canbuladoğlu, Dasni Mirza gibi).
4- Zalim ve gaddar oldukları için azledilip idam edileceklerini an-

layan ve başını cellat pençesinden kurtarabilmek için isyan eden sancak beyleri ve valiler (İbşir Paşa gibi).
5- Devlet erkânının tuttuğu yolu beğenmeyip kendisinde âleme yeni ve adil bir nizam verecek kudret görerek isyan eden valiler (Vardar Ali Paşa gibi).
6- Ruhen maceraperest olup isyan eden valiler (Abaza Mehmed Paşa gibi).
7- Nüfuzlu bir veziri devirmek için isyan eden valiler (Abaza Hasan Paşa ve ayaktaşları gibi).

İsyan ve şekavet bayrağı çekildikten sonra, o bayrağın altında toplanacak on-on beş bin maceraperest daima bulunmuş, yukarıda da zikrettiğimiz gibi bazen köylü gençler, askere alınır gibi zorla sürüklenip çekilmiş ve bu kuvveti besleyebilmek için başta bulunanlar her türlü tecavüze, yağmaya, çapula göz yummuşlardır. Celali vakaları bu eserin kronoloji notlarında sırasıyla gösterilmiştir. Burada da bu vakaları bir panorama çerçevesi içinde toplayalım.

Yavuz Selim zamanında Bozoklu Celal Vakası

Tokat taraflarında mehdilik davasıyla zuhur etti, başına yaya ve atlı 20.000 kişi toplandı; köy ve kasabaları yağma ve tahrip ettiler. Üzerine asker gönderildi, İran'a kaçarken Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey tarafından çevrildi, Celal diri olarak yakalandı, idam olundu ve cesedi lokma lokma doğrandı. Anadolu'da şekavet ve isyan bayrağını çekenlere "Celali" adının verilmesi bu vakadan sonra ve bu Bozoklu Celal'e nispetledir.

Kanuni Süleyman zamanında Baba Zünnun, Domuzoğlan, Veli Halife ve Kalender vakaları

Baba Zünnun da Bozoklu'ydu; 1527'de vilayetinde Türkmen aşiretlerini ayaklandırdı; Bozok Sancakbeyi Mustafa Bey ile Kadı Muslihiddin Efendi katledildi. Üzerlerine Hürrem Paşa ile Kayseri sancakbeyi gönderildi; Baba Zünnun da asi Türkmen aşiretleriyle Kayseri üzerine yürüdü. "Kurşunlubel" denilen yerde Hürrem Paşa

ile Kayseri beyi şehit oldular. Askerlerinin bir kısmı telef, bir kısmı esir oldu. Bunun üzerine bütün o havali yağma ve tahrip edildi; Malatya üzerine yürüdüler, Malatya sancakbeyini de bozdular; nihayet Sivas valisi asi Türkmenleri evvela bozguna uğrattı, Baba Zünnun öldürüldü, sonra Sivas askeri bozuldu, Beylerbeyi Hüseyin Paşa yaralandı ve Sivas'a götürüldü, orada öldü; en sonra Diyarıbekir Valisi Hüsrev Paşa yetişerek Türkmenleri kati hezimete uğrattı ve dağıttı.

Gene 1627'de Vize taraflarında Domuzoğlan isminde bir şaki türedi, etrafına beş yüz kişi toplandı; gaile büyümeden şakiler tenkil olundu. Gene 1527'de Adana'da Kayalı aşiretinden Veli Halife şekavete kalktı, Tarsus üzerine yürüdü; fakat Ramazanoğlu Pirî Bey tarafından tenkil olundular, hepsi kılıçtan geçirildi.

Kalender, Hacı Bektaş Veli evladındandı, Bektaşi ananelerine göre bu meşhur velinin Kadıncık Ana'dan burnu kanı damlasıyla olan oğlu Habib Efendi'nin torunlarındandı; Anadolu'da gene mehdilik davasıyla sancaklar çektirip, tabıl ve nakkareler çaldırarak isyan etti, etrafına, vakanüvislerin tabiriyle "âşık, abdal, torlak, mülhit, bimezhep" 30.000 kişi toplandı. Kalender'in mehdilik davası derhal bir saltanat havasına inkılap etti; Sadrazam İbrahim Paşa sonsuz salahiyetle Kalender üzerine serdar tayin edildi. Kalender Karaman beylerbeyisinin ordusunu feci bir hezimete uğrattı, Beylerbeyi Mahmud Paşa ve Alâiye Sancak Beyi Mustafa Paşa cenk meydanında şehit düştüler, Kalenderli âşık torlaklar "üryan ve püryan iken giyinip kuşandılar, çadır ve eşya sahibi oldular." Vaka her tarafta dehşet uyandırdı. İbrahim Paşa Kalender'in harple tenkil edilemeyeceğini görünce casuslar vasıtasıyla yanında bulunanların ileri gelenlerine timarlar, mansıplar vaat etti. Onlar da ilk fırsatta bir hayli asiyi kandırıp fırsat buldukça Kalender'in bayrağı altından kaçtılar. Bir bölük adamıyla kalan Kalender şiddetle takip ve adamlarıyla beraber kılıçtan geçirildi.

Haçova Meydan Muharebesi firarileri vakası

Kalender vakasından 1596 yılına kadar geçen yarım asır içinde Anadolu'da Celalilik adı unutulmuştu. 1596'da Haçova Meydan Muharebesi'nin birinci safhasında Anadolu eyaletleri askerinin büyük bir kısmı firar etmişti; zafer adeta mucizevi bir şekilde kazanı-

lınca bu firarilerin dirlikleri (timarları) alındı ve kendileri fermanlı ilan olundu. Ordu Belgrad'a döndüğünde Sohrab Paşa ve Müteferrika Câhî isminde iki adam firarilikle itham olundu, kadın esvaplarıyla teşhir edilerek hakaret edildikten sonra idam olundular. Bundan sonra iblis tiynetli olanlar düşmanlarına bir "firari" damgası vurmaya başladı. Anadolu'ya kaçanlar kurtuluşu Celalilikte buldu ve devletin başına büyük bir gaile açıldı. Eşkıya tiynetli kimseler de fırsatı ganimet bilip silaha sarıldı ve başına toplayabildiği kadar ayaktaşla şekavete koyuldu.

Karayazıcı Abdülhalim vakası

Bu devrin Celalileri arasında ilk isyan bayrağını firarilerden Sekban Bölükbaşısı Karayazıcı Abdülhalim 1599 senesinde Urfa'da çekti. Hüseyin Paşa isminde zalimliğiyle meşhur bir sancakbeyi de kapısı kulu askeriyle Abdülhalim'e iltihak etti. Sinan Paşazade Mehmed Paşa Urfa'yı muhasara etti; Hüseyin Paşa'yı teslim etmek şartıyla Abdülhalim'e Amasya sancakbeyliği verildi; Hüseyin Paşa İstanbul'da Divan-ı Hümayun önünde eli ve ayakları kırıldıktan sonra beygir üstünde sokaklarda teşhir ve sonra Odunkapısı'nda çengele vurularak idam olundu. Abdülhalim kendisinin de hakkından gelineceğini hissedince kardeşi Deli Hüseyin'le beraber ertesi yıl (1600) tekrar isyan etti. Yanına 20.000 kişi topladı, üzerine gönderilen Hacı Paşa'yı Kayseri ovasında mağlup etti, fermanlar yazdırıp timarlar, zeametler vermeye başladı. Etrafı kasıp kavurarak Elbistan'a çekildi, 1601'de orada Seyidli yaylasında üzerine gelen Sokulluzade Hasan Paşa'ya mağlup oldu. Canik Dağları'na kaçtı ve orada öldü. Adamları ölüsünü parça parça ederek, Osmanlı'nın eline geçmemesi için her bir parçasını bir başka yere gömdüler ve Karayazıcı'nın kuvvetleri kardeşi Deli Hasan'la Şahverdi, Yularkaptı ve Tavil Halil gibi sergerdelerine kaldı.

Karayazıcı kardeşi Deli Hasan vakası

Deli Hasan Canik Dağları'ndan inip Tokat'a çekilmiş olan Sokulluzade'yi bu kalede muhasara etti. Hasan Paşa şehit oldu. De-

li Hasan Orta Anadolu'da semavi bir afet gibi dolaşmaya başladı. Senelerce Anadolu köyleri ve kasabaları Celalilerin tasallut elleri altında inledi. Kütahya'yı yaktılar, Afyonkarahisar'ı yağma ettiler. 1604'te Deli Hasan'a paşalıkla Bosna valiliği verildi, çapulcu askeriyle Gelibolu'dan Rumeli'ye geçti; Rumeli'de ve Bosna'da da türlü maceralarla şekaveti terk etmedi.

Kalenderoğlu ve Kara Said ve diğer Celaliler

Deli Hasan'ın Rumeli'ye geçirilmesiyle Anadolu'da asayiş temin edilemedi. Aydın ve Saruhan taraflarında Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said isyan bayrakları açtılar. "Saçlı" adında bir şaki de etrafa velvele saldı; Tavil Halil Karayazıcı döküntüleriyle ayrı bir afet oldu. Tenkile memur Nasuh Paşa 1605'te Bolvadin Köprüsü önünde Tavil'e mağlup oldu, kendi gücüyle Seydişehir'e kaçtı. Paşa askerinden tutulanlar Tavil'in önünde boyunları vurularak idam olundu, Bolvadin yağma edildi ve yakıldı ve ahalisi katliam edildi. Bu vaka Anadolu'daki şekaveti büsbütün körükledi.

Kuyucu Murad Paşa'nın Celalileri tenkili ve Anadolu'da asayişin iadesi

Anadolu'da Celalilere karşı devlet otoritesini kuran 1607'de Oruç Ovası'nda kazandığı bir muharebeyle sadrazam ihtiyar Kuyucu Murad Paşa oldu. O tarihte Anadolu'da isimleri vakanüvisler tarafından kaydolunan namlı Celaliler Deli Derviş, Beyzade Arnavut Hüseyin, Kumkapılı Ahmed Bey, Gedizli Ali, Konyalı Tavil, Mustafa Çelebi, Kiraz Dündar, Arnavut Süleyman, Tepesitüylü Deli Arslan, Deli Kaplan, Kör Hüseyin, Kara Mirahur, Kör Haydar, Genç Mehmed, Dağlar Delisi, Tanrıbilmez, Baldırıkısa, Kör Mahmud, Köse Ahmed, Gedizli Akdarması, Laz Hüseyin, Kâfir Murad, Şakaloz Ahmed, Büyük Halil, Küçük Halil, Ağaçtanpiri, Cinbölükbaşı, Kınalıoğlu, Yağmur, Canbuladoğlu Ali Bey, Kalenderoğlu Mehmed'di.

Kalenderoğlu evvela Ankara ve havalisini soydu ve tahrip etti. Başta Kalenderoğlu bulunmak üzere bütün Celaliler Canbuladoğlu Ali Bey'i kendilerinin başbuğu bilirlerdi; Ali Bey de saltanat dava-

sına kalkmış, namına hutbe okutmakta ve para bastırmaktaydı. Kuyucu Murad Paşa evvela Canbuladoğlu üzerine yürüdü, onu ve yanındaki Celali reislerini Oruç Ovası'nda büyük bir bozguna uğrattı, bir günde 26.000 Celali başı kesildiğini söylerler. Amansız bir takip başladı, yakalananlar sorgusuz idam olundu. Öldürülenleri ayrı ayrı gömmek imkânsız olduğundan büyük kuyular açıldı ve cesetler onlara doldurudu.

Canbuladoğlu padişahtan aman diledi. İstanbul'a gelerek boynunda kefenle padişah huzuruna çıktı affedildi ve kendisine Macaristan'da Tameşvar paşalığı verildi. Canbuladoğlu'nun kılıçtan kurtulabilen adamları Kalenderoğlu Mehmed'in bayrağı altına girdiler. Bunun üzerine Kalenderoğlu Bursa üzerine yürüdü ve bu namlı beldeyi yağma etti, oradan etrafı soyarak tahrip ederek Mihalıç, Aydın ve Saruhan havalisini dolaştı, Karaman taraflarına gitti. Anadolu'da bütün Celalilere "Can tende oldukça Osmanlı'ya serfüru etmek yoktur. Üsküdar'dan berisi bizimdir, Rumeli de Osmanlı'nındır" diye mektuplar gönderdi; yayalar hariç sancağı altında 20.000 atlısı vardı ve her yerde atlarına gök ekin yedirerek gidiyorlardı.

Koca Murad Paşa Kalenderoğlu'nu da Göksun derbendinde büyük bir bozguna uğrattı; kaçanlar hangi köye, kasabaya uğradıysa kılıcı ve tüfeği elinde halkla karşılaştı ve müthiş bir Celali kırımı başladı. Kalenderoğlu kılıçtan kurtulabilen 2.000 kişiyle İran'a iltica etti (1608).

Anadolu bu suretle Celali tahribatından kurtulmuş oldu. Mevzii bazı şekavet hareketleri kolaylıkla bastırıldı.

IV. Murad zamanında Abaza Mehmed Paşa vakası

Celali Canbuladoğlu Ali Bey'in hazinedarıydı. Efendisinin Oruç Ovası bozgununda yakalanmış, pek güzel bir çocuk olduğundan Yeniçeri Ağası Halil Ağa'nın himayesiyle idamdan kurtulmuştu. Bu zatın kapısında yetişti, sancakbeyi ve nihayet Erzurum valisi oldu. Bu vazifesine ilave olarak Sivas valiliği de verildi. 1624'te, İstanbul'da feci bir şekilde öldürülen Padişah Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) kanını dava ederek isyan bayrağını çekti ve Celali oldu. Bütün yeniçerileri bu kanlı vakanın faili olmakla suçlaya-

rak valisi bulunduğu yerlerde bir yeniçeri katliamına girişti. Yanında 40.000 sekban (milis askeri) toplamıştı. Maraş Valisi Kalavun Yusuf Paşa da Sivas'a gelip Abaza'ya iltihak etti; gaile büyüdü. Tokat'ı zapt ettiler; niyetleri kuvvetlerini bu büyük iş için kâfi gördükleri İstanbul üzerine yürümekti, fakat görmediler; bir ihanet şüphesiyle Abaza müttefiki Yusuf Paşa'yı öldürttü. Çerkez Mehmed Paşa serdarlığında üzerine bir ordu gönderildi; Abazalılar o sırada Niğde'yi zapt etti; fakat Kayseri sahrasında Çerkez Mehmed Paşa'ya mağlup oldular. Abaza Erzurum'a kaçtı, af diledi, Erzurum valiliği üzerinde kalarak affolundu. 1628'de tekrar isyan etti; fakat Erzurum'u muhasara eden Serdar Hüsrev Paşa'ya amanla teslim oldu; İstanbul'a gittiğinde de hususi hayatının zevk ve meşrebi devrin padişahının hayat tarzına pek uygun olduğundan IV. Murad'ın gözdeleri arasına girdi ve bir müddet sonra da güya bir rüşvet vakasından ötürü padişah gazabına gelerek kubbe veziriyken idam olundu.

IV. Murad zamanında İlyas Paşa vakası

Abaza Paşa'dan sonra tarihimizde Celaliler arasına konulabilecek bazı simalar vardır, mesela Balıkesirli İlyas Paşa gibi... Yanında pek çok sarıca ve sekban besleyen bu paşa da Balıkesir, Alaşehir, Bergama ve havalisinde isyan etmişti, nihayet yakalanıp padişah huzurunda boğazlanarak öldürüldü.

Sultan İbrahim zamanında Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa vakası

Şahsi düşmanı olan Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı devirmek için ayaklanmıştı, Kayseri sahrasında üzerine gelen Sivas paşasını mağlup etti; İstanbul üzerine yürüdü, İzmit önünde de Osman Paşa'yı bozdu. Devlet de Üsküdar'a pek çok top ve asker yığdı, Hüseyin Paşa Bulgurlu'ya kadar gelmişken "Sadrazamla şer'i davam için gelmiştim, padişahıma asi değilim, askerine silah çekemem" deyip kaçtı, Karadeniz kenarından birkaç sadık adamıyla Rumeli'ye geçti, Rusçuk'ta bir eski bendesinin evinde gizlenmişken yakalandı ve işkenceyle idam olundu.

Sultan İbrahim zamanında Vardar Ali Paşa vakası

Mert ve namuslu bir vezirdi; Sivas valisi bulunuyordu, kendisinden büyük bir para istendi, "Vergisini vermiş halkı zulümle ezemem!" dedi. Devrin ümerasından İbşir Paşa'nın Sivas'ta oturan nikâhlı ve çok güzel karısını İstanbul'a göndermesi emrolundu, o zaman da isyan bayrağını çekip Celali oldu. Başına toplanan sarıcalar, sekbanlar ve leventler köy ve kasabaları yağmaya başladı. Sivas valiliğine Vardar'dan karısı istenen İbşir tayin edilerek Vardar'ın tenkiline memur edildi ve Ali Paşa bu adam tarafından tutularak idam olundu. Yüz yüze geldiğinde İbşir "Paşa baba, kendini niye böyle tehlikeye attın?" diye sorunca Vardar Ali Paşa şaşırmış, "Bilmiyor musun? Ulan senin namusunu korumak için bu işler başıma geldi... Sonra başıma senin gibi herifi musallat ettiler!" demiş ve ağır hakaretlerde bulunmuştu.

Sultan İbrahim ve IV. Mehmed zamanında Kara Haydaroğlu Mehmed Bey vakası

Hamideli eşrafından Kara Haydar Bey bir gece şahsi düşmanları tarafından Uluborlu'da Velibaba Tekkesi'nde pusuya düşürülüp öldürüldü. Oğlu Mehmed Bey, ki henüz on altı-on yedi yaşlarında bir çocuktu, bu tekkeyi bastı, içindekileri kesti ve Celali olup Sükût Dağı'na çıktı. Kısa bir zaman içinde etrafına binlerce adam toplandı. Katırcıoğlu Mehmed isminde namlı bir şakinin iltihakıyla kuvveti ve cüreti arttı. Ilgın ve Akşehir'e kadar bütün yolları tuttular, kuş uçurtmaz oldular. Üzerlerine gönderilen Anadolu Beylerbeyisi Çavuşzade Ahmed Paşa'yı Sandıklı Ovası'nda hezimete uğrattılar, Ahmed Paşa Katırcıoğlu tarafından öldürüldü, gaile büyüdü. Mehmed Bey Afyonkarahisar'ı bastı; şehir baştanbaşa yağma edildi, küçük ölçüde bir de katliam oldu. Celaliler oradan Isparta üzerine yürüdüler. Isparta halkından büyük bir "fidye-i necat" istediler. Isparta'nın gül bahçelerinde iş ü işretle gafil yatarlarken Ispartalıların bir gece baskınına uğrayıp bozuldular. Haydaroğlu Mehmed ayağından mızrakla yaralandı, sığındığı bir köyde yakalanacağını görünce intihara teşebbüs etti, ölmedi, ağır yaralı olarak tutulup

İstanbul'da Parmakkapı'da asılarak idam olundu. "Sarı bıyıkları henüz terlemiş, iyi at ve silah kullanmakta mahir, harp ve darbe kadir, vacibülizale facir bir taze nevcivan yiğitti." İdamı, IV. Mehmed'in ilk saltanat yıllarındadır.

Sultan İbrahim ve IV. Mehmed zamanında Katırcıoğlu Mehmed vakası

Namlı bir şakiydi. Haydaroğlu Mehmed Bey Celali olunca veziri yerine en cüretkâr ayaktaşı oldu. Isparta bozgunu ve Haydaroğlu'nun felaketinden sonra Akyakalı Bekir isminde bir ayaktaşı ve bir miktar askerle Celalilikte ve kervan vurmakta devam etti. Daima bin kişiden aşağı düşmeyen bir kuvvetle Beyşehir ve Seydişehir havalisinde dolaştı. Köylerden kaldırdığı güzel kızların saçlarını kestirerek oğlan kıyafetinde dağlarda gezdirdi. Nihayet Celalilik ve şekavetten usanarak Çay kasabasında âyandan İsa Ağa'ya sığındı. Bu zatın delaletiyle affolundu, İstanbul'a geldi; IV. Mehmed'in ayağına yüz sürdü, kendisine Beyşehir sancakbeyliği, Akyakalıoğlu ile sekiz on yarar adamına da sipahilikler verildi. Bilahare beylerbeyi (paşa) olan Katırcıoğlu Girit cengine iştirak etti, kahramanlığı dillere destan oldu ve bu adada bir cenkte şehit oldu.

IV. Mehmed zamanında Gürcü Abdünnebi Vakası

O devrin namlı bir sipahisidir. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa zamanında İstanbul'da Sultanahmet Vakası denilen şehir muharebesiyle kırılan sipahilerin kanını dava ederek Niğde'de isyan bayrağını çekti ve Celali oldu. Bütün Anadolu sipahileri başına toplandı; Konya'ya geldi. Konya sipahileri de iltihak etti; köylerden ve kasabalardan da eli silah tutan gençleri zorla kaldırıyorlardı; Gürcü Nebi Konya'ya bir serdar şevket ve haşmetiyle girdi. Oradan İstanbul üzerine yürüdüler. Üsküdar'da Bulgurlu sırtlarına kadar geldiler. Fakat devlet kuvvetleriyle yapılan muharebede mağlup oldular. Gürcü Nebi Kırşehir civarında öldürüldü, kesik başı İstanbul'a getirildi.

IV. Mehmed zamanında son Celaliler

Bu hükümdarın ilk saltanat yıllarında gördükleri haksızlık yüzünden Türkmen ağası Abaza Hasan Ağa, namlı sipahilerinden Dasni Mirza ve Hanifî Efendi Celali oldular. Dasni Mirza ve Hanifî bu yolda başlarını verdiler ve kendileriyle beraber birçok masum kanı döküldü. Bir ara İbşir Paşa da Celaliler arasına katıldı; Abaza Hasan Ağa'yla birleşti, devletçe tatmin olunarak affedildiler; İbşir sadrazam oldu ve devletin bu yüksek makamından azlinden sonra idam edildi.

Nihayet kendisine paşalık verilmiş olan Abaza Hasan, Köprülü Mehmed Paşa sadaretinde bu büyük vezirin nüfuzuna karşı tekrar isyan bayrağını çekip kendisine yedi paşa ve birçok namlı sancakbeyi ve sipahi iltihak etti. Anadolu yağma ve tahriple bir harabezara döndü. Nihayet kışlamak üzere çekildikleri Halep'te, Halep Valisi Köse Ali Paşa tarafından pusuya düşürülüp katledildiler; kesik başları İstanbul'a gönderildi ki:

Abaza Hasan Paşa, Tayyar Mehmed Paşazade Şam Valisi Ahmed Paşa, Ahmed Paşa'nın kardeşi Rakka Valisi Mustafa Paşa, Mustafa Paşa'nın üç oğlu, Bursa Muhafızı Rus Kenan Paşa, Ankara Sancakbeyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Ferhad Paşa'nın oğlu Yahya Bey, Konya âyanından Hasan Ağa, Hasan Ağa'nın dört oğlu, Abaza Paşa kethüdası Kefeli Ali Ağa, Kapıcılar Kethüdası Mahmud Ağa, Ankaralı Ali Bey, Mardin Voyvodası Siyavuş Bey, Teke âyanından Satılmış Bey, Tekeli Kadı Vahab Efendi, Erzurumlu Nebi Ağa, Bektaşlı Ömer Ağa, Kâhya Osman Ağa, Şamlı Reşid, Çorbacı Maraşlı Osman Beyzade, Konakçıbaşı Abaza Mustafa, Kilisli Ali Ağa, Sisli Müneccim Bekir Bey, Boşnak Mehmed Ağa, Bekir Paşaoğlu Ali Paşa, Kör Hasan Ağa, Tatar Ahmed Ağa, Mirahur Muslu Ağa'nın başlarıydı, bunlar namlı Celalilerdi, kesik başları mızraklar üzerine teşhir edildi. Ayrıca iki yüzden fazla da sair Celali başları gelmiş, Bab-ı Hümayun'un önünde kesik başlardan ehramlar yapılmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın diktatörlük devri, bunu takip eden on beş senelik Köprülüzade sadareti, Merzifonlu Mustafa Paşa'nın sadareti Anadolu'da Celalilik adını kökünden kaldırdı. Bundan sonra devlete karşı isyan yerine Anadolu'da adi şekavet vakaları görüldü. (Bu eserde "Kronoloji" notlarına bakınız.)

Celaliler ve idam cezaları

Her devletin tarihinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde de on binlerce suçlu veya masum insan, cellat pençesinde can vermiştir; kimi, işlediği cinayetin veya devlete ihanetinin cezasını görmüş, kimi bir entrikanın, bir iftiranın, bir kinin kurbanı olmuş, kimi de kurunun yanı sıra yanmıştır; kimi bir kement veya satırla bir anda yok edilmiş, kimi işkenceler altında inim inim inletilerek öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin resmi cellat teşkilatı, bir cellatbaşının idaresinde, sayıları devir devir değişen müteaddit cellatlardan mürekkepti ki hepsi de aslen Kıpti'ydi; cellatbaşı ile cellatlar bostancıbaşı ağanın emrindeydi; idam hükmü bostancıbaşıya verilir, o da, mahkûma göre bazen bizzat nezaret ederek hükmü yerine getirirdi; eğer öldürülen mühim bir şahıs ise idamda bostancıbaşı muhakkak bulunur, hükmü de cellatbaşı, maharetine en çok güvendiği bir veya iki cellatla infaz ederdi ki bunlara da "cellat yamağı" denilirdi. Bostancıbaşı ağa, sarayın en büyük zabitlerinden biri olup başlıca vazifeleri, emrindeki bostancı neferleriyle sarayın ve padişahın şahsının muhafazası ile İstanbul'un, Boğaziçi'yle beraber bütün sahillerinin ve limanın emniyet ve inzibatına bakmaktı.

Siyasi mahkûmlar, yağlı kementle boğulurdu; bazen, idamdan sonra başı, "şifre" denilen gayet keskin hususi bir usturayla gövdesinden ayrılır, ya bir "ibret taşı"nın üstüne konulur ya da sarayın şehre açılan büyük kapısının, "Bab-ı Hümayun"un önüne atılırdı. Sabıkalı hırsızlar, bilhassa gece hırsızları, şehrin tensip edilen bir yerinde, umumiyetle suçun işlendiği semtte, hatta bazen girdiği evin veya dükkânın, hanın kapısında asılırdı; katiller umumiyetle işken-

ceyle öldürülürdü. Askerlerin, yani sipahi veya yeniçerilerin başları kesilir, cesetleri, ayaklarına taş bağlanarak denize atılırdı. Bazen de mahkûma gizli malını söyletmek için, idamdan evvel herhangi bir suretle cellatlar eliyle işkence tatbik olunurdu.

İşkenceyle idamın üç korkunç şekli vardı: çengel, çarmıh, kazık... Çengel İstanbul'da Eminönü'ndeydi; kalın kalaslardan yapılmış kale burcu gibi bir şeydi, bir adam boyundan yüksek yerine, muhtelif büyüklükte ve uzunlukta, başları yukarıya doğru kıvrık ve sivri, keskin, bir tarak şeklinde bir sıra, kasap dükkânlarında olduğu gibi, çengeller konmuştu. Mahkûm ana doğması soyulur, elleri ayakları bağlanıp makaralı iplerle yukarı çekilir ve sonra birden bu müthiş çengellerin üzerine bırakılırdı; vücuduna saplanan çengeller bazen derhal öldürürdü, ekseriya da ölüm, müthiş acılarla uzun sürerdi. Çengel cezasına eşkıya, bilhassa korsanlar çarptırılırdı. Kaptanpaşalar donanmayla Akdeniz'den dönerlerken hemen daima bir miktar korsan tutup getirirlerdi. Bunlardan bir kısmını kadırgaların direklerine astırır, limana pürdehşet girer, bir kısmını da çengele saklardı. Çarmıh cezası da eşkıyaya ve bilhassa casuslara tatbik edilirdi, mahkûm gene ana doğması çırılçıplak soyulur, kolları ve bacakları, açık, yüzükoyun bir çarmıh üstüne sımsıkı bağlanır, omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçakla oyularak buralara gayet iri yağ mumları dikilir ve yakılır, çarmıh, üzerindeki mahkûmla beraber bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır, teşhir edilirdi; mahkûmun canı pek olup ölmezse, akşamüstü asılırdı. 17. asır ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları böyle idam edilmişlerdi. Kazık da, müthiş acılarla mahkûmu derhal öldüren bir cezaydı: mahkûm keza çırılçıplak soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, bilek kalınlığında gayet sert ağaçtan yapılmış bir yağlı kazığa çakılarak oturtulur, ekseriya da omuzlarına, çarmıhta olduğu gibi bir çift yağ mumu dikilir, gezdirilerek teşhir edilirdi. Bu da şakilere ve korsanlara tatbik edilen cezalardandı.

Mahkûmları söyletmek için cellatlar tarafından tatbik edilen işkencelere gelince, başlıcaları şunlardı: usturayla diri diri deri yüzmek; saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek; cımbızla sinirleri çekmek; bir uzvun içine sonda gibi burgu sokmak; kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya so-

kup çıkarmak; çekiçle kol ve bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak... İdamından evvel kendisine bu korkunç işkenceler tatbik edilmiş devlet adamları, 17. asır defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası (yani dahiliye nazırı) Gadde Kethüda'dır.

Usulen, bir devlet adamı idama mahkûm olunca, ferman kendisine bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek hürmetle gösterilir ve teselli yollu sözler söylenir ve aptes alıp iki rekât namaz kılmasına müsaade olunurdu; bu tebliğ ekseriya da metanetle karşılanırdı. Mesela Viyana bozgunundan sonra, Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namazından sonra "Vücudum toprağa düşsün" diyerek odanın kilimlerini toplatmış, uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi geçirmesine yardım etmiş ve cellada "Sanatını maharetle yap!" demişti. Gene 17. asır vezirlerinden Hezarpare Ahmed Paşa ise, celladı karşısında görünce "Vay kâfir kahpe oğlu!" diye bağırmış, mukavemet göstermiş, bir ahıra sürüklenerek götürülmüş, cellat, paşanın başındaki kavuğu alıp kendi başına, kendi başındaki kirli külahı da kuşağına soktuktan sonra onu bir yumrukta çökertip boynuna yağlı kemendi atmıştı.

Taşrada, cellat gönderilip idam edilen siyasi mahkûmların, hükmün infazından sonra başı kesilir, yolda bozulmaması için bal doldurulmuş bir kıl torba içinde cellat tarafından İstanbul'a getirilir ve payitahtta yıkandıktan sonra teşhir ve defnedilirdi.

Bir de cellatsız idam cezası vardı ki "recim" (taşa tutma) denilirdi. İslam şeriatına göre bir Hıristiyan'la münasebette bulunduğu katiyetle tespit edilen Müslüman kadınlarının bu cezaya çarptırılmaları gerekirdi ki, bütün imparatorluk tarihi boyunca, yalnız tek bir kadın, bu suçla suçlanarak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretinde Sultanahmet'te Yılanlı Sütun yanında recmedilmişti. Cellatlar, kadını, kolları içeride olarak göğsüne kadar toprağa gömmüş, sonra halk tarafından taş yağmuruna tutularak linç edilmişti ki, eski müverrihlerimiz, linç karşılığı "keşkek etme" tabirini kullanmışlardır.

Osmanlı tarihinde en namlı cellatlar, 17. asırda Kara Ali, onun yamağı Hammal Ali ve Kara Ali'den sonra başcellat olan Süleyman'dır. Evliya Çelebi, Kara Ali'nin portresini şöyle çiziyor:

Bu kolun üstad-ı kâmili Kara Ali'dir ki bazularını sıvayıp tig-i ateştabını kemerine bendedüp, sair işkence edecek aletlerini kemerine asıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına takıştırıp, sair yamakları dahi aletleriyle kemerlerini süsleyip yalınkılıç merdane cümbüş ederek geçerler ki neuzubillah hiçbirinin çehresinde kan kalmamış zehir âdemlerdir.

Cellat mezadı

Bir mahkûm cellada verildi mi, esvabıyla beraber üzerinden çıkan her şey cellatların olurdu; bu eşyalar toplanır ve senede bir veya iki defa büyük bir mezatla satılır, tutar bedelleri cellatlar arasında taksim edilirdi. Buna "cellat mezadı" denilirdi. Cellat mezatlarında ekseriya çok kıymetli eşya bulunurdu ve sahipleri cellat elinde can verdiklerinden, bu uğursuzluk yorularak hakiki değerlerinden çok ucuza satılırdı, fakat cellat mezadından bir şey satın almak da her kişinin yapabileceği şey değildi. Bazı devlet adamları, zenginler, celladın pençesi yakalarına yapışmadan üzerlerinde bulunan kıymetli kürkleri, yüzükleri, saatleri, keselerini çıkarırlar, orada bulunanlara "Beni anar, bir Fatiha okursunuz!" diye hediye ederlerdi. Müverrih Peçevili İbrahim Efendi cellat mezadı ve uğursuz eşya üzerine fevkalade şayan-ı dikkat bir fıkra naklediyor:

İstanbul'da Atatürk Bulvarı üzerinde Bozdoğan Kemeri'nin hemen yanı başında Belediye Müzesi yapılmış özel medresenin bânisi, 16. asır sonu saray ricalinden Kapı Ağası Gazanfer Ağa'dır. Padişah III. Murad üzerindeki sonsuz nüfuzuyla rüşvet yolundan büyük bir servet yapmıştı. O zamanlar İstanbul'da Rasim Ağa isminde namlı bir saatçi ve kuyumcu vardı. Hakikaten büyük sanatkârdı. Gazanfer Ağa bu zata fevkalade kıymetli elmaslarla müzeyyen bir koyun saati yaptırmıştı (cep saatinin daha büyüğü, koyunda muhafaza edilen saat), saatin cevahirini de kendisi vermişti. Kapı Ağası Gazanfer Ağa cellada verilince, ağanın meşhur murassa saati koynundan çıkmış, cellat eline düşmüştü. Cellatlar, başlı başına bir servet olan bu saat için bir mezat yaptılar... Saati cellat mezadından Tırnakçı Hasan Paşa satın almıştı. Az sonra Tırnakçı Hasan Paşa da idam olun-

du, saat gene cellat mezadına düştü. Bu sefer de bu harikulade güzel saati pek ucuz bedel mukabili Kasım Paşa satın aldı. Bir iki ay geçti geçmedi, Kasım Paşa da cellada verildi, saat onun da koynundan çıktı ve üçüncü defa cellat mezadına düştü... Bu sefer de Gazanfer Ağa'nın meşum saatini Sadrazam Derviş Paşa satın aldı ve kardeşi bir Ahmed veya Mehmed Bey'e hediye etti. "Ahmed veya Mehmed Bey" dedim, müverrihler bu zatın ismini yazmıyorlar, pek genç yaşında, yani tüysüz bir delikanlıyken sadrazamın himayesiyle Eğriboz sancakbeyliğine tayin edildiği için "Civan Bey" diye lakap takılmış ve adı unutulmuştur.

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi Civan Bey'le Eğriboz'da bey konağının deniz üstüne kurulmuş salaş taraçasında sohbet ediyorlarmış... Söz saatten açılmış... İbrahim Efendi de saat meraklısı imiş... Civan Bey koynundan murassa bir saat çıkararak müverrihe göstermiş. İbrahim Efendi "Ömrümde bu kadar güzel saat görmedim!" demiş. Civan Bey de saatin hikâyesini anlatmış... Peçevili elindeki saati hemen bırakarak, "Böyle uğursuz saati insan düşmanına vermez... Paşa nasıl olmuş da size hediye etmiş!" demiş. Bu söz Civan Bey'e tesir etmiş, hemen hançeriyle saatin elmaslarını çıkarmış ve bir çekiçle de çarklarını kırarak denize atmış.

Denizin dibinde saatin parıltısı görülüyormuş... Bey ile İbrahim Efendi taraçada oturuyorlarmış... Bir atlı gelmiş, Civan Bey'e vazifesinden azledildiğini tebliğ etmiş, Civan Bey şaşırmış, "Azlimi mucip bir şeyimiz yoktu!" demiş! Gelen adam, "Beyim! Beyim!.. Derviş Paşa idam olundu... Sizin dahi idamınız için ferman çıkıp bostancılarla gönderildi... Sonra şefaatçileriniz himmet ettiler... İkinci bir fermanla ben gönderildim ve idamınıza memur olanlara yarım saat evvel yetişebildim!" cevabını vermiş.

Esnaf ve zanaat ehli ordu-esnaf alayları

Eski cemiyet hayatımızda, geçim yolunu devlet kapısı dışında arayarak ticaret ve zanaatla meşgul olmak, bir dükkân açmak, imalathane kurmak serbest değildi, "gedik" denilen bir tahdide tabiydi ve her sınıf esnaf ve sanatkâr loncalar halinde toplanmıştı: Her lonca mensubu sıkı ve müselsel bir kefalete bağlanmıştır. Gedik sahibi ölünce dükkân veya imalathane, o işin başında bulunmak, çalışmak şartıyla evladına kalırdı. Evladı yok ise veya baba mesleğini terk etmiş ise o "gedik" mahlûl addedilir ve lonca tarafından, kendi başına dükkân veya imalathane sahibi olmaya layık addedilen bir kalfaya devrolunurdu; eski gedik sahibinin veresesine, işi terk eden evladına da dükkânda veya imalathanede kalan mallar, âlat ve edevatın değer bedeli ile gediğe takdir edilen bir peştamallık bedeli ödenirdi.

Her loncanın reisi olarak bir "pir"i, inzibat amiri olarak da bir "yiğitbaşı"sı vardı; bunlar o lonca mensupları tarafından seçilir ve kayd-ı hayatla o mevkide kalırlardı. Her loncanın hükümetle olan münasebetini temin eden bir de "kâhya, kethüda"sı vardı; bunları da hükümet tayin ederdi; kethüda işten, meslekten gelme değildi, "doğru adam" olarak tanınmış ve kâtip sınıfından temayüz etmiş kimselerdi. Memur olduğu loncanın idari ve mali işlerini murakabe eder ve o lonca mensuplarının devletçe olan işlerini takip eder, herhangi bir yolsuzluktan ve suiistimalden devlete karşı mesul olurdu.

Her loncanın bir tasarruf sandığı vardı. Lonca mensupları; gedik sahibi, kalfası, çırağı, ustası, amelesi, kazancından, yevmiyesinden yüzde bir veya iki bu sandığa muayyen bir para yatırmaya mecburdu; herhangi bir felaket karşısında bu sandıktan yardım görür, kendisine mahlulden bir gedik alınacağı zaman parası yetişmezse,

sandık ikrazda bulunurdu. Kethüdaların yevmiye hesabıyla istihkakları da bu sandıktan ödenirdi. Onun içindir ki, başlı başına bir sandık idare edemeyecek kadar az olan esnaf, kendilerine iş olarak bağlı daha kalabalık bir esnaf zümresine "yamak" adıyla bağlanırdı. Mesela uncular, un elekçileri, buğday çalkayıcılar, kalburcular ve nişastacılar değirmencilerin yamağı addedilmişti.

Aynı işle meşgul zanaat ehli ve esnaf umumiyetle bir büyük han içinde yahut bir çarşıda, bir çarşının bir bölüğünde toplanmış olurdu; mesela İstanbul'da Büyük Saraç Hanı (Saraçhane), Ketenciler Hanı, Fermeneciler Çarşısı, Dökmeciler Çarşısı, Mısır Çarşısı (Baharatçılar), Kürkçü Hanı, Yağkapanı, Balkapanı, Örücüler, Sırmakeş Hanı... Ve daha bunlara benzer yüzlerce isim hatırlanabilir. Zanaat ehli ile esnafın bekâr uşakları da (bu eserde "İstanbul'da bekâr uşakları nizamı" yazısına bakınız) bekâr hanlarında otururlar, bu hanlara da lonca kefaletiyle alınırlar ve şehir asayiş ve huzurunu bozacak hallere mani olacak sıkı inzibati tedbirler alınırdı.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinin birinci cildinde İstanbul şehrini tasvir ederken yer yer büyük şehrin zanaat ehli ve esnafının hayatını pek canlı ve renkli olarak tasvir ediyor; mesela Kasımpaşa bahsinde, "Ezcümle debbağlar esnafı gümrah taifedir. Üç yüz kadar büyük kârhaneleri vardır ki her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler... Sarı sahtiyanı, kırmızı köseleleri ve tutkalı meşhurdur. Bu taife, aralarına bir kanlı veya hırsız girse cümlesi başkaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinden halas olamaz, bir hizmete tayin edilerek sanatı öğrenir ve haramilikten geçer" diyor ve yine aynı semtte bir "Terziler Çarşısı" olduğunu kaydederek, "Kasımpaşa terzileri Cezayir biçimi elbiseler biçerler ve öyle iğne vururlar ki İstanbul üstatları ona benzer iğne vurmaya kadir olamazlar" diyor. Bu büyük muharrir Yedikule dışındaki debbağhaneleri de şöyle anlatıyor:

> Fetihten sonra Sultan Mehmed cümle salhaneleri ve debbağhaneleri buraya koyup mamur etmişti. Üç yüz adet debbağhane, elli adet tutkalcı kârhanesi, leb-i deryada yetmiş adet kirişçi kârhanesi vardır. Amma bu esnafın cümlesi bekâr taifesidir. Muharebelerde Ordu-yı Hümayun'a beş bin tüvana debbağ bekâr şehbazları çıkar ki her biri birer âhene benzer.

Esnaf ve zanaat ehli bekârlarının oturdukları bekâr hanları ve bekâr odaları hakkında da Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde şirin, canlı ve renkli tasvirler vardır; büyük muharrir İstanbul cildinde, "En büyük bekâr odaları Yolgeçen odalarıdır, dört yüz hücredir; lüzumunda bin adet eli silahlı yiğit çıkarır. Sonra Mercan Yokuşu'nda sekiz adet bekâr hanında pabuççu bekârları sakin olup sekiz bin nefer bekâr yiğitlerdir. Cebehane bekârları odaları Mahmutpaşa'da, hilalci bekârları Süleymaniye'dedir. Kırk kadar bekârhane de Atpazarı'ndadır; kırk büyük odalar Karaman'dadır, Gedikpaşa bekâr odaları, Unkapanı'nda tersanenin azebleri sakin olur yedi adet bekârhane ve daha birçok bekâr hanları vardır ki bunların hepsinde birer ikişer yüz bekâr yiğitler sakin olur, sarıca arı erler, şehbazlardır" diyor. Mercan'daki odalarda oturan pabuççu bekârları hakkında da bir fıkra naklediyor:

> Bir kere Sultan Süleyman Han yeniçerilere dilgir olarak gazabâlud oldukta buyurdular ki:
>
> "Terbiyeli olun... Yoksa sizi Mercan Çarşısı'nda pabuççu bekârlarına kırdırırım!" dediler.
>
> Bu kelam pabuççu bekârlarına vasıl oldukta derakap pürsilah eli muştalı ve beli puşkalı kırk bin namdar yarar fetalar "Allah Allah" diyerek Bab-ı Hümayun'dan içeri girdiler. Bir de Gülbank-ı Muhammediye reha buldurunca Süleyman Han işitip bunların eşbehlerini huzuruna çağırıp:
>
> "Nedir şehbazlarım" dedikte onlar da:
>
> "Demin padişahımız pabuççu bekârlarını yeniçerileri kırmak için talep etmişsiniz... Ferman padişahımızındır... İşte kırk bin yiğit hazırbaştır, eğer sabaha kalacak olsa seksen bine iblağ ederiz... Ferman!" dediklerinde Süleyman Han hazzedip:
>
> "Benden ne dilerseniz dileyin!" der, onlar da:
>
> "Padişahım... Malımızın çarşıda bahası malum olmak için bir pabuç ve mest yüz ve iki yüz hesabıyla satılsın..." diye rica ettiler, ricaları kabul olunup halen bu usul üzere satılmaktadır.

Bütün zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyacını teminle mükellef tutulmuştu; orduyla beraber gidecek olanlar loncaları tarafından tayin

ve tespit edilirdi, bunlara "ordu esnafı" denilirdi. Bu suretle ordunun peşi sıra terzisinden kuyumcusuna, aşçısından baklavacısına, bozacısına, demirciler, çizmeciler, saraçlar, silahçılar, çadırcılarla büyük bir seyyar çarşı yürürdü. Ordu esnaflığı kârlı, avami tabiriyle "tatlı iş"ti. Fakat tehlikeleri de büyüktü. Zaferlerde sonsuz nimetleri olurdu, bozgunlarda, bütün malları, ağırlıkları, arabalar üzerindeki seyyar dükkânları düşmandan evvel, düşmana kalmasın diye bozulan asker tarafından yağma edilirdi. Zafer nimetlerine gelince, bazen asker bir çift çizme alır bedeli olan bir hasna ve müstesna cariye yahut bir gulâmi sim endam verirdi. Ordu esnafı sefere pek tabiidir ki pürsilah giderlerdi ve icabında cenk saflarına girerlerdi; bundan ötürüdür ki ordu esnafı, esnaf ve zanaat ehlinin sefer meşakkatine dayanacak zinde olanlarından seçilirdi. Ordu sefere çıkacağı zaman, imparatorluk payitahtı olan İstanbul şehrinin esnafı ve zanaat ehli ekseriya iki üç gün devam eden büyük bir alay gösterirdi; buna "ordu alayı" denilirdi; padişahlar ordu alayını, saray surunun Soğukçeşme'de Babıâli (Sadaret Sarayı) karşısındaki Alay Köşkü'nden seyrederlerdi. İstanbul esnafı, padişahların çocukları dünyaya geldiğinde, kızlarını evlendirdikleri veya oğullarını sünnet ettirdikleri zaman da böyle büyük alaylar tertip ederler, bu alaylarda da gelin sultana veya sünnet çocuğu şehzadeye verecekleri hediyeleri de halka teşhir ederlerdi. Tarih kaynaklarımız arasında en muhteşem bir ordu alayını Evliya Çelebi kaydeder ki Sultan IV. Murad'ın zamanında hicri 1048, miladi 1632 senesinde yapılmıştı. 18. asırda Lale Devri'nde şair Seyid Vehbî III. Ahmed'in şehzadesine yaptırdığı büyük sünnet düğünü münasebetiyle kaleme aldığı *Surname-i Hümayun*'da, şair Haşmet de yine aynı asırda III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu için yazdığı *Viladetname-i Hümayun*'da esnaf alaylarından oldukça tafsilatla bahsederler; bu çeşit eserlerin hemen hepsinde esnaf alayları üzerine kayıtlar, tasvirler vardır.

Biz bu esere Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği büyük ordu-esnaf alayından birkaç sahne almakla iktifa ediyoruz:

> Cümle alay çavuşları ellerinde çevgân [*başı eğri bir nevi değnek*], dillerinde vird-i Davudi olduğu halde küheylan atlara binip altışar pare yancıklar ve gûnagûn zillerle atlarını bezetip kendileri dahi gûnagûn fâhir

kumaşlar giyip 'Ya Sübhan!' sedasıyla cadde üzerinde dururlar ve askerî alayı teşvik ederler. Evvela tahir sübaşı [*şehrin temizlik amiri*] ve lağımcıbaşı ağa ve artları sıra cümle içoğlanları ve onların ardından sekiz kat mehterhane [*eski Türk bandosu*] çalarak acemi oğlanları, arayıcı esnafı, mezarcılar, lağımcılar, salahurlar, lağımcıbaşı teberdarları geçerler... Alayda bunların önce geçmesi yolların temizlenmesi içindir. Ondan sonra ordu pazarı geçmeye başlar.

Acemi oğlanlarının piri [*bu eserde "Yeniçeriler" yazısına bakınız*] Hacı Bektaş Veli'dir. Tahir sübaşının alayında bin kadar acemi oğlanı, cümlesi matruş, eğri külah, pürsilah olup ellerinde süpürge ve küreklerle yolları pak ederek geçerler. Artları sıra arayıcı esnafı gelir, İstanbul'da konak ve saraylarda ve yollarda ne kadar mezbele ve çerçöp var ise zenbillerle taşıyıp derya kenarında tekneler içinde yıkayıp akçe ve mangır ve çivi ve gayri buldukları eşyayla kifaflanırlar. Amma bazen içinden, sorguç, cevahirli kuşak ve yüzüklerden düşmüş cevahir makulesi kıymetli taşlar bulurlar ki tabir olunmaz. Tahir sübaşıya senevî 60.000 akçe aidat verip İstanbul içinde arayıcılık yaparlar. Beş yüz nefer kadar olup, ta kasıklarına kadar siyah çizmeler giyerler, üzerlerinde kırmızı ve siyah meşin kaftanlar ve başlarında Teke ve Hamid külahları ve omuzlarında ucunda çapa demir kazmalı uzun sırıklar ve arkalarında müdevver ağaç tekneler ve ellerinde kazmalar ve bazılarında süpürge ve kürekler, çerçöp sepetleri bir hay ve huy ile geçerler. Onların arkasından mezar kazıcı esnafı cümle 2.000 neferdir; müeddebane geçerler, bu taifenin gazalardaki işi şühedayı defnetmektir. Onlardan sonra lağımcı esnafı 5.000 neferdir; bu taife pürsilah olup büyük boş barut fıçılarını gûnagûn yeşil dallarla süsleyip, sırıklarla fıçıları omuzlarında götürüp ellerinde kazma ve kürekler ve meydan süpürgeleri ve gerdeller nöbetle "İş... İş!" ederek yer yer yolları süpürüp gerdellere ve fıçılara doldurup geçerler. Bu esnaf gazalarda fetholunacak kalenin duvarı dibinde lağım kazıp içine barut doldurup ateş ile duvarı berhava ederler. Bundan sonra salahurlar gelir; bu taife sefer yollarında cengelistan ve ormanistanı kırıp ve batak yerleri doldurup askeri İslam'ın, balyemez topların geçmesine yol açarlar, alayda kazma ve kürekleri ve demir küsküleri ve baltaları, ferhadî külünkleri ile geçerler. Onların ardından lagımcıbaşı teberdarları gelir, onlar da yollarda dağları kesip yol açarlar. [*Bundan sonrası için alınan parçalar alayda bir geçiş sırasına göre seçilmemiştir.*]

Esnaf-ı hafızan-ı Kuran'ı azim: 6.000 neferdir, İstanbul'da bunlardan gayri üç bin kadar da hâfıza hatunlar vardır, hafız ve hâfızalar küheylan atlar üzerinde alayda feth-i şerif okuyarak geçerler.

Esnaf-ı yazıcıyan: Dükkân 400, nefer 500, bu taife şehirde ve orduda arzuhal ve mektup yazarlar.

Esnaf-ı sahhafan: Dükkân 50, nefer 300. Ulema kılığında ulema hizmetinde esnaftır. Kadıasker efendilerin alayında tahtırevanlar üzerinde dükkânlar kurup nice bin kitapları ile geçerler.

Ekmekçiler esnafı: Dükkânları 999 olup neferatı 10.000'dir. Bunlar arabalar üzerinde ekmekçi dükkânları yapıp kimi hamurkârlık eder, kimi pişirir; alayda seyircilere küçücük ekmekler üleştirirler, tahtırevanlar ve arabalar üzerine de hamam kubbesi kadar üstü çörekotulu hâs beyaz ekmekler yükletirler, her biri elli kantar gelir ekmeklerdir, bunları fırında pişirmek mümkün olmayıp hendek kazıp ateş yakıp pişirirler. Bu büyük ekmekleri Alay Köşkü önünde padişah huzurunda fıkaraya yağma ettirirler.

Saka esnafı: Şehr-i İstanbul'da 9.999 çeşme vardır. Yeniçeri sakaları 700 nefer, şehir sakaları da atlı saka 1.400 nefer ve arka sakası 8.000 neferdir. Atlarını, kırbalarını gûnagûn yeşil dallarla, çiçeklerle, ziller ve çıngıraklarla, beyaz ablak sorguçlarla tezyin ederler, siyah çizme, siyah meşin dolama giyerler, başlarına turna telleri takarlar. Yeniçeri ve şehir sakaları gazalarda "Sebil! Sebil! İçene rahmet sebil!" diyerek bezli hayat ederler.

Karadeniz gemicileri: Sultan Murad zamanında 9.000 Karadeniz gemicisi vardı. Ocalı Ali Reis şayikası [*şayika: yolcu ve ticaret eşyası nakleder kalyonun küçüğü yelkenli gemi*], iki anbarla gümrük emini Ali Ağa'nın "Kuruzevrak" nam şayikası, Fırtıloğlu şayikası, Cido Ali şayikası, Kostikçe Mustafa şayikası, Abacıoğlu şayikası, Kalafatoğlu şayikası, Katranoğlu karamürseli [*karamürsel de bir nevi geminin adıdır*], Aşçı karamürseli, Çiço karamürseli, daha nice şayika, karamürsel, zerbana çekelve ve menkesle gibi gemiler Karadeniz'de şinaverlik ederdi. Bunların neferatı 2.000 nefer kadar pak müsellah, katı ve bahadır askerlerdir. Bunlar alaydan evvel birkaç gemiyi kazan gemisi şekline koyup Karadeniz'e gönderirler, sonra kendileri de gidip o gemileri yedeklerine alıp Alay Köşkü dibine geldiklerinde şayika ve karamürseller ile cenk edip İslam gemileri Kazak gemilerini fethedip cümle taifesini bağlayarak fetih ve zafer nakkareleri çalarak, toplar atarak geçerler.

Kalafatçılar esnafı: Bunlar gemicilerin yamağıdır, 300 dükkân ve

1.000 neferdirler. Bunlar da pürsilah kızaklar üzerinde gemi kalafat ederek ellerinde tokmaklar, malaları, arkalarında zift ve katran ile bulaşık esvapları, başlarında kenevir destar ve demir çengel harbîlerinin ucuna Kâğıthane dağlarının süpürge fundaları bağlayarak geçerler.

Esnaf-ı gemi marangozları: Gemicilere yamaktır, Galata'da, Tophane'de, Kasımpaşa'da bulunurlar, 3.000 nefer üstatlardır, İslam ve Urum ve Frenk karışıktır. Bu taife de pürsilah olup ellerinde keser ve destere, hızar, çırpılarla kızaklar üzere gemi yaparak geçerler.

Urgancılar, kendirciler, yelkenciler, ziftçiler ve katrancılar, serenciler, gemi tulumbacıları, pusulacılar, kum saatçileri, haritacılar ve dalgıçlar esnafı da gemicilere yamaktır.

Akdeniz kaptanları: Bu esnaf anka bezirgân reislerdir ki pek tantanalı alay etmişlerdir. Bunlardan Bursalı Bali Kaptan, Gürcü Cafer Kaptan, Karamanlı Ali Kaptan, Sarı Veli, Sarı Solak, Topal Muharrem, Çavuşoğlu, Kartıloğlu, Karaca Hoca, Tuğralı, Yenaki, Dimitraki nam kaptanlar ile cümle karavana kalyonlardır ki her biri dörder beşer kat anbarlı, ikişer yatırma toplu, beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bahçeli ve hamamlı ve el değirmenli gemilerdir. Her biri beşer ayda dolar, boşalır. Bunlar Sarayburnu'nda üç yaylım toplar atarak sekiz bin kadar dal silah Cezayir tüfekli yelkenci, dümenci, gomanacı, kumanyacı dayılar 'Allah Allah' diye geçerler.

Esnaf-ı esirciyan: Neferat 2 000'dir. Dükkânları Esir Hanı hücreleridir. Bu taife Gürcistan, Mekrilistan, Abaza ve Çerkezistan ve Kırım'dan iğtinam olunmuş gılman ve cariyeleri süsleyerek onları sürü sürü el ele verdirip yaya olarak Alay Köşkü dibinden geçirirken saadetlu padişah yüz adet afitab misali Gürcü ve Abaza ve Çerkez gulamlarını sarayı hassa alıp sahiplerine belâgan mâ belâğ ihsan etti. Sonra nice bin pak ve pakize esir kızları ve sülün gözlü, münevver yüzlü mahbubu devran esir oğlanları şatırlar önlerine alıp saf saf geçtiler.

Kavaf esnafı: Bunlar dikilmiş pabuç, çizme, paşmak, postal, elvan elvan tomak, terlikler satarlar. Dikiciden kaç kuruşa almış ise altına fiyatını rakam ile yazıp müşterilere satacağı zaman alimallah diye ikna ederler, her pabucu beş akçe kâr ile satmaya kani değil bıyığı matruş, gözleri sürmeli biinsaf kavimdir.

Açmaz ol besmelesiz dükkânı
Aldatır bulsa velî şeytanı...

Müşteriye kan ağlatır, şeytan gibi çarparlar.

Esnaf-ı hamamcıyan: İstanbul'un dört kadılık yerinde yüz elli hamam vardır. Yüz elli hamamcı da alayda pürsilah geçerler. Zengin ve salih kimselerdir. Hamamcılar küheylan atlara süvar olup hamam uşakları arabalar üzerinde keçeden hamamlar kurup camlarla tezyin eyleyip 'Gel a... Vefa Hamamı'na hayatım! Gir ha... Hacıkadın Hamamı'na canım!.. Gör a... Çinili Hamam sultanım!' diye sîmin uryan dellakları nida ederek geçerler. Esnafı dellagân cümle 2.000 neferdir. İbrişim peştamallı dilberleri kâküllerini perişan ederek ellerinde keseleri, bellerine seng-i Musa ve miskli sabun ile birbirlerine kese ve sabun sürerek geçerler. Esnafı natıran 1.000 neferdir, bu natırlar da bellerindeki peştamallar üzerine kılıçlarını kuşanıp ayakları, baldırları çıplak olup şimşir ve abanoz ve sedefkâri nalınlarla pürsilah geçerler... Cümle halk hande edip hayran olurlar...

Evliya Çelebi meşhur *Seyahatname*'sinde ordu alayında geçen yüzlerce esnafın adını kaydetmiş ve dükkân adedi ile zanaat ehli ve esnafın sayısını da muhakkak ki çok mübalağalı rakamlar ile göstermiştir. Büyük muharrir alayda en son geçenlerin de bozacılar ile Yahudi meyhaneciler olduğunu söylüyor.

İstanbul'da bekâr uşakları nizamı

Zamanımızda olduğu gibi, tarihimiz boyunca, İstanbul'a, Anadolu'dan ve Rumeli'den iş bulmak için akın akın bekâr uşağı gelmiştir ve büyük şehirde, her gelen, ekmeğini çıkaracak, kesesinde birkaç altın biriktirecek bir iş, bir kapı bulmuştur.

Gelenler evvela hemşerileriyle buluşurlar, kayıkhanelerin, kahvehanelerin üstündeki veya müstakil bekâr odalarında, bekâr hanlarında; hamamlarda çalışanlar hamamlarda kalırlardı ve ırz ehli, edep sahibi olduğuna, uygunsuz takımından olmadığına dair de kefalete bağlanırdı; mahalle aralarında bekârlara oda vermek, bekâr uşaklarının İstanbul'da kefilsiz oturması katiyen yasaktı. Buna rağmen, bekâr uşaklarının oturdukları han ve odalarda türlü fuhuş ve fisk ü fücur olur, kan dökülürdü; bilhassa 17. ve 18. asırlarda ve 19. asrın ilk rubunda sık sık çıkmış olan askeri ihtilallerde, İstanbul'daki bekâr uşakları da silaha sarılıp fitneye karışırlar, vüzera ve rical saray ve konaklarının, çarşı ve pazarın yağmalarına iştirak ederlerdi. Onun içindir ki, İstanbul'da bekâr uşağı, çokluğu hükümetçe tehlikeli görülür, Anadolu'dan ve Rumeli'den İstanbul'a bekâr uşağı girmesi, zaman zaman, fermanlarla yasak edilirdi ve bu işlerle uğraşan zabıta amirlerine, esnaf kâhyalarına şiddetli emirler, tembihler verilirdi. Bazen de, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarının şehre girebilmesi ve bir iş bulup kalması için sıkı kayıtlar konulurdu. Buna güzel bir örnek olmak üzere, aşağıdaki satırlar 1826 tarihli ihtisap nizamnamesinden alınmıştır:

> Bundan böyle İstanbul'a gelecek ve halen şehirde bulunan bekârlar için münasip semtlerde İstanbul'da üç dört, Üsküdar, Galata ve Eyüp'te

birer ikişer han tahsis olunacaktır ve bekârlar, Müslüman ve gayrimüslim karışık olarak bu hanlarda yatıp kalkacaklardır. Bir sanata işe girinceye kadar, hemşerilerinden kefil alındıktan sonra doğru o hanlara sevk edileceklerdir. Oradan ihtisap ağalığına [*yani o devrin belediye reisliğine*] götürülecek, silahı var ise, silah kendisinde kalacak, fakat fişekleri alınacaktır ve kendisinden hangi dükkâna gireceği yahut hangi iskeleye hammal olacağı yahut hangi hamamda işleyeceği sorulacak ve ismi o işler için tahsis edilmiş defтere yazılacaktır, eğer defterde kâfi miktarda isim var ise adı yazılmayıp geldiği yere dönmek üzere şehirden çıkarılacaktır.

İşini bırakıp memleketine gidecek bekâr uşağı da, kadıdan mürur tezkeresini aldıktan sonra ihtisap ağalığındaki defterinden adını sildirdikten sonra memleketine gidebilecektir. Elindeki mürur tezkeresine bu husus işaret olunmamış ise, karakol noktalarından geçmesine izin verilmez. Bir bekâr uşağı ölürse kefili ve bulunduğu yerin bir adamı gelip ihtisap ağalığına haber verecek, ölenin adını defterinden sildirecektir.

Rumeli'de Küçükçekmece Köprüsü'nde, Anadolu yakasında Bostancıbaşı [*Bostancı*] Köprüsü'nde ihtisap ağalığının memurları bulunacaktır; bunlar, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarından eğer yaya ise 4, atlı ise 6 para tezkere harcı parası alacaklar ve isimlerini ve ne iş için geldiklerini ve kefil olarak kimi göstereceklerini kaydedecekler ve derhal ağalığa bildireceklerdir.

Hammal ve kayıkçı vesair bekârlar şurada burada bekâr odası tedarik edip kalamazlar. Ancak kendilerine gösterilen bekâr hanlarında kalabilirler. Bekâr taifesi akşam olup işlerini bitirince hanlarına girip sabahleyin işlerine gitmek üzere çıkacaklardır. Bekârlara tahsis edilecek hanlar, ahşap binalar olacaktır. Bekâr uşaklarının odalarında silah ve cephane saklamaları yasaktır. Saklarlar ise hanın odabaşısı ve hancısı ihtisap ağasına ihbar edecektir.

Çekmece ve Bostancıbaşı köprülerindeki ihtisap memurları, İstanbul'a gelen bekâr uşaklarını dikkatle gözden geçireceklerdir; şöylece serserice gelmiş müfsit ve şerir olmasından şüphelenirse, mürur tezkeresine "adeta ihtisaba" diye kaydettikten sonra ihtisap ağalığınca aralarında kararlaştırılmış bir rakam veya ayrıca bir işaret konulacak, bu bekâr uşağı ihtisap ağalığına geldiğinde, tezkeresindeki işaret görülünce hal ve şanı gereği gibi istintak olunacaktır; uygunsuzluğu meydana çıkarsa Babıâli'ye ihbar ve İstanbul'dan tart olunacaktır. Anadolu ve Rumeli'deki idare amir-

leri de, İstanbul'a gitmek isteyenlere, gerekli tahkikat yapıldıktan sonra mürur tezkeresi vereceklerdir.

İskelelerde çalışan hammallar ve hamam uşakları yazıcılar marifetiyle sık sık yoklanacak ve buralarda lüzumundan fazla adam çıkarsa ihtisap ağalığına haber verilecektir. İhtisabın haberi olmadan ve kefilsiz alınmış ise hammallar kâhyası, kayıkçılar kâhyası ve hamamcılar kâhyası ve yiğitbaşıları tecziye olunacaktır.

Kayıkçı, mavnacı ve salapuryacı bekârları da bostancıbaşı ağa tarafından defter edilecektir. Bekâr uşağı hangi iskelede işleyecek ise, kefiliyle beraber o iskelenin kâhyası tarafından ihtisap ağalığına getirilecektir.

Sıvacı, nakkaş, rençper vesaire diğer bekâr uşakları hakkındaki kayıtlar da bunların aynı olacaktır. Bir efendi yanında çalışan ve yersiz yurtsuz olup da efendisinin yanında kalan bekâr uşaklara efendisi kefil olacaktır. Yanından çıkardığı takdirde başıbozuk kalmaması için bekâr uşağını ihtisap ağalığına getirip teslim edecek ve eline bu husus için tezkere verecektir. Efendisinden böyle bir tezkere almayan bekâr uşağı başkasının yanına giremez, bir yere gidemez. Eğer efendisi tezkere vermeyerek bekâr uşağına gadrederse, bekâr uşağı gelip ihtisap ağalığına şikâyet edecektir...

Bir sünnet düğünü

Geçmiş asırlardaki âdet ve ananelerimiz bakımından saray düğünleri üzerine yazılmış ve "surname" adıyla anılan eserler tarih kaynaklarımız arasında hususi bir kıymet taşır. Bunların içinde en güzellerinden ve en mufassallarından biri de, III. Ahmed'in oğullarının on beş gün on beş gece sürmüş büyük sünnet düğününden bahseden şair Seyyid Vehbî'nin *Surname-i Hümayun*'udur. Aşağıdaki satırlar bu eserden seçilmiştir.

Düğün yeri olarak Okmeydanı seçilmişti. Bu on beş gün içinde şehzadelerle beraber 5.000 fakir çocuk sünnet edildi. Beyazıt'taki Eski Saray'ın [*bugünkü üniversite binası*] avlusunda çadırlar kurularak bu çadırlarda şehzadelere gelen hediyeler halka teşhir olundu. Düğün sofraları için Tekirdağ ile Bursa civarından 1.000 ördek, 2.000 hindi, 2.000 güvercin, 3.000 tavuk, 8.000 kaz getirtildi.

Okmeydanı'nın etrafında geceleri mahyalar kurmak için 15.000 kandil hazırlandı. Camcılara 10.000 şerbet kavanozu sipariş edildi. Halka verilecek ziyafet için İzmit'e 10.000 ağaç sepeti sipariş edildi. Devlet ricali ve İstanbul eşrafı, aylarca evvelinden İstanbul'un bütün çengi ve köçeklerini, sazende ve hanendelerini, oyuncu kollarını peyleyip tuttular, taşradan binlerce oyuncu ve sazende getirildi. Devrin güzide bir sanatkârı ve hanendesi olan saray hanendeleri başı Burnaz Hasan Çelebi'nin emrinde devrin tanınmış sazende ve hanendelerinden mürekkep seksen kişilik bir saz heyeti hazırlandı. Başta Nedim gelmek üzere en namlı şairler bu düğün için şarkılar yazdı ve bu şarkılar bestelenerek bu muhteşem saz heyeti tarafından aylarca evvelinden meşke başlandı. Sünnet edilecek 5.000 fakir çocuğa birer kat esvap ve münasip hediyeler hazırlandı. Düğün baş-

ladıktan sonra halk inkıtasız eğlence ve oyun sahneleriyle karşılaştı. Bunlar arasında topçuların yaptığı bir kukla arabası herkesin takdirini kazandı: Arabanın üstüne altın yaldızlı bir köşk kurulmuştu; araba yürüdükçe, köşkün içinden üç tanesi sazende üç tanesi de rakkas altı tane büyük kukla çıkıyor, sazende kuklalar def çalıyor, rakkas kuklalar da döne döne oynuyordu. Mısır valisi düğün için Hacı Şahin ve Hacı Mehmed adında iki hünerli hokkabaz-cambaz yollamıştı. Geceleri harikulade ve biri diğerinden güzel havai fişekleri atılmıştı. Denizde şehrayinler yapılmıştı. Muhtelif asker ocakları tarafından Haliç'in ortasında bütün deniz boyunca büyük sallar konulmuş, bu sallar kandiller ve meşalelerle donatılmış, sallara saz takımları, köçek ve çengiler bindirilmişti. Bunların içinde de topçuların salı birinciliği almıştı; bu saldan bir gecede 700 havai fişeği atılmıştı; üzerine renkli kandillerden üç katlı bir fıskıye kurulmuştu; fıskıyeden rengârenk ışıklar içinde sular savruluyordu.

Topçular salının yanında Tersane Ocağı'nın salı da bir başka güzellikteydi; bu sal, su üzerinde yüzen bir köşk şeklindeydi; içinde saz çalarken köşkün önünde gazal ve ahu misali köçekler oynuyordu; bu salın bir ucunda da bir atlıkarınca kurulmuştu; içine "dört adet mehparegânı çarebru" oturmuştu; salın öbür ucuna da bir dönme dolap yapılmıştı; her gözünde "bir afitab-ı Yusuf lika" vardı. Cebecilerin deniz üzerinde yanarak dolaşan fişekleri İstanbul halkını hayran bırakmıştı.

Sallardan birinde kandillerden kale, diğerinde aslan, bir başkasında tavus kuşu, öbüründe horoz... Hülasa türlü şekil ve resimlerle İstanbul, on beş gece bir peri masalı şehri olmuştur. Seyyid Vehbî'den naklettiğimiz bu satırlar, esere nispetle deryada bir katredir.

Eski donanma soytarıları

III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yazdığı bir "surname"de şair Haşmet İstanbul'un eski külhani tipleri hakkında da şu satırları yazıyor:

Bu donanma günlerinde latifeci bir adam, başında kocaman bir destar, sırtında bin bir renkte ve yırtık bir ferace, yüğrük bir eşeği acayip nakışlarla ve semer ve döşemesiyle Deccal'ın eşeğine döndürüp üstüne binmiş, on beş-yirmi kadar da uzun boylu, elleri değnekli kimseler başlarında kâğıttan yapılmış yeniçeri keçesine benzer külahlarla ikişer ikişer önünde ve yanında yürüyorlardı. Önünde bir herif terazi çekerek arkasında da bir başkası falaka değnek taşıyarak bu adam "Donanma muhtesibiyim!" diye ağır ağır etrafa selam vererek gidiyor, İstanbul sokaklarını taraf taraf gezip dolaşıyordu. Bazı kalabalık olan dükkânlar önünde duruyor, orada bulunan seyircilere ekşi bir suratla hitap ediyordu:

"Bakın adamlar, ben donanma muhtesibiyim. Donanmanın muhtaç olduğu şeylerin noksan ve kusurunu gözler, teftişe çalışırım. Ben sizin için uykumu ve rahatımı terk ettim. Gece ve gündüz at ve eşek boynuna düştüm. Bakayım zevk ve sefanız tamam mı? Sakın ha zevklerinizden bir şey eksik işlemeyin, sonra pişman olursunuz.

Her an yağlı ballı ülfete ve dudak dudağa tatlı tatlı sohbete kıvam verip bu vakti gayri vakte kıyas etmeyip, sırtınızdaki esvabı ucuz bahayla satın da zevkiyata verin, tek hemen zevkiniz tamam olsun, göreyim sizi, ben sizin için çalışıyorum, muradım ve maksadım sizi bugünlerde zevk ve sefaya alıştırıp da Donanma-yı Hümayun bittikten sonra sizlere en hasından dayak yedirmektir."

Bu sırada, göz terazisinde tarttığı cephesi pürnur, gözleri mahmur,

gerdanı kâfur, kolları billur, gül yanaklı, kiraz dudaklı, inci dişli, türlü türlü söyleyişli güzellere de hitap ediyordu:

"Bakın ey nazenin güruhu, ey şehrayin gecesinin çırağanı olan çelebilerim ve kuzularım; size benden tembih ve nasihat, üftadelerinizi aldatmayın, Ali Paşa narhına riayet edin ve piran-ı havasa hürmet edin, vuslat meyvesini layık olana verin ve şeftaliyi parasız verin ve işinizi sağdan sola görüp birbirinizle geçmişleriniz için kuru yere çekişmeyin... diye tekrar tekrar tembih edip, sonra yolda tesadüf ettiği perçemi misk kokulu, beni amber, sinesi gümüşten taze ve ter, dilfirip ve dilber Rum beççelerini dahi eliyle tutup okşayarak ve bazı güldürücü sözler söyleyerek bunun emsali nice latifelerle pazarı devre gitmek üzere iken kolluğun önünde hayvanının gemini çekip durmuştu. Kolluğun sopalarını getirip önündeki mahut teraziyle tarttırıp çorbacıyı azarlamaya başlamıştı:

"Baka bre çorbacı ağa!.. Sen bu kadar eyyamdır çorbacıyım, diye yiğitlik taslarsın da ve dayağıma kucak meydanım pak bir ağayım dersin de senin kolluğuna iştiha ile dayak yemeye gelen kimselere bu derecede eksik sopa yedirmek layık mıdır; bunların vezni kanundan eksiktir; sen zabit değil misin, sende eksik sopa ne arar? Zabitin ve hâkimin azarı ve değneği eksik olursa hiç ekmekçi tamam işler mi?"

Gerek çorbacıyı ve gerek hazır olanları güldüren bu latife unutulacak şeylerden değildir. Laubali zevk u sefayla ülfet etmiş bir herif de başına üzüm küfesinden yapılmış kafesi destar şeklinde bir garip külah, arkasından bukalemun nakışlı bir acayip hırka giyip belinde bir divit takımı ve boynunda birkaç eski kâğıt parçasıyla acayip eyerli bir merkebe binmişti. Yanından beş altı kadar kazmalı ırgatlar, altı yedi nefer kürekli amele sağını ve solunu alıp bu cemiyetle çarşı ve pazarı gezip dolaşmaya başlamıştı. Nerede çeşit çeşit mermerle döşenmiş bir avlu ve nerede çiçekli ve muntazam nakışlı dükkân önü var ise o tarafa doğru mahmuz vurup ve orada eşeğini durdurup önünde ve arkasında avenesi olan ırgatlar dahi kimi kazmasına ve kimi küreğine dayanıp metbuları olan eşekli süvariye dönüp durdular. O da kendisini tarife başlayıp dedi ki:

"Ey yâran-ı sefa, ben define çıkaran bir remilciyim; ilm-i nücum ve ilm-i remil saçmalarıyla nerede bir define ve nerede bir hazine varsa çıkarmak için kazmamın ucuyla bir anda şu mamur ve matruh olan yerleri zîr ü zeber edip küre-i arzı kalbur gibi delik deşik etmeye memur ve mecburum. Kaldı ki, öteden beri yaradılışımızdaki habislikten ötürü ba-

ba ve ecdadımdan ve akraba ve üstadımdan 'Altına yapışır isen toprak olsun' diye aldığım duanın eseri olarak, kazmamla Karun'un definesini bile çıkarsam, o anda kara toprağın rengini alacak, mahvolacaktır; bunda şüphem yoktur, lakin hele bakalım define bu mahalde nerelerdedir."

Daha nice güldürücü sözler söyleyip edevatı kırık dökük mahdud diviti çıkarıp kalemiyle bir miktar nokta ve şekil yaptıktan sonra, remilci:

"İşte gömülü mal ya şuradadır, ya buradadır!"

"Bre dur remmal çelebi, ne yapıyorsun! Hanümanımızı harap ve kaldırımlarımızı delik deşik ettin!" dediklerinde, remmal:

"Behey canım, ne durayım, bu hususta hiçbir sabır ve karar olur mu? Züğürtlük canıma kâr etti, gerçi sizin haneniz yıkılır amma biz yapılırız; mani değil, siz bir miktar sükût edin, şu malı çıkaralım, yeraltında kalmasın; kaldı ki biz pek derin kazmıyoruz, hemen şu mahaller tarumar olacak kadar kazarız; isterse mal çıksın, isterse çıkmasın, sonra elimizi çekeriz, elem üzere olmayın..." diyordu.

Etraftan da:

"Canım remmal çelebi, kerem eyle, lütfeyle, ortalığın nizamına halel verme!" diye rica ve niyaz ediyorlardı.

Hilekâr remilci:

"Hoş imdi siz adam olmayı istemezsiniz, günahı boynunuza, bari bize bir miktar hakk-ı sükût verin de sonra bir boş vakitte defineyi çıkartın da sefalanın!" diye birkaç akçelerini alıp:

"Kazmamıza hak berekât versin!" diye bir hanenin yahut bir dükkânın önünde geçen üslup üzere alaya gidiyordu. Hülasa bu şahıs bu suretle geçim sermayesi olacak pek çok akçe toplamıştı.

Kadınlara açık saçık gezme yasağı

Müslüman kadınlarının, tabiri şer'isiyle "muhadderat-ı İslamiye"nin sokak kıyafetleri, hükümetin üzerinde titizlikle durduğu meselelerin başında gelmişti. Bu hususta asırlar boyunca, İstanbul Kadılığı'na hitaben çok şiddetli fermanlar çıkmış, sokaklarda ve mesire yerlerinde namahremlerin nazarını üstlerine çekecek kılık ve kıyafette gezen "avret"lerin cezalandırılmasıyla iktifa edilmeyerek onlara böyle şeyler diken terzilerin de mesul tutulması emrolunmuştur. Bu yasak fermanlarının en güzel örneklerinden biri, İstanbul'un pek muhteşem ve cazip bir lüks ve sefahat devri yaşadığı Lale Devri'nde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadaretinde, 1725 yılında çıkmıştır ki bugünkü yazı dilimize çevrilmiş en mühim kısımları aşağı yukarı şudur:

> Allah her türlü bela ve afetten korusun, İstanbul, Osmanlı ülkesinin yüzüsuyudur; ulema, suleha, üdeba beldesidir; ahalisinin, tabaka tabaka tespit edilmiş kıyafetleri vardır. Hal böyle iken bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdiyle sokaklarda süslü püslü gezmeye, libaslarında türlü türlü bidatlar göstermeye, kefere avretlerini taklit ederek serpuşlarında acayip şekiller yapmaya başlamışlardır. İsmet adabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları evvelce men edilmiş iken namus perdesini tekrar kaldırmaktan korkmamaları, türlü türlü kötü kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Irz ehli ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını, kendilerine bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Kudreti yetmeyenler veya yetip de karılarının bu nevzuhur kıyafetlere bürünmelerine rızası olmayanlar karılarından ayrılma dereceleri-

ne varmışlar... Bu garip kıyafetler yasaktır... Kadınlar, bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır, başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmayacaklardır... Feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanmayacaklardır... Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde yeni çıkma büyük yakalı feracelerle görülürse, feracelerinin yakaları o anda alenen kesilecektir, uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamları vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun... Yaramaz avretlere uymak yüzünden sokakta elbiseleri yırtılarak perde-i ismetleri lekeleneceği ırz ehli hatunlara anlatılsın.

Bunları diken terzilere ve şeritçilere de tembih olunsun... Yasak gereği gibi tatbik olunsun...

Kadın taifesiyle uğraşmak kolay mıdır? Türlü işve ve cilveyle sokağa fırlamış bir İstanbul aşiftesinin fettan bakışları karşısında, hangi yeniçeri veya bostancı neferi ve zabitinin eli o süslü feracenin gayet büyük bir kelebek kanadını andıran yakasını kesebilir?

III. Selim zamanında 1791 yılında birer nüshası İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile yeniçeri ağasına ve terzibaşıya gönderilmiş bir yasak fermanı daha:

... Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştiha çekici tavırlarla dolaşmaları öteden beri yasaktır. İngiliz şalisi denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki esvapları dışarıdan görünüyor. Kadınların İngiliz şalisinden ferace kestirmeleri evvelce şiddetle men edilmişti. Kadınlar Engürü şalisinden ferace kestirmeye başladılar, fakat bu kumaş da ince ve kadınlar adeta sokağa feracesiz çıkmış gibi olduğundan o da yasak edilmişti. Aralıkta bazı hayasızların yine Engürü şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük... Yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Engürü şalisinden ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum. Bu yasağımızı dinlemeyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkânının kapısına asılacaktır.

18. asırda bir vezir sarayı

Lale Devri'nde İstanbul'a gelmiş olan İngiliz edibesi Lady Montague o devrin namlı vezirlerinden Şehit Ali Paşa'nın sarayını şöyle anlatır:

Boğaziçi'nden daha latif bir yer olamaz. Türkler onun kıymetini pek iyi biliyorlar. Sayfiyelerini Boğaz'ın sahillerine yaptırmışlar. Gözün önünde Asya ve Avrupa'nın en güzel manzaraları seriliyor. Yan yana yüzlerce muhteşem saray var. Mevki ve büyüklükler burada her yerdekinden daha kararsız olduğundan, ekseriya üç tuğlu bir paşanın vârisleri, onların bıraktığı evleri muhafaza ve idare edebilecek kadar zengin olmuyorlar; bu yüzden birçok harap saraylar var. Dün, Petervaradin'de ölen sadrazamın (Şehit Ali Paşa) sarayını gördüm. Bu sarayı karısı ve şimdiki padişahın kızı (Fatma Sultan) için yaptırmış. Bu şerefin sefasını sürecek kadar da yaşayamamış.

Boğaz'ın en latif bir yerinde, arkasında büyük ormanlarla kaplı bir tepe var. Çok büyük bir saray. Kapıcının söylediğine bakılırsa sekiz yüz odası varmış. Ben saymadım, fakat, muhakkak ki pek çok, her biri, altın yaldızlar, mermerler ve en ince boyalarla yapılmış çiçek ve meyve resimleriyle tezyin edilmiş ve bunlar pek bol harcanmış; pencerelerde İngiltere'nin en güzel billurları, bu sarayda, devletin bütün servetini emrinde bulunduran ve onu istediği gibi harcayan muhteşem ve mağrur bir delikanlının yapabileceği lüks var. Bu sarayın en güzel yeri de hamamları. Yan yana ve eş iki hamam: yıkanılacak yerler, kurnalar, tabanlar, hepsi beyaz mermerden, tavan altın yaldızlı; duvar, Japon porseleniyle kaplanmış.

Hamamın yanında iki salon var; biri öbüründen yüksekçe, yükseğinde birçok sedirler var. Tavanın dört köşesinden, birbiri altında beyaz mer-

merden çanaklara sular dökülüyor ve yere kadar, böylece kat kat şelaleler meydana geliyor. Bu sular nihayet salonun ortasındaki büyük bir havuzda toplanıyor, havuzun göbeğinde de, suları tavana kadar püskürten bir fıskıye var. Duvar bir kafesten ibaret, boydan boya asma ve hanımelleriyle örtülmüş. Bu nebati duvar halıları, suların serinliği, loşluk, insanı gaşyediyor.

Ara sıra kızını ziyarete gelen padişah için yapılmış daireye gelince, her taraf sedef nakışlı ve çivi yerine zümrütler kakılmış. Bu sarayın diğer birçok odaları var ki, ahşap kısmı, sedef nakışlı zeytin ağacından. Birtakım odalar çinilerle tezyin edilmiş. Pek çok ve hepsi de geniş olan sofalar, vazolara konmuş alçı çiçekler ve çini tabaklara konmuş yine alçıdan çeşit çeşit meyvelerle süslenmiş, fakat bunlar öyle incelikle yapılmışlar ki ve o kadar nefis boyanmışlardır ki seyrine doyum olmuyor.

Bir 16. asır vezirinin serveti neydi?

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi, 16. asırdaki Türk azamet, şevket ve servetinden bir misal olmak üzere Sadrazam Rüstem Paşa'nın tereke defterinden alarak şu baş döndüren rakamları veriyor:

Her biri imzalı ve imzasız kıymetli bir hattat elinden çıkmış 8.000 Mushaf-ı Şerif.

Her biri en namlı hattatların imzasını taşıyan ciltleri pırlantalı 130 Mushaf-ı Şerif.

Elyazması 5.000 kitap ihtiva eden bir kütüphane.

170 nefer köle.

2.900 baş cins at.

1.160 baş katır.

80.000 sarıklık tülbent.

780.000 altın.

Kıymetli kumaşlardan yapılmış 5.000 hilat.

1.100 adet altın üsküf.

2.000 zırh.

600 gümüş eyer.

500 elmaslı altın eyer.

130 çift altın üzengi.

860 adet kabzaları elmaslı kılıç.

1.500 gümüş tuğulga (miğfer).

1.000 gümüş şeşper.

33 parça gayet kıymetli elmas.

1.000 yük külçe gümüş.

Anadolu'da ve Rumeli'de 1.000 çiftlik.

Anadolu'da ve Rumeli'de 467 çark değirmen.

Peçevili, paşanın saraylarının ve çiftlik binalarının kıymetli döşemesi, dayaması, paha biçilmez halılar ve kilimler, binlerce top kıymetli kumaşlar, altın ve gümüş mutfak ve yemek takımları, kıymetli Çin, Japon ve Türk porselen takımları; fildişinden, altından, elmaslı satranç takımları, altın ve gümüş şamdanlar ve "tuhaf ve tefarik" adı altında toplanan sair kıymetli eşya için "Hesabı tutulmamıştır!" diyor... Bütün bunlarla beraber Rüstem Paşa'nın bıraktığı servet 50 milyon altını buluyordu.

Rüstem Paşa'nın aslı Hırvat'tı; Osmanlı Sarayı'na memleketinden bir devşirme oğlan olarak, belki de yalınayak getirilmişti!

Hadım Süleyman Paşa, Mısır valisiyken bir Hint Denizi seferine çıkmış, Gucerat sahillerine kadar gitmişti. Ne miras bıraktığı bilinmiyor; yalnız yanında daima bin nefer tüvana ve şehbaz muhafız kölesi bulunduğundan bahsediliyor, bu bin delikanlıya en kıymetli kumaşlardan esvaplar kestirir, bellerine mücevherli altın kemerler bağlatır imiş... Hint seferinden dönüşünde gaza ganimeti olarak devlet hazinesine kilitlerine kurşun dökülmüş 300 sandık dolusu altın ve elmas göndermiş. Tabii koca paşanın kendi hissesine ne ayırdığını soran olmamış...

Esir pazarları ve esirci rezaletleri

Oğlan ve kız, köle veya cariye alım satımı türlü uygunsuzluklarla, fuhşiyata ve şenaate müsait olduğu için, esircilik müselsel kefalete bağlanmış, esirciler sıkı devlet kontrolü altında tutulmaya çalışılmış, buna rağmen çeşitli edepsizlikler olmuş ve zaman zaman şiddetli tembihler, yasaklar çıkmıştır.

Kadın ve'ya erkek esirciler ile esir dellalları tarafından yapılıp da 16., 17., 18. asırlarda İstanbul Kadılığı'na gönderilen fermanlardan öğrendiğimiz başlıca edepsizlik, sahibi tarafından satılan köle ve cariyeleri ucuza kapatmaktı, fakat asıl korkunç şenaatleri, mesleklerini fuhşa vasıta yapmalarıydı. Kendi ellerindeki taze dul cariyelerle şabb-ı emred köleleri yüksekçe bir para mukabilinde bekâr levent odalarına götürüp birkaç gün kapattırırlar, haber alınıp da zabıtaca sorguya çekildiklerinde, "Esire talip oldu, pey akçesini verdi, beğenmedi, peyinden geçip geri getirdi, suni taksirimiz yoktur, usuldür" derlerdi. Bazı kadın esirciler ve bilhassa esir dellalları da evleri ve konakları dolaşırlar, hakikaten hasna ve müstesna cariyeler için değerinden kat kat üstün bir fiyat tahmin ederek:

"Bir maldar efendi cariye ister, satıverelim" diye sahip veya sahibesinin tamahını tahrip ederler, bir miktar pey akçesi bırakıp kızı alırlar, İstanbul'da ticaretle meşgul zengin Hıristiyanlara, Polonya ve Boğdan elçilerine götürürler, büyük bir ücret mukabilinde birkaç gün kapatırlar, kıza da sus hakkı bir küpe veya yüzük alıverirler, sonra yerine iade edip, "Huyunu veya kaşını gözünü beğenmedi, peyinden vazgeçti, kıza bir küpe aldı" derlerdi.

Hicri 967 (Miladi 1559) yılında, gayrimüslimlerin esir ve azatlı kullanması kati olarak yasak edildi; evvela, bu yılın safer ayında,

İstanbul Kadılığı'na gönderilen bir fermanla gayrimüslimlerin yanında bulunan azatlı veya esir köle ve cariyelerin tespiti emredildi, sonra aynı yıl cemaziyelâhırında çıkan ikinci bir fermanla gayrimüslimler yanındaki esirlerin bedeli mukabilinde sahiplerinden alınarak Müslümanlara satılması ve azatlıların da Müslümanlar yanında çalışmalarının temini emrolundu. Bu tarihten itibaren gayrimüslimler köle ve cariye kullanamadılar.

Matbaadan evvel kitap ve kütüphaneler

İlk Türk matbaası 18. asrın birinci yarısında, III. Ahmed devrinde Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında İstanbul ricalinden Said Mehmed Efendi ile bir Macar mühtedisi olan İbrahim Müteferrika'nın şahsi teşebbüsleri (bu eserde "İlk Türk matbaası" yazısına bakınız) ve büyük vezirin himayesiyle açılmıştı.

Matbaadan evvel yurdumuzun ilim ve irfan hazinesi elyazması kitaplarındaydı. Bu devre muhtelif köşelerden bakalım:

Kitap

Mevzuu ne olursa olsun bir kitap, evvela müellifinin kaleminden tek nüsha olarak doğar. Matbaadan evvelki devirde o tek nüshayı çoğaltmak için ilk sahifesinden son sahifesine kadar elle yazarak bir kopyasını çıkarmak lazımdır. Bir kitaptan yüz nüsha elde etmek için bir kişinin aynı emeği yüz defa sarf etmesi yahut yüz kişinin aynı emeği sarf etmesi lazımdır. Dolayısıyla elyazması bir kitap, hele büyükçe olursa çok pahalıdır ve ne kadar kıymetli olursa olsun elyazması üzerine çoğaltılacaktır. Hususi kütüphane sahibi olmak ancak büyük bir servet sahibi olmaya bağlıdır.

Yazı

Matbaadan evvelki devirde bir kitabın evvela müellifin el yazısıyla olan orijinal nüshası vardır; sonra da bu nüshaya bakılarak müellifi veya başkaları tarafından kopya edilmiş şu kadar adet kopyaları vardır. Kopyalarda hata yapılması her zaman ihtimal dahilinde

bulunduğuna göre elyazması devrinde bir eserin en makbul nüshası muhakkak ki müellifin el yazısıyla olandır. Müellifin el yazısı güzel ve okunaklı olmayabilir ve hatta hiyeroglif gibi sökülüp okunması pek güç kargacık burgacık bir şey de olabilir. Mevzuda doğruluk bakımından buna rağmen kıymetlidir. İkinci derecede kıymetli olanlar, dikkatiyle tanınmış kimselerin kaleminden çıkmış kopyalardır. Güzel, okunaklı, usulüne ve kaidesine göre yazı yazabilmek muhakkak ki uzunca süren bir meşkle öğrenilebilir; bir nevi, sanat, marifet, hünerdir ve insanın Allah vergisi olarak elinin bu işe yatkın olması da şarttır. Matbaadan evvel güzel, okunaklı, usul ve kaidesine göre yazı yazabilmek sanatı bir insana maişetini kazandırabilirdi, yani bir meslekti; "hattatlık" denilirdi.

Hattat

Her mesleğe bir heves ve arzuyla girilir ve insan kabiliyeti ölçüsünde mesleğinin adamı olur. Bütün zanaatlarda, el işlerinde kabiliyet ve yatkınlık çocuk denilecek yaşlarda kuvvetlidir ve uzun meşklerle, talimlerle inkişaf eder. Yani güzel yazı yazmak sanatı da öğrenme çağında elde edilir. Şu halde bir hattat yetişirken, başka bir bilgi kolunda tahsil imkânını bulamayacaktır. Yahut herhangi bir ilim kolunda ihtisas tahsili gören bir genç, güzel yazı yazmaya hevesli de olsa bu hüneri, bir hattat gibi elde etme fırsatını bulamayacaktır.

Matbaadan evvel bir meslek olan güzel yazı yazma sanatının verimli olması için hattatın aynı zamanda süratli yazmak mecburiyeti de vardır. Her işte sürat, dikkatin zararına olduğuna göre süratle beraber dikkati muhafaza edebilmek hattat için muhakkak ki bir ilahî vergi olacaktır.

Yukarıda yürütülen mütalaaya göre hattatların çoğu cahil kimselerdir; buna mesleğin verimi için süratli çalışma mecburiyeti de eklenince matbaadan evvelki devirde bir kitabın müellif hattından gayrı kopyalarında hatalar bulunması bir zaruret olacaktır. Müellifin veya kitabın mevzuunda müellif kadar bilgi sahibi bir zatın hattatın başı ucunda bulunarak kopya ettirdiği nüshanın da pek makbul ve kıymetli bir nüsha olacağı bellidir.

Sahhaf-kitapçı

Matbaadan evvelki devrin kitapçısı "sahhaf" adını taşır. Başta İstanbul olmak üzere her şehirde bir çarşı içinde, aynı sokakta toplanırlardı; mürekkepçiler, kalemciler, kâğıtçılar, divitçiler, mücellitler, müzehhipler ve hattatlar da sahhafların etrafında toplanırlardı. O devirde sahhaflık muhakkak ki büyük sermaye işiydi. Sahhaflar çarşısının ayrıca kitap tellalları vardı, bir aile mirası olarak kalmış olan kütüphaneler müellif hattıyla eserler, bir müellifin metrukât-ı kalemiyesi bu çarşılarda büyük müzayedelerle satılırdı. Sahhaflar çarşısı kalem erbabının, mütalaa meraklılarının, medrese talebelerinin, nadide ve muteber eser meraklısı kibar ve ricalin sık sık uğradıkları, saatlerce oturdukları, dükkân dükkân dolaştıkları bir edebi ve ilmi mahfil gibiydi. Sahhaflar, kitap alacak parası olmayan, fakat bir medresede tahsilde bulunan veya sadece mütalaaya hevesli gençlere okuma imkânını vermeyi, bir milli anane olarak muhafaza etmişler, onlara dükkânlarının mevcudunu arz ettikten başka okudukları kitaplardan diledikleri yerleri istinsah etmek (kopya etmek) müsaadesini bahşetmişlerdir.

Sahhaflar ellerine geçen bazı nadide ve muteber eserleri, dükkânlarına çağırtarak çalıştırttıkları hattatlara kopya ettirirler ve böylece nüshalarını çoğaltırlardı; yani zamanımızın tabi ve naşir kitapçısının yerini tutmuş olurlardı. Fakat müellifin eserini bir telif hakkı bedeliyle satın alarak onu hattatlar eliyle çoğaltıp satma o devrin yapmadığı bir iştir.

Müellif ve mütercim

Edip, âlim, müverrih; bir kalem sahibi edebiyat, tarih, şeriat, hukuk, tıp vesair ilimler üzerine bir eser vücuda getirdiği zaman veya muteber bir esere zeyiller, haşiyeler, tefsirler yazdığı zaman yahut bir mütercim muteber bir eseri Türkçeye tercüme ettiği zaman bu işin karşılığı meşru hak olan telif ve tercüme bedelini devrin hükümdarından, vezirlerinden, ilim ve sanat hamilerinden beklerdi. Eserinin bir iyi hattata kendi nezareti altında bir veya iki kopyasını çıkartır, bu nüshaları tezhip ettirir, teclit ettirir, yani üstelik bir hayli de pa-

ra sarf eder, sonra ilim ve sanat hamisi bilinen hükümdara veya vezire veyahut âyan ve eşraftan kerem sahibi bir zata takdim ederdi ve şahane veya vezirane, kerimane bir ihsana nail olurdu; ekseriya müellif veya mütercim verilen yeni bir mansıpla da, devlet kapısındaki vazifesinde terfilerle de taltif edilirdi. Tarihimizin kaydettiği büyük devlet adamı vezirler, büyük hükümdarlar aynı zamanda ilim ve sanat hamisi olarak da tanınmışlardır. Erbab-ı kalemin himayesi saltanat ve vezaretin şanından bilinmiştir.

Yangın ve elyazması kitap

Büyük şehir İstanbul asırlar boyunca ateş afetiyle sık sık harap olmuş, hatta bazen şehrin yarısı bir yangında kül olmuştur. Hâk ile yeksan olan hanümanlar içinde bir anda kül olan muazzam servetler arasında, kibar ve ricalin eşsiz kıymette hususi kütüphaneleri de vardır. Bu hususu 17. asrın büyük ilim adamı Kâtip Çelebi pek acı bir hakikat olarak kaydediyor. İlk Türk matbaasının çok geç açılması, yani matbaanın Gutenberg'den tam üç yüz sene sonra Türkiye'ye gelmesi bu bakımdan da bir felaket olmuştur. Elyazması, tek nüsha, nüshası ender nice kıymetli eserler yangınlarda yok olmuştur.

Vakıf kütüphaneler

Kitap sahibi bazı servet erbabı, kitaplarının verese elinde satılarak dağıtılacağından yahut bir ateş afetiyle mahvolacağından korkarak bir mütalaa yeri ile kitap hazinesinden mürekkep, sağlam taş yapı kütüphaneler yaptırmışlar, bunları millete vakfetmişlerdir. Kitaplarının mütalaası imkânını herkese bahşederek hayır yolunda en asil müesseseyi kurmuşlardır. Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi, Koska'da Koca Ragıb Paşa Kütüphanesi, Şehzadebaşı'nda Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, Vefa'da Atıf Efendi Kütüphanesi, bu vakıf kütüphanelerin en güzel örnekleridir. Zamanımızda tamamen yıkılmış bulunan Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nden ayakta duran tek kısım, mütalaa odası 18. asır Türk yapı sanatının bir bediası halindedir. Atıf Efendi Kütüphanesi, bilhassa kitap hazinesinin ateşe karşı korunması tertibatı bakımından bir yapı harikasıdır.

Şeyh Hamdullah

16. asrın büyük hattatı, Türk yazı sanatının eşsiz büyük üstadıdır. Babası, Mustafa Dede isminde Buharalı bir derviş olup Anadolu'da Amasya'da tavattun etmiş, Hamdullah 1436-1437 arasında bu şehirde doğmuştu. Yazıyı Maraşlı Hayreddin adında bir hattattan öğrenmiş ve daha pek genç yaşındayken kendisine mahsus olan tavır ve vadiyi bulmuştu.

Sultan II. Bayezid Amasya valisiyken bu genç sanatkârla tanışmış, aynı zamanda pek zarif, nüktedan ve gayet zeki olan Hamdullah, prensin en yakın dostlarından, en sadık bendegânından olmuştu. Sultan Bayezid Osmanlı tahtına oturunca Şeyh Hamdullah'ı da Amasya'dan İstanbul'a getirtmiş, sanatkâr Kadıasker Hamamı yanında bir ev alarak büyük şehirde yerleşmişti. Fakat az sonra Sultan Bayezid kıymetli hattatı Topkapı Sarayı'nda yerleştirmişti.

Yavuz Sultan Selim askeri bir hükümet darbesiyle Osmanlı tahtına oturunca Şeyh Hamdullah Sultan Bayezid'in en mahrem hassı dostu sıfatıyla başından korkmuş, tebdil-i kıyafetle saraydan kaçarak Alemdağ civarında bir köyde gizlenmişti ve Yavuz Selim ölünceye kadar izini kimseye belli etmemişti. Kanuni Süleyman'ın cülusunda meydana çıkmış ve huzura kabul edilerek iltifat görmüş, hatta Sultan Süleyman kendisine bir Mushaf-ı Şerif yazdırtmak istemişti; fakat Şeyh Hamdullah çok ihtiyarlamış olduğunu söyleyerek özür dilemişti. Son yıllarını Üsküdar'da geçirmiş ve 1519'da orada ölmüş ve Karacaahmet Mezarlığı'na gömülmüştü.

Bu büyük sanatkâr bütün ömrü boyunca büyük ve küçük 47 Mushaf-ı Şerif yazmıştı, bugün paha biçilmez kıymettedirler. Beyazıt Camii'nin mihrap ve kubbe yazıları ve orta kapı üzerindeki ya-

zı Firuzağa ve Davutpaşa camilerinin kapılarındaki tarihler onun yadigârlarıdır. Sur üzerinde Edirnekapı üzerindeki Kelime-i Tevhid de Şeyh Hamdullah'ındır.

Ahmed Şemseddin Karahisarî

Türk yazı sanatının kutuplarından sayılan bir hattattır; Karahisarlı'dır; 1470'e doğru doğmuş, 1555'te İstanbul'da ölmüştür. Süleymaniye Camii'nin büyük kapısı üzerindeki kitabe, Piyalepaşa Camii'nin yazılarından "Selamünaleyküm tıbtüm" ayet-i kerimesi bu büyük üstadın elinden çıkmış yadigârlardır. Azatlı bir kölesi ve aynı zamanda manevi evladı yerinde talebesi olan ve "Karahisarî Kulu" lakabıyla anılan hattat Hasan Çelebi de Mimar Sinan'ın şaheser yapılarından çoğunun yazılarını yazmıştır.

Yazıda Arap ve Fars zevkinden sıyrılarak Türk'ün sadelik içinde asaleti ifade eden zevkini hâkim kılan bu sanatkâr olmuştur; bir şair,

Yazının Karahisârî'dir ağartan yüzünü...

demiştir ki pek haklıdır.

Hafız Osman Efendi

İstanbul'da Haseki Camii'nin müezzini Ali Efendi'nin oğlu olarak 1642-1643 arasında doğmuştu; mahalle mektebi tahsilinden sonra Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın hizmetine girdi ve bu değerli vezirin bir ilim ve irfan ocağı olan muhitinde yetişti; aynı kapının bendelerinden Derviş Ali ismindeki bir hattattan yazı meşk ederek, o zamanlar çok ihtiyar olan bu ilk hocasının izniyle namlı hattatlardan Suyolcuzade Mustafa Efendi'nin talebesi oldu ve 1659'da on sekiz yaşındayken hattatlık icazeti, yazılarına imza koyma izni aldı. Yazıda, harflere verdiği kendine has latif bir edayla derhal mümtaz bir mevki sahibi oldu; devrinin büyük yazı ustalarından Ağakapılı İsmail Efendi bir gün bir mecliste Hafız Osman'ı, "Hüsn-i hattı biz bildik, Osman Efendimiz yazdı!.." diye taltif etmişti. İsmail Efendi öldüğünde çekmecesi içinden Hafız Osman'ın

her biri ayrı güzellikte pek çok yazısı çıkmıştı. 1694'te Sultan II. Mustafa'ya yazı hocası oldu ve kendisine Filibe kadılığı payesi verildi. Bu padişahın fevkalade sevgisini kazanmıştı. Kocamustafapaşa dergâhında Sünbüliye şeyhlerinden Alaeddin Efendi'ye intisap etmişti; alayişten uzak, dervişane, babayane yaşıyordu. Bir gün muayyen vaktinde derse gelmeyen bir talebesine Cerrahpaşa Hamamı önünde rastlamıştı, "Niye gelmedin?" diye sordu, delikanlı makul ve meşru bir mazeret beyan edince hemen atından inerek sokak ortasına oturarak o günkü meşki oracıkta verdi... Kendisini çekemeyenler "Şarap içer, ayyaştır" derlerdi; fakat en yakın dostları bile bir içki iptilasını görmemişlerdi. Ders günleri pazartesi ve çarşambaydı, kendi tabiriyle biri fukara günü, biri zenginler günüydü. Fakir talebelerinden, izzet-i nefsi okşamak için hiç denilecek bir ücret alırdı. Ölümünden üç sene evvel bir felç geçirdi, iyileşti, fakat kalemlerini en güzide talebelerinden Çinicizade Abdurrahman Efendi açmaya başladı; 1698'de öldü. Kabri Kocamustafapaşa Camii mezarlığındadır. Bugün imzasını taşıyan Mushaf-ı Şerif'ler, levhalar paha biçilmez bir kıymet taşırlar.

Emir Efendi

"Mirahur Camii imamı" diye meşhurdur; Yedikule'de Mirahur Camii imamı Seyid Hasan Haşimî Efendi'nin oğludur; kendisi de bütün ömrünü bu camiin imametinde geçirmiştir. Yazıyı büyük üstat Hafız Osman'dan öğrenmişti; icazetini aldıktan sonra pek çok talebe yetiştirmiş, yeni bir hattat neslinin hocası olmuştu. Saray-ı Hümayun içoğlanlarına da yazı muallimi tayin edilmişti. Üstadı Hafız Osman'a sadık bir köle gibi hürmet ve sevgiyle bağlılığı yazı sanatı edebiyatına geçmiştir; şöyle bir fıkra nakledilir:

Hoca ve talebe iki büyük sanatkâr ekseriya beraberce gezip dolaşırlarmış. Bir gün gene hayli yol yürümüşler, bir ara dinlenmek için Hafız Osman bir dükkânın önüne oturmuş. Emir Efendi'ye de dükkânın içine girip istirahat etmesi için izin vermiş. O sırada sokaktan geçen atlı bir zat Hafız Osman Efendi'yi görünce hürmetten atından inmiş ve üstadın elini öpmüş:

"Sultanım, talebelerinizden bir Emir Efendi varmış, bahsetmişti-

niz. Kendilerini ve yazılarını ziyaret mümkün olmaz mı?" diye sormuş; Hafız Osman da dükkânın kafesli penceresini açarak:

"Emir Çelebi işte budur... Benden güzel yazar..." demiş.

Emir Efendi, "O anda hicabımdan ne yapacağımı şaşırdım. Üstadım o zamana kadar yüzüme karşı bu derecede iltifat etmemişti" diye anlatırmış. Emir Efendi 1702'de altmış iki yaşlarında ölmüştür. Levha, kıta, risale olarak pek çok eser bırakmamıştır. Zamanımızda imzasını taşıyan eserlerin hepsi gayet kıymetlidir. İkisi Sultan III. Ahmed'e olmak üzere yirmi dört Mushaf-ı Şerif yazmıştır. Mushaf-ı Şerif'lerini de devrinin üstat müzehhipleri olan Üsküdarlı Ruganî Ali Çelebi'ye, Hezarfen Bursalı Mehmed Efendi'ye, Süleyman Çelebi'ye ve Haydarpaşalı İbrahim Çelebi'ye tezhip ettirirdi.

Eğrikapılı Mehmed Rasim

Türk yazı sanatının ölmez büyük şöhretlerindendir. İstanbul'da Eğrikapı Mollaaşkî Mahallesi'nin imamı Yusuf Efendi'nin oğlu olarak 1687'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından görmüş, güzel yazıyı da evvela gene babasından öğrenmiş, sonra Mirahur Camii imamı üstat Emir Efendi'ye talebe olmuş on sekiz yaşında hattatlık icazetnamesi almıştır. 1714'te Galata Sarayı acemi oğlanları mektebine yazı muallimi tayin edilmişti. 1737'de de kendisine zamanının en kıymetli yazı hocası olarak Topkapı Sarayı Enderun-ı Hümayun oğlanları muallimliği ve Saray-ı Hümayun başkâtipliği verildi. Pek çok eser bırakmıştır; bilhassa "hilye" levhaları pek güzeldir; altmış altı tane Mushaf-ı Şerif yazmış, birçok Mushaf-ı Şerif'i de yarım kalmıştır. 1755'te Berat gecesi ölmüş ve Eğrikapı dışına gömülmüştür. Azapkapı'da Çeşme Meydanı denilen yerde Validesultan meydan çeşmesi ve sebilinin yazıları da bu Mehmed Rasim Efendi'nindir.

Yesarizade Mustafa İzzet Efendi

19. asrın birinci yarısında yaşamış Türk yazı üstatlarındandır. Yazıyı sol eliyle yazdığı için Yesari lakabını almış olan Hattat Mehmed Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi bilinmiyor. Medrese tahsili görmüş, ilmiye mesleğinde Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselmiş-

tir; bilhassa "talik" yazıda eşsiz sanatkâr olarak tanınmıştır. II. Mahmud zamanında yapılmış büyük resmi binaların, çeşme ve sebil gibi hayır eserlerinin üzerlerindeki yazıların çoğu bu hattatın kaleminden çıkmıştır. Yesarizade Mustafa İzzet Efendi, zamanının musiki âlimleri ve bestekârları arasında da değerli bir şöhret olmuştu. Sohbeti tatlı, nüktedan adamdı ve sohbetlerinde mübalağayı pek severdi. Anlattığı vakalar, yalan olduğu bilindiği halde lezzetle dinlenirdi. Ömrü boyunca durmadan yazı yazmaya mecbur oluşu kendisini ilmi ve ebedi mütalaa ve tetebbudan mahrum bırakmıştı.

Mustafa Râkım Efendi

Geçen asrın büyük hattatlarındandır. Ünyeli Mehmed Kaptan isminde bir denizcinin oğludur; Ünye'de doğmuştur, doğum tarihi bilinmiyor. Genç yaşında İstanbul'a gelmiş, medrese tahsili görmüş ve ilmiye mesleğine intisap etmiştir. Bu meslekte Anadolu kadıaskerliğine kadar yükselmiştir. Fakat ömrü boyunca bütün gayretini yazıya ve hattatlığa vererek zamanının en kudretli sanatkârlarından biri olmuştur. Devlet erkânı ve ricalinin çocuklarına yazı muallimliği yapmış, evvela III. Selim, sonra da II. Mahmud tarafından himaye edilmiştir. 1825'te ölmüştür.

İlk Türk matbaası

İbrahim Müteferrika

Büyük Vezir Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde Türk irfanının büyük simalarından Said Mehmed Efendi'yle beraber ilk Türk matbaasını açan bir işadamıdır. Aslen Macar olduğu halde yaptığı hayırlı hizmetten ötürü ilelebet Türk büyükleri arasında anılacak bir simadır. Asıl adı bilinmiyor, 1672'de Macaristan'da Kolozsvar kasabasında Kalvinist (Protestan) mezhebinde fakir bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmişti; 1683'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı muhasarasıyla başlayan harbin ilk yıllarında, 1690'da on sekiz yaşlarındayken Türklerin eline esir düşmüş, İstanbul'da köle olarak satılmış ve çok zalim bir adamın eline düşmüştü; ağır hizmet ve hakaretten kurtulmak isteyen bu Macar delikanlısı İslamiyet'i kabul etmiş ve İbrahim adını alarak hürriyetine kavuşmuştu. Memleketindeyken Protestan rahibi olmak için tahsil görmüştü, parlak bir zekâya sahipti, İslam dinini vicdanının en samimi duygularıyla kabul etmiş ve 1711'de *Risale-i İslamiye* adıyla bir kitapçık yazmıştı. Nevşehirli İbrahim Paşa Rikâb-ı Hümayun kaymakamı bulunduğu sırada bu risaleyi okumuş, beğenmiş, müellifini himaye ederek saray müteferrikaları arasına almıştı. Macar vatanperveri Rakoçi Ferenc, arkadaşlarıyla onlara tercüman tayin edilmiş, bu hizmetleriyle de vezirin ayrıca teveccühünü kazanmıştı.

Türk münevverleriyle yakından temas etmek fırsatını bulmuş olan İbrahim Müteferrika, sadaret mektupçuluğu kaleminde kâtiplik yapan Said Mehmed Efendi'yle tanışınca, kendisini Türk tarihinin unutulmaz adamlarından yapacak yola çıkıverdi. Said Efendi'nin babası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi elçilikle

Paris'e gitmişti ve Said Efendi'yi de beraber götürmüştü. Paris'in türlü güzellikleri arasında bir Türk çocuğunun gözüne en cazip görünen şey matbaalar ve matbaa sayesinde elde edilmesi çok kolaylaşmış olan kitaplar olmuştur. İstanbul'a, ilk Türk matbaasını açmak arzusuyla dönmüştü. İbrahim Müteferrika'yla tanışınca, bu gayesini tahakkuk ettirecek işadamını bulmuş oldu; İbrahim *Vesiletü't-Tıbaat* adıyla bir risale yazarak hamisi sadrazama takdim etti; bu risalede matbaanın bir memleketin irfan hayatındaki büyük hizmeti belirtilmişti. Nevşehirli İbrahim Paşa teşebbüsün derhal tatbik sahasına geçmesini sağladı. Matbaanın açılması, hayatlarını kitap kopya ederek temin eden hattatlara bir darbe olacaktı, acı şikâyetler yükselecek, yobazlar matbaacıları belki de kâfir olmakla itham edecekti, paşa, devrin şeyhülislamı Abdullah Efendi'den, dini eser olmamak üzere Türkçe kitap basacak matbaanın açılması için bir fetva aldı.

O zaman için bu, büyük bir muvaffakiyet, bir medeni cesaretti. Fetvaya bir de izin fermanı eklendi. Bu iki mühim koruyucu siperin arkasında Said Mehmed Efendi ile İbrahim Efendi ilk Türk matbaasını kurdular. Matbaa Sultanahmet'te İbrahim Müteferrika'nın evinde açılmıştı. Viyana'dan matbaa harflerini yapacak hakkâklar ve bu harfleri döküp çoğaltacak dökümcüler getirtilmişti.

1726'da bu matbaada basılan ilk kitap Vankulu Mehmed Efendi'nin *Sıhah-ı Cevherî* adıyla tanınmış bir lügat kitabı olmuştu; bin nüsha basılmış olan kitaba ciltsiz olarak 35 kuruş fiyat konmuştu. Kitap fevkalade rağbet gördü. Bunu Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l Kibar* ismindeki Türk denizciliği tarihi takip etti; halk tarafından bu eser de şevk ve heyecanla karşılandı. 1730 irtica ihtilalinde matbaa kapandı; fakat pek az sonra yeni padişah I. Mahmud ihtilalcileri tepeleyip vaziyete hâkim olunca, İbrahim Efendi terakkisini devlet kapısında gören ortağından ayrıldı, matbaasını yalnız kendi adına tekrar açtı ve faaliyetine ölünceye kadar devam etti. 1747'de öldü. Bugün İbrahim Müteferrika baskısı kitaplar koleksiyon sahipleri indinde gayet makbuldür ve aynı devirde Avrupa'da basılmış kitaplardan kâğıt, mürekkep, temizlik, güzellik ve doğruluk bakımından kat kat üstündür.

İbrahim Müteferrika matbaası

İbrahim Müteferrika, İbrahim Efendi isminde adaşı bir genci matbaacı olarak yetiştirmişti; büyük usta ölünce, bu ikinci İbrahim Efendi devrin padişahı Sultan I. Mahmud'a bir istida vererek işletilmek üzere matbaanın kendisine devrini istedi; isteği derhal yerine getirildi ise de her ne sebepten ise derhal faaliyete geçemedi. İlk Türk matbaası uzunca bir müddet muattal kaldı.

Nihayet aynı müteşebbis adam, Sultan III. Osman zamanında tekrar izin istedi ve hicri 1168 tarihinde (miladi 1755) matbaa faaliyete geçti, ilk iş olarak, mevcudu tükenmiş olan ve her yerde rağbetle aranan Vankulu lügatinin (*Sıhah-ı Cevherî*) ikinci baskısı yapıldı.

İkinci İbrahim Efendi de bu sıralarda ölünce matbaa tekrar kapandı. Yerine bu işte ihtisas yapmış bir kimse yetiştirmemişti; devlet de ağır harp gaileleri içinde çırpınıyordu. Türk matbaasının bu ikinci kapanışı yirmi yıl kadar sürdü. Bir ara matbaayı İstanbul'daki Fransız Sefarethanesi satın almak istedi. Fakat hükümet bin türlü müşkülatla kurulmuş bu hayırlı müessesenin yabancılar eline geçmesini reva görmedi; matbaa, işletme teklifinde bulunan Beylikçi Raşid Mehmed Efendi ile Vakanüvis Vasıf Efendi'ye devrolundu. Bu zevat da matbaanın ataletten fersudeleşmiş âlat ve edevatını yenilediler, amele ve işçisini tayin edip icap eden şeyleri öğrettiler ve 1785'te *Sami, Suphi, Şakir Tarihi*'ni basarak işe başladılar; bu eseri *İzzî Tarihi* ve devrin diğer bazı muteber eserleri takip etti.

Vasıf Efendi matbaacılıktan ayrılarak müesseseyi tamamen Beylikçi Raşid Efendi'ye devretti. Raşid Efendi de 1797'de ölünce matbaa tekrar başsız ve muattal kaldı.

III. Selim Mühendishane'yi kurarken, talebeye verilecek kitapların basılması için bu müessesenin içinde 1795'te bir de matbaa tesis etmişti. Bu suretle ikinci Türk matbaası açılmış oldu. İki yıl sonra İbrahim Müteferrika matbaası kapanınca Türkiye'nin yegâne matbaası olarak Mühendishane'deki müessese kaldı.

Üçüncü Türk matbaasını da gene III. Selim kurdu; 1802'de Üsküdar'da bir matbaa açtırdı. Bu büyük hükümdarın şahadetine kadar varan Kabakçı İhtilali'nin ve onu takip eden karışık ve kanlı vakaların doğurduğu buhran geçince, matbaacılık bazı Türk müte-

şebbislerinin nazar-ı dikkatini çeken bir iş oldu. Resmi matbaaların yanında hususi teşebbüsler ve sermayenin kurduğu müesseseler, küçük de olsalar, gün geçtikçe çoğalmaya başladı.

İbrahim Müteferrika matbaasında basılan kitaplar

İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Türk matbaasının ömrü 1726'dan 1796'ya kadar yetmiş bir yıl sürmüştü.

Bu yıllar içinde bu tarihi müessesede ancak yirmi üç eser basılmıştı ki şunlardır:

Matbaanın müessisi İbrahim Müteferrika devrinde

1- *Vankulu Lügati* (*Sıhah-ı Cevherî* tercümesi).
2- Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibar*'ı.
3- *Tarih-i Seyyah*'ın İbrahim Müteferrika tercümesi.
4- Emir Muhammed bin Hasan es-Suudî'nin *Tarih-i Hind-i Garbî* adındaki Amerika tarihi.
5- Bağdatlı Nazmizade'nin Timurlenk tarihi.
6- Süheylî'nin eski ve yeni Mısır tarihi.
7- Bağdatlı Nazmizade'nin *Gülşen-i Hulefa* adındaki eseri.
8- İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l-Hikem f î Nizami'l-Ümem* adındaki eseri.
9- İbrahim Müteferrika'nın *Füyuzat-ı Miknatısiye*'si.
10- Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sı.
11- Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih*'i.
12- *Naima Tarihi* (2 cilt üzerine).
13- *Raşid Tarihi* (3 cilt üzerine).
14- *Çelebizade Asım Tarihi.*
15- *Ferheng-i Şuurî* (2 cilt).

Müessesenin yetiştirmesi ikinci İbrahim Efendi devri

16- *Vankulu Lügati*'nin ikinci baskısı (2 cilt).

Beylikçi Raşid Mehmed Efendi devri

17- *Sami, Suphi, Şakir Tarihi.*
18- *İzzî Tarihi.*

19- *Kafiyye* adındaki eser.
20- *Fenn-i Harb.*
21- *Fenn-i Lağım.*
22- *Fenn-i Muhasara.*
23- Türkçe-Fransızca gramer.

Medreseler

Bu eserde devlet memurlarının yetiştirildikleri sıbyan mektepleri ile kalemlerden ve kalem efendilerinden bahsetmiştik. Mülki ve askeri amirlerin, valiler ile kumandanların çoğu da saraydan, saraydaki içoğlanları (Enderun-ı Hümayun'un zülüflü ağaları) arasından yetişmişti. Bu bakımdan Enderun-ı Hümayun hakiki bir mektep olmuştu. (Bu eserde "Sadrazam" yazısına bakınız.) Orta ve yüksek tahsil müesseseleri olan medreseler de kendi müderrislerini (muallim ve profesörlerini) ve imparatorluğun derece derece bütün hâkimlerini (kadıları ve kadıaskerleri) ve "fetva" denilen en yüksek ve kesin şer'i hükmü veren şeyhülislam, müftüyü yetiştirmiştir. İlmiye sınıfı yahut ulema efendiler denilen medreseliler, imparatorlukta imtiyazlı bir sınıftı; siyasi sebeplerle veya herhangi bir suç veya suiistimal sebebiyle gördükleri en büyük ceza azil ve tazmin ve sürgün edilmekten ibaretti; idam olunamazlar, malları müsadere edilemezdi. (Burada unutmamalıdır, Sultan IV. Murad gibi bir müstebit hükümdar bu ananeye rağmen haklı veya haksız kadı efendiler astırmış ve hatta şeyhülislam dahi idam ettirmiştir.) Medreseler, bina olarak, payitahtta ve imparatorluğun her tarafında padişahlar, şehzadeler, haseki ve valide sultanlar, vezirler, zengin ulema ve servet sahipleri tarafından hayır müesseseleri olarak kurulmuştu. Banilerinin çoğu da medreselerdeki odalarda barınacak ve tahsil görecek talebenin iaşesi, ders levazımı, müderrislerin ücretleri için zengin vakıflar yapmışlardı.

Medreselerin tahsil dereceleri, müderrislerinin yevmiye üzerinden aldıkları akçelere göre ayarlanmıştı; "yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medrese" diye anılırdı. Hayır sahipleri, yaptırdıkları med-

reselerin yanına ekseriya bir sıbyan mektebi, bir sebil, bir imaret, bir mescit veya cami de yaptırırlardı. Şer'i ilimlerden "hadis" ilminin tedrisi için yapılan medreselere de ayrı bir isim verilir, "darülhadis" denilirdi. Medreseler umumiyetle banilerinin isimleriyle anılırlardı: Hamid Efendi Medresesi, Ekmekçizade Medresesi, İbrahim Ağa Medresesi gibi... Tahsil derecelerine göre ayrı tabirler kullanılırdı. Sıbyan mektebini, ilk mektebi bitiren çocuk, medrese tahsili görüp ilmiye sınıfına girmek isterse, ilk basamak olarak bir "İptidai Hariç" medresesine girerdi ve çocuğa "softa" denilirdi. Burada Türkçe ve Arapça "sarf ü nahiv" öğrenirdi.

Sonra mantık ve ilmi kelam tahsili için; "Haşiye-i Tecrit" medresesine girerdi; *Haşiye-i Tecrit* medreselilerce muteber bir kelam kitabının adı olup bu ikinci basamak medreselere de alem olmuştu. Buradan şahadetname alan softa, bir basamak üstün bir "Hareket-i Hariç" medresesine giderdi; bu medreselere "Miftah" adı da verilir, burada fıkıh ve belagat okurdu. Gene bir şahadetname alır, onunla bir "Tetimme" medresesine giderdi. Tetimme medreseleri de "hariç" ve "dahil" diye iki basamaktı, softa bu medreselerde de heyet, hendese, bedia, beyan ve edebiyat tahsili görür, yine bir imtihan verip şahadetname alır, sonra bir "Sahn" medresesine girerdi, artık "softa"lıktan çıkar, "danişment" unvanını alırdı. "Sahn" medresesi bir ihtisas tahsili yeriydi. Şahadetname aldıktan sonra mesleğe girerdi, evvela bir mahkemede bir kadının yanında "mülazım" unvanıyla staj görür, sonra, ilmiye mesleğinde iki yoldan birini tercih ederdi: ya kadılık mesleğini tercih ederdi, buna "tarik-i kaza" derlerdi; bir taşra kadılığına tayin olunur ve yoluyla memleket memleket dolaşarak terfi eder, talih elverirse ömrünün sonlarına doğru da kadıasker, şeyhülislam olabilirdi yahut muallimlik mesleğini tercih ederdi, buna da "tarik-i tedris" derlerdi; bir "İptidai Hariç" medresesi muallimliğinden başlayarak sahn müderrisliğine kadar yükselirdi. Müderris efendiler bir üstün dereceli medresede ders verebilmek için heyetler huzurunda imtihan verirlerdi; mesela yirmili müderrisler kelam ilminden, otuzlular beyan ilminden, kırklılar fıkıh ilminden, ellililer hadis ilminden ve altmışlılar tefsir ilminden bir eseri okutmaya kadir olduklarını ispat ederlerdi.

Tarik-i tedristen tarik-i salahiyet sahibi kimselerin verdikleri şa-

hadetnamelerin, icazetnamelerin ayrıca manevi bir kıymeti vardı: "Filan genç falan efendiden mezun olmuştur!" diye övülürdü.

Medrese tahsilinin ilk basamakları kaza ve vilayet merkezlerinde görülebilirdi, fakat Sahn medresesi için İstanbul'a gelmek lazımdı. İstanbul'daki büyük medreseler de Fatih, Süleymaniye ve Ayasofya medreseleriydi.

İlmiye tarihinde 18. asırdan itibaren bir de "beşik uleması" görülür. İlmiye mesleği bazı aileler tarafından ananeleştirilmişti. Bu aileler kız alıp vermeyle akrabalık yoluyla kadılık vazifesini ehliyetle ifa edebilirler, fakat ömrü tarik-i kazada geçen bir efendi bir medresede kolaylıkla ders veremezdi. Müderrisler arasında ehliyet ve sahlar kurdular. Devir geldi ki şeyhülislamlık, kadıaskerlikler, İstanbul kadılığı, taht kadılıkları, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları aynı ailenin ve akraba ailelerin efradı arasında paylaştırılırdı. Bunlar bu inhisarla kanaat etmediler. Beşikteki çocuklarına "yirmili müderrislik" payesi verdiler. Çocuk yürüyünce otuzlu müderris oldu, konuştu kırklı müderris oldu... Ve nihayet on üç-on dört yaşında "İstanbul kadısı" payesi aldı. Tarihimizde bu yolda en büyük suiistimalleri yapanlardan biri II. Mustafa'nın şeyhülislamı Feyzullah Efendi'dir. ("Kronoloji"de "Edirne Vakası"na bakınız.)

Sıbyan mektepleri

Asırlar boyunca ecdadımız, vatan evladının tahsiline çok dikkat etmiştir. Hayır sahipleri camilerini, medreselerini, imaretlerini, çeşmelerini yaptırırken bir "sıbyan mektebi"ni ihmal etmemişlerdir. Sıbyan mekteplerinin gayesi basitti, çocuğa okuma yazma öğretmekti... Dinin adap ve erkânıyla Kuran-ı Kerim okumasını öğretmekti.

17. asır ortalarında yaşamış Mehmed Efendi isminde bir sıbyan mektebi muallimi "Nevhatü'l-Uşşak" isminde uzun bir manzume yazmıştır, manzumenin mevzuu bu adamcağızın başından geçmiş hazin bir aşk macerasıdır; Mehmed Efendi başından geçen bu vakayı anlatırken bir sıbyan mektebinin havasını da şu mısralarda vermeye çalışmıştır:

Dolardı mektebimin içi sıbyan
İderdim onlara talim-i Kuran

Olup beş vakitte mihraba mülazım
Bu manalardı ancak bana lazım

Değildim halkın ağ ü karesinde
Oturmazdım avamın aresinde...

Bu manzume de gösteriyor ki sıbyan mekteplerine muallim olanlar, bir mahallenin şeref ve haysiyet sahibi simaları arasından seçilirdi. Bir muallimin, mürebbinin şeref ve haysiyetine uymayan yerlere gitmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması, mahalle dedikodularına karışması dahi hoş görülmezdi...

Büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi de gezip dolaş-

tığı Türk beldelerindeki sıbyan mekteplerini muazzam eserine kaydetmekte en küçük bir ihmal göstermemiş ve çocuktan daima "ciğerkûşe" diye şefkatle, muhabbetle bahsetmiştir. Yukarıda adı geçen muallim Mehmed Efendi şu parçayla da bir sıbyan mektebinin günlük programını çizmiştir.

Oturdular çü tertib üzre sıbyan
Kimi hîce okurdu kimi Kuran

Önümde her biri tekrar iderdi
Alub dersini yerine giderdi...

Eski sıbyan mekteplerinde tedris usulünün başında "hece" gelirdi. Alfabe karşılığı olan elifbedeki harfler çeşitli hece tekerlemeleriyle ezberlenirdi; bazı muallimler de harflerin şekillerini tarif eden tekerlemeler öğretirdi; şu satırlar şirin bir örnektir.

"Elif" oklava gibi; "be" çanak gibi, "te" ona benzer, "se" ona benzer; "cim" karnıyarık! "çim" ona benzer, "ha" ona benzer, "hı" ona benzer; "dal"ın beli büklüm, "zel" ona benzer; "rı" çevgenli, "ze" ona benzer; "sin" üç dişli, "şın" ona benzer; "sat" tava dudaklı, "dat" ona benzer; "tı" bacaklı, "zı" ona benzer; "ayın" ağzı açık, "gayın" ona benzer...

Çocuklara noktalı noktasız harfler de şöylece ezberletilirdi:

"Elif"te yok; "be" altında bir nokta; "te" üstünde iki nokta; "se" üstünde üç nokta; "cim" karnında bir nokta; "çim" karnında üç nokta; "ha"da yok; "hı" üstünde bir nokta...

O eski devrin okuma yazma öğrenmekten ibaret ilk tahsili mecburi değildi. Türkiye'de ilk tahsil mecburiyeti, o da 19. asırda konmuştur. Okuma yazma öğrenmek nimeti de her çocuğa nasip olmazdı. Hali vakti yerinde esnaf ve tüccar, evladı Kuran okumasını öğrenince mektepten alırdı. Bu tabaka çocuklarının içinden devre kapısına girenler yahut hakiki manasıyla tahsil hayatına atılanlar ancak okumaya karşı coşkun bir aşka sahip olanlardı. Sıbyan mektebinde okuma yazma öğrenen çocuk, istikbalini devlet kapısında arayacak ise bir kaleme kâtip namzedi olarak girerdi. (Bu eserde "Kalem ve efendileri" yazısına bakınız.) Tahsil hayatına atılacak ise bir medreseye talebe yazılırdı. (Bu eserde "Medreseler" yazısına bakınız.)

Türk sıbyan mekteplerini en güzel tasvir eden yazılardan biri de 19. asırda yaşamış ve bir asra yakın bir ömür sürmüş olan Aşçıdede İbrahim Bey'in Milli Kütüphane'ye bıraktığı harikulade zengin hatıraları içinde kendi çocukluk hayatını tasvir eden satırlardır.

Sıbyan mektebi gülbankı

Yeniçerilerde olduğu gibi eski sıbyan mekteplerinin de bir "gülbank"ı vardır. Bir ağızdan ve yüksek sesle söylenen bu gülbankın metnini değerli araştırmacılarımızdan İstanbul Belediyesi eski mektupçusu Osman Ergin, Muallim Hafız Kemal Bey merhumun ağzından zapt etmiş ve Milli Kütüphane'mize hediye ettiği büyük *Türkiye Maarif Tarihi*'nde neşretmiştir; biz de oradan alıyoruz:

Allah Allah inallah...

Celil ü cebbar, muin ü settar, hâlikü'l-leylü ve'n-nehar, la yezal, zülcelal, birdir Tanrı...

Erin erliğine, Hakk'ın birliğine, din-i mübin uğruna şehit olan geziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Evveli Kuran; ahiri Kuran; Tebarekellezi nezzelel fürkan; eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, ciğeri püryan din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Evveli gaza, ahiri gaza, ineyet-i hüda, kasd-i âdâ; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim bir Allah...

Allah Allah daim hayy... (3 defa.)

Hacılar, gaziler, raviler; üçler, yediler, kırklar; gülbank-ı Muhammedî nur-ı nebî, kerem-i Ali, pirimiz hazreti Osman Zinnureyn-i Velî; gerçekler demine, devranına hu diyelim huuuu...

İlahiler

Eski sıbyan mekteplerinde dini terbiye her şeyin üstünde tutulduğu için çocuklara açık Türkçeyle yazılmış ilahiler ezberletip bir çeşit çocuk korosu halinde bir ağızdan okutulurdu; çocuğun "ruhun

gıdası" bilinen musiki adına mektepte tattığı şey de bu ilahilerden ibaretti. Çocuklara ezberletilen ilahilerin çoğu da Yunus Emre ile Niyazi'den seçilmişti. Çocukların çoğu, bunların ne basit ve ne de mecazi manalarını anlardı; mesela,

Sinen içre nur-ı zikr ile üryandır bir çırağ
Ol çırağın şulesile görüne didar-ı Hak...

gibi bir beyit, yedi sekiz yaşında bir çocuğun idrak ufku dışındadır... Fakat bunu ezberler ve okurlardı.

Sıbyan mekteplerinde vatani manzumeler, şarkılar uyanık istibdat devrinde,

Ey gaziler yol göründü yine garip serime...

yollu terennümlerle girdi ve Meşrutiyet devrinde de eski ilahiler ancak mahalle ve köy mekteplerinde kalarak iptidai mektebi (ilkokul) adını alan yeni mekteplerin programlarına konulan musiki derslerinde vatani şarkılar ve marşlar okunmaya başladı.

Fakir çocukların mektepte himayesi

Asırlar boyunca Türk sıbyan mekteplerinde tahsil parasız olmuştur ve bilakis padişahların, vezirlerin ve servet sahibi kimselerin hayır eseri olarak yaptırdıkları mekteplerinde okuyacak fakir çocuklar için yardım imkânları düşünülmüş, mekteplere vakıflar yapılmıştır. Hatta padişah mekteplerinde bu yardım, çocuklar arasında içtimai farklar gözetilmeden bütün talebe için sağlanmıştır.

Mektep okuyacak fakir çocukların himayesi, hem gıdaları, hem de giyim ve kuşamları bakımından gözetilmiştir. Bunlara örnek olmak üzere aşağıdaki notları, Sayın Osman Ergin'in büyük maarif tarihinden alıyoruz:

Sultan II. Bayezid'in vakfiyesinde, yetim ve fakir çocuklardan bu padişahın mektebinde okuyanlara her gün sabah ve akşam iki öğün iki çocuk başına bir kap olmak üzere etiyle ve ekmeğiyle beraber yemek verileceği yazılıdır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesinde de, mektebinde okuya-

cak fakir çocuklara giyim ve kuşam bedeli olarak onar akçe yevmiye verilmesi ve ayrıca iki bayramda da birer kat esvap verilmesi yazılıdır. İmarette pişen yemeklerden de bu çocuklara her gün yemek verilmesi kaydolunmuştur.

Şeyhülislam Esad Efendi'nin vakfiyesinde ise fakir talebeye verilecek giyim ve kuşam eşyasının nevi tespit edilmiştir; mesela bir çocuğa senede bir defa boğası denilen kumaştan bir kapama, bir fes, bir kavuk, bir mintan, bir zıbın, bir kuşak, bir çift mest pabuç ve pabucu için de 10 akçe nalça parası verilmesi yazılmıştır.

Sıbyan mekteplerinin bahar gezintisi

Birer sıbyan mektebi yaptırmayı, çocuğa bir irfan yolu açmayı manevi hazlardan saymış olan ecdadımız, mektebinde okuyacak fakir yavrucukları besleyerek ve giydirerek himaye etmekle de kalmamış, çocukların neşe ve şetaretini de düşünmüşler, senede hiç olmazsa bir defa bir bahar bayramı kutlamaları için vakfiyelerinde mektepçe toplu olarak kır gezintisi masraflarını karşılayacak paralar ayırmışlardır. Bu kır gezintileri, vakfiyelerinde masrafı karşılanmamış olan mekteplerde de her sene semtin zenginlerinin yardımıyla yapılmıştır. Kır gezintileri mektep muallim ve kalfalarının nezaretinde yapılır, türlü çocuk oyunları oynanır, ilahiler okunurdu. Bir mektebin gezintiye gidip gelmesi semt için de bir nevi bayram olurdu ve ekseriya çocukların aileleri de mektebin gideceği yere gitmeyi ihmal etmezdi.

Bir sıbyan mektebi

Klasik Türk yapı sanatının bir sıbyan mektebi için kabul etmiş olduğu plan şuydu: çocukların ders gördüğü ve ekseriya kubbeli, geniş, büyük bir oda; yanında muallim efendi ile kalfanın odası... Mümkün olduğu kadar geniş bir avlu... Talebelerin ders gördükleri oda, dershane, daima, imkân elverdikçe birkaç basamak merdivenle çıkılan yüksek bir yer olarak yapılmıştır, bu şekille de çocukların rutubetten korunması düşünülmüştür.

Çocuklar dershanede küçük minderlere otururdu. Her çocuğun önünde bir rahlesi vardı. Sınıf derecesi yoktu. Her çocuk kendi gayret ve zekâsına göre dersini alırdı.

Koca Mimar Sinan Ağa

16. asır, Türklerin bir kuvvet, azamet ve haşmet devri olmuştu; bu asrın kuvvet, azamet ve haşmetini yaptığı şaheserlerle tespit eden dâhi sanatkârı da Koca Mimar Sinan Ağa'dır.

Mimar Sinan'ın evladı gibi sevdiği ve himaye ettiği şair Mustafa Saî, büyük sanatkârın ağzından *Tezkiretü'l-Bünyan* adında muhtasar bir hal tercümesi kaleme almıştı ki bugün, birkaç resmi vesika müstesna, büyük mimarın hayatı hakkında tek bilgi kaynağıdır.

1490 yılına doğru Kayseri vilayetinin köylerinden Ağırnas'ta doğdu, on sekiz-yirmi yaşlarına kadar köyünden çıkmadı, bütün çocukluğu ve ilk gençliği tarlada, bağda ve bahçede toprak işleriyle yoğrularak geçti. Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl bir devşirme oğlanı olarak İstanbul'a getirildi ve Atmeydanı'ndaki acemi oğlanları kışla mektebine verildi.

Burada dülgerlik öğrendi. *Tezkiretü'l-Bünyan* şöyle naklediyor:

> Kendimi elimden düşmeyen pergele benzetirdim; pergel nasıl bir ayağıyla bir noktaya saplanır ve öbür ayağıyla etrafta gezip dolaşırsa ben de, hem mesleğime can ve gönülden sarılıp mesleğimde yükselmek, hem de fırsat düştükçe gezip dolaşmak, memleketler görmek isterdim.

İstanbul'a geldikten az sonra Türk ordusunda bir acemi oğlan olarak Yavuz Sultan Selim'le beraber evvela İran'a, sonra Mısır seferlerine gitti; Mısır seferi dönüşünde Yeniçeri Ocağı'na kaydolundu ve Kanuni devrinin ilk yıllarında yapılan bütün seferlerde bir yeniçeri neferi olarak bulundu, hizmetiyle, gayretiyle, kahramanlığı ile temayüz ederek zabitler arasına yükseldi.

İrüb ahdi Süleyman-ı zamanın
Açıldı bahtı mur-i natüvanın

Anın devrinde ittim nice hizmet
Nazar kıldı bana ayan-ı devlet

Olub yeniçeri çektim cefayı
Piyade eyledim nice gazayı

Yolumla, sanatımla, hizmetimle
Dahi akran içinde gayretimle

Duruştum ta ki tıfliyet çağından
Yetiştim Hacı Bektaş ocağından

Rodos ile Belgrad'a azimet
İdüb geldik yine sağ u selamet

Yoluma eylediler atlı sekban
Sefer kıldı Mohaç'a şah-ı devran

Gelüb oldum yayabaşı nice dem
Virildi zenberekçibaşılık hem

Yine şah eyledi azm-i Alaman
Gözüne düşmenin ten oldu meydan

Gelüb Bağdat'a ittik sonra azmi
Kızılbaş ile ittik nice rezmi

Seferden geldi çün şah ile âyan
Yoluma hasekilik oldu ihsan

Dahi Korfu'yla Polya azmin ittik
Gelüb andan Kara Boğdan'a gittik

İdüb hizmet seferde ve hazarda
Rikâbında bulundum nice yerde

Eskiden kuluyuz yeniçeriyiz
Yanar oda girer semenderiyiz

Murat idindim ta ki olam mimar
Kemal ile koyam âlemde âsar

Dir idim ki müyesser eyleye Hak
Bana bir âli beytullah yapmak

Şükr ü minnet Hüda-yı mennana
Ki kulun mazhar itti ihsana.

Etrafını can ve gönül gözleriyle görmesini bilen sanatkâr, zaferden zafere koşan Türk ordusuyla gittiği memleketlerin abidelerinden ve sanat eserlerinden görgü ve bilgisini artırdı. Bu seferlerde yalnız kılıcıyla değil, bir fen ve sanat adamı olarak da büyük hizmetler gördü. Bir İran seferinde, Van Gölü'nde bir gemi yaptı, kaptanlığını da üzerine alarak keşif hareketinde bulundu; Boğdan seferinde pek coşkun akan Prut Nehri üzerinde ordunun geçeceği köprüyü ordu mimarları kuramamışken o kurdu; devlet erkânının ve Kanuni Süleyman'ın fevkalade teveccühünü kazandı, nihayet 1539'da imparatorluk başmimarı (sermimaran-ı hassa) oldu; yani ömrünün yarısını yaşamış bulunuyordu; imparatorluk başmimarı olarak kırk dokuz sene daha yaşayacak ve 1588'de doksan sekiz yaşlarında, herkesin sonsuz hürmet beslediği bir sima olarak hayata gözlerini yumacaktı; işte dâhi sanatkâr, büyüklü küçüklü hepsi birbirinden güzel sanat şaheserlerini, sanat nefiselerini, ömrünün bu ikinci yarısında tahakkuk ettirecekti. Dâhi sanatkâr, başta İstanbul gelmek üzere o devrin üç kıta üzerine yayılmış Türk topraklarında 81 cami, 51 mescit, 55 medrese, 26 okuma odası, 18 imaret, 3 timarhane-hastane, 7 büyük sukemeri, 8 büyük köprü, 18 kervansaray, 6 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe ve birçok sebiller, çeşmeler yaptı. Ve bütün eserlerinin en küçük bir taşına dahi klasik Türk yapı sanatının,

güzelliği sadelikte ve plan metanetinde arayan damgasını vurdu ve mesela yaptığı 81 camiin her birinde bir başka plan ve resim kullandı, bir yaptığı güzel eseri bir daha tekrarlamadı ve her yaptığı eser yeni bir güzelliğin ifadesi oldu.

Kendi türbesini İstanbul'da Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin bir köşesine yapmıştı. Bu küçük, fakat güzel, açık türbe, mermer sandukasının baş tarafına bir haseki kavuğu konmuştu. Mimar Sinan, cefa ve mihnet dolu gençlik hayatını, yeniçeriliğini de hiç unutmamıştı. Türbesinin sokağa bakan bir duvar penceresi üstündeki manzum kitabe, manevi evladı yerinde şair Mustafa Şaî Çelebi'nindir.

Ey iden bir iki gün dünya sarayında mekân
Cây-i asayiş değildir âdeme mülk-i cihan

Han Süleyman'ın olub mimarı bu merd-i güzel
Yapdı bir cami virir firdevs-i âlâdan nişan

Emr-i şahiyle kılub su yollarına ihtimam
Hızr olub âb-ı hayatı âleme kıldı revan

Çekmece cisrine bir tâk-ı mualla çekdi kim
Aynıdır âyine-i devranda şekl-i Kehkeşan

Kıldı dörtyüzden ziyade mescid-i âli bina
Yapdı seksen yerde cami bû aziz-i kârdan

Yüzden artık ömür sürdü akıbet kıldı vefat
Yatdığı yeri Hüda kılsun anın bağ-ı cinan

Rihletinin Saî-yi dâi didi tarihini
Geçti bu demde cihandan piri mimaran Sinan
Ruhi içün ihsan ide Fatiha pir ü civan.

Süleymaniye Camii'ni nasıl yaptım?

Tezkiretü'l-Bünyan adındaki eserinde Mimar Sinan'ın ağzından şair Mustafa Saî anlatıyor:

Bir sabah o şems-i sipihri-i irfan ve ol mahbub-i kulub-i ins ü cin padişah-ı kâmuran merhum ve mağfur Sultan Süleyman Han aleyhül rahmete velgufran hazretlerinin mübarek kalb-i şeriflerine bir cami-i şerif binası fikri gelir ve bu abd-i hakir-i natüvan Sinan bin Abdülmennan bendesini davet edip cami-i şerif hususunda meşveret olunup resm-i bina ve makamı tayin olundu.

(Mesnevi)
Buyurdu ol şeh-i ferhunde tâli
Yapan kendulere bir hûb cami

O dem tarh eyleyüb Eski Saray'ı
Süleymaniye urdum binayı

Bilür ehl-i hünerler evvel ü ahir
Ne sanatlar olubdur ande zahir.

Evvela ol dört mermer sütun ki makamı çeharyar-i güzindir, her biri bir serv-i serefraz, her biri bir diyardan gelmiştir. Cümleden biri Kıztaşı dedikleri mahalde kâfir zamanında bir kız dikmiş. Kıztaşı demekle maruf bir amudi yekpare-i minare misaldi. Padişahın emr-i hümayunları ile büyük kalyon direkleri sütunlar dikilip kat kat muhkem iskele kurduk ve âzim mavna gomanalarını bir yere toplayıp âdem gövdesi palamarlar ile demirli kazıklara bağladık ve sütunun gövdesini oturduğu yerde serapa kadırga direkleri ile muhkem bend eyleyip iki yerden âdem gövdesi gibi gomanaları çelik kazıklara takıp ve nice yerden çarkı felek dolaplar kurup nice bin acemi oğlanları dolaba girip ve (tersane zindanından çıkarılan) nice bin Süleyman devleri bir uğurdan, "Koma ha!.." deyip mezkûr gomanaya bir direk daha takıp "Allah Allah" deyip mezkûr sütunu mihver-i gergun gibi yerinden kopardıkları saat kazıklardan yıldırımlar gibi ateşler saçılıp o âzim gomana takat getiremeyip top gibi çatlayıp amma evvelden tedarik olunan yedeğe alınıp "Allah Allah" sadasıyla ve kolaylıkla yere indirip kurbanlar kesildi ve fukaraya ihsanlar olundu, badehu Süleyman devleri bina-yı şerife götürdüler, ziyadesi kesilip sair direklerle beraber oldu. Bir sütunu İskenderiye'den, bir sütunu da Baalbek'ten mavna ile getirdiler. Ve bir sütun saray-ı âmirede hazır bulundu.

Akl-i tamam âyar ile bir an ve bir saat karar eyleyip her köşesinde ihtimam-ı tam edip (dilberin kaşı gibi güzel kemerleri) görenler hayran olurdu. Renkli mermerlerinin her biri bir diyardan gelmişti ve ak mermerleri Marmara Adası madeninden kesilmişti ve yeşil Arabistan'dan gelmişti.

(Kıta)
Mermeri virirdi anın her zaman
Mevc-i deryayı melahatten nişan
Sofalar menzilgeh-i ehli safa
Camlar ayine-i âlemnüma.

Ol cami-i şerifin kubbeleri derya-yı letafetin habbeleri gibi zeyn olup ve kubbe-i âlisi asumana yükselip üzerindeki alem-i zernigârı mihr-i pür envar gibi ruşen ve dört minare ile bu kubbe, kubbetü'l-İslam olan Peygamberimiz'le dört yâr-i güzini gibiydi. Ve münakkaş camları binazir ve biâdil (güneş vurduğu anda), her dem bahar bir müzeyyen gülşen olur, bir nakş-ı dilküşa ve ziba gösterir ki gözler anın letafetine hayran olur.

(Nazım)
Oldu cami mecma-i ehli safa
Cennetâsâ bir makam-ı dilküşa
Camlar çün şehper-i Ruhü'l-Emin
Resminin hayranı nakkaşan-ı Çin...

Çün ki cami-i şerifin kubbe-i latifi kapandı ve sair köşelerinin binası kararın buldu, merhum kıbletü'l küttab Hasan Karahisarî hatt-ı müsenna ile [*ters ve yüz çift yazı ile*] kubbeye "Allahü yemsek essemavati velard" ayet-i kerimesini yazdı. Her bab-ı cennet misalin kitabesine münasip nice dilkeş hatlar yazılıp sengtıraşlar ve nakkaşlar anı sahife-i rüzgâra kazdılar.

Saadetlu padişah Edirne'de iken Ferhad Paşa Sarayı bina olundu. Süleymaniye'de (bina emini ve kâtipleri) de bina bahanesiyle kendi gamhanelerini tamir ettiklerinden Süleymaniye'nin inşası gecikti. Erbab-ı nifak ittifak edip garazamiz şeyler tahrir ederler. Ol manadan sual bina emini olan kimseden olur, lakin bu hakir için de "Binayı kara çamur-

dan çıkarmağ kadir değildir. Ayıb zahir ola..." demişler, bazı ahmaklar "Kubbenin durmasında şüphe vardır. Herif ona hayrandır... Hemen gününü geçirir, tedarikten kalmış, sevda galebesiyle cünun vadisine varmıştır" dediler.

Padişehden ki ihtimam olmaz
Şübhe yoktur bu iş tamam olmaz

Çün ki şeh bu cevabı gûş eyler
Deli derya misali cuş eyler

İsteyüb at gazabla şah-ı cihan
Hiddet ile olur binaya revan...

Bu hakir dahi bu ahvalden gafil mermerciler kârhanesi olan mahalde mihrab-ı şerifin ve minber-i münifin tarh ve taksimindeydim. Saadetlu padişah geldiler. Edeple selamlayıp makam-ı hizmette durdum.

"Niçin benim camiim ile mukayyet olmayıp mühim olmayan nesnelerle tatil-i evkat eylersin? Ceddim Sultan Mehmed Han mimarı sana numune yetmez mi? Bana bu bina ne zamanda tamam olur, tiz haber ver... Yoksa sen bilürsün..." dediler.

Çün ki bu hiddet ve şiddetle padişah-ı cihanpenahta kemal-i gazabı müşahede ettim, mebhut ve lâl oldum, lisanıma bilatereddüt bu cari oldu ki:

"Saadetlu padişahımın devletinde iki ayda inşallahutaâlâ tamam olur..." dedim.

Tekrar sual buyurduklarında ağalar:

"Mimar Ağa... Saadetlu padişah ne buyurdular... İşitir misin? Bu bir kaçan kapısı kapayu tamam olur?" dediklerinde gene "İki ay tamam olunca bu bina da tamam olur" dedim.

Hazır olan ağalar merhum şahit tutup Saray-ı Hümayun'larına revan oldular. Saraya vardıklarında haznedarbaşıya ve sair ağalara buyururlar ki:

"Mimarın cününu zahir oldu. Hiç iki ayda bir nice yıllık kâr mümkün müdür? Herif başı korkusundan aklını aldırdı... Çağırıp siz de sual ediniz görün ne cevap verir... Eğer halt-ı kelam ederse bina ahvali müşkül olur..." diye buyururlar.

Davet olunup alelacele saraya vardım. Sual buyurduklarında, "Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur dedim... Şahit tuttular... İnşallah iki ayda tamam edip sahife-i rüzgârda bir nam korum" dedim.

(Kıta)
Aşk-ı Şirin ile başa eyleyübdür kârı
Kestiği dağı taşı seyrediniz Ferhad'ın
Can virüb can eridir mihnet ile sanatına
Her kaçan iş başına düşe eger üstadın...

Ağalar dahi padişaha arz edip "Herife gayret düşmüş... İnşallah akl-ı evveldir. Bu ihtimam ki bunda vardır, an karib cami-i şerifinizde namaz kılınmak nasip ola" derler. Hakir ne kadar işsiz dülger ve taşçı var ise muhkem tembih edip yarar mutemetler koyup ve götürüye kabil olunan işleri köşe köşe üstatlara götürüp verip bir uğurdan yarar ve kârgüzar adamlarla gece ve gündüz bir an ve bir saat karar eylemeyip demirli âsa perkâr gibi kubbenin merkez ve medarını devredip ve daima Hakk'ın dergâhına tazarru ve niyaz edip iki ay tamam olunca asla bir köşe kalmayıp kapısı kapalu bina tamam oldu.

Padişah geldiğinde anahtarını dest-i şeriflerine verdim. Dua edip el kavuşturup durdum.

Saadetlu padişah odabaşı ağaya:

"Fethi bab-ı camie elyak kim ola?" dediklerinde,

"Padişahım! Mimar ağa bendeniz bir pir-i azizdir, bu babda cümleden elyak ol emektar kulundur!" deyince miftahı can ve dilden bu bendesine verip:

"Bu bina eylediğin beytullah-ı sıdk ve safa ve dua ile yine sen aç!" dedi.

Mimar Sinan'ın eserleri

Ulu Tanrı'ya bin şükür!

Resimlerini yapıp kurduğum camilerin ve mescitlerin ve diğer yapıların isimlerini yazıp adını *Tezkiretü'l-Ebniye* koydum. Umarım ki bunu gözden geçirenler benim ne kadar candan çalıştığımı anlarlar ve dünya durdukça beni hayırla anarlar. İnşallah.

Mimar Sinan

Camiler

1. İstanbul'da Süleymaniye Camii.
2. Şehzade Camii.
3. Avratpazarı'nda Haseki Camii.
4. Edirnekapı'da Mihrimah Camii.
5. Aksaray pazarı yerinde Osman Şah Validesi Camii.
6. Yenibahçe'de Bayezid kızının camii.
7. Topkapı'da Ahmetpaşa Camii.
8. Tahtakale'de Rüstempaşa Camii.
9. Kadırga limanında Mehmetpaşa Camii.
10. Silivrikapı'da İbrahimpaşa Camii.
11. Balipaşa Camii.
12. Mollagürani'de Kazasker Abdurrahmançelebi Camii.
13. Ahırkapı'da Kapıağası Mahmutağa Camii.
14. Yenikapı'da Odabaşı Camii.
15. Kocamustafapaşa'da Hocahüsrev Camii.
16. Sulumanastır'da Hamamihatun Camii.
17. Üsküplüçeşmesi'nde Defterdar Süleymançelebi Camii.
18. Balat'ta Ferruhkethüda Camii.
19. Draman'da Yunusbey Camii.
20. Yenibahçe'de Hürremçavuş Camii.
21. Kadıçeşmesi'nde Sinanağa Camii.
22. İzmir iskelesinde Ahiçelebi Camii.
23. Unkapanı'nda Süleymansübaşı Camii.
24. Eyüp'te Zalpaşa Camii.
25. Eyüp'te Şahsultan Camii.
26. Eyüp'te Nişancıpaşa Camii.
27. Edirnekapı'da Emirbuharî Camii.
28. Yenikapı'da Merkezefendi Camii.
29. Sütlüce'de Çavuşbaşı Camii.
30. Kiremitlik'te Nur Şeyhizade Hüseyinçelebi Camii.
31. Tersane yanında Kasımpaşa Camii.
32. Azapkapı'da Mehmetpaşa Camii.
33. Kılıçalipaşa Camii.
34. Tophane'de Muhittinçelebi Camii.
35. Tophane ile Beşiktaş arasında Mollaçelebi Camii.

36. Tophane üstünde Ebülfadıl Camii.
37. Tophane'de Şehzadecihangir Camii.
38. Tophane'de Sinanpaşa Camii.
39. Üsküdar'da Sultan Camii.
40. Üsküdar'da Şemsipaşa Camii.
41. Kanlıca'da İskenderpaşa Camii.
42. Gebze'de Mustafapaşa Camii.
43. İzmir'de Pertevpaşa Camii.
44. Sapanca'da Rüstempaşa Camii.
45. Samanlı'da Rüstempaşa Camii.
46. Bolu'da Mustafapaşa Camii.
47. Bolu'da Ferhatpaşa Camii.
48. İzmir'de Mehmetbey Camii.
49. Kayseri'de Osmanpaşa Camii.
50. Kayseri'de Hacıpaşa Camii.
51. Ankara'da Cenabîahmetpaşa Camii.
52. Erzurum'da Mustafapaşa Camii.
53. Çorum'da Sultanalaettin Camii (tecdiden).
54. İzmit'te Abdüsselam Camii (tecdiden).
55. İznik'te kiliseden cami olup yanmış olarak bulunan caminin yeniden binası.
56. Halep'te Hüsrevpaşa Camii.
57. Kâbe'de Haremişerif'in kubbelerinin tamiri.
58. Manisa'da Murat Camii.
59. Kütahya'da Orhangazi Camii (tecdiden).
60. Bolvadin'de Rüstempaşa Camii.
61. Kütahya'da Hüseyinpaşa Camii.
62. Karapınar'da Sultanselim Camii.
63. Şam'da Gökmeydanı'nda Sultansüleyman Camii.
64. Edirne'de Sultanselim Camii.
65. Edirne'de Mahmutpaşa (Taşlı) Camii.
66. Edirne'de Defterdar Mustafapaşa Camii.
67. Babaeski'de Alipaşa Camii.
68. Havsa'da Sokullumehmetpaşa Camii.
69. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa Camii.
70. Ereğli'de Alipaşa Camii.

71. Sofya'da Bosnalımehmetpaşa Camii.
72. Hersek'te Sofumehmetpaşa Camii.
73. Çatalca'da Ferhatpaşa Camii.
74. Budin'de Mustafapaşa Camii.
75. Istarya kasabasında Firdevsbey Camii.
76. Ulaşlı karyesinde Memikethüda Camii.
77. Gözleve'de Tatarhan Camii.
78. Rusçuk'ta Rüstempaşa Camii.
79. Turhal'da Osmanpaşa Camii.
80. Edirne'de Meriç Suyu üzerinde Hasekisultan Camii.
81. Üsküdar'da Validesultan Camii.

Mescitler

1. Yenibahçe'de Rüstempaşa Mescidi.
2. İsakapısı'nda İbrahimpaşa Mescidi.
3. Topkapı'da Çivizade Mescidi.
4. Gümrükhane'de Emirali Mescidi.
5. Yenibahçe'de kendi mescidi (Mimarsinan Mescidi).
6. Gümrükhane'de Avcıbaşı Mescidi.
7. Defterdar Şerifzade Mescidi.
8. Defterdar Mehmetçelebi Mescidi.
9. Yenibahçe'de Hafızmustafa Mescidi.
10. Simkeşbaşı Mescidi.
11. Hacegîzade Mescidi.
12. Silivrikapı'da Çavuş Mescidi.
13. Davutpaşa'da Çivizadekızı Mescidi.
14. Silivrikapı'da Takkeciahmet Mescidi.
15. Sarıhacınasuh Mescidi.
16. Kasap Elhacivaz Mescidi.
17. Ağaçayırı'nda Elhachamza Mescidi.
18. Tokhacıhasan Mescidi.
19. Kumkapı'da İbrahim Paşa zevcesi mescidi.
20. Langa'da Bayramçelebi Mescidi.
21. Langa'da Şeyhferhat Mescidi.
22. Kumkapı'da Kürkçübaşı Mescidi.
23. Kemhacılar Kârhanesi Mescidi.

24. Kuyumcular Kârhanesi Mescidi.
25. Ayasofya'da Hersek bodrumu üzerinde bir mescit.
26. Fenerkapısı dahilinde Yayabaşı Mescidi.
27. Sultanselim'de Abdisübaşı Mescidi.
28. Hacilyas Mescidi.
29. Sultanselim Camii'nde Hüseyinçelebi Mescidi.
30. Kocamustafapaşa'da Duhanîzade Mescidi.
31. Çukurhamam'da Kadızade Mescidi.
32. Azaplar Hamamı yerinde Hamidefendi Mescidi.
33. Hisar dışında Tüfekhane Mescidi.
34. Edirnekapı'da Sarayağası Mescidi.
35. Eyüp'te Dökmecibaşı Mescidi.
36. Eyüp'te Arpacıbaşı Mescidi.
37. Sütlüce'de Hekim Kaysunîzade Mescidi.
38. Eyüp'te Karcısüleyman Mescidi.
39. Gene İstanbul içinde bir mescit.
40. Kiremitlik'te Ahmetçelebi Mescidi.
41. Kasımpaşa'da Yahyakethüda Mescidi.
42. Kasımpaşa'da Şehremini Hasançelebi Mescidi.
43. Tophane'de Süheylbey Mescidi.
44. Topkapı dışında İlyaszade Mescidi.
45. Kasımpaşa'da Memiçelebi Mescidi.
46. Büyükçekmece'de Mehmetpaşa Mescidi.
47. Üsküdar'da Hacıpaşa Mescidi.
48. Hasköy'de Saraçhane Mescidi.
49. Topkapı dışında Sarraf Mescidi.
50. Sulumanastır'da Ruznameci Abdiçelebi Mescidi.

Medreseler

1. Mekke'de Süleymaniye Medresesi.
2. İstanbul'da Süleymaniye Medresesi (6 medrese).
3. Halıcılar Köşkü'nde Selimievvel Medresesi.
4. Edirne'de Selimisani Medresesi.
5. Çorlu'da Sultanselim Medresesi.
6. İstanbul'da Şehzademehmet Medresesi.
7. Avratpazarı'nda Haseki Medresesi.

8. Sultanselim'de Haseki Sultan Kariye Medresesi.
9. Üsküdar'da Validesultan Medresesi.
10. Üsküdar'da Mihrimah Medresesi.
11. Edirnekapı'da Mihrimah Medresesi.
12. Kadırga limanında Mehmetpaşa Medresesi.
13. Eyüp'te Mehmetpaşa Medresesi.
14. Aksaray kurbunda Osman Şah validesi medresesi.
15. İstanbul'da Rüstempaşa Medresesi.
16. İstanbul'da Alipaşa Medresesi.
17. Topkapı'da Maktul Mehmetpaşa Medresesi.
18. Gene İstanbul'da İbrahimpaşa Medresesi.
19. İstanbul'da İbrahimpaşa Medresesi.
20. Sinanpaşa Medresesi.
21. İskenderpaşa Medresesi.
22. Babaeski'de Alipaşa Medresesi.
23. Gebze'de Mısırlı Mustafapaşa Medresesi.
24. İzmir'de Ahmetpaşa Medresesi.
25. Kasımpaşa Medresesi.
26. İstanbul'da İsakapısı'nda İbrahimpaşa Medresesi.
27. Üsküdar'da Şemsipaşa Medresesi.
28. Kapıağası Caferağa Medresesi.
29. Kapıağası Mahmutağa Medresesi.
30. Malul Emirefendi Medresesi.
31. Ümmüvelet denmekle maruf medrese.
32. Avcıbaşı Medresesi.
33. Müftü Hamidefendi Medresesi.
34. Kadıasker Firuzağa Medresesi.
35. Fatih'te Hacegîzade Medresesi.
36. Ağazade Medresesi.
37. Yahyaefendi Medresesi.
38. Defterdar Abdüsselam Medresesi.
39. Tutikadı Medresesi.
40. Hekim Mehmetçelebi Medresesi.
41. Hüseyinçelebi Medresesi.
42. Emin Sinanefendi Medresesi.
43. Merhum Şahkulu Medresesi.

44. Draman'da Yunusbey Medresesi.
45. Karcısüleyman Medresesi.
46. Hacıhatun Medresesi.
47. Defterdar Şerifbey Medresesi.
48. Küçükpazar'da Kadıhekimçelebi Medresesi.
49. Babaçelebi Medresesi.
50. Kirmasi Medresesi (tecdiden).
51. Gümrükhane'de Sekbanalibey Medresesi.
54. Üsküdar'da Gülfemhatun Medresesi.
55. Hüsrevkethüda Medresesi.

Darülkurra ve türbeler

1. Sultansüleyman Darülkurrası.
2. Üsküdar'da Validesultan Darülkurrası.
3. Hüsrevkethüda Darülkurrası.
4. Eyüp'te Mehmetpaşa Darülkurrası.
5. Küçük Karaman'da Müftüsait Darülkurrası.
6. Bosnalımehmetpaşa Darülkurrası.
7. Kadızade Efendi'nin Darülkurrası.
8. Kanunisüleyman Türbesi.
9. II. Selim Türbesi.
10. Şehzademehmet Türbesi.
11. Şehzadeler Türbesi, Selim Türbesi yanında.
12. Rüstempaşa Türbesi.
13. Hüsrevpaşa Türbesi.
14. Topkapı'da Ahmetpaşa Türbesi.
15. Eyüp'te Sokullumehmetpaşa Türbesi.
16. Eyüp'te Siyavuş Paşa'nın evladı için bina ettirdiği türbe.
17. Eyüp'te Zalpaşa Türbesi.
18. Üsküdar'da Şemsipaşa Türbesi.
19. Beşiktaş'ta Merhum Hayrettinpaşa Türbesi.
20. Beşiktaş'ta Yahyaefendi Türbesi.
21. Kıbrıs beylerbeyi olan Arap Ahmed'in türbesi.
22. Tophane'de Kılıçalipaşa Türbesi.
23. Eyüp'te Pertevpaşa Türbesi.
24. Yenibahçe'de Şahıhubankadın Türbesi.

25. Edirnekapı'da Ahmetpaşa Türbesi.
26. Üsküdar'da Hacıpaşa Türbesi.

İmaretler

1. İstanbul'da Kanunisüleyman İmareti.
2. Mekke'de Haseki İmareti.
3. Karapınar'da II. Selim İmareti.
4. İstanbul'da Şehzadesüleyman İmareti.
5. Çorlu'da Kanunisüleyman İmareti.
6. Üsküdar'da Mihrimahsultan İmareti.
7. Üsküdar'da Validesultan İmareti.
8. Manisa'da III. Murad İmareti.
9. Rusçuk'ta Rüstempaşa İmareti.
10. Sapanca'da Rüstempaşa İmareti.
11. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa İmareti.
12. Havsa'da Sokullumehmetpaşa İmareti.
13. Gebze'de Mustafapaşa İmareti.
14. Bosna'da Mehmetpaşa İmareti.

Darüşşifalar

1. İstanbul'da Kanunisüleyman Darüşşifası.
2. Hasekihürremsultan Darüşşifası.
3. Üsküdar'da Validesultan Darüşşifası.

Suyolları ve sukemerleri

1. Suyun başına yakın yerde bent kemeri.
2. Uzun Kemer.
3. Mağlova Kemeri.
4. Güzelce Kemer.
5. Müderris köyü yanındaki Müderris Kemeri.
   (Mağlova Kemeri ve Uzun Kemer müthiş bir selle yıkılmış, tekrar bina olunmuştur.)

Köprüler

1. Büyükçekmece Köprüsü.
2. Silivri Köprüsü.
3. Meriç Suyu üstünde Mustafapaşa Köprüsü.

4. Mehmetpaşa Köprüsü.
5. Halkalıpınar'da Odabaşı Köprüsü.
6. Haramidere'de Kapıağası Köprüsü.
7. Sinanlı'da Mehmetpaşa Köprüsü.
8. Bosna'da Visegrad'da Sokullumehmetpaşa Köprüsü.

Kervansaraylar

1. İstanbul imaretinin yanında Kanuni kervansarayları.
2. Çekmece'de Kanunisüleyman kervansarayları.
3. Tekirdağ'da Rüstempaşa Kervansarayı.
4. Rüstem Paşa'nın Bayatpazarı'nda Kebeciler Kervansarayı.
5. Galata'da Rüstempaşa Kervansarayı.
6. Bayatpazarı'nda Alipaşa Kervansarayı.
7. Vefa'da Pertevpaşa Kervansarayı.
8. Ilgın'da Mustafapaşa Kervansarayı.
9. Akbıyık'ta Rüstempaşa Kervansarayı.
10. Samanlı'da Rüstempaşa Kervansarayı.
11. Sapanca'da Rüstempaşa Kervansarayı.
12. Karaman Ereğlisi'nde Rüstempaşa Kervansarayı.
13. Karıştıran'da Rüstempaşa Kervansarayı.
14. İpsala'da Hüsrevkethüda Kervansarayı.
15. Lüleburgaz'da Sokullumehmetpaşa Kervansarayı.
16. Edirne'de Rüstempaşa Kervansarayı.
17. Edirne'de Alipaşa Çarşısı'nda Alipaşa Kervansarayı.

Saraylar

1. Yanmış olan Saray-ı Atik tecdiden yapıldı. (Eski Saray şimdiki üniversitenin yerindeydi.)
2. Saray-ı Cedit (Tophane Sarayı'nda). Yeni yaptığı III. Murad dairesi.
3. Üsküdar Sarayı'nın yeniden inşası.
4. Galata Sarayı. (Yeniden yapıldı. Eski yeri asla kalmadı.)
5. Atmeydanı Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
6. Yenikapı Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
7. Kandilli Sarayı. (Yeniden bina olundu.)
8. Fenerbahçe Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)
9. Üsküdar'da Çelebi Bahçesi Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)

10. Halkalı Sarayı. (Tecdiden bina olundu.)
11. Kadırga limanında Rüstempaşa Sarayı.
12. Ayasofya'da Sokullumehmetpaşa Sarayı.
13. Üsküdar'da Sokullumehmetpaşa Sarayı.
14. Üsküdar'da Rüstempaşa Sarayı.
15. Üsküdar'da Siyavuşpaşa Sarayı.
16. Gene Üsküdar'da Siyavuşpaşa Sarayı.
17. İstanbul'da Siyavuşpaşa Sarayı.
18. İstanbul'da Alipaşa Sarayı.
19. Atmeydanı'nda Ahmetpaşa Sarayı.
20. Beyazıt'ta Ferhatpaşa Sarayı.
21. Vefa Meydanı'nda Pertevpaşa Sarayı.
22. Atmeydanı'nda Sinanpaşa Sarayı.
23. Hocapaşa'da Sofumehmetpaşa Sarayı.
24. Yenibahçe içinde Mahmutağa Sarayı.
25. Halkalı'da Mehmetpaşa Sarayı.
26. Kasımpaşa'da Şahıhubankadın Sarayı.
27. Pertevpaşa Sarayı.
28. Ahmetpaşa Sarayı.
29. Eyüp'te Alipaşa Sarayı.
30. Gene Eyüp'te Alipaşa Sarayı.
31. Şehir dışında Rüstem Çelebi çiftliğinde Mehmetpaşa Sarayı.
32. Bosna'da Mehmetpaşa Sarayı.
33. İskender Çelebi çiftliğinde Rüstempaşa Sarayı.

Mahzenler

1. Galata köşesinde buğday mahzeni.
2. Tersane-i âmirede zift mahzeni.
3. Sarayda ambar-ı âmire.
4. Hasbahçe yalısında ambar-ı âmire.
5. Sarayda mutbak-ı âmire ve kiler binası.
6. Unkapanı'nda bir mahzen.

Hamamlar

1. Topkapı Sarayı'nda üç hamam.
2. Kefe'de Kanuni Süleyman'ın çifte hamamı.

3. Üsküdar Sarayı'nda üç hamam.
4. Sofya'da Haseki Hamamı.
5. Yahudiler içinde Haseki Hamamı.
6. Üsküdar'da Valide Hamamı.
7. Karapınar'da Sultan Hamamı.
8. Cebeci Alikapısı'nda Valide Hamamı.
9. Edirnekapı'da Mihrimah Hamamı.
10. Lütfipaşa Hamamı.
11. Galata'da Mehmetpaşa Hamamı.
12. Edirne'de Mehmetpaşa Hamamı.
13. Yenibahçe'de Kocamustafapaşa Hamamı.
14. Silivrikapı'da İbrahimpaşa Hamamı.
15. Sulumanastır'da Kapıağası Hamamı.
16. Beşiktaş'ta Sinanpaşa Hamamı.
17. Fındıklı'da Mollaçelebi Hamamı.
18. Tophane'de Kılıçalipaşa Hamamı.
19. Fenerkapısı'nda Kaptanalipaşa Hamamı.
20. Macuncu Çarşısı'nda Müftü Hamamı.
21. Havsa'da Mehmetpaşa Hamamı.
22. Yenikapı dışında Merkezefendi Hamamı.
23. Eyüp'te Nişancıpaşa Hamamı.
24. Ortaköy'de Hüsrevkethüda Hamamı.
25. İzmir'de bir hamam.
26. Çatalca'da bir hamam.
27. Sapanca'da Rüstempaşa Hamamı.
28. Kayseri'de Hüseyinbey Hamamı.
29. İstanbul'da Sarıgüzel Hamamı.
30. Zeyrek'te Hayrettinpaşa Hamamı.
31. Gümrükhane'de Hayrettinpaşa Hamamı.
32. Tophane'de Yakupağa Hamamı.

Evliya Çelebi

Büyük Türk seyyahı ve muharriri Evliya Çelebi, bir şaheser olan on ciltlik *Seyahatname*'sinde yer yer kendi tercüme-i halini de yazmıştır. Eşsiz büyük bir muharririn hayatını kısmen aydınlatan bu otobiyografi parçaları, kemankeş pehlivanlar şanında kaleme alınmış bir risalede tesadüf ettiğim küçük bir kayıt istisna edilirse, Evliya Çelebi'nin hayatına dair yegâne vesikalardır; muasırı olan müverrihler, vakanüvisler ve şuara tezkeresi muharrirleri, onun, müstakbel asırlarda saltanat sürecek kalem dehasını görememişler, kendisinden bahsetmek şöyle dursun herhangi bir vesileyle adını dahi kaydetmemişlerdir.

Evliya Çelebi, Sultan I. Ahmed zamanında, Hicri 1020 yılı muharreminin onuncu aşure günü (hesapta yanılmamış isem 25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğmuştu.

Babası, Kanuni Sultan Süleyman'la Belgrad, Rodos, Budin, İstolni Belgrad ve Zigetvar gazalarında bulunmuş Kuyumcubaşı Derviş Mehmed Zıllî Ağa'dır. Dedesi Demirci Kara Ahmed Ağa, onun dedesi de Yavuzer Sinan Bey'di. Kendi kaydına göre, baba tarafından şeceresi Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar çıkıyormuş. Yavuzer Sinan Bey'in halen ibadete açık Unkapanı'nda bir camii vardır ve Fatih devri yapılarındandır.

Anası Abaza'ydı; 17. asır sadrazamlarından Melek Ahmed Paşa'nın babası Tophaneli Abaza Pervane Kaptan tarafından pek küçük yaşta İstanbul'a getirilerek saraya takdim edilmiş, saraydan da Kuyumcubaşı'ya verilmişti.

Evliya, doğumunu şöylece anlatır:

Bu hakir Evliya-yı biriya, rahm-i maderden bu âleme çıktığımızda merhum Sunullah Efendi hanemizde bulunup kulağımızda küpe olmak için ezan-ı Muhammedî'yi savt-ı âlâ ile okumuşlar... Ve akika kurbanımızı dahi Mevlevi Şeyh İsmail Efendi kesip "İsmail kurbanıdır" buyurmuşlar. O gece hanemizde yetmiş kadar sahib-i süluk ve arif-i billah canlar bulunup Keysudar Kapanî Mehmed Efendi hakirin kundağını alıp kulağıma Ezan-ı Muhammedî okumak murat edindikte:

"Bu oğlanı agâh edip kulağına kim ezan okudu?" diye sual edince huzzardan üstadı ekremimiz ders-i âm Ahfeş Efendi:

"Ezanı Sunullah Efendi okudu!" der.

Keysudar Mehmed Efendi:

"Biz dahi indel inâbe fena fillah ezanı okuyalım!" deyip bir savt-ı hazin ile ezan okuduktan sonra elindeki mahut teberi dahi bir tarafıma koyup:

"Bunu bu oğlana ihsan ettim... Çok gazada bulunup fakr ü fâkada sahibi seccade-i celal olsun ve zamanı fenalığında bir şeyden korkmayıp kumda oynasın, ayağına çöp batmasın!.." diye Fatiha-i şerife tilavet ederek badesselam giderler. Ve ilk defa ağzıma, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Divane Abdi Dede mübarek ağzından nanpare çıkarıp koyarak:

"Fıkara lokması ile perveriş bulsun!" demişler. Ve Yenikapı Mevlevihanesi'nin Şeyhi Hazreti Doğanî Dede bu hakiri kucağına alıp havaya atarak:

"Bu oğlan, bu cihanda bizim uçurmamız olsun!" buyurmuşlar...

Bu satırlar, büyük muharririn baba evi hakkında oldukça aydın bir fikir vermektedir. Derviş Mehmed Zıllî Unkapanı'nda otururdu. O zamanlar Unkapanı'nın iş yüzünde kuyumcu dükkânları vardı. Evliya'nın çocukluğu da Unkapanı'nda geçti. Semt, Evliya gibi büyük bir halk muharririnin yetişmesi için çok uygun, canlı ve hareketliydi; her an gürültü içinde, arı kovanı gibi Arabacılar Meydanı; meydan önünde mahalle mektebi; mektepte yatıp kalkan ve yaz kış baş, ayak çıplak gezen uzun saçlı Keysudar Mehmed Efendi; Mehmed Efendi'yi ziyarete gelen hemşerileri, Macaristan'da Peçuy taraflarının kapaniçalı, kopçalı çağşırlı adamları; Âşık Derviş Ali; bir gün babasının dükkânında Kuran okurken Evliya'nın gözü önünde Âşık Ali'yi memesinin üstünden bıçakla vurup öldüren Hacı Ahmedoğlu namlı yiğit; bu delikanlının Ağakapısı'nda idamından sonra cesedi-

nin geceleyin Çardak İskelesi'nden denize atılması yıllarca sonra bütün renk ve hareket canlılığıyla hatırlayacağı sahneler olacaktı.

Çok yaşamış ve çok görmüş olan Derviş Mehmed Zıllî oğlunun üzerinde derin tesirler bırakmıştı. Gördüklerini bir ressam kudretiyle tasvir eden, canlı ve renkli nakleden Evliya Çelebi'nin şu çocukluk hatırası da şayan-ı dikkattir:

"Pederimiz bir pir-i faniydi. Yâr-i gar-ı refiki Sukemerli Koca Mustafa Çelebi namında yine bir pir vardı; Fransa kralı kızının akrabasından olduğu muhakkaktı ki kendisine Fransa kralından hediyeler gelirdi; âlem-i sabavetimizde hakire bazı eşkâl-i garibe ve tasvirler bağışlardı" diyen Evliya Çelebi'nin yıllarca sonra inkişaf eden ve bir muharrir için büyük kıymet teşkil eden müşahede kudreti üzerinde, küçücük iken, bir Fransız dönmesi olduğu belli Sukemerli Koca Mustafa Çelebi tarafından hediye edilen resimlerin terbiyevi tesiri inkâr edilemez; o asırda ki, bir Müslüman Türk evinin eşiğinden resim namına bir kırpıntı dahi giremezdi, neler olduğunu aydın olarak bilemediğimiz o "eşkâl-i garibe ve tasvirler" karşısında saatlerce oyalanmak, küçük Evliya için muhakkak ki muhteşem bir mazhariyetti.

Altı yaşında iken ar ile namusu fark ettiğini hatırlayan Evliya, mahalle mektebini bitirdikten sonra Filyokuşu'nda Hamid Efendi medresesinde "hücrenişin" oldu; burada devrin tanınmış ulemasından Ahfeş Efendi'den yedi yıl tahsil ve tekmil-i fünun etti.

Evliya Çelebi hicri 1054'te (miladi 1636) Sultan IV. Murad tarafından Enderun-ı Hümayun oğlanları arasına alındı; büyük muharrir yirmi beş yaşlarındaydı; hayatının bu mühim vakasını şöyle anlatıyor:

> 1045 ramazan-ı şerifinin Kadir gecesindeydi; Ayasofya-i Kebir'de her sene üç gece ihya olunup nice bin âdem cem olurdu. Hakir ise o sırada üstadım merhum Evliya Mehmed Efendi'den Kuran-ı Kerim hıfzını tekmil ederek pederim merhum Derviş Mehmed Ağa'nın arzu ve teşvikiyle o senenin leyle-i Kadir'inde Ayasofya Camii'nde müezzinler mahfilinde ve Bilal-i Habeşî makamında teravihten sonra hatm-i şerifi tilavete başlamıştım. Sure-i Bakara'yı bitirince Kozbekçi Mehmed Ağa ve Silahtar Melek Ahmed Ağa mahfile çıkıp bu hakire o kalabalık cemaat içinde zer ender zer tac-i Yusufî giydirip:

"Buyurun... Sizi saadetlu padişah ister!" diyerek elimden yapışıp mahfil-i padişahiye götürdü. Gazi Murad Han'ın cemal-i bâ kemalini müşahede edip huzuruna varınca zemini bus edüp badesselam velkelam vafir tebessüm edüp:

"Kaç saatte hatm-i şerif edebilirsin?" buyurdular.

"Padişahım!.. Sürat etsem yedi saatte hatmederim..." dediğimde:

"İnşallah merhum said-i şehit Musa Melek yerine yed-i beyza gibi yed-i tulanı ayan edip musahibim olursun!" buyurdular ve iki avuç altın attılar ki cümlesi altı yüz yirmi üç sikke-i haseneydi. Hakir o vakitler gerçi zayıf ve nahif, amma gayet necip ve reşittim; adab-ı meclisi bilip vüzera, vükela ve şeyhülislamlar huzurunda musahabet ederdim. Badehu Sultan Murad Han Ayasofya Camii'nden kalkıp fanus ve meşaleler ile ve hakir dahi bir ata binerek Servi Kapısı'ndan Saray-ı Hümayun'a duhul edip kendileri bizzat Has Oda'ya girip hakiri has odabaşıya teslim eyledi; kendileri harem-i hassa girdiler.

Ertesi sabah Evliya Çelebi Kilercibaşı Ali Ağa'ya teslim edilir ve kilerli koğuşuna kaydolunur. Burada, Turşucubaşı Ahmed Ağa lalası, Güğümbaşı Mehmed Efendi yazı hocası, ihtiyar Derviş Ömer musiki hocası, ulemadan Keçi Mehmed Efendi Türkçe hocası olurlar. Derse, hıfza, musikiye çalışarak kilerli koğuşu ağalarıyla gece ve gündüz Hüseyin Baykara fasılları eder. Anası tarafından akrabası olan Silahtar Melek Ahmed Ağa, Evliya'yı daima gözetir, himaye eder. Bir gün Civan Dilsiz ile Tavşan Dilsiz gelip sırtında "zer ender zer elbise-i fahire" ve başında "zerduz arakiye-i Yusufi" bulunan Evliya'yı padişahın huzuruna çıkarırlar. Padişah zeki ve hazır cevap Evliya'dan hazzetmiştir:

"Evliya!.. Sana destur... Şimdiden sonra musahibimsin... Sana niçin ve neden ve kapı ve baca yoktur!" diyerek bir samur kürk ihsan eder; Evliya da içinden "Hüda'ya şükür ihsan etti bize bu kürkü" deyip padişahın eteğini öper, kürk, "zayıf ve nahif" gence büyük gelmiştir; Sultan Murad:

"Bu kürk sana uzundur, babana gönder, bizi duadan unutmasın!"

diyerek istikbalin büyük seyyahına başka bir kürk ihsan eder ve başına da kendi eliyle bir samur kalpak giydirir. Evliya Çelebi bu sa-

mur kalpağı yıllarca kıymetli bir hatıra olarak başında taşımıştır.

O gün Sultan Murad Evliya'ya bazı şeyler okutur; bu arada bir de varsagi ister; Evliya da, güftesi Sultan Murad tarafından Musa Melek Çelebi için yazılmış olup Derviş Ömer tarafından bestelenmiş şu varsagiyi okur:

Yola düşüp giden dilber
Musam eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mu şaştı
Musam eğlendi gelmedi...

Evliya hazin bir sesle okurken, Murad çevresini yüzüne tutarak ağlamaya başlar ve:

"Hay velet... Musa'nın ruhunu şad ettin... Tiz doğru söyle... Ben bu türküyü yaptığıma pişman olup yasak eylemiştim... Sen kimden öğrendin? Sana hünkâr huzurunda kim oku, dedi?" diye delikanlıyı sıkıştırır; Evliya:

"Hünkârım... Ömrün uzun olsun... Pederimizin Ferahzad ve Bihzad adlı rahmetli köleleri vardı. Armağanî Mehmed Efendi'nin yazdığı taunda öldüler, onlardan öğrenmiştim... Kimse de hünkâr huzurunda oku dememiştir!" cevabını verir. Sultan Murad:

"Hay velet... Ne kadar ariftir, ölmüş adamlara isnat etti ki sual olunmaz... İlahi berhudar olasın, şu faslı tamam eyle!"

der.

Evliya bir murabba okur:

Yârin dehanı sırr-ı nihandan haber verir
Güftare gelse sihr-i beyandan haber verir
Hışmile baksa vermez aman Rüstem-i zaman
Kirpiği ok, kaşı kemandan haber verir...

Sonra bir semai okur:

Alet-i hüsnü mükemmel, kaddi dilcu de güzel
Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebru de güzel

Hatt-ı nevhize ne dersin dedi, rahmetle dedim
Sende ol ru de güzel hattı semen bu de güzel...

Hicri 1045 ramazanının Kadir gecesi Enderun gılmanları arasına alınan Evliya Çelebi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi dönüşünde saraydan kırk akçe yevmiyeyle çıkar ve sipahi zümresine dahil olur; türlü vesile ve fırsatlarla seyahatlerine başlar. Maceralarla dolu hayatının bu kısmı, on muazzam cilt dolduran bir seyahatname olmuştur.

Saraya alındığı sırada "zayıf ve nahif, fakat necip ve reşit" bir genç olduğunu söyleyen muharririn, *Seyahatname*'si dikkatle okunduğu zaman çok sevimli bir yüze sahip olduğu anlaşılır. Zamanının tanınmış kemankeşlerinden ve binicilerinden bulunması, sürekli ve tehlikeli ve meşakkatli yolculuklara ve seferlere tahammül etmesi bünyesinin çok sağlam olduğunu gösterir. Devrinin bütün ricali tarafından tanınmış ve sevilmişti; fakat en lütufkâr hamisi, anasının akrabası olan Melek Ahmed Paşa olmuştu. Bu vezirin sadaretten düşmesiyle neticelenen hicri 1061 ihtilalini naklederken muharrir, bir vesileyle, sakal bırakmamış olduğunu da kaydetmiştir.

Evliya Çelebi, seyahatlerini ekseriya devrin tanınmış vezirlerinin, bilhassa Melek Ahmed Paşa'nın maiyetinde yapmıştı. Vezirlere ulaklık etmiş, sefaret heyetlerine girmiş, harplere iştirak etmiştir; "Yirmi iki gazaya gittim ve elli yıl seyahat ettim" diyen Evliya Çelebi, bu yorucu ve mütemadi dolaşmaları arasında her fırsat düşürdükçe İstanbul'a uğramıştı.

Seyahatname'sinin hiçbir yerinde evli ve çoluk çocuk sahibi olduğuna dair kayıt yoktur. Buna dayanarak tereddütsüz hiç evlenmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Unkapanı'ndaki baba ocağını bozmamıştı. İstanbul'a uğradıkça bu evde kalırdı. Unkapanı çarşısında da irat dükkânları vardı. Kadıköy'de de bir bağı vardı.

Seyahatname'nin birinci cildinin muhtelif yerlerinde en son seyahatlerine ait hatıralara temas edilmiştir; bu arada yaşadığı devrin kısa bir tarihçesi de kaydedilmiş ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaretine kadar getirilerek bırakılmıştır. Bundan da anlaşılır ki bu büyük seyahatname, uzun, yorucu ve hatta bazen ölüm tehlikeleri atlatılarak yapılmış seferlerde ve seyahatlerde notlar toplanarak, zamanın muteber tarih ve coğrafya kitapları karıştırılarak, tercüme-i hal risaleleri okunarak, ara sıra fırsat düşüp İstanbul'a uğradıkça bü-

yük şehirde yazılmıştır. Ve muhtemel ki en son yazılan kısmı da birinci cildi olmuştur.

Evliya Çelebi'nin, Viyana Seferi'nden hiç bahsetmediğine göre, 1683 yılına doğru öldüğü söylenebilir. İstanbul'da ölmediği de muhakkaktır. Babası, dedesi ve diğer ailesi efradı, İstanbul'da Tepebaşı'ndan Kasımpaşa'ya inen sırt üzerinde bulunan Âşıklar Mezarlığı'nda gömülüydüler. Bugün bu mezarlık kaldırılmıştır; İstanbul'da ölseydi, evi Unkapanı'nda olduğuna göre bu mezarlığa defnedileceği muhakkaktı; zengin adamdı ve yanından iki üç sadık kölesini eksik etmemişti, kabrine bir taş da dikilecekti. Âşıklar Mezarlığı'nın kaldırılmasından çok evvel burada Evliya'nın kabri meraklılar tarafından dikkatle aranmış, fakat bulunamamıştır. Kabri İstanbul'un diğer mezarlıklarında da bulunamamıştır. Bundan ötürüdür ki seyyah-ı şehirin, yolculuklarından birinde hayata pek garibane göz yumduğunu söylemek lazımdır. Hatta büyük muharrir için çok daha hazin bir akıbet de tahmin edebiliriz; hayli yaşlı olarak Merzifonlu'nun Viyana seferine iştirak ettiğini ve büyük bozgunun kanlı hercümerci içinde kaybolup gittiğini söyleyebiliriz. Bu takdirde yetmiş iki yaşlarında ölmüş olacaktır; bu yaş Evliya gibi enerjik bir adam için, Viyana Seferi'ne çıkmaya mani değildir.

Sokullu Mehmed Paşa

Bu büyük Türk veziri aslen Bosnalı'dır; 1500-1510 arasında Sokol kasabasında doğmuştur. Osmanlı Sarayı'nda sağlam bir Türk-İslam terbiyesiyle yetiştirilen ve mükemmel tahsil gören Sokullu Mehmed Paşa'nın devlet kapısında ilk mühim vazifesi Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü üzerine tayin edildiği kaptanpaşalık oldu. Bu vazifede ancak bir sene kaldı, Rumeli beylerbeyisi (valisi) oldu; Şehzade Selim'in kızı ve Kanuni'nin torunu ismihan Sultan'la evlendi; ikinci vezir oldu, 1564'te Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın ölümü üzerine de sadrazam tayin edildi ve ölünceye kadar on beş yıl bu makamda kaldı; Kanuni Süleyman, II. Selim ve III. Murad, bu üç padişah zamanında koca bir imparatorluğu parlak muvaffakiyetle idare etti ve cihan karşısında ehliyetle temsil etti.

Kanuni'ye hizmeti pek kısa, ancak iki senedir; büyük padişahın on üçüncü ve son seferi olan Zigetvar seferi ile II. Selim zamanında Kıbrıs Adası'nı almak için açılan ve kısa süren Venedik harbi istisna edilirse, Sokullu Mehmed Paşa'nın sadrazamlık devri, Türkiye imparatorluğu tarihinde devamlıca bir sulh devridir denilebilir. Kanuni Süleyman, Zigetvar Kalesi önünde ölmüştü; yarım asra yakın saltanat sürmüş bir hükümdarın ölümünden sonra Türk ordusunda beklenmesi tabii olan manevi sarsıntıyı Sokullo'nun dirayeti önlemişti. Kıbrıs Adası'nda çetin harpler olurken de Venedikliler Lepanto'da Türk donanmasını hemen yok edercesine mağlup etmişlerdi, o zaman da altı aylık bir güz ve kış mevsiminde yüz elli küsur parçalık yepyeni bir donanma vücuda getiren gene bu vezirin azim ve gayreti olmuştu. Lepanto felaketinden sonra huzuruna kabul ettiği Venedik elçisine, "Biz Kıbrıs Adası'nı almakla sizin bir kolunuzu kestik, siz

donanmamızı mağlup etmekle bizim sakalımızı tıraş ettiniz... Tıraş olan sakal daha gür biter, fakat kesilen kol yerine gelmez..." demişti.

Sokullu Mehmed Paşa'nın büyük devlet adamı şahsiyeti, ne kadar yazıktır ki hakikat haline getiremediği iki büyük kanalı açma projesinde görülür! Evvela Don ve Volga ırmaklarının birbirlerine pek yaklaştığı dirsekleri arasında bir kanal açtırmak istemişti; bu kanal açılırsa Karadeniz'deki Türk donanması kolaylıkla Hazar Denizi'ne geçecek, Orta Asya Türkleriyle yakından temas edecek, büyük bir kültür ve ticaret gelişmesi olacaktı. Bu kanalın açılması işine başlamışken Kırım hanlarının entrikalarıyla yarım kaldı. Mehmed Paşa, bundan sonra Süveyş Kanalı'nı açmayı düşündü; bu teşebbüs dünyanın simasını değiştirecekti; Akdeniz'de yenilmez bir donanmaya sahip olan Türkler, Hint Okyanusu'na hâkim olacaklar, milyarlık Hint ticareti Türklerin eline geçecekti. Kanal projeleri hazırlanmış, işe başlamak üzere iken büyük vezir, esrarengiz bir suikasta kurban oldu, bir deli tarafından hançerle vurularak öldürüldü... Bunun içindir ki Sokullu Mehmed Paşa'nın şahadetinde, Süveyş Kanalı'nın açılmasından zarar görecek, Hint ticaretini Afrika'yı dolaşarak ele geçirmiş Garplı devletlerin entrikalarını aramak lazımdır.

Garip tesadüflerdendir: Sokullu Mehmed Paşa erken yatar, geceyarısından sonra kalkar, ibadet eder ve kâtibine tarih okutarak dinlerdi ve sabah namazından sonra da vezirlik vazifelerine başlardı... Bir gece kâtibi, "Nereden okuyalım?" diye sormuş, paşa da "Murad Hüdavendigâr'ın Kosova sahrasında şehit oluşunu oku..." demiş ve kâtip, "Miloş Kapiloviç, kolunun yeninden bir hançer sıyırıp padişahın kalbine vurdu..." deyince koca vezir ağlamaya başlamış ve ellerini kaldırarak, "Ey Rabbim... Bana da şöyle bir şahadet nasip eyle!" diye dua etmişti ve o günün ikindi vakti huzuruna giren deli bir derviş, kolunun yeni içinde gizlediği hançerle paşayı kalbinden vurmuştu! Ölümü 1579 yılındadır. Türbesi Eyüp'tedir.

Sokullu ile Kılıç Ali Paşa

Müverrih Peçevili İbrahim Efendi anlatıyor:

İnebahtı mağlubiyetinden sonra tersanede Türk donanmasının ihyası için çalışırken bir gün Kaptan Kılıç Paşa büyük vezire:

"Tekne icat ve ihdası mümkündür ve illa mesela iki yüz sefineye beş altı yüz lenger ve buna göre alat ki palamar ve resen ve her sefineye yelken bunlar tekmil olunmak ihtimali yoktur" der.

Mehmed Paşa merhum da:

"Paşa hazretleri!.. Sen henüz bu devlet-i âliyeyi bilmemişsin... Be vallahi böyle itikat eyle, bu devlet ol devlettir ki, murat edinirse cümle donanmasının lengerlerin gümüşten, resenlerin ibrişimden, yelkenlerin atlastan itmekte güçlük çekmez ve hangi geminin mutat üzere âlatın ve yelkenin yetiştiremezsem bu minval üzre benden al!" cevabını verir.

Bunun üzerine Kılıç Ali Paşa yerinden kalkıp Sokullu Mehmed Paşa'nın elini öper:

"Tahkik bildim ki bu donanmayı siz tekmil edersiniz!" der.

Büyük Vezir Sokullu Mehmed Paşa devlet kapısına bir devşirme oğlan olarak nasıl geldi?

Türklerin şevket ve ihtişam devri olan 16. asırda baba, oğul ve torun üç padişah adına Türkiye imparatorluğunu on beş sene idare etmiş olan Büyük Vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın aslı Bosnalı'ydı. Sağlam bir tahsil ve terbiye görerek feyiz aldığı Osmanlı Sarayı'na, Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında bir devşirme oğlan olarak getirilmişti.

Mehmed Paşa'nın amcası oğlu olup büyük vezirin himayesi altında yetişmiş ve yıllarca Budin valiliğinde bulunmuş olan Mustafa Paşa'nın şanında *Cevahirü'l-Menakıb* adını taşıyan bir eser vardır. Elyazması olan bu kıymetli eserde Sokullu Mehmed Paşa'nın çocukluğu, ailesi, bir devşirme oğlan olarak saraya nasıl getirildiği ve saraydaki ilk zamanları hakkında çok güzel ve güzel olduğu kadar şirin bir parça vardır. Nakledelim:

> Mehmed Paşa'nın doğduğu yer Bosna'da Sokul kariyesidir; yerliler lisanında "şahin yuvası" manasına imiş... Alt tarafında Lim isminde bir ırmak akar... Irmağın iki kenarı boyunca nice köyler bulunup arazilerini bu ırmak sular...
>
> Saray-ı Hümayun için devşirilen oğlanlar arasında Bosnalı çocukla-

rın güzellik ve zekâda ve terbiye ile tahsil istidadında akranlarından üstün oldukları tecrübelerle sabit olmuştu. Sultan Süleyman Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında faziletli bir adam olarak tanınmış olan yayabaşılardan Yeşilce Mehmed Bey oğlan devşirme hizmetiyle Bosna'ya gönderilmişti. Mehmed Bey alelusul vilayette dolaşarak tanınmış aileler evladından padişah hizmetine layık oğlanlar ararken Sokul kariyesinde Sokuloviç nam kimsenin oğlunu gördü ve pederinden oğlanı istedi. Babanın aklı başından gidip çocuğunu sakladı. Çocuğun bir keşiş dayısı vardı, hem ilim, hem servet sahibiydi. Yeşilce Bey'e oğlanın bedeli olarak pek çok para teklif etti, fakat doğru insanlardan olan Yeşilce Bey reddetti ve aile efradını tatlılıkla kandırmak için türlü vaat ve nasihatte bulundu:

"Ey nadanlar! Bilmez misiniz ki bu müstait çocuk padişah kapısında saadet-i cavidaniye vasıl olacaktır. Onun sayesinde her biriniz servet ve saadete kavuşacaksınız... Başınıza bir devlet kuşu kondu, cehalet eliyle uçurmayın... Ocağınıza saadet kervanı indi, aptallık edip göçürmeyin ve hanümanınızı kendi elinizle söndürmeyin... Oğlunuzun parlak istikbali alnında görünüyor... Bu çocuk pek büyük mevkilere yükselecektir... Er başından devlet ırak değildir, kaderi yaver olanlara feyiz hazinelerinin kapıları açıktır... Bir gün hepinizin elinden tutacak olan çocuktur!" dedi.

Velhasıl gerek bu sözlerin tesiri ve gerek oğullarının kurtarılamayacağına akılları erdiğinden oğlanı gizledikleri yerden çıkarıp teslim ettiler.

Yeşilce Mehmed Bey de,

(Beyit)
Adu-yi zağ elinden bir tezver [*süğlün*] şivekâr aldım
Dahi ben şehbaz-ı aşk olalıdan bir şikâr aldım...

deyip ol yavru şahini yuvasından aldı ve gerek onu ve gerek diğer maruf ailelerden devşirdiği kırk kadar oğlanı maiyetinden münasip kimseleri katarak Edirne'ye yolladı. Sokuloviç oğluna yolda iyi bakılmasını da bilhassa emretti.

Padişah da o tarihte Edirne'de imiş... Çocukları huzuruna çıkardıklarında beğenip Edirne Sarayı'na kaydolunmalarını irade buyurdu. Sokuloviç oğluna "Mehmed" ismi verilerek bir nice müddet Edirne Sarayı'nda kaldı, tahsil ve terbiyesini tekmil ettikten sonra İstanbul Sarayı'na geti-

rildi, orada dahi zekâ ve istidadıyla temayüz ederek rikâbdar, çuhadar ve silahtarlığa yükseldi; Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatında kaptanpaşalık mansıbıyla saraydan çıktı.

Sokullu Mehmed Paşa silahtar iken, yani Silahtar Mehmed Ağa iken memleketindeki ailesini arayıp sordurmuştu; Bosna haracını toplamaya giden Ahmed Bey isminde bir zata Sokul kariyesine uğramasını, akraba ve taallukatından kimler kalıp kalmadığını tahkik etmesini, eğer erkek kardeşleri var ise alıp İstanbul'a getirmesini tembih etmişti. Ahmed Bey, Silahtar Ağa'nın anasının, babasının hayatta ve iki tane de erkek kardeşi olduğunu gördü; büyük oğullarının selamıyla beraber emrini kendilerine tebliğ etti. Validesi hatun feryat ve figana başladı:

"Büyük oğlumun nâr-ı hasretiyle ciğerim yanmakta iken diğer evlatlarımı yanımdan ayıramam... Devlette makam sahibi olmuş veya olacakmış bana ne... Gözümün bebekleri gözümden ırak olduktan sonra gerek ölsünler, gerek padişah dirliğiyle dirilsinler... Evvela can, sonra cihan..." dedi.

Oğullarını göndermeye razı olmadı. Lakin Ahmed Bey ısrar edince Sokuloviç ailesi toplanıp meşveret ettiler... Ortanca oğlanı babasıyla beraber İstanbul'a göndermeye, küçük oğlanı anasının yanında bırakıp onun yerine yaşça ve yüzce pek benzeyen amcazadesini yollamaya karar verdiler ve çocuğa muhkem tembih ettiler; "Sorarsa 'Ben senin kardeşinim' dersin" dediler.

Silahtar Mehmed Ağa babasıyla kardeşlerini (ki biri amcası oğluydu) görünce gayetle mesrur oldu. İkram ve nüvazişlerde bulundu. Kardeşlerini Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkardı. Çocuklar küçük olduğu için Galata Sarayı'na kaydolundu. Ortanca kardeşi (öz kardeşi) az sonra öldü; Sokullu bütün muhabbetini küçüğe (amcazadesine) verdi, adı Mustafa olan bu çocuk bilahare Budin valisi olan meşhur Mustafa Paşa'dır.

Sokullu Mehmed Paşa bilahare anasını da İstanbul'a getirtti; bir küçük öz kardeşi daha olduğunu, Mustafa'nın da amca çocuğu olduğunu öğrendi. İkinci kardeşi de küçük yaşta öldü. Babası ve anası İslamiyet'i kabul ettiler; babasına Mehmed Celaleddin Sinan adı kondu.

İskender Çelebi

Kanuni Sultan Süleyman'a başdefterdarlık (maliye bakanlığı) yapmış; serveti, hususi hayatının ihtişamı, vakarlı ve azametli şahsiyeti, bilgisi ve zarafetiyle hem devrinin, hem tarihimizin mümtaz bir simasıdır. İstanbullu olduğu zannediliyor; çocuk denilecek yaşta defterhane kalemine şakirt olarak girmiş, bu kalemde zekâsıyla, çalışkanlığıyla ve doğruluğuyla temayüz etmiş, kademe kademe yükselerek başdefterdarlığa kadar çıkmıştır.

Peçevili İbrahim Efendi, Defterdar İskender Çelebi'nin servet ve hayatından bahsederken, "Cariyeleri hariç, defterinde esir pazarından satın alınmış 6.000 kulu varmış... Kapısında aylıklı 1.200 adam çalışırmış... Kendi hizmeti için de yüz ve vücut güzellikleriyle beraber tahsil ve terbiyelerine fevkalade itina edilmiş 100 içoğlanı varmış ki, Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra sadrazam olan Ahmed Paşa, Vezir Piyale Paşa, Vezir Gülabî Paşa, Vezir Behram Paşa, Vezir Rus Hasan Paşa, İskender Çelebi'nin içoğlanları arasından yetişmişlerdir... Her sene kapıkulları için Trabzon'dan bir büyük gemi dolusu bez getirtir, fakat bu kalabalığın don ve gömleklerine yetmediği için ayrıca İstanbul çarşısından da bez alınırmış; ayrıca her biri tüvana, şehbaz seçme delikanlılar olan yüz elli kadar silahşor beslermiş... Ve bunları o devrin ihtişamına layık bir şekilde giydirir kuşatırmış ve silahları pür zerâ ziver imiş..." diyor.

Sadrazam Frenk İbrahim Paşa, İskender Çelebi'ye "baba" diye hitap edermiş. Kanuni Sultan Süleyman da bu gözde vezirine: "Her işinde İskender Çelebi'yle müşavere et... Onun gösterdiği doğru yola git..." dermiş.

Bu büyük devlet adamı Sultan Süleyman'ın İran seferinde "oğ-

lum" diye hitap ettiği, fakat aslında haşmet ve nüfuzunu çekemeyen İbrahim Paşa'nın kinine hedef olarak iftirayla Bağdat'ta pazaryerinde asılarak idam olundu.

Vezir ile defterdarın aralarının açılmasına sebep olarak iki fıkra nakledilir:

Sefere çıkarken İbrahim Paşa, defterdardan 110 silahşor istemiş. İskender Çelebi kendi adamlarına kıymamış... Irgat pazarından seksen nefer yakışıklı, boylu boslu genç tedarik etmiş. Silahşor kılık ve kıyafetine sokmuş. Bunlara kendi seçkin adamlarından otuz kişi katarak göndermiş... Paşa gelenleri teker teker teftiş etmiş, silahşor yerine ırgat gönderildiğini anlayınca bunu kendisine hakaret saymış.

Şark seferinde orduya bir şey tebliğ edileceği zaman tellallar, "Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın emri..." diye bağırırlarmış. İskender Çelebi de vezirin isminden evvel sultan unvanının kullanılmasına sinirlenir tellalları çevirip, "Böyle bağırmayın... 'Serdar hazretlerinin emridir...' diye bağırın" dermiş... İbrahim Paşa bu haklı müdahaleden de defterdara kin bağlamış...

Muhteşem İskender Çelebi'nin hakaretle asıldığı günün gecesi Muhteşem Süleyman bir rüya görmüş, defterdar bir elinde bir kayış, öbür elinde bir çevre ve yüzü nur içinde padişaha hücum etmiş; "Bre zalim! Ben bigünahı bir müfsidin sözüne uyup nasıl astırdın?" diye bağırmış, elindeki çevreyi Sultan Süleyman'ın boynuna dolayıp boğmaya başlamış... Padişah bağırarak dehşet içinde uyanmış... Ağlamaya başlamış: "İlahi İbrahim... Allah'tan dilerim ki sen dahi bir yıla varmadan katle sezavar olasın" diye beddua etmiş... Kronoloji notlarına bakınız.

Taşlıcalı Yahya Bey

16. asrın en güzide şairlerindendir. *Şah ü Geda* adındaki eseri ile *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi zamanında kendisine büyük bir şöhret temin etmişti; fakat şaheseri muhakkak ki Şehzade Mustafa'ya yazdığı mersiyedir. Şair bu mersiye yüzünden bir ölüm tehlikesi bile atlatmıştır. Müverrih Âli vakayı Yahya Bey'in ağzından şöylece naklediyor:

Bir kere Yahya Bey merhumdan sual ettim:

"Gazab-ı padişahiden korkmadın mı ki böyle nazma cüret ettin?" dedim.

Dedi ki:

"Şehzadenin firakı beni mecnun ve mecbur etmişti. Biihtiyar kaleme geleni nazmettim. Ama niyetim asrımda saklayıp şüyuunu ölümüme bırakmaktı, tesadüf bir yâr-i kadim çadırıma gelmiş ve beni uyur bulmuş, teklifimiz olmadığından cüzdanımı karıştırıp mersiyenin müsveddesini görmüş, suretini yazıp gitmiş. Ertesi sabah Ordu-yı Hümayun seyrine vardım, köşe köşe okunur, kimi ağlar, kimi de Yahya Bey'in sebeb-i mağfiretidir diye ah eylerdi, benim değildir diye inkâr ettim, müfit olmadı. Rüstem Paşa ki sadece şair olduğum için adaveti vardı, azledilince ne olsa gerek diye itiraf ettim; ama iki yıldan sonra gene sadaret makamına geldi... Beni katlettirmek istemiş... Bir iki defa "Nizam-ı âlem için bu makulenin vücudu yok olmak gerektir!.." diye padişaha arz etmiş, ama saadetlu padişah ruhsat vermeyip "İntikam kasdin etme!.." buyurmuşlar. Bir gün çavuş gönderip hakiri divana getirtti. O zaman Sultan Bayezid mütevellisiydim, vakfa müteallik nice hatadan sonra gaza ile, "Senin ne halindir ki nizam-ı âlem için yapılmış bir işte saadetlu padişaha ve vükelasına dil uzatırsın ve bulduğun türrehatı nazmedip avama verirsin, fesat

çıkarmaya uğraşırsın?" dedi; o anda kalbime geldi; "Biz merhumu katledenlerle katlettik... Ağlayanlarla da ağlarız. Ancak 'Padişahımız hata etti' demekten ise, 'Garazkârların fesadı' demeyi tercih ettik..." dedim. Hemen yüz çevirip sözü değiştirdi.

(Bu eserde Kanuni devri kronolojisi notlarına ve "Osmanlı şehzadesi" yazısına bakınız.)

Kadırga mimarı Mustafa Ağa

İnebahtı deniz bozgunundan sonra Türk donanmasının ağır gemi kaybı İstanbul tersanesinde beş altı ay süren hummalı bir faaliyetle tamamen telafi edilmiş, mağlubiyetin ertesi yılı, Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın kumandasındaki yeni donanmamız Akdeniz'e açılarak Türk sancağını gene şan ve şevketle dalgalandırmıştı.

Donanmamızın ihyasında en büyük hizmeti görülenlerden birisi, tersane başmimarı (gemi mühendisi) Mustafa Ağa'dır; bu zat hayli yaşlı olarak hicri 1007 (miladi 1599) yılında ölmüştür; Kasımpaşa'da Divanhane karşısında medfundur; kabir taşında Şair Haşimî'nin kaleminden çıkmış manzum kitabesi şudur:

Mimarı Mustafa idi bu kârhanenin
Ziba kadırga yapmada gayet olup seri
Mevla yoluna itdiği hizmet kabul olub
Daim cinanda meskenini ide Hak refi
Tarihini tazarru ile didi Haşimî
"Ukbada Mustafa'ya Muhammed ola şefi."

Bekir Sübaşı ve hain oğul

1624'te Bağdat'ta Bekir Sübaşı isminde bir adamın ihtirasları, evvela bu eyaletin, sonra da Musul ve Kerkük'le beraber bütün Irak kıtasının İranlılar eline geçmesine ve bu yüzden Türkiye ile İran arasında kanlı bir harbin başlamasına sebep oldu. Kendisi de bu kanlı hengâme içinde ve feci bir şekilde öldürüldü.

Bekir Sübaşı, Bağdat yeniçerileriyle azeblerinin ağasıydı; bu büyük şehrin âyan eşrafı arasına girmiş, sonsuz bir nüfuz ve kuvvet sahibi bir mütegallibe olmuştu.

Azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa Bekir Sübaşı'ya bir maddeden kin bağlamış, mütegallibeye suikast teşebbüsünde olduğu anlaşılınca da can korkusuyla iç kalede Vali Yusuf Paşa'ya iltica etmişti.

Bekir Ağa evvela, kendisine suikast için yüzbaşıyla birlik olan beş yüz azeb askerini ve bu arada yüzbaşının bir oğlunu idam ettirdi; iç kaleyi muhasara ederek paşadan yüzbaşının kendisine teslimini istedi. Yusuf Paşa hamiyet ve celadet sahibi bir vezirdi, teklifi reddedince bir şehir muharebesi başladı. Paşa kalede kurşunla vurularak şehit oldu. Yüzbaşı Mehmed, iç kaledeki askerle beraber Bekir Sübaşı'dan aman diledi ve kendilerine aman verilince de kaleyi mütegallibeye teslim ettiler. Fakat Bekir Sübaşı sözünü tutmadı, Yüzbaşı Mehmed'i diğer iki oğluyla beraber bir kayığa koydu, çırçıplak soyulmuş vücutlarına katran döktürerek Dicle Nehri üzerinde ateşe verdi ve biçareler nehir üzerinde meşaleler gibi yanarak feci bir şekilde öldüler. Bekir Sübaşı bununla da kalmadı, şehirliden ve iç kale askerinden Yusuf Paşa'ya taraftar olarak tanınmış ne kadar adam varsa kılıçtan geçirdi ve cümlesinin malını, eşyasını ve kaledeki devlet hazinesini gasp etti. Sahte bir ferman yaz-

dırtarak halka Bağdat valiliğinin kendisine verildiğini ilan etti, Bekir Paşa unvanını aldı. Sonra İstanbul'a vakayı tahrif ederek arz etti ve kendisini mazlum, mağdur olarak gösterdi. Kâğıdı İstanbul'a gelince Bağdat valiliği Süleyman Paşa isminde bir vezire verildi; fakat Bekir Sübaşı bu paşanın mütesellimini şehre sokmadı, "Bize paşa lazım değildir!" dedi.

Bunun üzerine Diyarıbekir Valisi Hafız Ahmed Paşa, Bekir Sübaşı'nın tedibine memur oldu. Bütün Kürt beyleri ve o tarafın bütün sancakbeyleri de Hafız Paşa'yla beraber hareket için emir aldılar.

Hafız Paşa Bağdat önüne geldi, Bekir Sübaşı'ya şehre bir paşayı vali olarak kabul ederse sair cürümlerinin affedileceğini bildirdi. Bekir Sübaşı bu söze itimat etmedi. Gizlice bir mahrem adamını İran Şahı Abbas'a gönderdi ve kaleyi, valiliği kendisine verilmek şartıyla teslim edeceğini bildirdi. Şah teklifi kabul etti ve Karcıgay Han kumandasında bir ordu yolladı. İran Serdarı Hafız Paşa'ya, "Bekir şahımıza dehalet etmiştir, Bağdat şahındır... Sulha mugayir iş görmeyin, Bağdat önünden çekilip gidin!" diye bir mektup yolladı. Hafız Paşa, "Bekir padişahımıza asi bir adamdır... Biz onun hakkından gelmeye geldik... Sulh neye bozulsun!" cevabını verdi. Karcıgay Han'ın kumandasında 30.000 kişilik bir kuvvet vardı. Bekir Sübaşı Safi Kula Han kumandasında bir İran öncü kuvvetini Bağdat şehrine alınca vaziyet vahamet kesp etti. Bağdat'ta "Bağdat şahındır! Bekir Han şah kuludur!" diye tellallar bağırdı. Vaziyetin vahamet kesp ettiğini gören Hafız Paşa derhal serdarlık salahiyetini kullandı ve Bağdat eyaletinin Bekir Sübaşı'ya verildiğini bildiren bir menşur yazdı, asi mütegallibeye gönderdi. Bekir Sübaşı yaptığına pişman oldu. Safi Hanı oyalama yolunu tuttu, şerefine parlak ziyafetler verdi. İranlı kumandan, "Nimet ziyade ola... Kale anahtarları nerede?" deyince Bekir Sübaşı, "Şahın ve Karcıgay Han'ın ömrü uzun olsun. Bizi Osmanlı galebesinden kurtardınız. Komşuya yardım padişahlık mürüvvetidir! Şimdilik hediyelerimizi şaha götürün!" cevabını verince Safi Han, "Bu ne maskaralıktır!" diye bağırdı. Bekir Sübaşı'nın da gazabı ateşlenip Safi Han'la beraber Bağdat'a girmiş olan 300 İran askerini huzuruna getirtti ve Şah Abbas'ın gönderdiği tacı bir tekme vurup İranlıların önüne attı... "Padişah cürmümüzü affetti. Bağdat eyaletini bize verdi... Gidin ahvali şahınıza bildi-

rin!" dedi. Bu hareketine karşı direnenlerin karınlarını yardırtıp kale bedenlerinden baş aşağı astırdı, öbürleri de Bağdat'tan çıkıp gittiler. Şehre tellallar çıkartan Bekir Paşa Bağdat valiliğinin padişah tarafından kendisine verildiğini, Bağdat'ın eskisi gibi Osmanlı mülkü olduğunu ilan ettirdi.

Şah Abbas için artık ok yaydan çıkmıştı; İran Türkiye'yle harbi göze aldı. Karcıgay Han 30.000 kişilik ordusuyla Bağdat önüne geldi, arkadan bizzat Şah Abbas da geldi. Bekir Sübaşı da Diyarıbekir Valisi Hafız Paşa'dan imdat istedi ve şehri imdat gelinceye kadar İranlılara karşı müdafaa edeceğini bildirdi. O da meseleyi bütün ehemmiyetiyle İstanbul'a arz etti. Fakat İstanbul hükümeti (sadrazam Kemankeş Ali Paşa'dır) kayıtsız kaldı. Beklenmedik korkunç bir ihanet Bağdat'ı İranlıların eline düşürdü. Bekir Sübaşı'nın oğlu Mehmed, Şah Abbas'a haber yollayarak Bağdat valiliği kendisine verilmek şartıyla şehri, kaleyi ve babasını şaha teslim edeceğini bildirdi. Teklif kabul edilince kalenin küçük kapılarından birini açtı. İran askeri güruh halinde kaleye doldu. Yer yer, "Bağdat güzelce şahındır!.." diye bağıran tellalların sesini işitince Bekir Sübaşı neye uğradığını anlayamadı. Derhal yakalandı ve Şah Abbas'ın huzuruna çıkarıldı; kendi oğlunu şahın yanında oturmuş görünce hainin kim olduğunu anladı. Şah, "Niçin böyle yaman iş ettin?" dedi. Bekir Sübaşı, "Şahım yaman iş ben etmedim... Bu veled-i zina etti!" diyerek oğlunu gösterdi. Bekir Sübaşı'yı demir bir kafes içine koydular. Yedi gün yedi gece uyutmayarak türlü işkencelerle mallarının, hazinelerinin nerelerde gizli olduğunu sordular. Söylemedi. Sonra anadan doğma soydular, meydanda büyük bir ateş yaktılar. Vücudunun yağları sızdırılarak kebap etmeye başladılar. Bu feci işkenceye dayanamayan Bekir Sübaşı hazinelerinin yerlerini söyledi. Bekir Sübaşı ateş karşısında kızarırken Şah Abbas ile oğlu Mehmed karşısında şarap içerek kahkahalarla gülerlerdi. Nihayet şahın emriyle Bekir Sübaşı'yı o çıplak haliyle bir kayığın direğine bağladılar, üzerine katran buladılar ve ateş vererek kayığı Dicle akıntısına bıraktılar. Bekir Sübaşı azebler yüzbaşısı Mehmed Ağa'ya ettiği azabın aynını çekerek Bağdat önünden yana yana geçti ve yanan kayıkla Dicle'nin sularına gömüldü.

Şah Abbas birkaç gün sonra Bekir Sübaşı'nın oğlu hain Meh-

med'i "Babasına hayrı olmayan veled-i zinanın bana ne hayrı olur" diyerek Horasan'a sürdürttü, arkasından da katli emrini yolladı. Bağdat'ta ne kadar Türk askeri varsa hepsini kılıçtan geçirdi. Bunu da Bağdat şehri halkının katliamı ve Bağdat'ın yağması takip etti. Hulagu Han afetinden sonra Bağdat tarihine yazılan ikinci büyük felaket Şah Abbas katliamı ve yağmasıdır.

Hamam uşağı Patrona Halil

1730 (Hicri 1143) ihtilaline kadar İstanbul hamamlarında tellak taifesi büyük ekseriyetle Arnavut'tu. Bu ihtilalde askerden evvel silaha sarılmış olan büyük şehrin baldırı çıplak ve ayaktakımının başına geçen Arnavut Patrona Halil, Beyazıt Hamamı'ndan çıkmıştı. Kendisinin bir tellak veya natır olduğu hakkında şüpheye düşen müellifler vardır, bunlar, lakabı bir patrona gemisindeki hizmetinden gelen Halil'in sadece, ihtilalin arifesinde hükümetin dikkatini celbetmemek üzere ayaktaşlarıyla beraber hamamda toplandıklarını ve geceyi orada geçirdiklerini söylerler. Ne gibi bir hissin tesiriyle olduğu bilinmez, Ürgüp'ün Muşkara köyünden çıkarak Türk irfan ve sanatına büyük hizmetler yapmış olan şehit Damat İbrahim Paşa'yı sefahatle itham eden bazı tarihçiler de Patrona Halil'in şahsında bir milli kahraman görmeye çalışırlar. Halil süfli mesleklerden olan tellaklıktan ve natırlıktan çıkarak kanlı bir ihtilalin hercümerci içinde kısa bir müddet büyük şehrin mukadderatına hâkim olmuş bir zorbadır ki aşağıdaki vesika bunun aydın bir şahididir. Bu vesikanın şimdiye kadar nazar-ı dikkati celbetmemesi şayanı hayrettir.

Tarih kaynaklarımızın bildirdiği aydın bir hakikattir ki 1730 ihtilaline kadar İstanbul'da tellak ve natır hamam uşakları ekseriyetle Arnavutlardan olagelmişti. Şaşaalı bir fikir ve sanat devrini kanlı bir ihtilalle yıkan, bir hükümdarı tahtından indiren, kısa sürmüş de olsa koca bir imparatorluğun mukadderatına bütün gılzet ve süfliyetiyle hâkim olan Patrona'nın meşum siması ve onun yalın ayaklı, siyah hamam uşağı peştamallı türedi hüviyeti Osmanlı Sarayı'nda unutulmamıştı. Patrona ile arkadaşlarının başlıcaları sarayda bir pusuya düşürülüp idam olunduktan sonra I. Mahmud kanlı ihtilalin

halk üzerindeki ürpertici tesirinin silinmesini beklemiş, ihtilalden dört sene sonra İstanbul hamamlarında Arnavutların her ne sıfatla olursa olsun istihdam edilmelerini şiddetle yasak etmiştir. Ve bu yasak, Meşrutiyet'in ilanı tarihine kadar yürürlükte kalmıştır; fermanın sureti şudur:

> Badelyevm hamamlarda tellak ve natır alınmak iktiza ettikte Arnavut taifesinden kebir ve sagir ferd-i vahidi uğratmayıp Anadolu yakasından gelme Türk uşaklarından ve nefs-i İstanbul'dan zimmî cinsinden intihap olunup yarar kefilleri alındıktan sonra isim ve cisimleriyle [*yani şekil ve şemailin tarifiyle*] deftere kayıt ve kadimden hamamlarında mevcut bulunup hin-i tahrirde isimleri deftere kaydolunan Arnavut taifesinden vefat edenlerin yerine ve bir tarik ile hamamlardan çıkıp vilayetine gidenler badelyevm ecnas-ı saireden alınmak cümlesine muhkem tembih ve tekit olundukta...
>
> **Hicri 1147 (Miladi 1734)**

Bu defterin bir nüshası Beyazıt Belediye Kütüphanesi'nde M. Cevdet elyazmaları arasındadır.

Arnavut olanların isimleri altına kırmızı mürekkeple "Arnavut'tur" diye şerh verilmiştir. Bazı tellakların isimleri altında da "bostancı, topçu, kalyoncu, hamal, cebeci, tulumbacı" gibi diğer meslek unvanları da kaydolunmuştur; bundan da anlaşılıyor ki, o zamanın asker ocaklarından birine giren İstanbul esnafı arasında hamam uşakları da vardır; Patrona Halil de, Beyazıt Hamamı'nda tellaklık ederken aynı zamanda Kalyoncu Ocağı'na kayıtlı ve bir patrona gemisi mürettebatı arasına ayrılmış bulunuyordu. O devrin tarih kaynakları da kalyoncuların türlü rezaletlerinden uzun uzadıya bahsederler; Halil, bu hazele ve hayta güruhu içinden çıkmış ve bir ihtilal hercümercinde meşum rolünü oynamıştır. 1730 ihtilalini görmüş olan Hollandalı ressam Van Moor, Halil ile ayaktaşı Muslu Beşe'nin de bir arada birer boy resmini yapmıştır; yalınkılıç gösterilmiş olan bu iki serseri yalınayaktırlar.

Bu eclaf zorbalığının diğer simaları da hamam uşağı Patrona'nın ayarındadırlar: Manav Muslu sakal salıverip Yeniçeri Ocağı kethüdası olmuştur. Halil'e ihtilal günlerinde parasız et ve borç para veren

kasap Yanaki, Boğdan voyvodalığına tayin edilmiştir. Bir cer softası olan Deli İbrahim İstanbul kadısı olmuş, Etmeydanı'ndaki yeniçeri kışlasında 79. Cemaat Ortası'nın koğuşunu mahkeme yaparak Kâğıthane'de Sadabad adı altında toplanmış, birbirinden güzel yüzden fazla kasrın yakılması için fetva vermiştir; zavallı Sultan Mahmud ancak, "Yanmasun. Rızam yoktur. Ağyare gülünç oluruz... Yıkılsın!" diyebilmiş; tellak, ırgat, hamlacı, mavunacı, kaldırımcı, hamal bir sürü baldırı çıplak ve tabanı yanık eşirra birkaç gün içinde o mamureyi bir harabezara çevirmiş, dümdüz etmişti. Bizzat Patrona da Şair Nedim'in arkadaşı ve devrin güzide bir şairi Defterdar İzzet Ali Bey'i konağından atmış, süfli zevklerini, bir kâşanede tatmine çalışmıştı. Sarayda idamlarından sonra, Patrona'nın, Muslu'nun, Saraç Mehmed'in, Boynu Urlu'nun ve daha sekiz on serserinin cesetleri Bab-ı Hümayun önündeki III. Ahmed çeşmesi önüne atılmışlardı. Bir sanat şaheseri olan büyük meydan çeşmesi ile bu cesetler, tesadüfün bir garip cilvesiyle birkaç gün ibretle temaşa edilmişti.

Cem

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Cem'i bir tesadüf eseri ellerine geçiren Rodos Şövalyeleri ve bu teşkilatın reisi Pierre d'Aubusson, haşmetli esirlerini adi bir alet gibi kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak hayaline düşmüşlerdi. Fakat Cem'in ahlak metaneti bu oyunlara imkân vermedi; macera, Türk şehzadenin vatan hasretiyle inleyen çok hazin bir esaretinden ibaret kaldı. Aslında kendisi içli bir şairdi; cihan tarihinde bir çağ açmış ve asrına hükmetmiş olan babası tarafından imparatorluk tahtının kendisine bırakılacağı ihsas edilmişti; bu hatıra da mağrur prensi esaret hayatında çok eziyordu ve nihayet Fransa'ya götürüldükten sonra, hepsi birer mahbes vazifesini gören şatodan şatoya dolaştırılması da fikren perişan olan Sultan Cem'i bedenen de çok yoruyordu. Avrupa'dan anasına gönderdiği manzum mektuplarda ıstıraplarını pek hazin bir lisanla anlatır... Esaret hayatında kendisine refakat edenlerden Haydar Bey tarafından kaleme alındığı tahmin edilen *Vakıat-ı Sultan Cem* ismindeki kıymetli vesika, bu hazin esaret hayatı içinde Sultan Cem'i oyalayan sahnelerden de bahseder; işte Nice şehrinde geçen günlerden birkaç satır:

> Merhumu bu şehirde dört ay alıkoydular. Derya kenarında mahbup ve mahbubesi çok bir şehirdi. Şehrin bakire mahbubelerini huzuruna getirip oynatırlardı... Onların âdetlerince avratlar örtü altında değildir; hatta öpüşmek ve kucaklaşmakla övünürler. Oyundan yorulunca göğüs bağır açık, yabancı erkeklerin dizlerine oturup dinlenirlerdi... Aralarında gayet güzel bir kıza merhum alaka peyda etmişti.

Rodos şövalyeleri tarafından Papalık'a satılan Cem'in İtalya'ya götürülerek Papa VIII. Innocentius'a teslimine kadar şövalyelerin Fransa'daki malikânelerinde altı sene geçmiştir. Bu arada Fransa'da Sassenage şatosunda iken bu malikânenin sahibinin kızıyla da hakiki bir aşk hayatı yaşadı. Bu kız harikulade dilber bir Fransız güzeliydi, adı Phillippine Hélène'di. Kız da Türk şehzadesine âşık oldu. *Vakıat-ı Sultan Cem*'in "bir mahbube-i lanazir" diye tarif ettiği bu kızla buluşamadıkları zaman birbirlerine coşkun nameler yazıp gönderirlerdi.

Bu bahtsız şehzade, 1489 kışında türlü meşakkatle ve deniz yoluyla Roma'ya götürüldü. Orada da Papa VIII. Innocentius'a ilk sözleri, "Beni Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyanların bir aleti olarak kullanamazsınız; Osmanlı tahtı değil, cihan saltanatı verilse bunu yapmam!" demek oldu.

1494'te İtalya üzerine yürüyen Fransa Kralı VIII. Charles, Sultan Cem'i ele geçirmek ve onu çıkartılacak dahili bir ayaklanmada bir alet gibi kullanarak, hariçten de Macarların, Polonyalıların, Rodos Şövalyeleri'nin ve hatta Müslüman Mısır sultanları ile İranlıların çepeçevre hücuma geçmesiyle Osmanlı Devleti'ni parçalamak gibi kudretinin üstünde bir hayal besliyordu. Fakat Papa VI. Alexander, ki Fransa kralının düşman bildiği bir zattı, İstanbul'a bir elçi göndererek elinde bulunan Sultan Cem'in vücudunu ortadan kaldırmak için Sultan Bayezid'le pazarlığa girişti ve anlaştı. Bayezid Papa'ya bu iş için 80.000 duka gönderdi, ayrıca Cem'in cesedi kendisine gönderildiği zaman da 30.000 duka altını vereceğini vaat etti. Sultan Cem, Papa tarafından zehirlendikten sonra Fransa kralına teslim edildi; VIII. Charles'ın elinde ve 1495 Şubatı'nda Napoli'de öldü. Söylenildiğine göre şehzade zehirli bir usturayla tıraş edilerek öldürülmüştü. Bütün esaret hayatı on üç yıl devam etmiş olan Sultan Cem ölümünde otuz beş yaşlarında bulunuyordu. Kendisini bu usturayla tıraş eden de Tellak Mustafa'ydı ki tarihimizde Koca Mustafa Paşa diye şöhret alacaktır.

Tahnit edilmiş olan cesedi ancak 1499 yılında Napoli Krallığı'ndan alınarak Mudanya'ya getirildi ve oradan Bursa'ya götürülerek büyük kardeşi Şehzade Mustafa'nın türbesine defnedildi.

Sultan Cem, Arapçayı çok iyi, Farsçayı anadili gibi bilirdi. Avru-

pa'daki uzun esaretinde Fransızca da öğrendiği söylenebilir. Hassas bir şairdi, mektuplarını ekseriya manzum yazardı; biri Türkçe, biri Farsça arkasında iki divan bırakmıştır ki her iki dilde de, tereddütsüz, sanat eserleridir.

Vakıat-ı Sultan Cem'den başka bu prens hakkında Türkçe olarak derli toplu yazılar Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevarih*'indeki bent ile Cavid Baysun'un *İslam Ansiklopedisi*'ndeki makalesi, Hami Danişmend'in *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'ndeki notları ve Ahmed Refik merhumun *Cem Sultan* adındaki eseridir. Bunlardan gayri prensin macerası pek çok muharrire popüler makaleler, risaleler yazdırmıştır. Sultan Cem'in esaret hayatında kendisine ümit ve teselli veren bir papağanından bahsedilir; bu kuş Arapça olarak "Allah Sultan Cem'e nusret versin!" dermiş.

Hazin esareti, genç yaşında ölümü, Sultan Cem'i daima "güzel bir genç" olarak tahayyül ettirmiştir. Bir gözünün şehla, hatta şaşı olduğu da söylenir.

Korkud

II. Bayezid'in oğlu, Fatih Sultan Mehmed'in torunu ve Yavuz Sultan Selim'in büyük kardeşi olan Şehzade Korkud, Osmanlı hanedanının bahtsız fakat pek güzide bir simasıdır. Dedesinin sevgilisiydi; Fatih dizinin dibinden ayırmaz, bu güzel ve zeki şehzadenin tahsil ve terbiyesiyle bizzat uğraşırdı. Büyük adam, 1481'de Gebze civarında Sultan Çayırı'nda pek esrarengiz şekilde öldürülünce, İstanbul muhafızı Amasya'dan payitahta gelinceye kadar İstanbul Sarayı'nda bulunan ve on beş-on altı yaşlarında olan Şehzade Korkud'u "padişah vekili" olarak tahta oturtmuştu. Babası gelince şehzade, Manisa valisi tayin edildi... Ve orada, II. Bayezid'in uzun saltanatı boyunca pek muhteşem bir hayat sürdü. Sarayı bir edebiyat ve sanat mahfili, ilim ve irfan ocağı oldu. Âlim, fazıl; milli duyguları olgun ve coşkun, ihsanı, lütfu ve mürüvveti bol; şair ve güzellik âşığı bir şehzadeydi. Midillili Sipahi Yakub Beyoğullarını denizciliğe teşvik eden, onları cömertçe himaye ve bir gün bunların içinden bir Barbaros Hayreddin Paşa'nın yetişmesine yol açan Şehzade Korkud olmuştu.

16. asır muharrirlerinden Sehî Bey bu prens hakkında şu satırları yazıyor: "Kemalatına nihayet yoktu. İslam hukuku üzerine *Korkudiye* adıyla bir risale telif etti, kadılar arasında makbul eserlerden olmuştu. Musiki ilminde derin bilgi sahibiydi, her nevi sazı çalardı, hatta kendisi 'gıda-yı ruh' adında bir saz yapmıştı ki ehli elinde muteber, sesi pek hoştu. Şiirlerinde Harimî mahlasını kullanırdı" diyor ve şiirlerinden örnek olan şu iki beyti kaydediyor:

Hasret-i vird-i ruhumla jale-i numanı gör
Baş açık abdal olub beline yaprak bağlanur...

Tac ü kabâyı terk idüb uryan olayım bir zaman
Gurbetde seyran eyleyüb mihman olayım bir zaman

İkinci beyit Cem Sultan'ın olmak üzere de meşhurdur. Şiirdeki kudretinin Yavuz Sultan Selim katına yükselemediği muhakkaktır. Kardeşi Selim'le pek sevişirlerdi; hatta, "Eğer saltanat ikimizden birine nasip olursa birimiz öbürüne kıymasın..." diye ant içmişlerdi. Yavuz Selim Osmanlı tahtını babasından zorla alınca sözünde durmadı. Korkud'u ürkütüp kaçırmak için evvela Bursa'ya gitti. Oradan seyr ü şikâr bahanesiyle ve ılgarla Manisa'ya geçti. Hazin vakayı Solakzade Hemedî Mehmed Efendi şöylece anlatıyor:

Şehzadeyi Manisa Sarayı'nda gafil avladılar, etrafını aldılar. Sultan Korkud şaşırdı. Piyale adında bir içoğlanı, hemdemi, mahremi bir genç vardı, onunla beraber yanlarına bir miktar altın alıp ve bir yahşi atın sırtına düşüp saray bahçesinin küçük kapısını açtılar ve gözleri gördüğü yere dek kaçtılar. Saraya girenler Sultan Korkud'dan nam ve nişan bulamadı. Sultan Selim ardından atlılar çıkardı.

(Nazım)
Leşkerinden her diyara şehriyar
Korkud'un ardınca oldu bin süvar
Her biri her yana cuyan oldular
Kûh u sahralarda pûryân oldular...

Fakat nereye gittiği bilinemedi, Sultan Selim de Bursa'ya döndü; ama bütün yollar, derbentler tutuldu, kuş uçmak muhaldi.

Sultan Korkud natüvan düştü; Piyale'yle beraber akla gelmez bir mağaraya girdi. Yirmi gün o mağarada gizlendiler. Akıbet yâr-i garı ve vefadarı Piyale'yle müşavere edip Teke diyarına gitmeye ve oradan bir gemi tedarik edip Frenkistan'a kaçmaya karar verdiler. Şehzade Korkud evvelce Teke ilinde beylik yapmıştı; bir gece mağaradan çıkıp yola düştüler, yolları bilirlerdi. Teke iline vardılar; orada da evvela bir ıssız mağaraya sığındılar. Yatakları toprak, yastıkları taş oldu, çok sıkıntı çektiler ve aç kaldılar. Bir gün Piyale, şehzadenin atına binip mağaradan çıktı, yolda bir köylü buldu; bu adamı mahrem-i esrar edinip yiyecek tedariki

için yardım istedi ve atı köylüye verdi. Adam, hizmeti can ve başla kabul etti. Birkaç gün o mağaraya çörekten, zeytinden, meyveden bulduğu nimetleri getirdi. Sonra gemi tedarikini konuştular. Köylü bu işi de üzerine aldı. Sahile inip aşağı yukarı sorup soruştururken nazar-ı dikkati çekti.

Gördüler altında anın atını
Hem dahi üstündeki âlatını

Bakdılar damga vü yâl ü bâline
Oldular vâkıf o Türk'ün haline...

Derdmendin başına üştüler, attan yıkıp suale tuttular:

"Sultan Korkud kandedir söyle!" diye korkuttular. Biçareye muhkem işkence edip nihayet söylettiler. Hemen Teke Beyi Kasım Bey'e haber verildi:

(Nazım)
Azmidüb süratle ol gaara emîr
Tutdu Sultan Korkud'u itti esir...

Kasım Bey padişaha haber uçurdu. Sultan Selim hem sevindi, hem üzüldü, ağlamaya başladı. Şehzade, Piyale'yle beraber Bursa'ya doğru yola çıkarıldı. Sinan Ağa yolda Şehzade Korkud'u selamlayıp teselli etti; mülayim sözlerle yareli hatırına merhem vurdu. Korkud ile Piyale dertleşip ağlaşırlardı:

(Nazım)
Halimiz n'olur deyu ağlaşdılar
Cuş idüb nâr-ı gamla taşdılar...

Bir konak yerinde şehzadenin uykusu geldi. Uyudu. Ama Piyale Bey göz yummadı, başı ucunda mum gibi durdu, onu esen yellerden korudu. Biri gelip, "Seni Sinan Ağa ister!" dedi. Sadık Piyale gaflete düşüp gitti. Sinan Ağa onu sohbetle oyalarken elleri kementli bir nice ehremen şehzadeyi uykuda basıp kaydını gördüler. Piyale dönüp de efendisini o hal-

de görünce feryat ve figana başladı, iki eline taş alıp bağrını dövdü. Sinan Ağa, Piyale Bey'i tekrar çağırıp teselli etti. Fakat bu sadık ve vefakâr bendenin gözleri yaşı bir daha dinmedi. Korkud'un naaşını Bursa'ya götürüp Orhan Gazi'nin türbesine defnettiler: Piyale de o türbeye türbedar olarak kapandı; "Bu hizmet bana ömrüm boyunca kâfidir" dedi.

Murad

Şehzade Ahmed'in "tomar-ı ömrünü dest-i kaza ile dürdükleri" zaman İran'a iltica eden oğullarından Şehzade Murad da orada dört yıl kadar yaşamış ve bir gün katledilip maktulün kim olduğu bulunmadığı haberi gelmişti.

Yavuz Sultan Selim'e, ölüm döşeğine yatmasından az evvel "Şehzade Murad'ın İran'da katli haberinin yalan olduğu, şehzadenin Acem'den Rum'a gelip Amasya civarında gizlendiği" yollu bir ihbar yapıldı. Padişah meselenin tahkiki için Amasya'ya adam gönderdi, gizli yapılan araştırmada dedikodunun ucu bir nalbanda dayandı ve adam tevkif olunarak İstanbul'a gönderildi. İnkâra mecali olmayıp vakayı şöylece anlattı:

"Bir gün dükkânımda kendi işimle meşgulken bir derviş geldi, karşımda mahzun mahzun durup kâh ah eder, kâh benden yana bakardı. Birkaç gün böyle gelip gitti, bir gün dayanamayıp sordum:

'Yoksa galiba ey âşık... Bir sevgili yârinden mi ayrı düştün?' dedim.

Gözlerinden yaş yerine kan dökülüp:

'Bir canımdan azizim ve yâr-i garım ve munis-i vefadarım var... Hasta düştü... Yastığa baş koyalıdan beri bağrım kan doldu. Bilmem ki ne çare ideyim... Senin garip dostu olduğunu ve mertlikte ve dert ehliyle hemdertlikte sabit kadem olduğunu işittim... Senden mürüvvet ve şefkat ümidiyle geldim... Sana hasta olduğunu bahsettiğim Sultan Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'dır ki babasını sevenlerden yardım ümidiyle diyar-ı Acem'den memleketine geldi, ne çare ki gayet hasta ve zayıf olup ciğerimi deldi...' dedi. Ben de varıp ol civan-ı bimecali gördüm. Garipnüvazlık edip hatırını sordum, istediği taamları hazırlatıp o dervişle gönderdim. Delikanlı ayağa kalk-

tı. Vilayetimiz zenginlerinden Sabuncu İbrahim kendisine riayet edip ekser levazımını o görürdü. Bir zamandan sonra nice oldukları malumum değildir..." dedi.

Sabuncu İbrahim de yakalandı ve İstanbul'a götürüldü, bu adam da Şehzade Murad olduğu söylenen gencin yanında birkaç bendesiyle İstanbul'a gittiğini söyledi. Kılık ve kıyafetlerini, yüzlerini tarif etti, bu adamları Üsküdar hanlarından birinde buldular, derviş de yakalandı, bunlar "Şehzade öleli beş on gün oluyor..." dediler. Dervişten alamet-i farikası soruldu. "Başında içine bir ceviz sığacak kadar çukur vardır" dedi; gösterdiği kabri açtılar... İçinde hakikaten bir delikanlı ölüsü buldular... Başını gövdesinden ayırıp padişaha götürdüler... Üzerinde dervişin tarifi gibi alamet-i farikasını buldular. Kesik baş tekrar naaşının yanına konulup hem mezar, hem de hadisenin dedikodusu kapandı. Sabuncu İbrahim, Nalbant, derviş ve diğer birkaç kişi hayatlarından ümitlerini kesmişlerdi. Fakat Sultan Selim hepsini affetti. Vakayı nakleden Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'dır.

Sözlük

A

ab-ı ruy: yüzsuyu.
a'da: düşmanlar.
Adalar Denizi: Ege Denizi.
adavet: düşmanlık.
adüv: düşman.
afitab: güneş; güneş gibi güzel yüz; parlak yüz.
agâh etmek: uyandırmak, aklını başına getirmek.
âhen: demir; sert, katı, merhametsiz.
akika kurbanı: bir çocuğun doğumundan yedi gün sonra, Allah'a şükretmek amacıyla kesilen kurban; nesike.
âl: hile, düzen, tuzak, aldatma.
alayiş: gösteriş.
âlem-i sabavet: çocukluk âlemi.
alem-i zernigâr: altınla işlenmiş alem.
âlemnüma: dünyayı gösteren; ayna.
Âl-i Osman: Osmanlı hanedanı.
anasır: unsurlar, öğeler.
anka bezirgân: parası, malı çok olan tüccar.
an karib: yakında, kısa sürede.
arakiye: tiftikten yapılmış ince külah.
arif-i billah: Tanrı yoluna girmiş bilge kişi.
arz-ı ubudiyet: bağlılığını bildirme.
âsar: eserler.
asumani: gökle ilgili, göksel.
aşar: ürünlerden alınan bir tür vergi.
atalet: işsizlik, boş durma.
ateşfeşan: ateş saçan.
ayak divanı: ivedi ya da olağanüstü durumlarda padişah huzurunda yapılan divan.

âyan: bir yerin ileri gelenleri.
azeb: bekâr, evlenmemiş erkek; bir asker sınıfı.

B

babayane: gösterişsiz, dervişçe; babayani.
badehu: ondan sonra, sonra.
badelyevm: bundan sonra, bugünden sonra.
bahşı kalenderi: bir şeyin gelişigüzel bağışlanması, kim aldıya gitmesi.
bâni: inşa eden, kuran.
batın: nesil, kuşak, soy.
bazu: güçlülük, kuvvet; pazı.
bebr: kaplan; pars, leopar.
beççe: çocuk, yavru.
bedia: güzellik değeri yüksek olan, sanat eseri; eşine seyrek rastlanan güzel, değerli.
behremend: nasipli, kısmetli; pay sahibi.
belagat: sözün ya da yazının istenen etkiyi sağlayacak biçimde güzel, etkili ve sanatlı olması.
belağ: yeterlilik, liyakat.
bendegân: padişah hizmetinde olanlar.
berzah: iki denizi ayıran dar kara parçası, kıstak.
bezli hayat: canını, hayatını feda etme.
bezm-i vega: savaş meclisi.
bidat: sonradan ortaya çıkan şey.
biihtiyar: istemeksizin.
bû: koku, güzel koku; umut, beklenti.
buğzi pinhan: gizli düşmanlık.
bühtan: kara çalma, iftira.
bürhan: kanıt, delil, hüccet; belge.

C

cam-ı şahadet: şehitlik kadehi, şarabı.
cây-i asayiş: güvenli yer.
cebanet: korkaklık, yüreksizlik.
cehd: çalışma, çabalama, çaba.

celadet: büyüklere karşı gösterilen göz pekliği, yiğitlik.
cennetâsâ: cennet gibi.
cer softası: din görevlisi olarak yaptığı hizmet karşılığı para ve erzak toplayan medrese öğrencisi.
cevelan: gidip gelme, dönüp dolaşma.
cibayet: toplama, tahsil etme.
ciğerkûşe: çok sevilen kimse, evlat.
cihanpenah: herkesin sığınma yeri olan hükümdar.
cihaz: çeyiz.
cinan: cennetler, cennet bahçeleri.
cisr: köprü.
cuş ü huruş: coşma ve patırtı.
cuyan: arayan, arayıcı.
cülus: hükümdarlık tahtına çıkma, oturma.
cünun: delilik, çıldırma, cinnet.

Ç

çakşır: erkeklerin giydikleri bir tür şalvar; çağşır.
çarebru: bıyığı yeni terleyen delikanlı; dörtkaşlı.
çare-i halas: kurtuluş çaresi.
çendan: o kadar.
çırağ: efendisi tarafından evlendirilmiş cariye ya da halayık.
çorbacı: bölük komutanlığı derecesinde bir rütbe.

D

dâi: dua eden; çağıran, davet eden.
darat: ihtişam, gösteriş, tantana, şan.
darülhadis: hadis öğretimi yapılan medreselere verilen ad.
darülkurra: düzenlediği kurslarla hafız yetiştiren Darülhuffaz adlı kurumun bir ileri aşaması.
def-i dağdağa-i fitne: bozguncu gürültü patırtısını giderme.
dehalet: birinin koruyuculuğu altına girme, sığınma.
dehan: ağız.
derakap: derhal, hemen.
derdmend: sıkıntısı olan, zavallı, biçare.
dersiâm: herkese ders veren bilge kişi.

dest-i adâ: düşmanların eli.
dest-i şerif: mübarek el.
didar-ı Hak: Allah'ın yüzü.
dide-i derva: şaşkın göz.
dilaver: yürekli, yiğit.
dilcu: gönül arayan.
dilfirip: cazibeli, alımlı.
dilgir: kırgın, gücenik.
dilkeş: gönül çeken.
dilküşa: iç açan.

E

ebniye: yapılar, binalar.
eclaf: edepsiz, yüzsüz adamlar.
ehli safa: temiz kalpli.
ehremen: şeytan, fenalık.
ekâbir: büyükler, ileri gelenler.
elviye-i selase: Kars, Ardahan ve Batum'a "üç liva" anlamında verilen ad.
elyak: pek uygun, en liyakatli.
Enderun-ı Hümayun: padişah sarayının iç bölümü.
enver: çok parlak.
eshap: nedenler, sebepler
eşbeh: benzeyenler, eşler.
eşirra: kötüler, kötülük edenler, edepsizler.
eşkâl: şekiller, biçimler.
evkat: vakitler.
evlad-ı ekber: en büyük çocuk.
eyyam: günler, gündüzler.
eyyam-ı mutedile: ılıman günler.
eyyam-ı sayfi: yaz günleri.
eyyam-ı şita: kış günleri.

F

facir: günah işleyen; kötü işlerle vakit geçiren.
fağfurî: Çin işi çanak çömlek; porselen.

fâhir: değerli; parlak, güzel.
faḳr ü fâka: yoksulluk.
ferdi vahit: tek bir kişi.
ferhad: güçlüğü yenerek bir yeri ele geçiren.
ferhunde: uğurlu, kutlu.
fersude: eskimiş, aşınmış, yıpranmış, örselenmiş.
fesaka: günah işleyenler.
feta: yiğit; delikanlı, genç.
feth-i bab-ı cami: cami kapısını açma.
fıtri: doğuştan, yaradılıştan olan.
fidye-i necat: can kurtarma parası.
firak: ayrılık, ayrı düşme.
Firdevs-i âlâ: yüce cennet bahçesi.
fisk ü fücur: her türlü kötü iş, ahlaksızlık.
fünun: fenler, uygulamalı bilimler.

G

gabavet: anlayışsızlık; kalın kafalılık, bönlük.
gamhane: kaygı, tasa yeri; dünya.
garazamiz: kinle karışık.
gaşyetmek: kendinden geçirtmek, bayıltmak.
gazabâlud: öfkeye kapılmış.
gazevat: gazalar, savaşlar.
gılman: esirler, köleler.
gılzet: kalınlık, kabalık, sertlik.
giranbaha: pahalı, değerli.
gospodar: Rumeli'deki büyük toprak sahiplerine verilen unvan.
gulâm: erkek çocuk, delikanlı; köle, kul.
gûnagûn: renk renk, türlü türlü.
gûş: işitme, dinleme.
güftare gelmek: söze başlamak.
gülbank: hep birlikte yüksek sesle okunan dua; düşmana saldıran askerlerin "Allah Allah" diye bağırmaları.
gümrah: yolunu kaybetmiş, yoldan sapmış.
güzin: seçen; seçme.

H

habbe: tane.
hâfıza: Kuran'ı ezberlemiş kadın.
hâk: toprak; yeryüzü.
halas: kurtulma, kurtuluş.
halt-ı kelam: sözü karıştırma, bozma.
hâme: kalem.
hande: gülme, gülüş; eğlenme.
hanüman: ev bark, ocak, yuva.
harabezar: viran yer, viranelik.
hars: kültür.
hâsıl: husule gelen, meydana çıkan.
hasna: güzel kadın.
haşiye: bir metnin ya da şerhin karışık yerlerini açıklayan eser.
hatt-ı nevhiz: yeni yeni terlemeye başlamış sakal.
hazakat: bir hekimin ustalığı, mahareti.
hazele: yüzsüzler, alçaklar, kalleşler.
hemdem: sıkı fıkı arkadaş.
hercümerç: karmakarışık, altüst, darmadağın, allak bullak.
hergiz: hiçbir vakit, asla, katiyen.
hetman: Ukrayna'da Kazak başkomutanlara verilen unvan.
hidayet: yol gösterme; doğru yola girme; Tanrı tarafından birinin kalbine ilham olunan doğru yolu aramak isteği.
hilye: süs, ziynet.
hin-i tahrir: kayıt zamanı.
hu: tabiat, huy.
hûb: güzel, hoş, iyi; güzel insan, güzel kadın.
huda-yı mennan: ihsanı bol Tanrı.
hunhar: kan içen, zalim.
huruç: çıkış, çıkma; bir yerden gitme.
huzzar: hazır olanlar, bulunanlar.
hücrenişin: Mevlevilik'te bin bir günlük çileden sonra on sekiz gün de hücre çilesi çıkartarak dedelik makamına ulaşan derviş.
hüsn-i hat: iyi, güzel yazı.
hüsn-i kabul: iyi karşılama.

I

ılgar: dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması.
ıskat: düşürme, düşürülme; yok etme, silme; hükümsüz bırakma.
ıstılah: terim, bilim sözü.

İ

ibra: borçtan kurtulma; temize çıkarılma, aklanma.
icbar: zorlama.
içoğlanı: Saray'a alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
içtihat: çalışıp çabalama.
ihtikâr: vurgunculuk.
ihtisap: belediyeye ve belediyenin gördüğü işe verilen ad.
iğtinam: ganimet, yağma.
ikrar: kabul etme, söyleme, bildirme.
ikraz: borç verme, ödünç verme.
ilm-i nücum: astroloji.
ilm-i remil: bazı nesneler aracılığıyla fal bakma.
ilmiye: şeriat ve fıkıh işleriyle uğraşan sınıf ve onların mesleği.
iltizam: birinin tarafını tutma; devlet gelirlerinin toplanmasını üstlenme.
ince donanma: ırmaklarda ve göllerde kullanılan, altı kısmen düz savaş gemilerine verilen ad.
inha etmek: önermek, atama ya da yükseltme için öneride bulunmak.
inhilal: çözülüp açılma; dağılma; erime.
inkıta: kesilme, arası kesilme.
inkıraz: tükenme, bitme; yok olma.
ins ü cin: insan ve melek.
intihap: seçme, seçilme.
ipka: yerinde olduğu gibi bırakma; sürekli kılma.
irtikâp: kötü bir iş işleme, kötülük etme; görevi kötüye kullanma, rüşvet alma.
ismet: haramdan ve kötülükten çekinme; namus, iffet; günahsızlık, temizlik.

istihdaf: hedef tutma, amaç edinme.
istikraz: ödünç para alma; faizle para alma.
istimdat: yardım isteme.
istintak: söyletme, sorguya çekme.
istirdat: geri isteme, geri alma.
istiskal: soğuk davranışlarla hoşlanmadığını belli etme, dolayısıyla kovma, kovumsama.
iş ü işret: yiyip içip eğlenme.
iş ve nuş: iyip içme.
itfa: bir borcu ödeme, kapatma.
itmam: bitirme, tamamlama.
izaç: rahatsız etme, bunaltma, canını sıkma.
izmihlal: yok olma, yok olup gitme.

J

jale-i numan: çiy damlacığına benzeyen kan damlacığı.

K

kabâ: cüppe, kaftan.
kabihü'l-vech: çirkin yüzlü.
kad: boy, endam.
kağşamak: yıkılmaya yüz tutmak; gevşemek.
kahkari hezimet: düşman baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalan tarafın kontrolü yitirerek ağır yenilgiye uğraması.
kahramanâsâ: kahramanca, kahraman gibi.
kalp etmek: değiştirmek, dönüştürmek.
kânunuevvel: aralık ayı.
kânunusani: ocak ayı.
kârgüzar: iş beceren, becerikli.
kârhane: işyeri, fabrika.
kariha: düşünme yetisi.
karye: köy.
kasir: kusurlu, eksik; kısa.
kâşane: saray, köşk, konak.
kâtib-i kudret: güç sahibi olan yazıcı, Tanrı.
kavaid: kurallar, kaideler.

kebir: büyük, yaşça büyük.
kehkeşan: Samanyolu.
kemal-i gazabi: yüksek derecede öfke.
kemankeş: okçu, ok atmada usta kimse.
kibar: büyükler, ulular.
kifaflanmak: bulduğu kadarıyla yetinmek.
kise: kese.
kubbet ül İslam: İslam'ın kubbesi.
kubr: yakınlık, yakın bulunma.
kûh u sahra: dağ ve ova.
külünk: kaya ve taş kırmakta kullanılan ucu sivri kazma.
küre-i arz: yeryuvarlağı.
küşade: açık; ferah, neşeli.
küşat: açma, açılış.

L

lâal: kırmızı, al.
lâl: dili tutulmuş, konuşamaz duruma gelmiş.
layiha: bir düşüncenin yazıya dökülmesi; tasarı.
leb-i derya: deniz kıyısı.
lenger: gemi demiri, çapa.
leşker: asker.
lika: yüz, çehre.

M

mahbes: cezaevi, zindan; sıkıntılı, kasvetli yer.
mahbub: sevilen, sevgili.
mahbube-i lanazir: eşi benzeri olmayan güzel kadın.
mahbubperest: erkek seven, erkeklere düşkün erkek.
mahlul: mirasçısı bulunmayan ve devlete kalan.
mahrem-i esrar: kendisine sır verilen kimse.
makule: cins, tür, çeşit; boy, soy.
matlup: istenen, arzu edilen.
matruh: temeli atılmış.
matruş: sakalı tıraşlı, sakalsız.
mazuliyet: işinden çıkarılma hali.

mebani: yapılar, binalar.
mebhut: sersem, şaşkın.
mecma-i ehli safa: temiz kalplilerin toplandığı yer.
mecur: hayır, sevap kazanan.
medar: bir şeyin etrafında döndüğü nokta, merkez; dayanak.
mefsuh: yürürlükten kaldırılmış, hükümsüz, feshedilmiş.
mehabetli: heybetli, korkunç.
mehpare: ay parçası; pek güzel kimse.
mehparegân: ay parçası benzeri güzeller.
melahat: gemicilik.
menakıb: menkıbeler, destanlar.
menkûb: bulunduğu mevkiyi kaybetmiş.
menşur: önemli atamaları bildiren padişah fermanı; prizma.
merkat: mezar.
mesrur: sevinmiş; meramına ermiş.
meşk: alışma, alıştırma.
meşveret: bir konu hakkında karşılıklı konuşma, danışma.
metbu: kendisine bağlı olunan.
metruk: terk edilmiş, bırakılmış.
metrukât-ı kalemiye: ölen bir yazarın bıraktığı eserler.
mevacib: aylıkar, ücretler.
mevci derya: deniz dalgası.
mevkuf: tutuklanmış, tutuklu; durdurulmuş, alıkonulmuş.
miftah: anahtar.
mihman: konuk, misafir.
mihr-i cemal: güzellik güneşi.
Mirrih: Mars (Merih) gezegeni; Roma savaş tanrısı Mars.
muahede: antlaşma.
muattal: bırakılmış, kullanılmaz, battal.
muhadderat: kapalı, örtülü kadınlar.
muhasama: karşılıklı düşmanlık, husumet.
muhip: dostlukla bağlı olan, sevgili, değerli; taraftar, sempatizan.
muhtesip: çarşı ve pazar esnafını din kurallarına göre denetleyen görevli.
mukayyet: bir şeye, bir işe önem veren.
murassa: değerli taşlarla süslenmiş, işlemeli.

mur-u natüvan: zayıf, güçsüz karınca.
musaddak: gerçek ve geçerli olduğu onaylanmış olan.
musahabet: konuşma, görüşme, söyleşi.
musahip: padişahın, kendisini eğlendirmesi, hoşça vakit geçirmesine yardımcı olması için hizmetinde bulundurduğu kişi.
musalaha: barışma, uzlaşma; güvenlik.
muvasala: ulaşım.
müdevver: yuvarlak.
müeddebane: edepli biçimde.
müessis: kurucu.
müfit: yararlı, faydalı.
müfsit: fesat koyan, ara bozan.
mühtedi: kendi dinini bırakarak Müslümanlığı kabul eden, dönme.
müktesep: kazanılmış, edinilmiş, elde edilmiş.
mülga: kaldırılmış.
mülhit: dinsiz, inançsız.
mülukâne: hükümdara yakışacak biçimde.
mümanaat: engel olma.
münakkaş: nakışlı, süslü.
münhal: boş olan, açık bulunan.
münhezim: bozulmuş, hezimete uğramış.
münif: yüksek, ulu.
mürebbi: eğitici, yetiştirici, eğitmen.
mürgi hoş elhan: sesi güzel kuş.
mürteşi: rüşvet alan.
müruriye: bir yerden geçerken ödenen para, geçiş ücreti.
müsadere: zoralım, el koyma.
müsellah: silahlanmış, silahlı.
müselsel: zincir gibi birbirine bağlı olan.
müstağni: doygun; ihtiyacı olmayan, gerek duymayan.
müstait: istidatlı, yetenekli.
müstefit: yararlanan, istifade eden.
müşevvik: şevk ve gayrete getiren; fenalığa teşvik eden, ayartan, kışkırtan, önayak olan.
mütecasir: yeltenen, cüret eden.
mütteferrika: padişahın, vezirlerin, sadrazamın buyruklarını götü-

ren kimse; hademe sınıfından olan ve çeşitli hizmetlerde kullanılan görevli.

mütegallibe: kendi başlarına hüküm sürenler, zorba takımı.

mütelezziz: bir şeyin tadını çıkaran, ondan tat alan, hoşlanan.

mütesellim: kendisine teslim edilmiş olanı alan.

mütevelli: bir vakfın yönetimine bakan görevli.

müttehiden: birlikte, birlik olarak.

müttehit: birleşmiş, birlik olmuş.

müverrih: tarih yazan kimse, tarihçi.

müyesser: kolaylıkla olan, kolay yapılan.

müzaheret: arkalama, yardım etme, koruma.

müzehhip: kitap süslemecisi, tezhipçi.

müzeyyen: süslenmiş, donanmış.

N

nadan: bilgisiz, cahil.

nanpare: bir lokma ekmek.

nâr-ı hasret: özlem ateşi.

nâr-ı hicran: ayrılık ateşi.

nasir: yardımcı, yardım eden.

nâsir: nesir yazan.

nasiye: alın.

naşir: kitap neşreden, yayımlayan.

natüvan: zayıf, güçsüz.

nefir-i âm: halkı askere sürme.

nefs-i İstanbul: İstanbul'un içi.

nefs-i Yunanlı: Yunanistanlı.

neriman: yiğit, cesur.

nevcivan: taze, genç, delikanlı.

nevzuhur: yeni çıkma.

nezir: adama, adak adama. (Mevlevilik inancına göre, *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytini kendi eliyle yazmış olan Mevlana, on sekiz bin âlemi anlatmak istemiştir; bu nedenle on sekiz sayısı Mevlevîlerce kutsaldır. Bu inançla, "nezri Mevlevi" töreninde Mevlana'nın adını on sekiz kez anarlar.)

nihan: gizli, saklı; bulunmayan, görünmeyen; sır.

nusret: yardım, Tanrı yardımı; başarı, üstünlük.
nuş etmek: içmek.
nümayiş: gösteriş, gösteri, görünüş.
nüvaziş: okşama, iltifat etme, gönül alma.

O

od: ateş.
Otağ-ı Hümayun: padişah çadırı.

P

pakdamen: eteği temiz, namuslu.
patrona gemisi: kadırga donanması komutanının bindiği sancak gemisi.
pâymal: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
perkâr: pergel.
pertev: ışık, parlaklık, yalım.
perveriş: besleme, beslenme; eğitme, eğitilme.
pirhan-ı havas: saygın pirler.
pir-i fani: pek yaşlı ve zayıf adam.
postnişin: posta geçen, postta oturan tekke şeyhi.

R

rah-ı din: din yolu.
rahşan: parlak.
ravi: rivayet eden, anlatan, söyleyen, hikâye eden.
rebiülevvel: kamerî takvime göre Arabî ayların üçüncüsü.
ref: kaldırma, geçersiz kılma.
refi: yüce, yüksek.
reh-i aşk: aşk yolu.
remmal: remil döken, fal açan, kayıptan haber veren.
resim: vergi.
resm-i küşat: açılış töreni.
resülmal: sermaye.
revan: giden, yürüyen, akan.
rey-i âm: genel oy.
rezm: kavga, savaş.

rical: ileri gelen devlet adamları.
rihlet: göç, göçme; ölme.
rikâb: padişahın maiyetinde bulunan görevlilere verilen ad; büyük bir kimsenin huzuru.
riyaziye: matematik.
ru: yüz, çehre; ruy.
rub: dörtte bir.
ruh ül emin: Allah'tan aldığı vahyi peygamberlere eksiksiz aktardığından, Cebrail'in, "güvenilir ruh" anlamına gelen bir adı.
ruşen: aydın, parlak.
rükün: bir şeyin temeli, en önemli dayanağı; bir topluluğun önde geleni, en değerli üyesi.
rüyet etmek: bir davaya bakmak, onu incelemek.
rüzgâr: zaman, devir; dünya.

S

saadet-i cavidani: sonsuza kadar sürecek mutluluk.
safiha: levha haline getirilmiş maden.
sagir: küçük, yaşça küçük.
sah: alanlar, meydanlar.
sahib-i süluk: dervişlik yoluna girmiş kimse.
sai: çalışan; haber götüren.
sait: kutlu, uğurlu; iyilik yapmış, sevap kazanmış.
sâk: baldır, incik.
sarf ü nahiv: dilbilgisi.
sarıca: eyalet valilerinin emrinde görev yapan bir asker sınıfı.
savt-ı hazin: acıklı, dokunaklı ses.
sây: çalışma, çabalama, emek.
sefine: gemi.
selatin camii: Osmanlı sultanları, şehzadeleri ya da padişah kadınları için yaptırılan büyük boyutlu camilere verilen ad.
semen: yasemin.
semender: ateşte yaşar bir masal hayvanı.
seng-i Musa: mihenk taşı, bileyi taşı.
sengtıraş: taş yontucusu.
ser: baş, kafa.

serfüru: baş eğme, söz dinleme.
serhatlı: sınır boyunda görev yapan asker.
servi hıraman: salınan servi.
servi serefraz: baş çeken, başı yüksek servi.
seyr: yürüme, yürüyüş; gezme, gezinme.
seyrisefain: gemilerin yürümesi.
seyyah-ı şehîr: ünlü gezgin.
sezavar: uygun, yaraşır.
sığamak: sıvamak.
sıyanet: koruma.
sim: gümüşten; sırmadan.
sikke-i hasene: metal para.
siyret: huy, tabiat, ahlak.
sukut: aşağı inme, düşme.
suleha: salih, iyi, günah işlemeyen kimseler.
suni taksir: kusurlu, kabahatli iş.
sühandan: güzel söz söyler, söz bilir.
süvar: ata binmiş, binici.

Ş

şabbı emred: sakalı bıyığı çıkmamış genç.
şaşaa: gösteriş, tantana; parıltı, parlaklık.
şeb-i firkat: ayrılık gecesi.
şeci: cesur, yiğit.
şehamet: akıllılıkla birlikte olan yiğitlik.
şehbaz: gösterişli, yiğit kimse.
şehper: kuş kanadının en uzun tüyü; büyük kanat; kavuk ya da sarıkların önüne takılan sorguçlardaki en büyük tüy.
şehrayin: şenlik, donanma.
şehriyar: hükümdar.
şekavet: haydutluk, yol kesicilik.
şemi şebistan: gece mumu, gece kandili.
şenaat: alçaklık, kötülük, fenalık, iğrençlik.
şenî: kötü, iğrenç, utanç verici.
şerait: şartlar, koşullar.
şer'i: şeriatla ilgili, şeriata uygun.

şerik: ortak.
şerir: kötü, hayırsız, fesatçı, yaramaz.
şetaret: sevinç, şenlik, neşe.
şikâf: yaran, yırtan.
şikâr: av; ganimet; ender bulunan şey.
şinaver: yüzen, yüzücü.
şivekâr: cilveli, işveli.
şuara: şairler.
şule: alev, yalım; ışık, parıltı.
şüheda: şehitler.
şüyu: duyulma, yayılma, dağılma.

T

taallukat: hısımlar, akrabalar.
taammüm: genelleşme.
tabi: kitap basan, bastıran.
tafrafüruş: yüksekten atıp tutan.
tagallüp: zorbalık yapma, zorbalıkla yönetme.
tahaşşüt: birikme, yığılma.
tâk-ı mualla: yüce, yüksek kemer.
talakat: düzgün ve güzel söz söyleme.
tâli: doğan, ortaya çıkan; talih, kısmet.
tanassur: Hıristiyanlaşma.
tarh: düzenleme, tanzim.
tarik: yol.
tasallut: sarkıntılık, sataşma.
tatyib: birinin gönlünü hoş etme.
taun: veba.
tavaif-i müluk: Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen beyliklerine verilen ad.
tavattun: bir yeri yurt edinme, bir yere yerleşme.
tazammun: kapsama, içine alma.
tazarru: yalvarma, yakarma.
tazeru: yeniyetme.
tebah: yıkılmış, tükenmiş; bozuk, harap.
tebellür: billurlaşma, belirme.

teberdar: baltacı.
tecdiden: yenileterek, yenileyerek.
tecdit: yenileme, tazeleme.
tecennün: delirme, çıldırma.
tecil: erteleme.
teclit: ciltleme.
tedafüi: kendini savunmayla ilgili.
tedip: uslanmasını sağlama; haddini bildirme; yola getirme.
tedris: ders verme, öğretme; öğretim.
tekâlif: vergiler.
tekâsül: üşenme, kayıtsızlık.
tekit: sağlamlaştırma, üsteleme, pekiştirme.
tenezzüh: gezinti.
tenkihname: bir konunun, bir antlaşmanın tartışmalı yönlerini açıklığa kavuşturan belge.
tenkil: uzaklaştırma; örnek olacak bir ceza verme; tepeleme.
tenvir: aydınlatma.
ter: taze, körpe.
terakki: ilerleme, yükselme, gelişme.
tercüme-i hal: özyaşamöyküsü.
tereke: ölen bir kimsenin bıraktığı malvarlığı.
terkin: silme, iptal etme.
tesit: kutlama.
tesviye: düzeltme, düz etme, düzleme.
teşrinievvel: ilkteşrin, ekim ayı.
teşrinisani: sonteşrin, kasım ayı.
tetebbu: bir konuyu en ince noktalarına kadar inceleme, araştırma.
tevsi: genişletme, yayma.
tezvirat: yalan söylemeler, ara bozmalar.
tezyin: süsleme.
tig: kılıç.
tig-i ateştab: ateş gibi parlayan kılıç.
tilavet: güzel sesle ve kuralla okuma.
tir-i adâ: düşmanların oku.
torlak: Bektaşilik'te tarikata yeni girmiş olan acemi dervişlere verilen ad.

tuğyan: taşma, taşkınlık; azgınlık.
türrehat: saçma sapan sözler.
tüvana: dinç, güçlü.

U

uhudat: ahitler, antlaşmalar.
ukba: ahret, öbür dünya.
Utarid: Merkür gezegeni.
üdeba: edipler.
üftade: âşık.

V

vacibülizale: yok edilmesi gerekli.
vadi: alan, yol, tarz.
vafir: çok, bol.
vakanüvis: döneminin olaylarını saptamakla görevli tarihçi.
vakayi: vakalar, olaylar.
vakıat: olan şeyler, başa gelenler.
varsagi: bir türkü biçimi; varsağı.
vecit: coşkunluk, kendinden geçme, esrime.
velikin: ama, fakat, şöyle ki.
verese: mirasçılar.
vesaik: belgeler.
vird: belli zamanlarda okunması kural olan Kuran cüzleri ve dualar.
vire: kale vb. bir yerin, tüm askerlerini, silahlarını, ağırlıklarını alıp gitmesi koşuluyla düşmandan teslim alınması ya da aynı koşullarla düşmana teslim edilmesi.

Y

yâl ü bâl: boy bos, düzgün endam.
yâran-ı sefa: sefa dostları.
yâr-i gar-ı: çok vefalı yol arkadaşı.
yâr-i kadim: eski dost.
yed-i beyza: beyaz el; Musa Peygamber'in eli; mucize.
yed-i tula: uzun el; eksiksiz derin bilgi.
yusufi: bir tür kavuk.

Z

zahiren: görünüşte, göründüğü gibi, görünüşe göre.
zeberdest: eli üstün; mahir, usta.
zer: altın.
zerduz: sırmalı, sırmayla işlenmiş.
zeyil: bir yazıya ek olarak katılan parça; bir eseri tamamlamak için yazılan başka bir eser.
zeyn: süs.
zımnen: açıktan olmayarak, dolayısıyla.
zir ü zeber: altüst.
ziba: süslü, güzel.
zikr: Allah'ın adını art arda söyleme; anma, söyleme.
zilhicce: kameri takvimin on ikinci ve son ayı.
zimmi: İslam devleti uyruklu gayrimüslim vatandaş.
ziver: süs, bezek.



Reşad Ekrem'in dilinde tarih gerçek hayattan daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

Söğüt'ten Sevr'e uzanan upuzun bir tarih yolculuğu... Bu yolculukta sizi bir an olsun yalnız bırakmayan mihmandarınız Reşat Ekrem Koçu'nun bir "Hikâye Anlatıcısı" edasıyla aktardığı tarih anlatısı, ihtişamın, ihanetin, iktidar kavgalarının, savaşların, acıların, zaferlerin, trajedilerin boy gösterdiği görkemli bir filme dönüşüyor.

Reşad Ekrem, Şehzade Mustafa'nın katlini, saray dedikodularını, İstanbul'un gündelik yaşamını, konaklarda süregiden debdebeyi günümüzün magazin yazarlığıyla tarihçiliği birleştiren o eşsiz üslubuyla anlatıyor. *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, Osmanlı tarihinin ABC'si niteliğinde bir yapıt.

"Uzun yıllar öncesine dönüyorum ve *Murat Reis'in Oğlu*'nu okumaya başlıyorum. Büyük bir hayranlıkla okuduğum bu roman uçsuz bucaksız denizlerden geçip giderek bana Osmanlı tarihini sevdiriyor. Yazarı Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı tarihini 'bugünde yaşatan' mucizevi, görkemli bir yazar! Reşad Ekrem'in eşsiz eseriyle dostluğum artık hep sürecek, herhalde ölünceye kadar..."

Selim İleri

ISBN 978-605-09-2577-7

9 786050 925777

sertifika no: 11940

Tavsiye Edilen Satış Fiyatı

₺ 27

DK DOĞAN KİTAP